T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TARİHÖNCESİ FİGÜRİNLERİN YORUMLANMASINDA DÜŞÜNSEL VE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Derya Berrak YETİLMEZSOY
2501030365

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN

İstanbul 2006

İ.Ü. Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği Tarafından Desteklenmiştir. Proje No: T–926/06102006.

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **Arkeoloji** Anabilim Dalında **2501030365** numaralı **Derya Berrak Yetilmezsoy'un** hazırladığı **"Tarih Öncesi Figürlerin Yorumlanmasında Düşünsel Ve Kuramsal Yaklaşımlar"** konulu **YÜKSEK LİSANS/** ~~**DOKTORA TEZİ**~~ ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI,** Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **20/10/2006 Cuma** günü saat **11:00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin .....kabulü.....'ne* **OYBİRLİĞİ /** ~~**OYÇOKLUĞUYLA**~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF.DR.MEHMET ÖZDOĞAN	Kabul	
PROF.DR.NUR BALKAN ATLI	Kabul	
PROF.DR.GÜLSÜN UMURTAK	Kabul	
DOÇ.DR.SEVİL GÜLÇUR	Kabul	
DOÇ.DR.KEMALETTİN KÖROĞLU	Kabul	

Besim Ömer Paşa Caddesi Beyazıt-34452-İstanbul
Tel:0212 440 00 00 –14221 – Fax: 0212 440 03 40

ÖZ

Bu tezin konusu, tarihöncesinden günümüze kadar geçen döneme ait figürinlerin yorumlanmasında, düşünsel akımlara bağlı olarak geliştirilmiş kuramlar ile bunun dışında kalan diğer yorum ve görüşlerin incelenmesidir. Düşünce sistemlerinin, geçmişin yorumlanmasını nasıl etkilediği, etkinin yansımaları ve süreci üzerinde durulacaktır.

Amaç, arkeolojiye yönelik, arkeolojiyi yönlendiren ya da arkeolojinin yönlendirdiği düşünce sistemlerinin, geçmişin yorumlanmasında ve bu yorumu anlamamızı sağlayan buluntular üzerindeki etkisini araştırmaktır. Arkeolojik buluntuları değerlendirirken, farklı düşünce sistemlerinin ve farklı bakış açılarının ne kadar yönlendirici olduğunu görmek için, herhangi bir buluntu türünün ele alınabilir olmasına karşın, bu çalışmada araştırma konusu olarak figürinler seçilmiştir. Figürinlerin seçilme nedeni; farklı bakış açılarının etkisini en iyi şekilde yansıtan, yoruma açık olan bir buluntu türü olması ve bu nedenle, bu tez ile irdelediğimiz süreci daha belirgin olarak ortaya çıkarmasıyla açıklanabilir.

Bu çalışma, arkeolojik değerlendirmelere yön veren "düşünce sistemleri" ve "figürinler" olarak iki bileşkenden oluşmaktadır. Bunların her ikisi de, kendi başlarına birer tez konusu olacak kadar kapsamlı konulardır. Burada ilk olarak, düşünce sistemlerini, malzeme değerlendirmede yaptıkları "etki faktörü"ne göre genel olarak ele almakla yetineceğiz. Dünyanın hemen her yerinde, binlerce yıldan bu yana, farklı kültürlerin birbirinden çok farklı figürinleri olduğu göz önüne alınırsa, bu tez kapsamında bir figürin tipolojisi yapmayı denemenin bile ne kadar anlamsız olacağı açıktır. Bu nedenle, bu tez kapsamında, figürinler ele alınış, değerlendiriliş şekilleri, yorumları anlamamıza yetecek kadar tanıtılacaktır.

Bu çalışmanın sonuçları, bize figürinlerin çok fazla çeşitlemesinin olduğunu ve zengin malzemenin farklı yorumlarının, her bölgenin kendi özelliğine göre değiştiğini; bu bağlamda, genelleme yapmanın mümkün olamayacağını gösterir.

ABSTRACT

The topic of the present thesis is to examine the concepts developed subject to influxes of ideological conceptions developed for the evaluation of the figurines in the period originated from the prehistorical time and surviving up to our contemporary time and remaining comments and approaches have been left out of those. The course how ideologies influenced the comments of past, their reflections and duration will be selected as concentration point.

Purpose is to search the impact of ideological systems which are directing the archeology or directed subject to archeology over the findings commenting the past and enabling us to discover those comments. While evaluating archeological findings, in order to find out how new approaches are motivating although any finding is selectable in that study figurines were the material. Reason on selecting figurines was their reflecting, commenting finding property so they reveal the studied period better.

This study combines “ideologies” and “figurines”. Both are the detailed to be a thesis subjects independently. Here primarily we will evaluate ideological systems generally further to “impact” they impose on material evaluation. In all parts in the world for thousand years if we suppose that various cultures possessed huge different figurines from each other, under the scope of thesis, even attempting to make typology is meaningless. Thus, within this thesis figurines will be introduced enabling to understand evaluating, shapes, comments.

Outcomes of this study reveal that some figurines have many assortments and different comments of abundant materials varies in regional characteristics so generalization is impossible.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, tarihöncesi dönemlere ait figürinlerin yorumlanmasında kullanılan düşünsel ve kuramsal yaklaşımların incelenmesi, arkeolojiye yönelik ya da arkeolojiyi yönlendiren düşünce sistemlerinin, geçmişin yorumlanmasında ve bu yorumu anlamamızı sağlayan buluntular üzerindeki etkisinin araştırılması amacı ile yapılmıştır.

Araştırma için seçilen malzeme, her dönemde ilgi gören konulardan biri olan figürinlerdir. Figürinler, tipolojik sınıflama yapma kaygısı taşımaksızın, buluntuların yorumlanmasında farklı tanım ve yaklaşımları yansıtacak şekilde, örnekleme amacıyla, seçilerek kullanılmıştır. Kuşkusuz, ele alınan buluntulara göre bu, çok kapsamlı ve çok farklı yorumları olan bir konudur. Aynı durum, arkeolojiye yönelik düşünce sistemleri için de söz konusudur. Bu yüzden, yayınlarda etki bırakmış olanlar, kapsamlı olarak konuyu ele alanlar, kalıcı olduğu düşünülenler seçilmiştir. Karşılaşılan bir başka güçlük; figürinler ile ilgili özel olarak kullanılan terimlerin, kültür, bölge, coğrafyaya göre farklı anlamlarda ve farklı seçeneklerde kullanılmasıdır. Bu nedenle, sözü edilen akım ve tartışmalarla ilgili terimlere ve tanımlara açıklık getirilmesine çalışılmış; ayrıca bu terimler ve tanımlar, tezin son bölümünde; "Sözlük" başlığı altında toplanmıştır.

Bu çalışmanın başlangıcından sonuna dek tüm aşamalarında, emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öncelikle, bu tez konusunu çalışmamda yol göstericiliğiyle bana destek veren ve tez çalışmam süresince bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN'a, eğitimim süresince bilimsel yayınlara ulaşmamda önemli katkıları bulunan ve değerli tecrübelerini benimle paylaşarak,

desteğini esirgemeyen Harvard Üniversitesi'nden, Arkeoloji Profesörü Ofer BAR-YOSEF'e teşekkürü bir borç bilirim.

Değerli eleştirileri, katkıları, yol göstericiliği için Prof. Dr. Nur BALKAN-ATLI'ya, Doç. Dr. Sevil GÜLÇUR'a, eğitimim boyunca verdikleri destek ve manevi katkıları dolayısıyla Doç. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN'a ve Uzm. Sema BAYKAN'a, daima yanımda olan ve bu tezde önemli bir yere sahip katkılarıyla Araştırma Görevlisi Emre GÜLDOĞAN'a yürekten teşekkür ederim.

Gerek eğitimim süresince, gerek bu tez çalışmam sırasında göstermiş oldukları yardımlar ve destekleri sebebiyle İ.Ü. Prehistorya Anabilim Dalı'nda görev yapan tüm hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Yine, tez çalışmamı T-926 / 06102006 sayılı proje olarak destekleyen, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Yürütücü Sekreterliği'ne de değerli katkılarından ötürü teşekkürü bir borç bilirim.

Türkçeyi doğru kullanmak üzere derslerinden yararlandığım Safa ÖNAL'a, İngilizce, İtalyanca ve Fransızca çevirilerimde yardımcı olan Berat YILDIRIM'a ve kardeşim Kemal BEŞGÜL'e, arkadaşlarım Erol ERDOĞAN'a, Seda Ülger'e, Zehra Taş'a, mesleğime duyduğu saygı ile büyük bir anlayış gösteren ve daima yanımda olup bana destek olan eşim Engin YETİLMEZSOY'a, tüm kalbimle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Öz iii
Abstract iv
Önsöz v
İçindekiler vii
Şekiller ve Tablolar Listesi xi
Kısaltmalar ve Ekler Listesi xxii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KONUNUN TANIMI, ELE ALINIŞ YÖNTEMİ VE KONUNUN KAPSAMINI OLUŞTURAN UNSURLARA GENEL BAKIŞ 2
1.1. KONUNUN TANIMI 2
1.1.1. Heykel-Heykelcik 2
1.1.2. Figürin 4
1.1.3. Amulet, Tılsım, Fetiş, İdol Ve Nazarlık 5
1.2. KONUNUN ELE ALINIŞ YÖNTEMİ 8
1.3. TARİHSEL SÜREÇTE ARKEOLOJİYE YÖNELİK DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE KURAMSAL ARKEOLOJİ 10
1.3.1. Arkeolojinin Gelişimini Etkileyen Düşünsel Akımlar 15
1.3.1.1. İlk Dönem 17
1.3.1.2. Evrim Sürecinin Girmesi 20
1.3.1.3. Arkeolojinin Bilim Haline Gelmesi 27
1.3.2. Arkeolojide Kuramlar 34

Sayfa No

1.3.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar Süreci 36
1.3.2.2. Yeni Arkeoloji Ve Süreçsel Arkeoloji 43
1.3.2.3. Süreç Sonrası Arkeolojik Yaklaşımlar 53
1.3.2.3.1. Ortamsal Ya da Bağlamsal Arkeoloji 56
1.3.2.3.2. Sembolik Arkeoloji 58
1.3.2.3.3. Süreçsel Ve Süreç Sonrası Arkeolojiye Bilişsel Bakış 61
1.3.2.3.4. Cinsiyet Arkeolojisi Ve Feminist Arkeoloji 63
1.3.3. Figürinlere Kavramsal Yaklaşımlar Ve Bu Buluntu Türünün Değerlendirilme Yöntemlerine Genel Bakış 70
1.3.3.1. Figürin Kavramı Ve Bu Kavramın İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri 73
1.3.3.2. Figürinler İle İlgili Verilerin Değerlendirilmesinde Arkeoloji Ve Arkeolojiyle İlişkili Olan Bilim Dallarına Genel Bakış 83
1.3.3.2.1.Arkeoloji 84
1.3.3.2.2. Antropoloji 85
1.3.3.2.3. Etnoloji 86
1.3.3.2.4. Tarih 87
1.3. 3. 3. Figürinlerin Değerlendirilme Yöntemleri 88
1.3. 3. 3. 1. Tipolojik Bakış 89
1.3. 3. 3. 2. Tanımlama 94
1.3. 3. 3. 3. Analojik Bakış 94
1.3. 3. 3. 4. Tarihleme 96
1.3. 3. 3. 5. Teknolojik Bakış 98
1.3. 3. 3. 6. İşlevsel Bakış 100
1. 3. 3.3. 7. Ortamsal Bakış 103

Sayfa No

1.3. 3. 3. 8. Etnografik Bakış 104
1.3. 3. 3. 9. Nesnel Bakış 106

İKİNCİ BÖLÜM

2. FİGÜRİNLER VE ARKEOLOJİK KURAMLAR 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FİGÜRİNLERİN VE ARKEOLOJİK KURAMLARIN KÜLTÜREL SÜREÇ İÇERİSİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ 143
3.1. Avcılık Toplayıcılık Figürinleri 145
3.2. İlk Üretime Geçiş Topluluklarında Figürinler 155
3.3. İlk Köy Toplulukları ve Kentleşme Sürecinde Figürinler 159
3.4. Devletleşme ve İmparatorluk Sürecinde Figürinler 170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. FİGÜRİNLERİN VE ARKEOLOJİK KURAMLARIN SEÇİLMİŞ BAZI BÖLGELERE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ 183
4.1. Afrika 183
4.2. Asya 195
4.2.1. Yakındoğu 195
4.2.2. Uzakdoğu 221
4.3. Avrupa 230
4.3.1. Batı Avrupa 231
4.3.2. Orta Avrupa, Doğu Avrupa ve Sibirya 237
4.3.3. Balkanlar, Ege Adaları ve Kıbrıs 256
4.4. Amerika 272
4.4.1. Kuzey Amerika 274

Sayfa No

4.4.2. Orta ve Güney Amerika 281
4.5 Avustralya 283

SONUÇ 285
BİBLİYOGRAFYA 291
EKLER

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekiller Listesi

Şekil 1.1 Hal Saflieni Hypogeum – Arkeoloji müzesi Paola, Malta (Daimond, 2004).

Şekil 1.2 Çatalhöyük'ten, MÖ 6. bin yıldan kalma "ana tanrıça" heykelciği (Arıhan, 2003: 69).

Şekil 1.3 Makedonya insan biçimli figürinlerinin tipolojik çalışması (Papathanassopoulos,1996:209).

Şekil 2.1 Willendorf Venüsü (Mirimanov 1973: 47).

Şekil 2.2 Willendorf Figürini Başı (Soffer et. al. 2000:517).

Şekil 2.3 Willendorf Figürini, profilden görünüm (Stoliar 1985: 224).

Şekil 2.4 Willendorf heykelciğinde ayak kısmı betimlenmemiştir (Stoliar, 1985: 224).

Şekil 2.5 Hacı Firuz Tepe Figürinleri (Voigt,1983:101).

Şekil 2.6 Paleolitik Dönem'den itibaren yapılmış Eski Avrupa kadın figürinleri "kuş tanrıçalar" olarak yorumlanır (Gimbutas, 1991:31).

Şekil 2.7 Hamile bir kadının kendine baktığında gördüğü gibi, insanın fotoğraf olarak canlandırılması (McDermott, 1996:241).

Şekil 2.8 Çatalhöyük Ana Tanrıça Figürini arkadan görünüm (Meskell-Nakamura, 2006:115).

Şekil 2.9 Mezraa- Teleilat'ın kireçtaşından heykelcikleri (Özdoğan, 2003:519).

Şekil 2 .10 Mezraa- Teleilat Erkek Heykelciği, PPN (Özdoğan, 2003:519).

Şekil 2.11 Dolni Vestonice yakınlarındaki Brno'dan Üst Paleolitik (Pavlovian) Dönem'e ait gömütte bulunmuş olan fildişinden eril betimleme (White, 2003:139).

Şekil 2.12 Çatalhöyük Erkek Heykelciği (Aydıngün, 2005:19).

Şekil 2.13 Höyücek Yerleşmesi'nden Neolitik Dönem figürinlerine örnekler (Duru-Umurtak, 2005:154,157).

Şekil 2.14 Arslan adam (Lowenmensch) Figürini, yarı-insan, yarı-arslan biçimli (White, 2003:72).

Şekil 2.15 Fildişinden su kuşu betimli figürin (White, 2003:104).

Şekil 2.16 PPNB Dönemi'ne ait kilden keçi figürini, Ain Gazal (Rollefson, 2000:168).

Şekil 2.17 İkiz Tepe kadın figürinleri (Aydıngün, 2005: 31).

Şekil 3.1 Seçilmiş en eski avcılık-toplayıcılık buluntu yerleri (Atlas Kartografya Servisi).

Şekil 3.2 Bereket Ram Figürini, İsrail (Bednarik, 2001:115).

Şekil 3.3 Tan-Tan Figürini, Fas'ın güneyinden (Bednarik, 2001:116).

Şekil 3.4 Tolbaga, güney Sibirya (Bednarik, 2003:91).

Şekil 3.5 Dolni Vestonice Venüsü I (solda) ve (sağda) Willendorf Venüsü (Soffer, Adovasio, Hyland, 2000: 515).

Şekil 3.6 Venüs Figürinlerinin Dağılımı (Soffer et. al. 2000:522).

Şekil 3.7 El Khiam- Mureybet II figürinleri (Akkermans-Schwartz, 2003:85'den uyarlanmıştır).

Şekil 3.8 MÖ 6.000, Tell Azmak, Bulgaristan (International Institute of Anthropology).

Şekil 3.9 MÖ 6000'e tarihlendirilen Fallus kafalı Neolitik figürin. Rudnik, Yugoslavya (International Institute of Anthropology).

Şekil 3.10 Balkan figürinleri (Exhibition The Lower Danube Museum), Romanya.

Şekil 3.11 Mezopotamya heykel sanatının belirtileri Kalkolitik Dönem'den itibaren görülmeye başlar (Özdoğan, 2002:115).

Şekil 3.12 Yarim Tepe II (Joffe et. al.,2001:12).

Şekil 3.13 Güneydoğu Avrupa'nın en geniş mezarlığı Durankulak'tan mezar figürinleri (DAP).

Şekil 3.14 Kiklad figürini (The Museum of Cycladic Art, EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.1 Afrika Kıtası ve Yakındoğu Bölgesi'nin bir bölümü (White, 2003:154).

Şekil 4.2 Namibya, Apollo 11 mağarasından boyanmış hayvan biçimleri (Oakley 1981: 207).

Şekil 4.3 Geometrik işaretler taşıyan iki adet aşı boyalı parça, Güney Afrika'da bulunan, Blombos Mağarası'nın Orta Paleolitik Dönemi'ne tarihlenir (d'Errico et al. 2001).

Şekil 4.4 Tan Tan Figürini. Kırmızı aşı boyasıyla boyanmış olması, bu figürinin sembolik ve inançsal bir işlevi olduğunun göstergesi şeklinde yorumlanır (Bednarik 2001: 116).

Şekil 4.5 Badara Kültürü figürinleri (British Archaeology Museum).

Şekil 4.6 Mısır ve Sudan bölgesi figürinleri (Reınold, 2000: 65, 67, 68, 78, 84'den uyarlanmıştır).

Şekil 4.7 Natufian kültürünün bazı yerleşim alanlarını gösteren bölge haritası (Bar-Yosef, 1998:162)

Şekil 4.8 Natufian yerleşimlerinden bazı küçük buluntular (Bar-Yosef, 1998:167).

Şekil 4.9 İlk Natufian Dönemini gösteren Yakındoğu haritası, son Natufian kültürünün yayılması ve Harifian kültür bölgesi, son Natufian'ın iklim koşullarına adaptasyonu (Bar-Yosef, 1998: 160).

Şekil 4.10 Dişil olarak yorumlanan PPNA figürinleri Mureybet (1–3, 5) ; Netiv Hagdud (4). Oturan (2, 4) ve ayakta duran (1, 3, 5) biçimlerde betimlenmişlerdir (Bar-Yosef, 1998:173).

Şekil 4.11 Mureybet (1) ve Netiv Hagdud (2) figürinlerinden bazı örnekler (Bar-Yosef et.al. 1981, şekil 13).

Şekil 4.12 Paleolitik ve Neolitik Dönem figürinlerinin biçimsel olarak karşılaştırılması (Hansen, 2000: 93).

Şekil 4.13 Sha'ar Hagolan Figürinleri (Institute of archaeology Hebrew University of Jerusalem).

Şekil 4.14 Metinde geçen bazı yerleşmeler ve bu yerleşmelerden elde edilen figürinlere genel bakış (Pardo Mata, 2004: 142).

Şekil 4.15 Çatalhöyük tohumlu kadın heykelciği (Aydıngün 2005a:16'dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.16 Hacılar Yerleşimi'nden, MÖ 6. bin yıla tarihlenen tanrıça heykelciği (Umurtak, 2002:107).

Şekil 4.17 Göbekli Tepe yerleşim alanı, hiyerarşik yapıdaki bir topluluğun varlığını ortaya koyuyor (Acar, 2003:106 dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.18 Aşağı Pınar Yerleşimi'nden bir figürin (Hansen, 2005:205).

Şekil 4.19 Ain Ghazal Yerleşimi'nden taştan bir heykelcik (Schmandt-Besserat, 1985:149 dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.20 Ain Ghazal Yerleşimi'nden, kilden yapılmış figürinlere örnekler (Rollefson et al. 1985:83).

Şekil 4.21 Ain Gazal Yerleşimi'nden, taştan bir başka heykelcik (Rollefson et al. 1985:83).

Şekil 4.22 Aşağı Pınar Yerleşimi'nden kadın figürini (Özdoğan, Aşağı Pınar Kazı Arşivi).

Şekil 4.23 Yarim Tepe I 'den figürin (Hansen, 2005:201; çizim A. Kuczminski).

Şekil 4.24 Songor A figürinleri (Hansen, 2005:201).

Şekil 4.25 Halaf Dönemi figürinleri (British Archaeological Museum).

Şekil 4.26 Orta Anadolu'dan idol örnekleri (Aydıngün, 2005b:49).

Şekil 4.27 Arkeolojik zaman dizini, Çin (Falkenhausen, 1994: 45).

Şekil 4.28 Metinde geçen bazı Paleolitik Dönem Çin Yerleşmeleri (Falkenhausen, 1994: 52).

Şekil 4.29 Çin'de bulunmuş bazı erken dönem Neolitik yerleşmeler (Falkenhausen, 1994: 53).

Şekil. 4.30 7 cm boyunda hayvan betimi, Yangshao Kültürü, Çin (Falkenhausen, 1994: 55).

Şekil 4.31 Çin, Neolitik Dönem Hongshan Kültürü figürinlerinden örnekler (Falkenhausen, 1994: 58).

Şekil 4.32 Goddess Temple (Tanrıça Tapınağı), Niuheliang (LPARI, 1985:7).

Şekil. 4.33 Niuheliang'da bulunan tanrıça betimlemesi (Fung,1994 :50).

Şekil 4.34 Yeşimtaşından insan figürinleri Zhou Dönemi (Yates, 1994:92 den uyarlanmıştır).

Şekil 4.35 Zhou Dönemi'nde bulunan mezar objelerine örnek olarak bir tunç figürin (Yates, 1994:95 uyarlanmıştır).

Şekil 4.36 Kore Figürinleri (Loewe,1994:122).

Şekil 4.37 Batı Avrupa'da, mağara bağlamında bulunan ve yarı-kadın, yarı-arslan olarak yorumlanan, mamut fildişinden yapılmış bir Aurignacian figürini, Hohlenstein-Stadel (Baden Wurtemburg), Almanya (White, 2003 :71).

Şekil 4.38 Ön bacaklarının arasında delik açılmış şekilde bulunan, fildişinden yapılmış bu küçük at heykelciği, Tuna nehrinin yukarı havzasında, Vogelherd Mağara Yerleşmesi'nde birkaç hayvan heykeli ile birlikte bulunmuştur (White, 2003:75).

Şekil 4.39 Fransa'da (Dordogne), mağara bağlamında bulunmuş olan; Laussel Venüsü, Perigordian (White, 2003:86).

Şekil 4.40 Fransa'da, mağara ortamında bulunan bir başka kadın heykelciği (Gravettian), Brassempouy Venüsü'dür, Perigodian (White, 2003:94).

Şekil 4.41 Magdalenian kültüründe görülen kemik ve boynuz işçiliği örnekleri. (White, 2003:94).

Şekil 4.42 Bacho Kiro (Bulgaristan) ve Kostienki'den (Rusya) elde edilmiş kemik buluntular (White, 2004: 132).

Şekil 4.43 Willendorf Venüsü (Stoliar, 1985: 224).

Şekil 4.44 Galgenberg Venüsü (Bahn, 2001:62).

Şekil 4.45 Dolni Vestonice Venüsü (Bahn,2001:63).

Şekil 4.46 Dolni Vestonice'de bulunan fildişinden kafa betimlemesi dişil olarak yorumlanır (Bahn, 2001:63 ten uyarlanmıştır).

Şekil 4.47 Dolni Vestonice'de boynuzlugillerden (üstte) bir figürin ve ayı başı (altta) figürini, Grvettian (White, 2004:134 ten uyarlanmıştır)

Şekil 4. 48 11.7 cm uzunluğunda mamut figürini, Predmosti Yerleşmesi'nden (Forman et al 1956: fig.4 uyarlayan International Institute of Anthropology**)**

Şekil 4.49 Ostrava Venüsü, Petrkovice, günümüzden 27.000 yıl öncesine tarihlendiriliyor (T. Powell 'Prehistoric Art' uyarlayan International Institute of Anthropology)

Şekil 4.50 Dolni Vestonice I ve Pavlov I Yerleşmeleri'nden değişik tiplerde kadın başları (Soffer et al., 2000:516).

Şekil 4.51 Ender olarak bulunan bir erkek figürini Çek Cumhuriyeti'ndeki Brno II adlı buluntu yerinden elde edilmiştir ve günümüzden yaklaşık 23 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir (White, 2004: 138).

Şekil 4.52 Mezin, Ukrayna'dan fallik objeler (Abramova, 1962: XXXII).

Şekil 4.53 Lepenski Vir Heykeli (Bogucki, 1995:67)

Şekil 4.54 Kostienki I, Rusya (Gravettian) Kostienki-Avdeevo Kültürü (White,2004:140'dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.55 Kostienki I yerleşim alanında bulunan dişil figürin (Abramova, 1962: I).

Şekil 4.56 Kostienki I, Rusya, (Gravettian) Kostienki-Avdeevo Kültürü (White, 2004:140'dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.57 Kostienki I, Rusya (Gravettian) Kostienki-Avdeevo Kültürü. (White, 2004:140'dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.58 Erkek mezarından elde edilen boncuklar Sungir, Rusya Gravettian (White, 2004:144'den uyarlanmıştır).

Şekil 4.59 Hayvan biçimli pendantlar. Sungir, Rusya Gravettian (White, 2004:144'den uyarlanmıştır).

Şekil 4.60 Kireçli Topraktan yapılmış Oturan mamut figürinleri, Gagarino (Abramova, 1962: XXIII'den uyarlanmıştır).

Şekil 4.61 Gagarino yerleşimine ait dişil figürinler, Paleolitik Venüs figürinlerinin tipik özelliklerini sergilerler (Abramova, 1962: XXV).

Şekil 4.62 Rusya'daki bir başka yerleşimden, Yeliseevichi'den elde edilen Venus figürini 15 cm uzunluğunda olup, mamut dişinden yapılmıştır (Stoliar,1985: 243).

Şekil 4.63 Malt'a tarihöncesi dönemine ait pek mamut dişinden yapılmış 4 cm uzunluğunda dişil figürin (Abramova, 1962: XLIV).

Şekil 4.64 Mal'ta figürinleri (O.Soffer, 2000:534).

Şekil 4. 65 Buret'den dişil bir figürin (Abramova, 1962: LVII).

Şekil 4.66 Balkanlar'da görülen bazı Neolitik ve Kalkolitik Dönem figürinleri (International Institute of Anthropology: The Balkan Prehistory).

Şekil 4.67 Gumelnitsa figürinlerinden örnekler (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.68 Geçme başlı figürin, Gumelnitsa Kültürü (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.69 Gumelnitsa'da görülen hayvan biçimli figürinlerin çoğu şematiktir. Kilden hayvan biçimli bu figürin bir kara kaplumbağasını temsil eder (International Institute of Anthropology: The Balkan Prehistory sitesinden uyarlanmıştır)

Şekil 4.70 Gumelnitsa Yerleşmesi'nden elde edilen kemikten figürinler(Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.71 Dişil (solda) ve erkek (sağda) olarak yorumlanan Hamangia figürinleri (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.72 Pontokomi-Vrysi (çizim A. Kucminski- Hansen, 2005:203).

Şekil 4.73 Durankulak figürinleri (DAP).

Şekil 4.74 Ana Tanrıça olarak yorumlanan Neolitik Dönem figürini, Varna (International Institute of Anthropology).

Şekil 4.75 Vinca Figürinleri (1984 *Vinca u praistoriji i srednjem veku,* Katalog Galerije SANU 50, Beograd: International Institute of Anthropology: The Balkan Prehistory sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.76 Kiklad figürinleri (The Museum of Cycladic Art / EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.77 Kiklad figürinleri (The Museum of Cycladic Art / EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.78 Kiklad figürini (The Museum of Cycladic Art / EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.79 Kiklad keman biçimli idol (The Museum of Cycladic Art / EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.80 Kıbrıs Müzesi, Nicosia (EMU Distance Education Institute)

Şekil 4.81 Kıbrıs Müzesi, Nicosia (EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.82 Kalkolitik Dönem'e ait, iki vücudu betimleyen figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.83 Kalkolitik Dönem'e ait, üç bölümlü vücuda sahip figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.84 Kalkolitik Dönem'e ait, dişil figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.85 Kalkolitik Dönem'e ait, eril figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

Şekil 4.86 Metinde sözü edilen bazı yerleşimler (Lothrop, 1979'dan uyarlanmıştır).

Şekil 4.87 Goult Yerleşim Alanı'nın Clouis tabakasındaki kireçtaşından iki levha (Collins et al. 1991).

Şekil 4.88 Meksika Tlatilca'dan kil figürinler 19 cm boyutlarındadırlar (Lothrop, 1979:10).

Şekil 4.89 Olmec "Bebek Yüzlü Figürin" (Bernal, I.1969).

Şekil 4.90 Olmec Figürinleri, Laventa, Vera Cruz, Meksika (Lothrop, 1979:22).

Şekil 4.91 Remojadas figürini (Lothrop, 1979:24).

Şekil 4.92 Yeşim taşından Zapotec mozaik maskesi, Meksika (Lothrop, 1979:81)

Şekil 4.93 Meksika ve Guetemala'daki Klasik Dönem Öncesi Kültürler (Lothrop, 1979:81).

Şekil 4.94 Maya Figürini (Lothrop, 1979:108).

Şekil 4.95 Valdivia Figürinleri (Lothrop, 1979: 181-183).

Şekil 4.96 Avustralya kaya resimleri ve kangru dişinden boncuklar (White, 2003: 183).

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ritüele dair arkeolojik göstergeler (Renfrew 1994 :51-52).

Tablo 2. Yakındoğu İlk Neolitik Dönem için, seçilen bazı yerleşmelerde görülen ikonografi, buluntu grupları (Schmidt, 1998:5).

Tablo 3. Figürinlerin Şekilsel Dağılımları için örnek tablo .

Tablo 4. Figürinlerin Tür Dağılımları için örnek tablo.

KISALTMALAR LİSTESİ

GENEL

Bkz.	: Bakınız
ca.	: Yaklaşık
cm.	: Santimetre
C14	: Karbon 14, radyoaktif karbon yöntemi.
çiz.	: Çizim
et al.	: 've diğerleri'
e.g.	: Örnek olarak
Ibid.	:Aynı esere, fakat farklı sayfasına yapılan atıf.
m.	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
G.Ö.	: Günümüzden Önce
PPN.	: Pre-Pottery Neolithic / Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem'i simgeler. Türkçe'de PPN dönemi yerine, Çanak Çömleksiz Neolitik, Akeramik Neolitik ya da Keramik Öncesi de kullanılmaktadır. Bu tezde PPN ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak kullanılmıştır.
PPNA	: Pre-Pottery Neolithic A / Çanak Çömlek Öncesi Neolitik A dönemini simgeler.
PPNB	: Pre-Pottery Neolithic B / Çanak Çömlek Öncesi Neolitik B dönemini simgeler.
PPNC	: Pre-Pottery Neolithic C / Çanak Çömlek Öncesi Neolitik C dönemini simgeler.
vb.	: 've benzeri'

DERGİ İSİMLERİ VE KURUMLARLA İLGİLİ KISALTMALAR

AS : Anatolian Studies

AJA : American Journal of Archaeology

TÜBA-AR : Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

Ark San : Arkeoloji ve Sanat Yayınları

TTK yay. : Türk Tarih Kurumu Yayınları

KAYNAKÇA YAZIMINDA KULLANILAN KISALTMALAR

Çev. :Çeviren.

Ed. :Yayına hazırlayan / Editör (Yabancı Dillerdeki Kaynaklar için).

Eds. :Yayına hazırlayanlar / Editörler (Yabancı Dillerdeki Kaynaklar için).

Yay. :Yayına hazırlayan / hazırlayanlar (Türkçe Kaynaklar için).

EKLER LİSTESİ

SÖZLÜK

GİRİŞ

"Tarihöncesi Figürinlerin Yorumlanmasında Düşünsel ve Kuramsal Yaklaşımların İncelenmesi" konulu bu tez çalışmasının amacı; arkeolojiye yönelik düşünce sistemlerinin, buluntulara ve geçmişin yorumlanmasına nasıl bir etki yaptığını araştırmaktır. Daha önce belirtildiği üzere, arkeolojik buluntuları değerlendirirken, farklı düşünce sistemlerinin ve farklı bakış açılarının ne kadar yönlendirici olduğunu görmek için, herhangi bir buluntu türünü ele alabilirdik. Bu çalışma için figürinleri seçmemizin nedeni; farklı bakış açılarının etkisini en iyi şekilde yansıtan, yoruma açık olan bir buluntu türü olması ve bu tez ile irdelediğimiz süreci daha belirgin olarak ortaya çıkarmasıdır.

Çalışmamız, arkeolojik değerlendirmelere yön veren "düşünce sistemleri" ve "figürinler" olarak, iki bileşkenden oluşmaktadır. Bunların her ikisi de, kendi başlarına birer tez konusu olacak kadar kapsamlı konulardır. Burada ilk olarak, düşünce sistemlerini, malzemeyi değerlendirmede yaptıkları "etki faktörü"ne göre genel olarak ele almakla yetineceğiz. Dünyanın hemen her yerinde, binlerce yıldan bu yana, farklı kültürlerin birbirinden çok farklı figürinleri olduğu göz önüne alınırsa, bu tez kapsamında bir figürin tipolojisi yapmayı denemenin bile ne kadar anlamsız olacağı açıktır. Bu nedenle, bu tez kapsamında, figürinleri ele alınış, değerlendiriliş şekilleri, yorumları anlamamıza yetecek kadar tanıtmakla yetineceğiz.

Tipolojik sınıflama kaygısı taşımadan, figürinlerdeki çeşitlemeyi mümkün olduğunca göstermenin, düşünce sistemleriyle arasındaki bağlantıyı kurmanın, aralarındaki ilişkinin kurgulanması için yeterli olacağını düşündük. Bunu yapmaya çalışırken karşımıza çıkan ilk sorun, kullanılan terim karmaşasıydı. Ekler kısmında bulunan konunun en baştan daha anlaşılır hale getirilebilmesi için, düşünce sistemlerini etkileyip etkilemediğine bakmaksızın, önemli gördüğümüz bazı terimlere hemen metnin birinci kısmında yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KONUNUN TANIMI, ELE ALINIŞ YÖNTEMİ VE KONUNUN KAPSAMINI OLUŞTURAN UNSURLARA GENEL BAKIŞ

1.1. KONUNUN TANIMI

Bu tezin konusu, tarihöncesinden günümüze kadar geçen döneme ait figürinlerin yorumlanmasında, düşünsel akımlara bağlı olarak geliştirilmiş kuramlar ve bunun dışında kalan diğer yorumlar ile görüşlerin incelenmesidir.

Amaç, arkeolojiye yönelik, arkeolojiyi yönlendiren ya da arkeolojinin yönlendirdiği düşünce sistemlerinin, geçmişin yorumlanmasında ve bu yorumu anlamamızı sağlayan buluntular üzerindeki etkisini araştırmaktır. Düşünce sistemlerinin, geçmişin yorumlanmasını nasıl etkilediği, etkinin yansımaları ve süreci üzerinde durulacaktır.

Araştırma için seçilen malzeme, her dönemde ilgi gören konulardan biri olan figürinlerdir. Tipolojik sınıflama yapma kaygısı taşımaksızın, figürinler ya da idoller, buluntuların yorumlanmasında farklı tanım ve yaklaşımları yansıtacak şekilde, örnekleme amacıyla, seçilerek kullanılmıştır.

Kuşkusuz, ele alınan buluntulara göre bu, çok kapsamlı ve çok farklı yorumları olan bir konudur. Çeşitlilik ve sayısal çokluk nedeniyle, çalışmamızda figürinlerin tümünü ele almamız mümkün olmamıştır ve amacımız da bu değildir. Aynı durum, arkeolojiye yönelik düşünce sistemleri için de söz konusudur. Bu yüzden, yayınlarda etki bırakmış olanlar, kapsamlı olarak konuyu ele alanlar, kalıcı olduğu düşünülenler seçilerek, bu çalışmada kullanılmıştır.

Figürinler ile ilgili özel olarak kullanılan terimler, kültür, bölge, coğrafyaya göre farklı anlamlarda ve farklı seçeneklerde olabilirler. Sözü edilen akım ve tartışmalarla ilgili terimler ve tanımlar, ayrı bir bölümde[1] toplanmıştır.

Konuların sağlıklı bir şekilde anlaşılması için, öncelikle açıklanması gerektiğini düşündüğümüz terimlere ise aşağıda yer vermekte yarar görüyoruz.

1.1.1. Heykel - Heykelcik:

Madde olarak heykeller; taş, cam, toprak, demir, tunç, fildişi gibi çok çeşitli malzemelerden yapılabilirler. Maden hariç, sert olan maddeler oyularak, tıraş edilerek; yumuşak maddeler şekillendirilerek; maden heykeller de dökülerek meydana getirilirler. Heykel, çeşitli şekillerde tanımlanabilir: Hacim sanatı(1) "Estetik yaşantı oluşturması amaçlanan üç boyutlu nesne, yapıt"(2)(Sözen-Tanyeli,2003:104) .

"Taş, maden, ağaç, kil, alçı gibi malzeme kullanılarak yapılan, canlıları yansıtan ya da soyut ifadelerle biçimlenen üç boyutlu yapıt" (3) (Saltuk,1997: 76).

"Çeşitli maddelerin yontularak ya da kalıba alma tekniğiyle şekillendirilmesi sonucu ortaya çıkan, canlıları yansıtan ya da soyut biçimde oluşan sanat eseri"(4) (Bahn,2001:422).

Güzel sanatlar bünyesinde, plâstik sanatlar alt başlığında incelebilen; örneğin, taştan yontularak, kilin bir birine eklenmesi ile yığılarak yapıcısının amacına uygun olarak seçtiği malzemelerin, şu ya da bu şekilde yan yana, üst üste gelmesi ile inşa edilen; üç boyutlu, dokunulabileni uzayda yer kaplayan bir biçim(5) (Tucker, 1977: 12).

Yukarıda, farklı uzmanlık alanlarından aktardığımız tanımlar, heykelin hammaddeye ya da yapım tekniğine bağlı bir kavram olmadığını gösterir. Araştırmamızı ilgilendiren yönü ile ele alacak olursak; heykelin, mimarîye bağlı bir kavram olup

[1] Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük.**

olmadığını tartışmaksızın, boyutları açısından önemini vurgulamak gerekir. Ayrıca, kişinin kendine göre bir heykel tanımı olabilir. Bu, onun yaklaşımının bir sonucudur.

"Heykel" ve "Heykelcik" kavramlarını tanımlarken, bu iki kavram arasındaki sınırın, kültüre, bölgeye ve araştırmacıya göre değiştiği görülür. Heykelciklerin büyük boyutlu olanlarını heykelden ayırmak zordur. Araştırmamızda heykel, kendi yaklaşımımızın bir sonucu olarak, büyük boyutlu, sanat kaygısı ağır basan ve tek başına bir simge olmasından söz edebileceğimiz biçim olarak ele alınmıştır.

1.1.2. Figürin

"Figürin", "heykelcik" ve "heykel" kavramlarının tanımlarına baktığımızda, birbirlerine olan sınırları bakımından çok açık olmadıklarını görüyoruz. Simgesel olarak sembolizm ve soyutlamadan açıkça bahsedebileceğimiz bu kavramlarda, net olarak karşımıza çıkan belirleyici özellik, yine boyutlarıdır. Elinizdeki çalışmada, figürin kelimesinin Türkçe karşılığı olduğundan, heykelcik kelimesi de kullanılmıştır.

Genellikle, canlı varlıkları betimleyen, kolay taşınabilir nitelikte olan, üç boyutlu küçük sanat ürünleri figürin olarak tanımlanır (1) (Sözen- Tanyeli, 2003: 84) . Figürinler, taş, ahşap, pişmiş toprak, maden gibi her türlü malzemeden yapılabilirler (2) (Saltuk, 1997: 64) .

Küçük insan veya hayvan modellerine figürin denir. Tanrıya sunulmak veya süs amacıyla yapılmış eserler olarak da tanımlanmaktadır (3) (Gündoğan, 1994:2).

Taşınabilir boyutlarda olan heykellere, küçük boyutlu heykellere, "heykelcik" denmektedir (Guralnik, 1984: 21).

Figürin ya da heykelcik; heykelle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu, simgeleşmiş ama heykel gibi tek başına simge haline gelmemiş olanı vurgular.

Herkesin birleştiği bir tanım olmamasına karşın figürinler; maskeler, maketler gibi çeşitlilikleri kapsayan, farklı işlevlerle de ele alınmışlardır[2].

1.1.3. Amulet, Tılsım, Fetiş, İdol Ve Nazarlık

Latince *"amuletum"* kelimesinden türeyerek dilimize yerleşen amulet; kötülükleri uzaklaştırdığına, uğur getirdiğine, hastalıkları iyileştirdiğine ve özel güçlere sahip olduğuna inanılan, doğal veya insan eliyle yapılmış nesne nazarlık, tılsım ya da muskanın arkeolojik terminolojideki adıdır.

Amulet, fiziksel olarak değil büyüsel anlamda koruma amaçlı bir araçtır. Değerli taşlar, metaller, hayvan dişleri ve pençeleri gibi pek çok nesne amulet olarak kullanılmıştır. Amuletler, bazen muska olarak, tılsımlardan farklı düşünülürler. Büyülü güçlere sahip bir nesne olarak da tanımlanan (2) (Budge,1971: 25) amuletlerin, onları taşıyan, evinde bulunduran, kullanan kişileri, kötülüklerden, saldırılardan koruduğu ve bunun yanı sıra, amuletin kendi koruyucu güçlerini devamlı olarak birey ya da bir şeyin üzerinde uyguladığı düşünülür (Paine, 2004: 10).

Tılsım ise sadece özel işleri uygulamaya yöneliktir ve olasılıkla sınırlı bir zaman boyunca tasarlanmıştır (Budge,1971: 26–30). Tılsımın iyi şans, sağlık ve mutluluk getirdiğine inanılır. Böylelikle ayrıca kötü şanstan, hastalıktan, yoksulluktan koruması ümit edilir. Ancak, bu koruma onun tek fonksiyonu değildir. Tılsım, bazı büyüsel özelliklerle doldurulduğu düşünülen obje olarak tanımlanmaktadır (Paine, 2004: 10).

Fetiş, Latince "*fatius"* kökeninden türetilmiş bir kelime olup, özünde ruh bulunduğu anlayışına dayanarak yüceleştirilen nesne, tapıncak (1), taşıyana mutluluk getiren, doğaüstü özellikleri olduğu düşünülen tapınma eşyası (2) Bir kimsenin tapınırcasına sevip bağlandığı şey ya da kişi (3) anlamına gelmektedir (Paine,2004:9). Bu kelime

[2] Bkz. Bölüm 1.3.3.3. Figürinlerin Değerlendirilme Yöntemleri

şu anda ruhu sardığına inanılan bir nesneyi tanımlar. Fetiş'in kökeni batı Afrika amuletidir. Fetişler, Avustralya, batı Afrika, kuzey ve güney Amerika ile kuzey kutbunda bulunmuşlardır. Geçmişte üzerinde büyüsel ayinler yapılan, bilinmeyen ya da anlaşılmayan bir şey olursa fetiş olarak tanımlanmaktadır. Pek çok fetiş, bebek ya da heykel şeklini alır (Paine, 2004: 10). Arkeolojik çalışmalarda, amulet, tılsım ve fetiş kavramlarının bazen ayrı, bazen de eşanlamlı olarak alındıkları görülür. Aralarındaki ayrım çok net olmadığından, biz fetişler ve tılsımlardan da amulet olarak söz edeceğiz.

Amuletler şekilleri ve özleri değişen evrensel nesneler olup; amuletlerin geçmişi, tarihöncesi zamanlardan günümüze uzanan bir süreçtir. Sümerlerin metinlerindeki amuletler, eski Mısır'da çok uzun süredir var olan kötü gözün MÖ. 4. ya da 3. binlerde bilindiğini göstermektedir. Böylece, amuletin kökeni Eski Mısır'a dayanır. Bazı kaynaklar, buna göre bir tanımlama yaparak; amuleti Eski Mısır'da muska gibi kullanılan ve kullanan kişinin atalarından kalma küçük vücut parçası olarak ele alırlar (3) (Sözen-Tanyeli, 2003: 20).

Amuletler, özel nitelikleri olan doğal objeler olarak da tanımlanmışlardır. Hayvanların diş, kulak ayak gibi özel bir parçası; tek bir bitki veya birkaç bitkinin karıştırılmış, bağlanmış şekli olarak görebileceğimiz bu nesneleri, özel şekli ve niteliğiyle karşımıza çıkan taşlar gibi, mineral dünyadan gelmiş olarak da görebiliriz (Budge, 1971: 26–30) .

Ancak, doğal olarak kullanılanların yanı sıra, sonradan üretilmiş amuletler de vardır. Bunlar yazılmış, çizilmiş, oyulmuş sözcükler veya semboller olabileceği gibi; başka türlü, kil, taş, metal, kâğıt, parşömen, tahta, balmumu veya kumaşta oluşturulmuş; ya da çoğunlukla metal, deri veya kumaş ile kaplanmış olarak, çeşitli şekillerde karşımıza çıkarlar. Bahsedebileceğimiz bir diğer yaygın ve popüler şekil ise, çoğunlukla akik olmak üzere, yarı değerli taşlara öykü şeklinde düzenlenerek işlenmesidir.

Pek çok uygarlıkta hematit, yeşim, ametist, lapis lazuli ve kan taşı gibi taşların kendilerine özgü koruyucu güçleri olduğuna inanılmıştır. Boyna asılarak taşınanlar "*periapta*", ikiye katlanabilenler "*pyctacium*" adını alırlar (Sözen-Tanyeli, 2003: 20).

Amuletler kişinin üzerinde taşınabilir, giyilebilir, ev ya da bir başka yapıya asılabilir, kutu gibi nesnelerin içerisine konulabilirler. Ayrıca, gelebilecek zararlardan korunması ve verimliliklerinin artmasını sağlamak için hayvanlara da bağlanabilirler. İşlevsel olarak baktığımızda amuletlerin; koruma, kazanma, başarma, örneğin sevgi, aşk, şans vb. konularda elde etme ya da sağlık gibi konularda tekrar kazanma şeklinde pek çok amaçla kullanılmış olabileceklerini görüyoruz.

Amuletlerin idol olarak ele alınıp alınamayacağı ise tartışma konusudur. İdol için yapılan tanımlamalara bakacak olursak; Eski Fransız dilinde "*idole*"; Latince "*idolum*"; imaj, görüntü, şekil, kopya, benzer, benzetme, simge, resim, heykel, imge, hayal, izlenim anlamındadır.

Tanrı görüntüsü veya resmi, tapınma aleti ya da nesnesi olarak kullanılmış eserler (1) (Guralnik,1982: 299), Tanrılara adak olarak sunulan taş, çeşitli hammaddelerden yapılmış, stilize, tanrı ve tanrıça heykelcikleri (2) (Saltuk, 1997: 83) ya da çok tanrılı dinlerde küçük tanrı ya da tanrıça heykelcikleri (3) (Sözen- Tanyeli,2003:111) idol olarak tanımlanmaktadır.

İnsan betimlemesinin bilinçli olarak abartılması, şematize edilmesi veya kısaltılması idollerin heykelcik göre farklı tanımlanmasını sağlamaktadır (Gündoğan, 1994: 3). Anadolu arkeolojisinde gelişen bir terim olarak ele alırsak; genellikle yüksek plâstik biçimli, doğal özellikler gösteren örnekler için "figürin" ya da "heykelcik" yassı veya silindirik tarzda, ayrıntılardan arınmış, çok daha soyut olanlar için de, yaygın olarak "idol" tanımları kullanılmaktadır (Aydıngün, 2003: 3). İdoller Anadolu için, özellikle Güneybatı, Batı ve Orta Anadolu'da yoğun olarak görülürler. Aydıngün, idolleri soyut insan biçimleri olarak tanımlar ve bu idollerin, Anadolu'da Neolitik Dönem'in başlarından beri bilinen (otoriter görünümlü, yanında hayvanlarıyla tahta oturur ya da bağdaş kurarak göğüslerini tutar şekilde betimlenmiş şişman, çekik

gözlü, ağız kısmı belirsiz olarak betimlenmiş) Ana Tanrıça figürinlerinin binlerce yıl içinde soyut biçime girmiş görüntüleri olabileceğini savunur. Aydıngün'e göre bu idoller, günümüzdeki gibi görünmezliğe ulaşabilmiş tanrının betimlemeleri de olabilirler (Aydıngün, 2005b: 39).

Oldukça ince ve yassı olan idollerde uzun boyun ve yuvarlak gövde taslak şeklinde, kollar çıkıntı biçiminde gösterilmiş olup, bazen üzerlerinde göz ve iri cinsel organdan başka hiçbir detay bulunmamaktadır. Stilize (doğal görüntülerin bozularak verilmesi) gövdeli heykelcikler olarak da tanımlayabileceğimiz bu objeler, baş ve gövde biçimlerinde bölgesel çeşitlilik gösterirler[3] . Kadın vücutlarının az ya da çok stilize edildiği idollerin çoğunda gövde bir çuval şeklindedir (Umurtak, 2005 :93). Bu tür idollerin başları çoğunlukla ahşap, taş gibi farklı bir maddeden yapılarak, gövdede hazırlanan oyuğa geçirilmiş, ancak bu başlar genellikle zaman içinde yok olmuştur (Duru 1995a:740 alıntılayan Umurtak, 2005:93).

İdoller; heykelciklerin değişik yorumlarla biçimlendirildiği, soyutlamanın fazlasıyla ağır bastığı, farklı kullanımları olan ve amuletlere kıyasla çok daha sembolik nesnelerdir[4].

1.2. KONUNUN ELE ALINIŞ YÖNTEMİ

Tarihöncesi dönemlere ait figürinlerin yorumlanmasında, düşünsel ve kuramsal yaklaşımların incelenmesinin amacı; arkeolojiye yönelik düşünce sistemlerinin buluntulara ve geçmişin yorumlanmasına etkisini araştırmaktır.

Figürinlerin, birer sanat eseri olup olmadıkları çok tartışmalı ve araştırıcının yaklaşımına göre değişen bir konudur. Ancak, bu kaygı zamanla bir yana bırakılır. Figürinlerin yapıldıkları dönemin sosyal, ekonomik, düşünce inanç gibi sistemlerini yansıttığı da söylenebilir. Konuyla ilgili, tarihöncesi insanların yaşamlarına dair,

[3] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Aydıngün 2005, Bilgi 1980, Höckmann 1976, Umurtak 2005.
[4] Ancak, idol ve amulet arasındaki ayrım çok açık olmadığından, bu tez içerisinde amuletler idoller kapsamında ele alınmıştır ve amulet olarak yorumlanan buluntulardan idol olarak söz edilecektir.

anlaşılması güç olan pek çok soru vardır. Figürinlerin yorumlanıp yorumlanamayacakları; izlenerek yorumlanmaları gerektiği; anlamlarını kavramaya ya da figürinleri yapan kişilerin kavramsal yanlarına ne kadar yakın olduğumuz gibi pek çok soru sorulmuştur.[5] Bunlardan yanıtlanması en zor olanı, belki de, bu nesnelerin neyi sembolize ettiği sorusudur. Arkeoloji, kendi tarihçesi içinde, bu sorulara aranan yanıtları ve figürinler hakkında yapılan çeşitli yorumları kapsayan pek çok çalışmayı barındırır.

Tarihöncesi dönemlerden günümüze kadar gelen figürinlerin, sayısal çokluğu[6] ve çeşitliliği düşünülecek olursa, yapılan çalışmaları gerek zamansal gerek mekânsal olarak tek tek ele almanın yararı ya da güçlüğü tartışılabilir. Burada tercih edilen, tipolojik kaygı taşımadan, figürinlerdeki çeşitliliği mümkün olduğunca göstermek, veri olarak kullanmak üzere sınıflandırmaktır.

Amacımız, kültür ve dönemlere bağlı kalmaksızın kuramlar ve bu kuramlara getirilen eleştirilere yer vererek, düşünce sistemleri ile farklı bakış açılarının, buluntu türlerinin değerlendirilmesine nasıl bir etkisinin olduğunu araştırmaktır. Bütün düşünce sistemlerini ve değerlendirmeleri ele almak mümkün olmadığından, çalışmamızda dönemsel bakış açısı kapsamında, etkili, kapsamlı ve kalıcı olanlar seçilerek kullanılmış ve zaman olarak, figürinlerin yapıldıkları dönemlerden çok, değerlendirildikleri dönemlerin üzerinde durulmuştur. Bunun için, öncelikle arkeolojideki düşünce ve çalışma sistemlerinin gelişimi ele alınarak, sorunun tarihçesine bakılması planlanmıştır. Ardından, ileri sürülen kuramlara ve bu kuramların arkeolojinin gelişimine etkileri araştırılacak, kuramların eleştirileri ve bu eleştirilere verilen yanıtlar değerlendirilecektir. Kuramlar, arkeolojinin gelişimine paralel olarak değişmektedir. Bu bağlamda, kuramların belirli dönemleri karşıladığı, bunlardan kimilerinin etkisini hızla kaybederken kimilerinin de ortaya atıldığı günden bu yana bazen değişerek, bazen de olduğu gibi kullanılarak geldiğini

[5] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bailey 1996, Cauvin 2000, Gimbutas 1982, Hansen 2000, Hamilton 2000, Hodder 1982, Marshack 1972, McDermott 1996, Meskell 1995.

[6] Yalnızca Güneydoğu Avrupa Neolitik ve Kalkolitik dönemlerine ait bilinen figürin sayısının 50 bin kadar olduğu göz önüne alınırsa, sorunun boyutları daha iyi anlaşılır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. **Neolithic Figurines East-West**, Hansen 2005: 195–212).

görürüz. Bu düşünce, bize tarihöncesi sembolizmaya (ve figürinlere) bakış açısını, bir anlamda dönemsel olarak bakma olanağı sağlar. Arkeolojinin kendi içerisindeki düşünsel hareketliliğinin ve çalışma sisteminin figürinler üzerine yansımaları, tarihsel ve bölgesel olarak ele alınmıştır. Yakındoğu, Avrupa, Amerika, Avustralya gibi coğrafi olarak sınıflandırılmış bölgelerde varolan belli başlı bakış açılarını gösteren figürinler üzerindeki önemli çalışmalar seçilmiş örneklerle anlatılacaktır. Ayrıca, "Figürin ve Sembolizm" ilişkisi üzerinde durularak, Avcılık-toplayıcılık dönemlerinden günümüze dek gelen figürinlerin çeşitli bakış açıları kapsamında değerlendirilişinin örneklenmesi planlanmıştır. Figürinlerin genel olarak tarzları, kronolojileri, teknolojilerinden bahsedilmesinin yanı sıra inanç, sosyal, ekonomik sistemleri yansıtışlarına da bakılacaktır. Bu objelerin, buluntu yerlerindeki farklılıklara göre farklı fonksiyonlarının olup olmadığı, arkeolojik (ortamlarda) nasıl bir görünüm verdiği, atalardan tanrılara giden kavramsal bir değişmenin mümkün olup olamayacağı, ritüel uygulamaların değişen rolü ve sembolizm, cinsiyet ilişkilerinin sınanması, heykelciklerin yapım aşamasında bireyin rolünün (yapım amacındaki gibi) dikkate alınması, kültürel ya da kültürler arasındaki benzerlikler ya da farklılıklar gibi konulara da, çalışmanın akışını bozmayacak düzeyde değinilecektir. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu konular, tez içinde yalnızca figürinleri vurgulamak için kullanılmıştır.

1.3. TARİHSEL SÜREÇTE ARKEOLOJİYE YÖNELİK DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ VE KURAMSAL ARKEOLOJİ

"Eski" kavramının oluşumu ve bu kavramın ne kadar eskiye indiğine dair soruların sorulması birbirlerini izleyen süreçlerdir. Yaradılışın ardından her şeyin değişmeksizin ilerlediğine dayanan bakış açısı, Piskopos Usher'in 1650 yılında, dini kitapların yorumuna dayanarak, dünyanın yaşını hesaplamasıyla örneklenebilir.[7] "Durağan bir geçmiş düşüncesinden, sürekli değişen, evrimleşen ve özellikle zaman

[7] Usher'e göre, dünya İsa Peygamber'den 4004 yıl önce yaratılmıştır. Bkz. **İnsan ve Kültür**, (Güvenç,1996:24)

ölçeğine bağlı bir geçmiş düşüncesine geçiş, sanıldığından daha güç gerçekleşir ve ancak iki yüzyıl kadar önce kabul görmeye başlar" (Özdoğan, 2002a: 25).

Rönesans'la birlikte doğayla ilgili her türlü araştırmanın gözlem ve deneye bağlı olması gerektiği savunulmaya, olaylara bilimsel yöntemle bakılmaya başlanmıştır. Bu olgu, zaman içinde teknolojik devrime, teknolojik ilerleme de yeni buluşlara yol açar. İnsanlık hızla kendini doğanın sınırlamalarından soyutlamaya başlar. Doğa artık insanın, sadece parçası olduğu bir şey olmuş, insan doğayı kullanmaya, ondan faydalanmaya başlamıştır. Rönesans, insanlık tarihi ve özellikle batı düşünce sisteminin oluşumunda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda, Rönesans döneminde eski eserlerin toplanması ve biriktirilmesi önem kazanır.16. ve 17. yüzyıllarda, geçmişe ilgi duyan Avrupalı aydınlar, uzak coğrafyalara seyahat ederler ve Amerika, Afrika ve Pasifik'te pek çok avcı-toplayıcı gruplarla karşılaşırlar (Trigger, 1989: 52). Bu dönemin ardından geçmişe duyulan ilgi daha sistemli bir hale gelir ve arkeolojik verileri anlamaya yönelik çalışmalar artar.

18.yüzyıldan itibaren Tevrat ve İncil'de geçen yerleri bulmak, anlatılan olayları kanıtlamak amacıyla Yakındoğu'ya gelen Avrupalı araştırmacılar ile arkeolojik kazılar yapılmaya başlanır. Bu gelişmeler, günümüz Ön Asya Arkeolojisi'nin temellerinin atılmasını sağlayarak, değişen bir dünya kavramını ortaya çıkarır(Özdoğan, 2002a: 25).

19.yüzyıl başlarında Avrupa'da Endüstri Devrimi ile gelişen süreç, yoğun hammadde ihtiyacı doğurur. Bu ihtiyaç, jeoloji adını verdiğimiz bilim dalını ortaya çıkartmıştır. Jeolojinin gelişimi arkeolojinin gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir. O yıllarda, arkeologlar için olduğu gibi, jeologlar için de dünya durağan yaratılmıştır. Ancak, hammadde bulmak için yapılan kazılarda dünyanın bir süreci oluşturan katmanlardan oluştuğu ve bu katmanların günümüzden farklı ortamları sergilemesi jeolojinin tabaka bilgisinin arkeolojiye de yansıması sağlar (Özdoğan, 2002a: 26).

19. yüzyıl içinde doğa bilimlerindeki gelişmelerin etkisiyle Batı Avrupa'da geçmişin eskiliği, değişkenliği anlaşılmaya başlanır ve jeolojinin kuralları arkeolojiye girer.

Ancak, Doğu Akdeniz ile Yakındoğu'da çalışan arkeologlar henüz bu yöntemlerden etkilenmemişlerdir (Özdoğan, 2002: 31). Jeolojik katmanların içinde, bugün mevcut olmayan hayvanlarla birlikte insan elinden çıkmışa benzeyen taş aletlere rastlanması 19.yüzyıl başlarında büyük tartışmalara yol açmıştır. Jeoloji biliminin farklı özelliklerde toprak ya da taş tabakalarının farklı dönemleri temsil ettiğinin kanıtlaması (Özdoğan, 2002a: 27), arkeolojinin arazi uygulamaları, tabaka kazıları ve yeni belgeleme yöntemleri ile buluntuların biçimsel tanımlamaları konularında önemli gelişmelerin kaydedilmesi ve doğa bilimlerindeki benzer gelişmeler (Renfrew-Bahn,1996: 34–35), 19.yüzyılın ortalarında insanın da eskiliğini ve değişkenliğini ortaya koyan gelişmelerdir.

Bu yüzyıl boyunca, özellikle Orta Avrupa'da yeni yolların, kanalların ve fabrikaların yapımı gibi değişik nedenlere bağlı olarak yapılan giderek daha çok arkeolojik malzemenin ortaya çıkmasına yol açar. Bu malzemelerin hangi etnik gruplara ait olduğu ve özellikle eskiden kendi atalarının nasıl yaşadığı soruları, kısmen politika güdülmek üzere arkeoloji alanına ilgiyi arttırır ve akademik bir alan oluşmaya başlar.Tarihi etnik problemler arkeologları, arkeolojik malzemeleri coğrafi dağılımına göre, tip ve gruplara ayırmaya yöneltmiştir. Böylece onları tarihi sıralamayla gruplamak mümkün olmuştur. Bu aşama "Kültür Tarihi" olarak adlandırılır (Trigger, 1989: 205–206).

Thomsen, 1817 yılında açtığı sergide buluntuları yapım teknolojilerine göre sınıflandırır. İnsanların önce taşı, sonra bakırı ve daha sonra da en zor teknolojiyi gerektiren demiri işlediği düşüncesinden yola çıkarak; Taş Devri, Tunç Devri ve Demir Devri olarak üçlü bir ayrım yapar[8]. Geçmişi kullanılan teknolojiye göre bölen bu üçlü devir ayrımı, zamanla genel bir kabul görür ve bazı değişikliklerle günümüze kadar gelir (Özdoğan, 2002a: 27).

19.yüzyılın sonunda, kültür farklılıklarının kökenine dair iki açıklama vardır. Bunlardan birincisi; her bölgede bağımsız keşif ve gelişimi savunur. Diğer görüş ise

[8] Üç Çağ Sistemi adıyla bilinen sınıflandırma.

"Yayılmacılık" (difüzyonizm) olarak adlandırılır. Difüzyon[9], kültürel elementlerin bir insandan diğerine ödünç alınmasını tanımlamak için kullanılan sözcük ya da bir kültürden başka bir taneye kültürel öğelerin verilmesini anlatan sözcük olarak tanımlanır. Öğelerin ödünç alınması, farklı yerlerde ve farklı şekillerde olabilir Böylece kültürel gelişim yayılım, göç ile açıklanmıştır. Yayılmacı okulun başını çeken Elliot Smith[10], 1915 tarihinde Neolitik'i belirleyen ana unsurun tarımın başlaması olduğunu ileri sürmüş ve bu görüş arkeoloji dünyasında genel olarak benimsenmiştir. Neolitik Çağ için ileri sürülen bu tanımlamanın arkeoloji bilimine yaptığı etki oldukça kapsamlı olmuştur. O güne dek, kültür sınıflarının ayrımında teknolojiyi esas alan arkeoloji, ilk kez beslenme ekonomisi, sosyoloji, botanik gibi kavramlarla tanışmış; Neolitik tanımına ekonomik bir bakış açısı kazandırılmıştır (Özdoğan,1996a:269-271). Yayılımcılık, temelde insanların ve ırkların eşit yeteneklere sahip olmadığı, önemli buluş ve uygarlığı geliştiren adımları ancak üstün ırkların gerçekleştirebileceği yaklaşımına karşı tez olarak ortaya atılmıştır. Irkçılığa dayanan yayılımcılık II. Dünya Savaşı öncesinde Alman arkeoloji okulunu çok etkilemiş ve savunuculuğu G. Kossina tarafından yapılmıştır[11]. Irkçı kuramlar, uygarlığın doğuş ve yayılışını belli insan ırklarına bağlarken, yayılımcı görüş bu süreci coğrafi yapıya yaslamaktadır. Bölge temeline dayanan yayılımcı görüşü en etkili şekilde kuramsallaştıran bilim insanı ise G. Childe'dır[12] (Özdoğan, 1996a:269).

---

[9] Alman etnolog Ratzel'e göre (1896); keşifler, icatlar ve kültürler, belli bir yörede, belli bir dönemde bir defaya özgü oluşmuş ve buradan ticaret, nüfus hareketi ya da kültürel ilişkiler ile diğerine daha sonra da tüm dünyaya yayılmıştır. Bu göç teorisi, yayılma-dağılma kuramından yana olma anlamına gelen 'difüzyonizm" adıyla açıklanır (Güvenç, 1996: 29).

[10] Smith, Mısır kültürüne duyduğu ilgi sonucunda, tüm Batı kültürlerinin tek kaynağı olarak Mısır'ı görür ve kültürün Nil Vadisi'nde gelişip yayıldığını savunur. Bu görüşteki ana ilke, bir kültür bölgesindeki gelişimin ve tarihin kendini tekrar edemeyeceğidir. Perry tarafından da desteklenen bu okulun taraftarları, Mısır'daki bu gelişimin, aynı koşullar sağlansa bile dünyanın bir başka yerinde gerçekleşemeyeceğini savunurlar (Özbaşaran, 2002: 166–167).

[11] Kossina'ya göre kültür etnik yapının yansımasıdır. Bu görüş, günümüze dek değişerek gelen ve M. Gimbutas ile Renfrew'un çalışmalarına da bir miktar yansıyan, Avrupa kültürlerinin İndo-Avrupa kimliği kavramı gibi görüşleri de etkilemiştir (Özdoğan,1996a:269–271).

[12] Childe, uygarlığın temelini oluşturan tüm unsurların Mısır ve Yakındoğu'da bulunup buradan Avrupa ve başka yerlere aktarıldığını ileri sürer. Childe'ın, kuramlarını, o dönemde yaygın olan Marksist, ekolojik, evrimci gibi tüm görüşlerin sentezi olarak sunması, ileri sürdüğü görüşlerin genel olarak benimsenmesini sağlamıştır.

[13] Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük**,Tümevarım Yöntemi.

20. yüzyılın başlarında geçmiş kültürlere ait olan incelemelerin yalnızca buluntulara bağlı olarak anlaşılamayacağı ve bunların çevreleriyle birlikte ele alınması gerektiği düşünülür. Bu alandaki ilk öncülerden biri R. Pumpley'dir. Türkmenistan'ın çöllerinde büyük kent kalıntılarını görmesi ona geçmiş doğal çevrenin bugünkü gibi olamayacağını düşündürür ve kazı ekibine doğa bilimcileri de alır. Pumple'yin çalışması, ortamın da kültürle beraber değiştiği ve kültürlerin oluşmasında önemli bir etken olduğu görüşünü getirecektir (Özdoğan, 2002a: 32). 1908 yılında Pumpley'in ileri sürdüğü "Vaha Kuramı" daha sonra, çevresel yorumlarla Childe ve Huntigton tarafından yeniden ele alarak geliştirilmiştir (Özdoğan,1996a:269). II. Dünya Savaşını izleyen yıllarla birlikte, arkeolojinin bakış açısını temelden değiştirmeye yönelten bir arayış ortaya çıkmıştır. O döneme dek yapılan tartışmalar, genellikle arkeolojinin kendisinden çok, araştırmacıların veri birikimleri ve geliştirdikleri bireysel yöntemler üzerinedir. Özellikle "kültür tarihçileri" arkeolojinin yalnızca belgelendirme ve sınıflandırma yapmaktan sorumlu olduğunu savunurlar (Gamble, 2001:22). 1960'lı yıllardan önce arkeolojide kurama önem verilmediği, hatta böyle bir yapının hiç görülmediği şeklinde yorumlar vardır (Shanks-Tilley, 1987:1 ve Trigger, 1989:27). Savaşın ardından her konuda olduğu gibi arkeolojide de bakış açısını temelden değiştirmeye yarayan bir arayış ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı 1960'lı yıllarda Binford tarafından 'Yeni Arkeoloji' (Binford,1962:217–225) adı altında yeni bir yapılanmaya girmiştir. Bu akım, özellikle Anglo-Sakson olarak bilinen çevrelerce geniş bir kabul görmüş ve ardı ardına gelen birçok akıma öncülük etmiştir (Bkz. Dark, 1995; Trigger 1989).

Yeni arkeolojiyi benimseyenler, arkeolojiyi geçmiş kültürlerin bilimi ya da geçmiş kültürler hakkında genellemeler yapan disiplin olarak tanımlarlar ve geçmiş insan yapılarına bakarak, insanın ne olduğu hakkında anlam çıkarmalarında bulunurlarken, belirli parçalardan genele giderler (Dark,1995:8–10). Bir başka deyişle, Tümevarım Yöntemi ya da belirli gözlemler ve deneylerden, daha genel hipotezler ve teorilere gitme yöntemini kullanılırlar[13]. "Yeni Arkeoloji" adıyla bilinen yaklaşım, zamanla "Süreçsel Arkeoloji" adını alır ve daha önce yapılmış olan çalışmaların çoğu, sağlam temellere oturmadığı gerekçesiyle eleştirilir. Başlangıçta, Süreçsel Arkeolojik yaklaşımı benimseyenlerin ilgisi, yaşamın maddi yönleri üzerinedir. Bu alanda

çalışanlar, sonradan "İşlevselci" olarak adlandırılan bir bakış açısından yola çıkarak, geçmişin ekonomik ve toplumsal yönlerine ağırlık verirler. 1980'li yıllarda Süreçsel Arkeoloji, bilim felsefecilerince sıkça eleştirilirken, önce "Yapısalcı" ardından "Süreç Sonrası" arkeolojik yaklaşımlar tanıtılır.

1.3.1. Arkeolojinin Gelişimini Etkileyen Düşünsel Akımlar

Burada, arkeolojiye yönelik düşünce sistemlerinin gelişimine bakabilmek amacıyla, arkeolojinin tarihine genel olarak değinilecektir. Ancak amacımız, arkeolojinin tarihini ele almak değildir. Arkeoloji, bir yandan geçmişi ararken, diğer yandan da (geçmişe ait verileri sistemleştirme çabası nedeniyle) bugünle bütünleşmiş bir bilim dalıdır. Veriler geçmişe aittir ancak bu verilerin bulunması, değerlendirilmesi, yorumlanması bugünün uğraşıdır. Dolayısıyla, günümüzün düşünce süzgecinden geçen siyasal durumlar, savaşlar, ideolojiler, diğer bilim dallarındaki gelişmeler, entelektüel akımlar, arkeolojinin çalışma biçimini ve yorumlarını doğrudan etkilemektedir (Pulhan, 2001:138–150).

16. ve 17. yüzyıllar Batı Avrupa'nın keşif ve sömürgeleştirme hareketleriyle tanımlanırlar (Trigger, 1989: 52). Bilgi birikiminin hızlanması ve bilimlerde sistem arama eğilimleri ile bu dönemin ardından, geçmişe duyulan ilgi daha sistemli bir hale gelir ve arkeolojik verileri anlamaya yönelik çalışmalar artar.

18. yüzyıldan itibaren, geçmişin değişmeksizin kalmadığı düşüncesi giderek daha çok gündeme gelmeye başlar. Artık dünyanın yaşı için öngörülen MÖ 4004 tarihi yeterli görülmemektedir. 19. yüzyıl başlarında doğal çevrenin, ortamın, dünyanın eskiliği ve değişkenliğini gösteren veriler artarsa da, insanın yaratıldığı ve yaratıldıktan sonra değişmeksizin kaldığı düşüncesi bir varsayış olarak korunmaktadır (Özdoğan, 2002a:25–26).

Darwin'in canlıların evrimini açıklayan kuramı, Lineus'un bitkileri sınıflandırarak, kendi içindeki gelişim sürecini ortaya koyması gibi gelişmeler, arkeolojinin düşünsel

temellerinin oluşmasına önemli katkı sağlar. 19. yüzyılın ortalarında, ilk insanlara ait aletlerin bulunması, insana benzeyen fakat bazı özellikleriyle insanınkinden farklı olan kemiklerin bulunması gibi gelişmeler insanın da eskiliğini ve değişkenliğini ortaya koymaktadır (Özdoğan, 2002a:27) .

20. yüzyılın başlarında geçmiş kültürlere ait olan incelemelerin yalnızca buluntulara bağlı olarak anlaşılamayacağı ve bunların doğal çevreleriyle birlikte ele alınması gerektiği görülür. Bu süreçte, uygarlığın gelişimine yol açan önemli buluşları ve bunların sonuçlarını belirli bir yer, olay ya da etnik kimliğe bağlayan görüşler ağırlık kazanmaya başlar. Bu yaklaşım, çevresel determinizm (belirleyicilik / gerekircilik)[13], üstün ırk gibi açıklamaları da beraberinde getirir. Düşünsel akımlar, politik, etnik ya da inançsal arayışlar içinde kendi görüşlerinin zaman sürecinde kanıtların bulunabileceği bir kaynak olmuşlardır. Bu ulus-devlet oluşumu da Tevrat arkeolojisi (*Biblical archaeology*), Marksist arkeoloji, Ulusal arkeoloji gibi çok farklı açılımları getirir. Arkeolojik kültür mirası Rönesans, Sanayi Devrimi ve Ulus-devletleşme süreci ile beraber gelişen bir kavram olarak, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkeler gündeminde giderek önem kazanmıştır.

Aşağıda, arkeolojinin gelişim sürecini ve içinde geliştiği düşünsel akımları da göz önüne alarak, konumuz bağlamında;

1) Belirli inançların baskın olduğu ve geçmiş sınıflandırmanın ilksel temellerinin atıldığı "İlk Dönem"

2) Geçmişe bakışta, "Evrim" ya da değişen geçmiş görüşünün, inanılan ve durağan geçmişin yerini aldığı "İkinci Dönem"

3) Geçmişi açıklayan, bakış açılarını yönlendiren kuram arayışlarının olduğu ve diğer, toplum, doğa, fen bilim dalları ile desteklenen "Üçüncü Dönem" ele alınacaktır.

[13] Çevresel Determinizme göre; kültürü sosyal şartlardan çok çevre belirlemektedir.

1.3.1.1. İlk Dönem

Maddi kültürün geçmişin kanıtı olabileceğini varsaymak için, geçmişi "inanç sisteminin bir parçası" ya da "ölçekli somut geçmiş" olarak, birbirinden farklı iki şekilde algılamak mümkündür. Birincisinde sadece inanmak yeterlidir ve kanıta gerek yoktur. Geçmişe somut, zaman ölçeğiyle bakmak ise sorgulama temellidir ve her söylenenin ölçekli bir zaman boyutunda kanıtlanması, birbiriyle ilişkilendirilmesi gerekir.Günümüzde bu ikinci seçenek, "arkeoloji" olarak adlandırılmaktadır (Özdoğan,2002a:34).

Tüm bunlara dayanarak, arkeolojinin ilk dönemlerinde Yunan, Roma ve Ortaçağ Avrupa toplumlarının geçmişi ve eski kalıntıları inanç sisteminin bir parçası ya da inançsal kavramlarla özdeşleşen şekilde algıladıkları söylenebilir. Geçmiş dönemlerin maddi kalıntılarının ortaya çıkarılması Avrupa'da 15. yüzyılda başlar. Farklı kültürel oluşumlara sahip uzak coğrafi bölgelerin varlığının öğrenilmesi "eski"nin fark edilmesini sağlamıştır ve sorun artık bu "eski" kavramının tanımlanması haline gelmiştir (Özdoğan,2002a:25,34). Eski kavramının oluşumu ve bu kavramın ne kadar eski olduğuna dair soruların sorulması birbirlerini izleyen süreçlerdir.

Yaradılışın ardından her şeyin değişmeksizin süregeldiğine dayanan bakış açısı, İrlandalı Başpiskopos James Usher'in, 1650 yılında, kutsal kitapların yorumuna dayanarak, dünyanın yaşını hesaplamasıyla örneklenebilir. Usher, gününe, saatine kadar bir hesaplama yapmıştır ve ona göre dünya MÖ 4004 yıl önce yaratılmıştır (Güvenç,1996:24). "Durağan bir geçmiş düşüncesinden, sürekli değişen, evrimleşen ve özellikle zaman ölçeğine bağlı bir geçmiş düşüncesine geçiş sanıldığından daha güç gerçekleşir ve ancak iki yüzyıl kadar önce kabul görmeye başlar"(Özdoğan, 2002a:25).

"Yeniden doğuş" anlamına gelen Rönesans Dönemi'nde, eski eserlerin toplanması ve biriktirilmesine olan ilgi yoğunlaşır. Rönesans'la birlikte, doğayla ilgili her türlü

araştırmanın gözlem ve deneye bağlı olması gerektiği savunulmaya, olaylara bir bakıma bilimsel yöntemle bakılmaya başlanmıştır. Bu olgu zamanla teknolojik devrime, teknolojik ilerleme de yeni buluşlara yol açacaktır. İnsanlık hızla kendini doğanın sınırlamalarından soyutlamaya başlamıştır. Doğa, artık insanın sadece parçası olduğu bir şey olmuş, insan doğayı kullanmaya, ondan faydalanmaya başlamıştır. Rönesans'ın etkisi ile coğrafya ve haritacılık alanlarında gelişmeler yaşanır. Bu gelişmeler, Amerika kıtası yerlilerinin (Kızılderililer), Afrika'daki kahverengi tenli insanların, Asya'daki sarı benizlilerin, Aztek ve Maya gibi o güne kadar varlıkları bilinmeyen kültürlerin ve yeni yerlerin keşfiyle sonuçlanır (Özbaşaran 2002, Trigger 1989, Dark 1995).

Rönesans Dönemi, bütün sanatsal ve felsefi yönelimlerini, eski Roma ve Yunan uygarlıklarını kendisinin kökeni olarak gören bir değerler sistemi inşa etmeye başladığında; yok olmuş kentleri toprağın altında kalmış heykelleri, tapınakları, sarayları bulmak önem kazanmıştır. Özellikle soylu kesimler, zengin aileler, kardinaller, eski Roma Dönemi'ne ait eserleri toplamaya ve sergilemeye başlarlar.[14] Bu dönemde, sanat eserlerinin sosyal itibar öğesi haline geldiği görülür. Eski eser koleksiyonculuğu Rönesans'tan başlayarak büyük boyutlara ulaşır ve koleksiyonculuğun yanı sıra, toplanan eserlerin tasnifi sorunu doğar.

Aydınlanma Çağına dek arkeoloji, daha çok zengin kesimin uğraşıdır. Fakat sonraları, bu uğraş sonucu çıkan eserler o kadar merak uyandırıcı olur ki, insanlar geçmişe daha bilimsel bir gözle yaklaşmaya başlarlar. Bunun en büyük etkenlerinden biri, 18. yüzyılda, M.Ö. 71 yılında yanardağ patlaması sonucu lav altında kalmış Pompei kentinin incelenmeye başlamasıdır.

[14] Aynı dönemde (16. ve 17.yüzyıllar), Kuzey Avrupa'da da geçmiş kültürlerle benzer biçimde ilgilenen kişiler ortaya çıkar; onlar da İtalya'daki koleksiyonculara özenip eski yapıtları toplarlar. Böylece tarihte ilk kez sistemli ve geçmişte yaşanan bir süreci kanıtlamaya yönelik eski eser koleksiyonculuğu başlar. Antika eser toplanması ve biriktirilmesine ağırlık verilen bu dönem "Antikite" olarak adlandırılır. Fransızca "*antiqutié."* .Tarihte ilk çağ, antik devir anlamıyla dilimizde yaygın olarak kullanılan bu kelime için TDK " İlk çağ" karşılığını kabul etmiştir. Kelimenin soyut anlamındaki kullanımına karşılık olarak ise "eskilik" sözü uygundur.

Pompei ve Herculaneum adlı iki Roma kentinin kazılması, sınıflandırma ve tanımlama çabaları bakımından önemli gelişmeler sağlar. Johann Joachim Winckelmann, bu kazılar hakkında yazdığı yazılarla ve hazırladığı taş koleksiyonu katalogunun ortaya koyduğu biçem tanımlarıyla, arkeoloji olarak gelişecek alanın sistematiğini kuran ilk bilim insanıdır. Winckelmann'ın "Eski Çağ Sanat Tarihi" (History of Ancient Art) adlı kitabı, 1764 yılında yayımlanır. Bu kitap, eski çağ sanatının, gelişme, büyüme, olgunlaşma dönemlerinden sonra gerilediğini ileri süren bir halkın sanatını açıklamada iklim, özgürlük ve zanaat gibi kültürel ve teknik etmenleri göz önünde tutan ve ideal güzelliğe bir tanımlama getirmeye yönelen ilk çalışma olarak adlandırılır. Bu çalışma, klasik arkeolojinin temeli olarak kabul edilir. J. Winckelmann, kitabında, klasik dönem kalıntılarının sistematik bir kronolojisini vermektedir[15] ve Winckelmann'ın bu çalışması, o güne kadar Yunan ve Roma eserlerine estetik kaygılarla yaklaşanların, artık bunları, geçmişin kültürel ve tarihsel ifadeleri olarak görmelerini sağlar. Winckelmann'ın çalışmalarının ardından, klasik arkeoloji, bir dizi arkeologun çalışmalarıyla daha sağlam bir temel üzerine oturmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, eski Mısır ve Asur gibi daha eski uygarlıkların incelenmesi için de model oluştururlar (Trigger, 1989:38). Winckelmann ile başlayan bu hareket, kısa bir süre sonra Yunan-Roma uygarlıklarının dışındaki alana da yansır. Fransız İmparatoru Napolyon, 1789'daki Mısır seferi sırasında kalabalık bir bilim adamları ekibini de beraberinde götürür. Ekipteki araştırmacılardan ülkede gördükleri antik kalıntıları resim ve çizimlerle belgelemeleri ve kopya çıkarmaları istenir. Böylece Mısır Arkeolojisinin ilk temelleri atılır ve bu belgeler "Description de L'Egypte"(1808–25; Mısır'ın Tanımı) adlı yapıtta yayımlanır[16]. Napolyon'un bu seferinde elde edilen bilgiler ve özellikle o sıralarda bulunan "Rozette Taşı" nın yardımıyla (üç dilli yazıt), 1822'de Jean-François Champollioni, Eski Mısır yazısını çözer. Bundan sonra da Mısırlılardan kalma birçok yazılı belgenin okunması sağlanır. Ardından Mısır'da çıkarılan eserlerin korunmasına yönelik Fransız Auguste Mariette'nin Kahire'de kurduğu Mısır Arkeoloji Müzesiyle arkeolojide sistemli ve denetimli bir döneme geçilir (Trigger,1989: 66).

[15] Bu bağlamda, Rönesans Dönemi ile başlayan Klasik Arkeoloji, Sanat Tarihi ile birlikte gelişen bir arayış dönemi olarak nitelendirilebilir.
[16] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Trigger,1989 : 66

Amerika'nın ilk arkeologlarından T. Jefferson, 18. yüzyılın sonunda, kazı çalışmalarına başlar. T. Jefferson'un, Virginia'da başlattığı çalışmalar, amaçları, yaklaşımı, kazı tekniklerinin tarihçesi açısından son derece önemlidir ve arkeoloji dünyasındaki ilk bilimsel kazı olarak kabul edilir (Özbaşaran, 2002: 164).

Bu dönemin ardından geçmişe duyulan ilgi daha sistemli bir hale gelir ve arkeolojik verileri anlamaya yönelik çalışmalar artar. Artık, dünyanın yaşı için öngörülen MÖ 4004 tarihi yeterli görülmemektedir ve sürekli değişen bir dünya kavramı ortaya çıkmıştır. Arkeoloji, Batı düşünce sisteminin içine girmiştir ve gittikçe kurumsallaşmaktadır (Özdoğan, 2002a: 25).

1.3.1.2. Evrim Sürecinin Girmesi

Evrimsel teori, arkeolojik kuramda disiplinin gelişiminden itibaren önemli bir rol oynamıştır. Dunnell, modern evrimsel biyolojinin kültürel değişikliğin süreçleri için açıklayıcı bir yapı sağladığını düşünmektedir (Dunnell, 1981: 37). Bu bölümde, modern arkeolojik kuram ve uygulamalar ile evrim teorisi arasındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi amacıyla, evrim kuramına tarihsel olarak bakılması planlanmıştır.

Aydınlanma, insanın kendi aklı ve deneyimleri ile geleneksel görüşler, ön yargılardan kurtulmak ve akla dayanarak, dünyayı kavramak, düzenlemeye çalışmaktır. Bu bir akıl çağıdır; Kant'a göre, insan içinde bulunduğu olumsuz duruma aklın kendisi yüzünden değil, onu kullanmaması yüzünden düşmüş ve insan şimdiye kadar aklını kendi başına kullanamamış, hep başkalarının kılavuzluğuna gereksinim duymuştur. Bu yönüyle Aydınlanma'nın, Ortaçağ düşüncesine ve yaşam anlayışına karşıt bir dünya görüşü olarak ortaya çıktığı söylenmektedir (Tekeli et.al.1999:302-303). Akla, bilime ve ilerlemeye büyük bir güven vardır. Bu dönemde doğa bilimlerinden botanik (bitki bilimi) ve zooloji (hayvan bilimi) alanlarındaki çalışmalar gelişmiş; özellikle Darwin'in dedesi Erasmus Darwin ve Lamarck'ın

yapmış olduğu araştırmalar sonucunda, yeni bitki ve hayvan türlerinin oluşumunu açıklamaya yönelik Evrim Kuramı'nın temelleri atılmıştır[17].

Aydınlanma Dönemi, bir bakıma Endüstri Devrimi'ne zemin hazırlar ve bu sayede üretime makineler egemen olmaya başlar. Kimyanın gelişmesine bağlı olarak madencilik ve metalbilim sanayisi de ilerlemiş, üretim biçimi ve buna bağlı olarak ürün verimi köklü bir değişim geçirmiş, ayrıca tarımda da sanayileşme sürecine girilmiştir. 19. yüzyılda, Endüstri Devrimi İngiltere'de buharlı makinelerin kullanılmasıyla gelişir. Doğal koşullarından dolayı, Ortaçağ'ın en büyük buluşlarından biri olan su gücü, İngiltere'de zaten uzun yıllardır kullanılmaktadır ve mekanikle ilgili ilk deneyimler bu dönemde edinilmiştir (Marx 1997: 364).

Bu dönemin önde gelen özelliklerinden birisi, bilimle teknolojinin yakınlaşmaya başlamasıdır. Özellikle bu yüzyılın ikinci yarısından sonra, bilimsel bilgi birikimi, gündelik ihtiyaçların karşılanması maksadıyla teknolojinin hizmetine verilmiş ve teknolojideki gelişmeler yerleşik yasam biçimlerini değiştirmeye başlamıştır. Bilimlerle felsefe birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmaktadır ve bilimlerde uzmanlaşmanın başladığı görülmektedir.

Avrupa'da Endüstri Devrimi ile gelişen süreç, yoğun hammadde ihtiyacı doğurur. Yeni gelişen endüstriler ve buna bağlı hızla büyüyen kentlerin çeşitli hammaddelere olan ihtiyacı, günümüzde jeoloji adını verdiğimiz bilim dalını ortaya çıkartmıştır. Hammaddelerin nerede ve ne şekilde bulunacağını inceleyen ve arkeolojinin gelişiminde çok önemli bir yere sahip olduğu yadsınamayacak olan jeologlar için de dünya durağan yaratılmıştır. Ancak, hammadde bulmak için yapılan kazılarda, dünyanın bir süreci oluşturan katmanlardan oluştuğu saptanarak, bu katmanlarda fosil adını verdiğimiz, günümüzde olmayan canlıların kalıntılarının bulunur[18]. Bulunan taşlaşmış hayvan kemikleri bir süre Nuh Tufan ile boğulan canlıların kalıntıları olarak açıklanır. Ancak, sonrasında farklı katmanlarda farklı hayvan

[17] Ayrıntılı bilgi için Bkz. **"Bilim Tarihine Giriş"** (S. Tekeli et a1., 1999: 302–303)
[18] 17. yüzyılda stratigrafiye başvuran Rudbeck'in ardından, bu yüzyılda Jefferson ve Rhode arazinin ardışık tabakaların biçiminin kronolojik önemini görürler. Yinede, stratigrafinin yaygın kullanımı 19. yüzyılın sonlarında görülür.

kemiklerinin görülmesiyle bu açıklama geçerliliğini yitirir. Bunun üzerine, Nuh Tufanı'nın öncesinde bir başka tufanın yaşanmış olabileceği düşünülür. Katmanların, canlı türlerinin artması ile durum tufan teorileriyle açıklanamaz hale gelir ve bu da Paleontoloji adını verdiğimiz, fosilleri inceleyen, sınıflandıran bilim dalının ortaya çıkmasını sağlar (Özdoğan, 2002a:26).

19. yüzyılın başlarında, William Smith, Georges Cuvier ve Charles Lyell, fosilleşmiş kalıntıların yaşının, toprak altında bulundukları katman ile belirlendiği savını ileri sürerler. Lyell, "Principles of Geology"(Jeolojinin İlkeleri) adlı kitabında bu görüşü ayrıntılarıyla açıklar ve insanın çok uzun yıllara dayanan bir geçmişi olması gerektiğini vurgular (Dunnell,1981: 35–39). Aynı yüzyılda, Darwin *"Origin of Species*" (Türlerin Kökeni)[19] adlı kitabını yayımlar.

Tanıttığı evrim düşüncesi, kültürel geçmişe başvurmakta ve Darwin, insanın çok uzun bir geçmişi olduğunu söylemektedir. İnsan evrimine ilişkin bu görüşün, 19. yüzyılın son kırk yılında onaylanması, arkeolojinin gelişmesine olanak veren bir düşünce ortamı yaratır ve insan evriminin bütün öyküsünü ortaya çıkarmada büyük ilerlemelere yol açar. Bu süreç içinde Darwin'in canlıların evrimini açıklayan kuramı, Lineus'un bitkileri sınıflandırıp, kendi içindeki gelişim süreçlerini ortaya koyması gibi gelişmelerin, arkeolojinin düşünsel temellerinin oluşmasına önemli katkısı olur. 19.yüzyılın başlarında doğal çevre, ortam ve canlılar dünyasının eskiliğinin ve değişkenliğinin genel kabul görmesine karşın, insanın yaradılış sonrası değişmeksizin kaldığı düşüncesi sürmektedir (Özdoğan, 2002a: 25).

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın tümü, felsefede "evrim" kavramının oldukça tartışıldığı dönemdir. Bunu belirtirken, "Evrim" kavramıyla "Evrim Teorisi"nin karıştırılmasına dikkat çekmek faydalı olacaktır. "Evrim" kavramıyla aşamalı ve gelişmeci bir süreç kastedilir; bu, Schelling'te doğa merkezli, Hegel'de idealist ve insanlık tarihi merkezli, Marx'ta materyalist ve ekonomik ilişkilerin belirlediği tarih

[19]Darwin'in 1859'da yayınlanan ***The Origin of Species*** **(Türlerin Kökeni)** adlı yapıtıyla açıkça gündeme gelen evrim kavramı, toplumların ve kültürlerin, zaman içindeki gelişimi konusundaki araştırmalara önemli bir ivme kazandırdığı gibi, insan türünün gelişimiyle ilgili çalışmalara da hız verir.

merkezli[20], Darwin'de bütün canlı türlerinin birbirinden oluşması (Evrim Teorisi) merkezlidir.

Jeolojik katmanların içinde insan elinden çıkmışa benzer taş aletlerle birlikte hayvan kemiklerine rastlanması, 19.yüzyılın başlarında büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu taşların dünyaya düşen yıldırımların etkisiyle şekillendiği ileri sürülmüş, ayrıca bazı fiziksel özellikleri farklı olmakla birlikte insanınkine benzer kemiklere rastlanması bunların, sakat / hastalıklı insanlara ait olabileceği yorumları yapılmıştır. Jeoloji biliminin farklı özelliklerde toprak ya da taş tabakalarının farklı dönemleri temsil ettiğinin kanıtlanması ve doğa bilimlerindeki benzer gelişmeler, 19.yüzyılın ortalarında insanın da eskiliğini ve değişkenliğini ortaya koyan gelişmelerdir (Özdoğan, 2002a:27). Bu dönemde ayrıca arkeolojinin kendi içerisinde de (arazi uygulamaları, tabaka kazıları, yeni belgeleme yöntemleri ve buluntuların biçimsel tanımlamaları gibi) önemli gelişmeler görülür. Bunlara örnek olarak Schliemann'ın Troia kentini bulmak için Çanakkale Hisarlık Tepesi'nde yaptığı kazıya katılan mimar Dörpfeld'in çalışmaları gösterilebilir. Dörpfeld 1882 yılında Schliemann'ın kazısına katıldığında yarmanın kesitlerinde üst üste duvar kalıntılarının olduğunu görür. Dörpfeld'in, jeolojide olduğu gibi insan yerleşimlerinde de farklı dönemlerden oluşan tabakaların bulunduğunu fark etmesi, "tabakalanmayı" ortaya çıkartır.

Arkeolojik teorideki bir sonraki en önemli gelişme, kazı metotlarına katkıda bulunan Pitt-Rivers ve Petrie' nin çalışmalarıyla karşımıza çıkar. Schliemann'la hemen hemen aynı dönemlerde Filistin'de kazılar yapan Sir Flanders Petrie, belli tabaka içinde saptanan buluntuların, bir önceki ve sonraki tabakalarda bulunanlardan farklı olduğunu ve farklı yerleşmelerde de aynı döneme ait tabakalarda bu buluntu topluluklarının aynen tekrarlandığını fark eder. Kazılan ve açığa çıkarılan her kalıntı ya da buluntunun, daha sonra, kâğıt üzerinde yeniden yerine konmasını sağlayacak üç boyutlu belgeleme yöntemi kullanılır. Bu yöntem, modern kazı anlayışı ve

[20] Marx ve Marx'ın görüşlerini benimseyenlerin, değişik bir toplumsal gelişme kuramı ileri sürmeleri de, hemen hemen aynı dönemlere rastlar. Bu kurama göre, bir toplumdaki ekonomik üretim tarzı, bu tarz değişse bile, bu değişime hemen ayak uyduramayan bir dizi egemenlik biçimi ortaya çıkarmakta ve sonuçta doğan çelişki yeni bir toplumsal düzene yol açmaktadır

tekniklerinin temelini oluşturmaktadır (Özbaşaran, 2002:166). Bugün Tipoloji (Biçimbilim) olarak adlandırılan; buluntu topluluklarının (figürinlerin) tanımlanması ve biçimlerinin incelenmesi Sir Flanders Petrie'nin bu çalışmalarının sonucudur (Özdoğan, 2002a:31).

Endüstri Devrimi'nin bir başka sonucu olarak, özellikle Orta Avrupa'da yeni yolların, kanalların ve fabrikaların yapımı gibi değişik nedenlere bağlı olarak yapılan kazılardan söz edilebilir. Bu kazılar giderek daha çok arkeolojik malzemenin ortaya çıkmasına yol açar (Trigger,1989:205) ve müzelerde biriken bu malzemelerin sergilenmek amacıyla nasıl sınıflandırılacağı önemli bir sorun haline gelir (Özdoğan, 2002a: 27). Öte yandan, bu malzemelerin hangi etnik gruplara ait olduğunu, eskiden kendi atalarının nasıl yaşadığını bulmak üzere arkeoloji konusunda öğretim başlamış ve tarihi etnik problemler arkeologları, arkeolojik malzemeleri (figürinleri) coğrafi dağılımına göre, tip ve gruplara ayırmaya yöneltmiştir (Trigger, 1989: 206).

Tarihöncesi araştırmaları açısından önemi yadsınamayacak olan, ilk sistemli kronoloji çalışmalarının da gerçekleştiği bu dönemde malzemeler, yapım teknolojilerine göre Taş, Tunç ve Demir olarak üçe ayrılır[21]. Thomsen'in, insanların önce taşı, sonra bakırı ve daha sonra da en zor teknolojiyi gerektiren demiri işlediği düşüncesinden yola çıkarak yaptığı bu sınıflama zamanla genel bir kabul görür ve bazı değişikliklerle günümüze kadar gelir (Özdoğan, 2002: 28). Thomsen'in öğrencisi Jense J. A. Worsaae de, Danimarka'daki turba yataklarında ve mezar tepelerindeki katmanlar göz önüne alındığında, bu tür bir sınıflamanın doğruluğunu kanıtlar (Trigger,1989: 81).

Lubbock, daha önce Thomsen ile Worsaae'nin savunduğu üç çağlı sistemi[22], Taş Çağını "Paleolitik"[23] ve "Neolitik" olarak ikiye ayırıp, dört çağlı bir sisteme

[21] "Üç Çağ Sistemi" olarak adlandırılan bu çalışmasıyla Thomsen, Avrupa prehistoryasına (tarihöncesi) yön verecek ilk kronolojik sınıflamanın temelini oluşturacaktır. Özbaşaran, 2002 :165
[22] Taş, Tunç ve Demir
[23] En erken dönem olarak bilinen taş alet yapımıyla karakterize edilen, yaklaşık MÖ. 10.000 yılına dek süren, Paleolitik ve Neolitik dönemlerin arasına yerleştirilen arkeolojik dönem.

dönüştürür ve 1865 tarihli (Tarihöncesi Zamanlar) "Prehistoric Times"[24] adlı yayımında, bu evreye "Paleolitik Çağ" adını verir. Aynı dönemde sosyal bilimlerde, doğal dünyada zamanın üzerindeki değişikliğin süreçlerine odaklanan yeni düşünceler geliştirilmektedir. Daha sonraki araştırmacılar da Taş çağını Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik çağlara ayrımlarlar (Trigger, 1989:115–118, 146, 151). 1866 yılında, Hodder Westropp, Paleolitik ve Neolitik çağların arasına "Mezolitik" terimini ekler (Nicholson, 1983: 207). Mezolitik tanımı, açıklıkla ancak 20. yüzyıl başlarında, kronolojik sistem içine yerleşir.

Hildebrand ve Montelius'un 1860 ve 1870'lerde yayımlanan çalışmalarıyla tipolojik kavramlar daha da açıklanan tanımlar haline gelir. 1869'da, de Mortillet, kültürel gelişimin iki yasasını formüle etmektedir: İlerleme ve paralel gelişme (Trigger,1989:211–212). 19. yüzyılda Evrimci Görüş yaygın olarak benimsenmektedir. İnsanlar arasındaki farklar sosyal ve kültürel farklarla açıklanmakta; kültürel farkların nedeni sorulduğunda evrimci açıklamalara başvurulmaktadır. Evrim, Morgan'ın, Spencer'in, Tylor'un, Bachofen'in, Mairene'in ve Marx'ın ortak kuramsal yönelimidir ve benzer amaçları da evrim ya da değişmenin açıklanması olarak nitelendirilmektedir[25]. Evrimin belirleyici nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu temelden, arkeolojide evrimsel düşünce İngiltere'de E.B. Tylor'un ve Amerika'da L. H. Morgan'ın çalışmalarıyla ilerlemiştir. Morgan ve Tylor, evrimsel kuramı Spencer'ın bakış açısından görürler. Öte yandan, öncelikle insan ve toplumun gelişmeye yönelik aşamalarını sınıflandırmakla ilgilenirler (Bee,1974: 63). Hemen hepsine egemen olan ana fikir, sosyal gelişmedir; sosyal kurum ve davranışların "ilkel"den "uygar"a dönüşmesi; ilkellikten uygarlığa doğru genel ve kaçınılmaz bir evrimin varlığıdır.

19. yüzyılda Morgan ve Spencer gibi evrimsel görüşü benimseyenler ile 20. yüzyılda White, Stewart, Servie, Fried gibi[26] Yeni-Evrimci görüşü benimseyenlerin temel amaçlarının, geçmiş insan toplumsal oluşumlarında ve şimdikinde gözlemlenmiş

[24] 1865
[25] Adı geçen düşünürlerden kimisi sosyal / kültürel evrimi ırk, din, aile, ekonomi ve işbölümü gibi biyo-kültürel bir kurum ya da değişkenle açıklamaya çalışmıştır.
[26] Adı geçen isimlerin çalışmaları için Bkz. McGuire,1983.

büyük değişimin nedeni, bunun farklı değişim süreçlerinin ve yollarının sonucu olup olmadığı, az çok gelişmiş görünen toplumların gelişiminin neyi gösterdiğinin araştırılması olduğu söylenebilir (McGuire, 1983: 91).

Genel olarak, "kültür" ve "toplum" dediğimiz bireysel ve toplu organize insan davranışlarının tamamen gelişigüzel olmadığı konusunda da fikir birliği vardır. Organizasyonda, toplumlar, hem yapı hem de gelişim yolunda önemli benzerlikler gösterirler. Evrimsel incelemede araştırıcılar en çok evrimsel analizin hedefleri, yöntemi ve temel değişkenleri konusunda tartışır, ayrı fikirlere sahip olurlar. Bu temel fikir ayrılıklarından biri de özel evrimi araştırıp açıklayıp genel evrimin yerine önerenler arasındadır (Farklı fikirlerin oluşumu için Bkz. Sahlins ve Service 1960:12).

Özel ve genel evrimin ayrımı tartışmalarında, Flannery ve Marcus özel evrim çalışmalarını bölge içinde ayrılmış evrim olarak tanımlarlar. Onlara göre, ortak bir atadan ayrılmak biyolojik evrimin temel noktalarındandır ve insan kültürlerinin çeşitliliğinin evriminde en önemli rolü oynamıştır. Ayrıca bu kültürlerin her biri evrimsel geçmişlerinden gelme, belki de uyarlama yollu buluşlarla yeniden yorumlanan ve bütünleşen, pek çok mirasa sahiptirler (Flannery ve Marcus 1983: 2).

Genel evrimciler, tek bir bölgenin bir evrim kolundaki toplumların ayrılmasını bölünmesini değil, farklı bölgelerin paralel kollarında görülen ortaklıkların ve farklılıkların sebebini açıklamayı amaç edinmiştir. Yani, toplumsal (oluşumsal / organizasyonel) evrimin evrensel noktalarına bakarlar.

Evrimci görüşü savunanlar, çeşitli toplumları, evrim çizgisi veya merdiveni üzerinde farklı nokta ya da basamaklara yerleştirmişlerdir. Buna göre, insanlar ve toplumlar, ulaştıkları evrim aşamaları değişik olduğu için birbirlerinden farklıdırlar. Evrimciler, tarih ya da karşılaştırma yöntemini kullanmışlar; sosyal ve kültürel gelişmenin tarihi süreci içinde izlediği yolu belirlemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, evrimsel sürecin doğrusal ya da paralel olabileceği ileri sürülmüştür. 1860'larda Tylor, 20. yüzyıl

arkeolojisinde büyük etkiye sahip olan "kültür" kavramını, antropolojinin içinde ele alır. Kültürel evrimde ilkelden gelişkine doğru çizgisel bir evrim olduğunu söyleyerek, özel durumlar hariç, Yabanıllık, Barbarlık, Uygarlık ayrımının,, dünyanın her yanında olduğunu savunur. Morgan ise Yabanıllık ve Barbarlığı alt, orta ve üst diye ayırmaktadır (Trigger,1989:100).

19.yüzyılın sonlarına doğru evrimci kuramlar ve evrimcilerin kullandıkları yöntemler ciddi biçimde eleştirilir[27]. Radcliffe- Brown, yapılan tüm denemeleri "tahmini tarih" veya "tarih tahmini" olarak nitelemiştir. Yapılan çalışmaları hayal gücünün belgelemeye ağır bastığı bir tarihçilik olarak görmektedir (Radcliffe- Brown, 1952: 3-49 alıntılayan Güvenç, 1996: 78-79). Evrimci görüştekilere yapılan en ağır eleştiriler, kendileri de bir anlamda evrimci olan yayılımcılardan[28] (difüzyonistlerden) ve Amerikan Okulu'ndan gelmiştir (Güvenç, 1996: 79–80). Bir başka görüşe göre; 19.yüzyıl arkeolojisi, difüzyon ve göçü evrime karşıt düşünceler olarak görmemiştir ama bunlar, evrimsel değişikliğin gelişimine yardım eden faktörlerdir (Harris,1968:174). Bilginin sistemleştirilmesi ile beraber, yapılan tanım ve yorumlarda ortaya çıkan farklılıklar "Yeni bir arkeoloji" anlayışını getirecektir. 19. yüzyılda Avrupa'da antikacılık ve koleksiyonculuğun yerini yavaş yavaş bilimsel arkeoloji almaya başlamıştır. Neredeyse Rönesans'tan beri beslenen bilim sevgisi artmış; insanlar birbirinin ardı sıra gelen bilimsel ve teknik gelişmelerden büyük ölçüde etkilenerek, bilime büyük bir tutku ile bağlanmış ve bilimin her sorunun çaresini bulacağına inanmışlardır. Bu bakış açısı 20. yüzyılın ortalarına değin büyüyerek sürmüştür.

[27] Arkeolojide evrimsel teorinin yeniden ortaya çıkması, yeni-evrimsel teorilerle (*neo-evolutionary theories*) Gordon Childe, Julian H. Steward, ve Leslie White ile görülür. Klasik kültürel evrimcilik, tarihsel okul ve İngiliz sosyal antropologlarının " İşlevselci Yaklaşımı"nın (A.R. Radcliffe-Brown ve B. Malinowski'nin kuramlarıyla temsil edilen) orijinal düşüncelerinin bireşiminden, Yeni-Evrimsel teori geliştirilir.

[28] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 1.3.3.2 Figürinler İle İlgili Verilerin Değerlendirilmesinde Arkeoloji Ve Arkeolojiyle İlişkili Olan Bilim Dallarına Genel Bakış

1.3.1.3. Arkeolojinin Bilim Haline Gelmesi

İnsan, geçmişin izlerine karşı her zaman ilgi duymuştur. Bu ilginin ne zamandan beri var olduğu bilinmese de, bilinen ilk örneği M.Ö. 6. yüzyılda, Babil Kralı Nabonidus'un kendisinden binlerce yıl önce inşa edilen Naram- Sin Tapınağı'nın bir katından başlayarak binanın temel tuğlasını bulana dek kazıya devam etmesidir (Bahn,2001:308). Buna benzer bir başka örnek de Roma Dönemi'nde görülür. Roma Kralı Julius Sezar'ın askerleri, İtalya ve Yunanistan'da koloniler kurma amacıyla başlatılan seferde, bu bölgelerde eski çağlara ait birçok mezar bulmuş ve bu mezarlardan buldukları objeleri yüksek fiyatla Romalı seçkin sınıfa satmışlardır (Trigger,1989:62,148). 19. Yüzyılın başlarında arkeolojiye bakış, antika koleksiyoncularının egemenliğindedir ve Sezar dönemindeki bakış açısından pek de farklı değildir. Ancak, aynı yüzyılın sonlarına doğru, bu bakış açısı yerini giderek bilgi arayışına ve "eski"ye ait belirli sorulara cevap verebilme amacına bırakır. Eski eserlere düşkünlüğün arkeolojiye dönüşümünde jeolojinin önemli katkısı görülür ve arkeoloji ile jeoloji, on dokuzuncu yüzyıl aydınlanmasında birlikte düşünülürler (Maisels,1999:1). Birbirlerinden ayrı alanlar gibi görülseler de, bu iki bilim dalı arasında, tarihsel süreç, kendi içlerindeki gelişimleri, ilgi alanları ve yöntemleri bakımından birçok ortak nokta bulunmaktadır. Batı düşünce sisteminin temellerinin dayandığı bu iki alan, "değişen" dünya kavramı ile birlikte, geçmişin kanıtlanabileceği düşüncesinin Batı düşünce sistemine girmesini sağlamıştır. Bu sürecin başlarında, arkeoloji, yerbilimlerinden "tabaka bilim" ilkelerini almış, yerbilimleri de arkeolojinin tarihleme yöntemlerinden yararlanmıştır. Zaman içinde, iki bilim alanı arasındaki bilgi, veri ve yöntem aktarımı giderek artmış, kapsamı da genişlemiştir. Veri paylaşımına dayalı bu ortak çalışmalar, giderek "jeoarkeoloji" ya da " çevresel arkeoloji" alanının oluşmasına neden olmuş, kültür ile doğal çevre ortamını bir bütünsellik içinde ele alan bu alan, son yıllarda hızla gelişmiştir.

19. yüzyılda, Amerika kıtasındaki gelişmeler Avrupa'daki gelişmelere kıyasla farklılık gösterirler. Temel sorun, Amerika halklarının kökeniyle ilgilidir. Halen yaşamakta olan yerlilerin (Kızılderililerin), kıtanın ilk halklarını oluşturduklarının anlaşılmasıyla, temel araştırma konusu kültürel süreklilik olur. Geçmişin

araştırılmasında kullanılan yöntem etnografyadan yola çıkmak olarak belirlenir ve bu da Amerikan arkeolojisinin antropoloji temelli olması ve Avrupa'dan farklı bir çizgide ilerlemesinin ana nedeni olarak açıklanır. Amerika'da yapılan etnografik araştırmalar, ilk uluslararası arkeoloji ve antropoloji toplantıları, arkeolojik kazı teknikleri konusunda amaç ve yöntem belirleme gibi ilkeler ve çalışmalar, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki belirleyici gelişmelerdir (Özbaşaran, 2002: 165).

19. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa'da (Fransa ve İspanya'da) dikkat çekici Paleolitik buluntular ele geçer. Bunlar, Üst Paleolitik Çağ'a[29] ait heykeller ve mağara resimleridir. Marcelli-no de Sautuola, İspanya 'da Altamira mağarasındaki resimleri bulduğunda[30], çoğu uzman bu resimlerin Paleolitik Çağ'a ait olduğunu kabul etmez. Ancak, 1900'lerde, (Fransa'da Les Eyzies'de) benzerleri ele geçince, bunların Paleolitik Çağ'dan kaldığını kabul edilir[31]. Eski kavramının düşünülenden çok daha geriye indirgenebileceğinin görülmesinin ardından, arkeolojik kuram için bir sonraki en önemli gelişme, kazı metotlarına katkıda bulunan Pitt- Rivers ve Sir Flinders Petrie' nin çalışmalarıyla karşımıza çıkar. Bu çalışmalarda, kazılan ve açığa çıkarılan her kalıntı ya da buluntunun, daha sonra, kâğıt üzerinde yeniden yerine konmasını sağlayacak üç boyutlu belgeleme yöntemi kullanılır. Bu yöntem, modern kazı anlayışı ve tekniklerinin temelini oluşturmaktadır. Yüzyıllardır süregelmekte olan antika merakı ve eski eser toplayıcılığı anlayışı, bu dönemden itibaren yerini bilimsel anlayış ve yöntemlerle yapılan kazılara ve belgeleme çalışmalarına bırakır (Öz-başaran, 2002:166). H. Pitt-Rivers'ın, Dorset'teki Cranborne Chase'te, Tarihöncesi'ne ve Roma Dönemi'ne ait yerleşmelerde yaptığı kazılar, çağdaş ve bilimsel arkeolojinin kazı tekniğinin temelini oluşturur. Bu teknik, daha sonra Sir Mortimer Wheeler ve Sir Cyril Fox tarafından İngiltere ve Galler'de geliştirilip dünyaya yayılır (Trigger;1989:181–182). Pitt- Rivers, stratigrafinin, ayrıntılı gözlem, kayıt ve yayımlamanın önemini vurgulamaktadır. Kazı materyallerini yorumlarken evrim, tipoloji ve antropolojiyi bütünleştirir ve yorum temeline dayanan arkeolojinin diğer

[29] Yaklaşık İÖ 30–10 bin. Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük**.
[30] 1875–1880
[31] Benzer buluşlar, 20. yüzyılda da birbirini izler. 1940'ta, Fransa'daki Lascaux Mağarası'nda bulunan resimler bunların en bilinenleridir.

bilim adamlarınca da bilinir ve sınanabilir olması gerektiğini görür (Trigger;1989:197–199). Petrie'nin çalışmalarının da, aynı şekilde teori ve uygulamayı birleştirdiği söylenebilir. Flinders Petrie, yaşamı boyunca Mısır ve Filistin'de araştırmalar yapmış, yeni buluşlarıyla arkeolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Buluntu topluluğu kavramını arkeolojiye kazandıran Petrie, sistemli bir kazı yöntemi geliştirir ve bunun ilkelerini "Methods and Aims in Archaelogy"(Arkeolojide Yöntemler ve amaçlar, 1904) adlı yayımında özetler (Trigger;1989:200–202,416).

Düşünsel açıdan bakıldığında, 19. yüzyılda Avrupa'daki arkeolojik düşünce ve yorumların birbirlerinden çok farklı olmadığı ve sonraki dönemlere kıyasla birbirine yakın yorumlar içeren bir anlam bütünlüğü gösterdiği görülür[32]. Ayrıca, arkeolojik buluntulara antropolojik yaklaşımlarda bulunulması, arkeolojik düşünce sisteminin temellerinin atılmaya başlandığının göstergesidir. Bu dönemde, arkeoloji kurumsallaşarak, bilim dalı haline gelmektedir (Parzinger,2002:36–38).

Yirminci yüzyılda, elde edilen verilerin ne şekilde yorumlanacağı sorusu, arkeolojik kurama daha bilinçli yaklaşmayı getirmiştir. Bu nedenle, bu yüzyılda arkeoloji tam anlamıyla bir bilim dalı olarak kabul edilir.

Arkeolojide, sosyal ve ekonomik yaklaşımların gelişimi 1920'li yıllarda, Collingwood'un çalışmasıyla başlar. Kuramsal görüşleri geliştirmesiyle bilinen Collingwood, kitabı Roman Britain 'de (1924), maddi kalıntılardan sosyal tarihi yazarak arkeolojik araştırmalarda yeni bir alan açmıştır. Ayrıca, Collingwood, arkeolojik çalışmalarında, Yeni Arkeoloji'de de yer alan, tümdengelimli yaklaşıma benzeyen bir yöntemi kuramlaştırmıştır[33] (Trigger,1989:13,26,380). 1920'li yılların ardından, Hawkes, Piggott ve Clark gibi bazı arkeologlar, maddi kalıntıların geçmiş toplulukların yeniden kurgulanmasında kullanılmasından söz ederler. 1930'lu yıllardan itibaren (özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda) büyük gelişim gösteren (arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, sosyal coğrafya ve pek çok diğer alanı kapsayan)

[32] 19. ve 20. yüzyıllarda, maddi kültürde görülen değişikliklerin belgelenebilir olduğu düşünülmekte ve bu değişikliklerin kökenine dair açıklamalar çoğunlukla, etkilerin yayılması ya da nüfusların yer değiştirmesi olarak iki nedeni içermektedir.
[33] Soru ve cevap yaklaşımı

sosyal bilimler, daha sistemli ve tutarlı bir sosyal kuram sunma arayışındadırlar. Bu dönemde, bazı arkeologlar (Gordon Childe, Elman Service ve Grahame Clark gibi), nüfus hareketleri ve yayılımdan çok, kültür değişiminin kaynaklarını araştırmaya başlarlar ve buldukları pek çok açıklama (kültür içinde değişen koşullar, çevreyle ilgili değişim, nüfus artışı gibi) önceki arkeologlar tarafından sunulan değişiklikleri açıklamak için kullanılmasına rağmen, bu araştırmacılar bu açıklamalara, veri için gerekli olan daha karmaşık ve daha bilinçli bir aşama kazandırırlar (Trigger, 1989: 266-269).

Clark, geçmiş ekonomilerin arkeolojik olarak yeniden kurgulanmasına çalışır ve yalnızca maddi verileri temel alarak geçmiş ekonomilerin yeniden kurulmasından söz ederek, doğal çevre ortamı ve arkeolojik yerleşmelerle buluntuları oluşturan çevreyi anlamanın önemini vurgular. *"Prehistoric Europe: The Economic Basis"* (Tarihöncesi Avrupa: Ekonomik Temellere Dayanarak) adlı kitabı 1952'de yayımlanır[34] ve Clark, sosyal ve ekonomik arkeolojiyi birleştirerek, insan geçmişine küresel bakış açısının önemini vurgular. Clark, arkeolojiyi "insanların geçmişte nasıl yaşadıklarının incelenmesi" olarak tanımlamakta ve kuramsal yaklaşımlarını arazi çalışmalarıyla desteklemektedir[35] (Trigger,1989:266–269 ve Dark,1995:6–8). G.Clark'ın arkeoloji alanına önemli bir başka katkısı zooarkeoloji, paleoekonomi ve biyoarkeoloji kavramlarının kabul edilmesi, her birinin ayrı bir uzmanlık dalı olarak arkeoloji ile birlikte ele alınmasını sağlanmasıdır. Clark için öncelik; toplumların ekonomileri, ekonomik süreçleridir. Çalışmalarının daha sonraki dönemlerinde ise, maddesel kalıntıların sosyal ve sembolik anlamlarına ilgi duyan Clark, materyalistik görüşten uzaklaşır ve sosyal yapının, dini inançların ve insan davranışlarının maddesel kalıntıların ve buluntuların incelendiği yöntemlerle ele alınamayacağını savunur. Etnografik analojilerin / karşılaştırmaların kullanılabileceğini ancak, bu karşılaştırmanın, tanımlayıcı olmasından çok önerici olması gerektiği görüşünü ileri sürer (Özbaşaran, 2002: 167–168).

[34] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Dark 1995; Özbaşaran 2002; Trigger, 1989.
[35]Kültürün kısmen çevresel zorunluluklarla belirlendiği ve ana işlevinin topluluğun yaşamını sürdürmesi olduğu görüşündedir. G. Clark, kültür – çevre etkileşimi sorgulamaları ve bir toplumun ekonomisini belirleyen koşulların fiziki ve biyolojik çevreye uyum olduğu temel yaklaşımıyla, İşlevsel- Çevresel (*ecological functionalism*) arkeoloji okulunun başını çeker.

İngiltere'de bu çalışmalar yapılırken, Amerika'da farklı teorik akımlar ortaya çıkmaktadır. Yayılımcılık, Amerika'da çok daha küçük ölçüde ve Kızılderili kültürleri sınıflamak için kullanılmıştır.[36] Akım, "kültür alanı" adını alır. Amerikalı difüzyonistler, çeşitli coğrafya bölgelerinde yaşamış ve yaşayan farklı kültürlerin odak merkezlerini ve bu kültürlere ait öğelerin yayılma sınırlarını bulmaya çalışırlar. Amerikan Okulu'nun özelliği, yayılımı tek başına bir süreç olarak değil de, coğrafya koşullarıyla birlikte ve sınırlı ölçüde kullanmış olmasıdır (Güvenç, 1996: 82 ve Dark,1995:5).

Strong ve Steward, arkeolojik verilerin, aynı bölgede kaydedilmiş antropolojik grupların karşılaştırılmasıyla yorumlanabileceğini savunurlar. Bazı bilim adamları da[37], tarihöncesi insanları anlarken doğal çevrenin önemini vurgulayan yaklaşımları geliştirirler. Amerikalı etnolog James Steward[38], (Clark'ın çalışmalarıyla yaklaşık aynı tarihlerde) çevre ve kültürlerin önemini vurgulayarak; arkeolojik verilerin geçim ekonomilerindeki değişiklikler ile nüfus ve yerleşme düzenini anlamak için kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, yerleşme düzenleri kültür ve çevre arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır. Taylor ve Steward, teori ve uygulama arasındaki ilişkinin önemini vurgulamakta ve antropolojiden türeyen kültüre işlevsel (functional) bakışı benimsemektedirler. Bu yaklaşıma göre, insan kültürleri işlevseldir ve işlevlerin anlaşılması yoluyla açıklanabilir. Kluckhohn ve sosyal antropolog White gibi diğerleri, arkeolojinin ve antropolojinin bilimsel karakterini gösterirler. White ve öğrencisi Meggers çevresel belirlenimcilik içinde, kültüre evrimsel bakış açısını geliştirirler. Açıklamalarda bir başka bakış açısı Keur ile Lewis ve Kneberg'den gelir; Kültür değişikliklerinde akültürasyonun (kültürleşmenin) rolü[39].

Clark ve Steward'la başlayan "Çevresel arkeoloji" ve "Yerleşme arkeolojisi" anlayışı 1940'lı yıllarda oldukça ilgi görür. R. J. Braidwood'un yaklaşımlarında ve özellikle

[36] Amerika'da Yayılımcılık ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Güvenç,1996:82.
[37] Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük**, ***Direct Historical Approach***- Doğrudan Tarihsel Yaklaşım.
[38] Steward; 1937, 1955
[39] Akültürasyon: Kültürler arası etkileşimin yoğunlaşması sonucu oluşan ortak alanın büyümesi biçiminde tanımlanmaktadır. Taylor 1948; Kluckhohn 1940; White 1949, 1959; Meggers 1954-1961; Keur 1941; Lewis 1941; Kneberg 1941 tarihli yayımları ile ilgili bilgi için Bkz. Trigger, 1989.

yer seçiminde doğal çevre kaygısının ön plana çıkması nedeniyle, Braidwood, bu anlayışın bir başka temsilcisi olarak düşünülmektedir. Braidwood ayrıca, arkeolojiye "disiplinler arası", "soruya yönelik" arkeoloji gibi yeni kavramlar ve yöntemler kazandırmıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında, Irak'ta başlattığı araştırma projesinin ekibinde arkeologların yanı sıra botanistler, zoologlar, jeologlar, ziraatçılar gibi çeşitli uzmanlar bulunmaktadır. Braidwood, böylece disiplinler arası anlayışın yerleşmesini sağlamış ve arkeolojinin bir ekip işi olması gerektiği görüşünü geliştirmiştir (Özbaşaran, 2002: 168). Braidwoodlar'ın bu çalışmaları, o dönemde yaygın olarak eser bulma yönünde çalışan arkeologların geleneksel yaklaşımlarına bir tepki olarak alınabilir. Braidwood'un çalışmalarının düşünsel temellerinin atıldığı dönem olarak nitelenebilecek olan 1946–1952 yılları arasında, arkeolojinin felsefesi ve politikası yeniden yapılandırılmıştır. Amerika Chicago ve Michigan Üniversiteleri çevresinde oluşan bu yeni akım, bir süre sonra "Yeni Arkeoloji" akımını harekete geçirmiştir. Bu süreci "Analitik Arkeoloji", "Süreçsel Arkeoloji" gibi akımlar takip etmiştir (Özdoğan, 2004: 48) .

Braidwood ile hemen hemen aynı tarihlerde (1946), Peru'da çalışan Tilley, çevre ve ekolojik koşulların, yerleşme düzenini belirlediği ve yerleşme düzenlerinin doğal çevreyi yansıttığı görüşünü eksik bulduğunu söylemektedir. Çünkü yerleşme düzenine yansıyan teknoloji, sosyal ilişkiler, alışveriş, gibi sosyo-kültürel yapıda daha pek çok etmen vardır ve bunların bileşkesi de yerleşme düzenlerine yansımaktadır. Willey, yerleşme düzeni bilgilerinin, eski toplumların sosyal ve siyasi örgütlenmeleri, ekonomileri konusunda sistematik bilgi sağladıkları görüşündedir. Böylece, daha önceki göç ve yayılmacılık görüşlerinin aksine, toplumlar ya da kültürler arasındaki değişimin iç dönüşümlerden kaynaklanabileceği düşüncesi gelişir. Arazi çalışmalarının, dönemin en büyük ya da en gösterişli yerleşmesini bulmak amacından çıkarak, arkeolojik analiz için önemli olan verileri elde etme amaçlı çalışmalara dönüşmesi anlayışı da dönemin diğer önemli gelişmelerindendir[40](Özbaşaran, 2002: 168).

[40] Willey ile birlikte kültürel- tarihsel arkeoloji yerini, tarihöncesi kültür değişikliklerinin anlaşılma sorununa bırakır ve kültürlerin süreç açısından incelenmesiyle sonuçlanır.

Bu dönemde arkeolojinin, kuramsal bağlamda gelişimi sadece İngiltere ve Amerika'da görülmemektedir. Örneğin, Almanya'da Eggers[41], maddi belgelerin geçmiş kültürler için bir kaynak olarak gösterilmesini sorgulamakta; maddi kültürün, bütünüyle inançsal nedenlere bağlı olarak da tasarlanmış olabileceğini, içinde sembolleri ve onlarla ilişkilendirilebilecek mesajları barındırabileceğini söylemektedir. Ayrıca, Wahle[42] da, geçmiş topluluklardaki küçük grupların ve bireyselliğin önemini vurgulamaktadır. 1950'li yıllarda, Fransa'da da farklı kuramsal gelenekler oluşmaktadır. Örneğin, Gardin[43], arkeolojik teoride bir devrimden bahseder. Aynı dönemde özel teori okullarının kurulduğu Fransa'da, Amerika'daki kuramlara paralel kuramlar geliştirenler de vardır[44] (Dark,1995:4–8 ve Trigger 1989:248,330,382). Kurama gösterilen bu büyük ilgi ve yapılan çalışmalar, 1960'lı yıllar ile 1980'li yıllar arasında, arkeolojik kuram tartışmalarının gelişimiyle sonuçlanır.

1.3.2. Arkeoloji de Kuramlar

Kuram, uygulamalardan bağımsız olarak ele alınan soyut bilgi; sistemli bir biçimde düzenlenmiş, birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü; nazariye, teori (1); düzenli olarak gözlenen olayları açıklayan genel özelliklerin belirlenebilmesi için gösterilen bir çaba (2) (Guralnik,1984: 616); çalışma alanının hem sınırlarını çizmeye hem onun çözümlenmesine koşut olarak yol almaya yeterli, birbiriyle sistemli olarak kavramlardan oluşan bir yapı (3) (Maisels, 1999:24) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

Kuramların oluşturulması, toplumbilim çalışmalarının temel bileşenini oluşturur. Kuramlar, daha genel nitelikteki kuramsal yaklaşımlarla ilişklendirilmekle beraber, ortaya çıkmalarına yardımcı oldukları, araştırma sonuçlarından da önemli ölçüde etkilenirler. Bu bağlamda, örneğin Gandara'ya göre kuramlar, açıklayıcı sorunlarını

[41] Eggers 1950,1959 yayımları için Bkz. Trigger 1989.
[42] Wahle 1964 için Bkz. Trigger 1989.
[43] Gardin 1955 için Bkz. Trigger 1989.
[44] Kültürel evrim kavramını kullanan Laplace(1957) gibi Ibid 1989.

çözme amacıyla ileri sürülmüştür ve buna göre birbirleriyle karşılaştırılıp değerlendirilebilirler (Gandara,1987:210).

Toplum yaşamı hakkındaki, belirli bir kuramsal gelenekten gelen bakış açılarına, "Kuramsal Yaklaşımlar" denir. "Kuramsal Yaklaşımlar", toplumbilimcilerin içerisinde çalıştıkları genel "bakış açıları' sağlarlar ve yapılan araştırmaların yanı sıra, araştırma sorunlarının belirlenme ve ele alınma biçimlerini etkilerler[45](Giddens,2000: 615–639). Böylece, herhangi bir kuramsal düşünce, geçmiş insan etkinliklerinden günümüze kalan buluntuların (figürinlerin) yapı ve anlamını değerlendirmekte; kuram, geçmişin yeniden kurgulanması ve yorumlanmasına rehberlik etmektedir.

Geçen yıllar boyunca, arkeolojiye yönelik kuramların kullanımının yeniden ortaya çıktığı görülür. Bu bağlamda, arkeolojide kuramsal yaklaşım; arkeolojinin kendi gelişim sürecinin dışında; tarihlendirme, tabakalandırma, tanımlama, karşılaştırma gibi arkeolojinin temel yöntemlerini yetersiz görerek, diğer bilim alanlarına ait olan yöntemlerin arkeolojiye uyarlanma çabası olarak tarif edilebilir.

Arkeolojide kuram, arkeolojinin uygulanmasına ve arkeolojik sonuçların yorumlanmasına ilişkin tartışmaları kapsamaktadır. Daha önce de kısaca değinildiği gibi, arkeolojinin tek bir teorisi yoktur ve tanımlamalar, terimler ve kavramlar bile tartışılmaktadır.

Yaklaşım, yaklaşma işi (1), bir olguyu ele alış, ona bakış biçimi (2) (Guralnik, 1984: 29) olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, "Arkeolojik Yaklaşımlar" da kısaca; belli bir olguyu ele alırken kullanılan filtreler olarak ifade edilebilirler. Günümüzde "neden?" kelimesini açıklamaya çalışan, çok fazla arkeolojik yaklaşım bulunmaktadır. Yaklaşımların arasında belirlenen ayrımlar, önceleri oldukça net iken; zamanla bu ayrımların arasındaki keskin çizgiler kaybolmaya başlamıştır.

[45] Kuram ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz**.** Sosyoloji, (A. Giddens, 2000).

Yorumlar, yaklaşımların aksine bize sonucu gösterirler ve kavram olarak; bir olguyu belli bir görüşe göre açıklama, aydınlığa kavuşturma, değerlendirme (Guralnik,1984:125) şeklinde tanımlanabilirler. Yorum; sadece tamamlanmamış parçaları tamamlamak için yapılan bir uygulama olmayıp, arkeolojik metni anlamlandırmasıyla da tanımlanabilir. Öte yandan, en betimleyici, işlevsel açıklamalar bile belirli bir zihinsel işlemden (çeviri, analoji, düzenleme, sınıflama vb.) geçtiğinden dolayı yorumlamanın kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Yorumlamada, yorumu yapanın "görme ve algılama" biçimi ve yargılarının önemli etkisi yadsınamaz. Buna paralel olarak, arkeolojik yorumlama iki şekilde yapılabilir. Bunlardan ilki; betimlemeyi, açıklamayı da kapsayan, arkeolojik buluntu öğelerinin (figürinlerin) kendi içindeki gelişimsel, değişimsel ve ilişkisel düzeylerinin yorumlaması ve ikincisi de arkeolojik bir metnin yöntembilimsel-kuramsal olarak diğer bilim dallarının yardımıyla yorumlanmasıdır. Günümüzde arkeoloji, fen ve sosyal bilimlerden yoğun olarak yararlanmaktadır. Buna göre, diğer bilim dallarının verileri ile yöntemlerinin arkeolojideki kullanımı, arkeologun arkeolojik bir metni daha sağlam verilerle yorumlamaya çalışması olarak açıklanabilir.

Sonraki bölümlerde sözü edilecek olan yaklaşımlar, yöntemler, yorumlar ve bunlarla ilişkili kavramlar ile tartışma konularına açıklık getirilmesi amacıyla; aşağıda, çalışmamızda ele alınan arkeolojiye yönelik düşünce sistemleri ve süreç hakkında genel bilgilerin verilmesi plânlanmıştır.

1.3.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar Süreci

Arkeolojik kuramın tarihindeki ilk büyük evre, genellikle kültürel ya da kültür tarihine yöneliktir. Kültürel tarih, tarih bilimiyle yakından ilgilenir. Bu yaklaşım, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır ve öncelikle geçmişi açıklamaya yönelik çabalarla günümüze dek gelmiştir. Başlangıçta arkeologların çalışmaları, buluntuları anlamlandırma ve ortaya çıkan özellikler üzerinde odaklanmıştır. Nesnelerin malzemelerinin özellikleri incelenerek, bazılarının aynı özellikleri paylaştığı ve bu özelliklerin, özel “kültürleri”ne yorulabileceği fikri egemendir. Buna göre, arkeolojik dönemlerde kültür, günümüze kalabilen ve kazılarda açığa çıkarılan buluntuları

(figürinleri)geçmişteki insanların sunumları olarak görmek şeklinde tanımlanabilir Bu nedenle, farklı kültürlerin farklı etnik grupları temsil ettikleri ve bu grupların özelliklerinin, onların kültürleriyle anlaşılabileceği düşünülür. Araştırmaların artmasıyla birlikte, yapılan çalışmalar bu kültürlerin bir başkası üzerinde etkili olduğu ve figürinler gibi bazı buluntu öğelerinin tasarım tarzlarının yayılım sürecinde ticaret, sosyal ilişkiler, göç ve istilayla bir toplumdan başka bir topluma taşındığına bir sonuç çıkarmaya yöneltmiştir.

Geleneksel bakış açısı, daha çok, nesnelerin ve durumların tanımlanmasını öngörür. Buluntular, geçmiş kültürleri anlamak için sınıflandırılırlar. Arkeolojide, farklı insan yapıları ve diğer maddi nesnelerin arasında sınıflama yapmak bir araştırma yöntemidir sınıflama, insan yapılarının tiplerini tanımlamakta, ortak bir tipin farklı objelerinin arasındaki ilişkileri gruplandırma işlemidir. Kullanılan bu sınıflandırma sistemine "Tipoloji" denir. Tipolojik ayrım, insan yapısı, tipleri ve gruplamaları temel alan dizinsel bir sınıflandırma olarak açıklanabilir. Böylelikle, kültürler uzmanlık örnekleriyle ayırt edilebilirler (Örneğin, bulunan herhangi bir figürin bir sembolle ve başka bir figürin de, farklı bir sembolle belirtilirek; bu objelerin farklı kültürlere ait oldukları gösterilir). Böylece, farklılıkları ya da ilişkileri ile sınıflandırılan, farklı toplulukların koleksiyonu olarak, figürinlerin geçmişteki durumlarının anlaşılmasına çalışılır.

Kültür tarihçileri, geçmiş toplumlardaki farklılıkları açıklamada, yeni tutumların, başka yerlerin etkileri şeklinde oluştukları ve geçmişte kalmadan önce yerel koşullara uyum sağlamak için evrim geçirebileceklerine dair bir bakış açısı benimsemişlerdir. Bulguları tanımlama ve sınıflandırma, bu yaklaşımın önemli bir parçasıdır. Tanımlama, sınıflandırmada önemli bir etkendir. Yayınlarda verilen ayrıntılı tanımlamalar, karşılaştırmalar yapılırken benzerliklerin saptanmasında yararlı olacak ve böylece materyallerin yayılım alanları, bu yayılımın gerçekleştiği zaman değerlendirilebilecektir.

Sınıflandırma, çizim tarzına, coğrafi dağılıma ya da dönemlere göre yapılabilir. Herhangi bir özelliğin ön plana çıkartılmasından çok, bir grupta olabildiğince fazla

ölçütte benzerliğin sağlanması yoluyla ayrıntılı bir tipoloji elde edilmektedir. Bir kazıda, insan yapılarını belirli tiplere göre sınıflandırdıktan sonra, bu insan yapılarının geçmişte nasıl bir düzende var olduklarının saptanmasına çalışılır. Bu düzenleme işlemine *"seriation"(*sıralama) denir ve işlem, geçmiş kültürlerin, zaman sürecinde nasıl değiştiğini gösterir. Her bir malzemenin ya da onun özelliğinin sınıflandırmasını listeleyen kazı raporlarının geniş yer kaplaması, kültürler arasındaki ortak temaların açıklanmasını getirmiş ve bu da, zamanla geçmişi açıklamak için ortak temalara dayanan öykülerin oluşmasını sağlamıştır. Önceleri davranıştaki değişiklikler, yeni fikirlerin sosyal ve ekonomik bağlarla, bir kültürden diğerine taşınan yayılımı ile açıklanmaktadır (Örneğin, binlerce heykelciği çalışırken, bunların şekil, desen, düzenleme gibi modelleri üzerinde durulur. Bu modeller nesnenin her kategorisini tanımlayan değişkenler olurlar). 19. ve 20. yüzyıllarda, maddi kültürde görülen değişikliklerin belgelenebilir olduğu düşünülmekte ve bu değişikliklerin kökenine dair açıklamalar çoğunlukla, etkilerin yayılması ya da nüfusların yer değiştirmesi olarak iki nedeni içermektedir (Özdoğan, 2002; Renfrew-Bahn, 1996; Trigger 1989).

1920'li ve 1930'lu yıllarda, arkeolojide görülen düşünce şekli, taksonomik sistemlerin kullanımına varır. Kültürü oluşturduğu söylenen alet grupları ve diğer insan yapılarının, kültürler içindeki değişiklikleri açıklamak ve "kültürler" dizinini açıklığa kavuşturmak için kullanıldığı bu sistem; bir kültürle diğer kültürün yer değiştirdiği savı kadar önem kazanmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren sosyal bilimler, daha sistemli ve tutarlı bir sosyal kuram sunma arayışındadırlar. Araştırmacıların, kendi önyargıları, varsayımları, araştırma konuları hakkındaki verileri nasıl yorumladıkları, elde edilen buluntuları anlama ve anlamlandırmaları gibi konular üzerinde daha çok durulmaya başlanır. Elde edilen verilerin ne şekilde yorumlanacağı sorusu, arkeolojik kurama daha bilinçli yaklaşmayı getirmiştir.

V. Gordon Childe, gibi bazı arkeologlar (nüfus hareketleri ve yayılımdan çok) kültür değişiminin kaynaklarını araştırmaya başlarlar. Geleneksel bakış açısına göre arkeoloji, insanın geçmişini, onun maddi kalıntılarından çalışmaktır. V. Gordon

Childe[46] tarihsel-maddeci görüşün ışığında arkeolojik ve tarihsel bulguları, tarihsel bütünlüğü ve gelişimi içerisinde kavrayıp yorumlayarak tarihi yeniden kurma düşüncesini hayata geçirmeye çalışır (Renfrew-Bahn, 1996:472). Evrimci ve Marksist yaklaşımları birleştiren Childe, üretim tarzının ve 'yazısız ve ilk uygar toplumların' toplumsal kurumlarının gelişmesini gösteren arkeolojik veriler üzerinde yoğunlaşmıştır. 1930'larda Childe gibi Marksist arkeologlar, Marksist arkeolojiyle geniş uyum içindeki çözümlemeleri ortaya koymaktadırlar. Childe'ın, Neolitik ve Kent Devrimi ile ilgili genel kavramları tanıştırdığı "Kendini Yaratan İnsan" adlı kitabı[47] bu açıdan iyi bir örnek olarak görülebilir. Childe, her ikisi de Endüstri Devrimi'nin erken koşutları olarak görülmüş olan iki devrim, "Neolitik" ve "Kent" devrimi kuramını ortaya atmıştır. Böylece, Childe kitabında, daha önce kullandığı Üç Çağ Sistemini kendisinin geliştirdiği "İki Devrim" kavramıyla değiştirir (McNairn, 1980:91–99). Childe'ın sürdürdüğü sentez[48], "salt kronolojik yaklaşımı kültürel bir yaklaşımla tamamladığı için" (Clark, 1976:5 alıntılayan Maisels,199:4) arkeolojide kavramsal bir devrimin gerçekleştirilmesinde etkili olur.

V. Gordon Childe'ın, 'Maddeci Kültür Tarihi' olarak değerlendirilen yaklaşımı, Marksizm'i insanlığın kültürel gelişimine uyarlar. Marksist görüş, maddecidir. Üretim araçları maddeseldir. Bütünselci olarak tanımlayabileceğimiz Marksist görüş yanlısı arkeologlar; bir toplumun gelişmesinin, toplumdaki sınıflararası çatışmalardan doğduğu fikrini savunurlar ve bugünkü anlamda sınıf olmaması görüşü ile eleştiri alırlar. Marksist arkeolojide, her türlü toplumsal etkinliği belirleyen, diyalektik ilişki yani tezatlardır (Trigger, 1989:344–347). Toplumun gelişmesi bu tezatlıklar, karşıtlıklar sonucudur. Her şey bir uyum doğurur ve böylece gelişme gerçekleşir. Marksistlere göre; bir kültürü belirleyen şey, her şeyin özü maddedir. Avrupa'nın önemli bölümünde etkili olan görüş, 1800'lü yılların ortalarında gelişir.

[46] Vere Gordon Childe, özellikle tarihöncesi Avrupa'ya ait kültürler arasındaki ilişkiler kavramını ilk araştıran ve geliştirenlerden biridir. 1920'lerde, önemli arkeolojik malzeme yayılımcılığının, değişikliği oluşturanlar arasında tek mekanizma olmadığını araştırır ve ortaya çıkarır..

[47] "Man Makes Himself- Kendini yaratan İnsan (çev.) F. Karabey Ofluoğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, (V.Gordon Childe,1978) s.237

[48] What Happened in History, 1942 ve Social Evolution,1951 adlı yapıtlarının Türkçe çevirileri mevcuttur.

1860'larda "Türlerin Kökeni"nin yayımlanmasıyla ona dayandırılır ve eski toplumların yaşantısına bakmayı içerir.

Eski toplumların üretim ilişkisi, aile ilişkileri gibi nasıl bir gelişim geçirdiğine bakılan Marksist görüşte, "İlkel" kavramı kapitalist öncesini anlatmak için kullanılır. Marksistler, diyalektik[49] ilişkiyi uygularlar. Yani, bir toplum içindeki toplumlar arası karşıtlık çatışmadır. İlkel toplumu sınıfsız ve mülkiyetsiz olarak tanımlayan Marksist yaklaşımın söylediği, özetle; bir toplumun gelişmesi ve değişmesini sağlayan ekonominin alt yapı, yani üretim araç ve gereçleri olduğudur. Üst yapıyı, yani hukuk ve politikayı belirleyen de ekonomidir. Toplumun düşüncesini ise, ekonomi (alt yapı) belirler. Toplumdaki birleştirici gücün ekonomi, ekonominin de teknoloji veya üretim güçlerince belirlendiği fikri savunulur (Dark,1995: 27–29,39,180–182).

19.yüzyıl başlarında Avrupa'da Endüstri Devrimi ile gelişen süreç, yoğun hammadde ihtiyacı doğurur. Bu ihtiyaç, günümüzde jeoloji adını verdiğimiz bilim dalını ortaya çıkartmıştır. 19.yüzyılın ortalarında insanın da eskiliğini ve değişkenliğini ortaya koyan gelişmeler yaşanır (Özdoğan, 2002a:26–27) ve jeolojinin kuralları arkeolojiye girer. Ancak, Doğu Akdeniz ile Yakındoğu'da çalışan arkeologlar henüz bu yöntemlerden etkilenmemişlerdir (Özdoğan, 2002a:31).

Ayrıca, 19. yüzyıl sonlarında insan bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak İşlevselci Yaklaşım(Functionalism) gelişir (Johnson,1999: 75). Fonksiyon ya da işlev; birbirine bağlı değişkenler arasındaki ilişkiler(1) (Güvenç, 1996: 85)ya da iş, işlev, görev(2) olarak tanımlanır. Toplumsal bir sistemin çözümlemesinde, işlev ve yapı sözcüklerini ilk kez H. Spencer kullanmıştır. Spencer'e göre toplumlar, canlılar gibi parçalarının fonksiyonel bağımlılığı ile varlıklarını sürdürürler (Johnson, 1999:134). Fonksiyonalist ya da İşlevselci Yaklaşım, sosyal / kültürel sistemleri işlev kavramı içerisinde inceler. İşlevselciler, toplumu biyolojik sistemlere benzetmişlerdir. Sistem işleyecek ise, bağımlı parçaların çalışması, işlevini yerine

[49]Bkz. Ekler Bölümü Sözlük. Diyalektik**,** gerçekliği ve onun çelişmelerini incelemeye yarayan ve bu çelişmeleri aşmayı sağlayan yolları aramayı öngören akıl yürütme yöntemi, eytişim olarak tanımlanmaktadır.

getirmesi gerekir. Parçanın küçük ya da büyük olması; yaptığı işin önemli ya da önemsiz olması tartışılmaz. Ancak, sistemin çalışması için parçanın bir katkısı olması gerekmektedir. Belli bir parçanın fonksiyonu, sistemin varlığına ve devamına yaptığı hizmettir. Sistemler de bunun karşılığında, çalışmalarına yardım eden parçalarının eksiklerini ve hatalarını giderirler; gerekirse onları yenilerler. Sistemin çalışmasına katkıda bulunmayan, fonksiyonsuz parçaların ise, sistem içerisinde yaşaması zordur (McGee - Warms, 1996:128–129). İşlevselcilik kendi içinde birden çok, farklı görüşler içerir[50]. Ancak, işlevselciliğin tüm çeşitlerinde görülen bazı ortak özellikler vardır: 1) Her İşlevselci yaklaşım, toplumu bütüncül çerçeve içinde açıklamaya çalışır. Tüm toplumsal öğelerin bütünün korunmasına katkıda bulunduğu varsayılır. 2) Toplumsal sistemlerin varlıklarını sürdürmesi ve koruması belli koşullara bağlıdır. İşlevselciler, toplumdaki çatışma ve çelişki öğelerinden çok, uyum ve tutarlılık öğelerine vurgu yaparlar. 3) İşlevselciliğin tüm türlerinde 'sistem' kavramı merkezî bir yer tutar. Toplum, böylece, 'kalıplaşmış bir biçime sahip, öğeler yapısı' olarak tanımlanır. İşlevin temelini oluşturan 'güdü' ve 'amaç' gibi özel etkenlerle değil, 'gözlemlenebilir nesnel sonuçlarla ilgilenilmektedir[51] (McGee-Warms, 1996: 128–129, 138, 154).

1900'lü yıllarda, arkeolojinin geçmiş kültürler için kaynak olarak, maddi kalıntıların (figürinlerin)bilimsel yorumunu sağladığı görülür. Böylece, arkeoloji kavramsal temelini geliştirmiştir. Arkeolojinin 20.yüzyılda nasıl yapıldığı ise Trigger tarafından üç yaklaşımla özetlenir: Tanımlama, açıklama ve yorum. Kültür-tarih yaklaşımı, tanımlanan ve düzenli insan yapılarına kronolojik sırayla stratigrafik kazılar uygulaması, sonunda dendokronoloji ve radyo karbon tarihlemesinin kullanımı ile bu yaklaşım, en çok 20. yüzyılda egemen olmuştur (Trigger, 1989: 148). 1920'li ve 1930'lu yıllarda artan ulusalcı yaklaşımlar ile ataların köken arayışına dönüşen arkeoloji, tarihe daha yakın bir bilim dalıdır. II. Dünya savaşının ardından, Orta ve Doğu Avrupalı arkeologların çoğunun yorumdan kaçınarak tanımsal incelemelerin üzerinde durmaları, bu ulusalcı akımlardan ve politikadan uzak olduklarını

[50] Bunların belli başlıları şöyle sayılabilir: Mutlak İşlevselcilik, Göreli veya enel İşlevselcilik, Yapısal İşlevselcilik, Yeni İşlevselcilik

[51] Ayrıntılı Bilgi için Bkz. *Anthropological Theory: An Introductory History* (McGee, Warms, 1996: 128–129, 138, 154).

kanıtlamak istedikleri şeklinde yorumlanır (Biehl, et al.2002: 27). Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında, çeşitli toplum ve kültürlere daha çoğulcu ve göreli bir bakış açısı vardır. Bu yeni anlayışta, her toplum fiziksel çevresinin, kültürel ilişkilerinin ve çeşitli başka öğelerin özgün bir ürünü olarak kabul edilir. Böylece, deneysel veri, alan araştırması, belirli kültürel ve doğal çevre içindeki insan davranışının belgelenmesi yeni bir önem kazanır (Trigger;1989:245).

Toplum bilimlerinin bir parçası olarak, arkeolojik kuramların, düşünce akımlarından etkilenmemesi olanaksızdır. Avrupa'da 19.yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında, çeşitli sosyo-ekonomik ve politik nedenlere bağlı olarak biyoloji, etnoğrafya, antropoloji ve sosyolojide artan yayılımcı görüş kültürel gelişme ve arkeolojik buluntuları düzene sokmaya çalışan arkeologları etkisi altına alır (Özdoğan, 2004:270).

1930'lu yıllardan itibaren yapılan kavramsal tartışmalar sonucunda, özellikle 1950'li yıllarda yeni sorularla birlikte yeni arayışların başladığı bir döneme girilmektedir. Ancak, sözü edilen tartışmalar, arkeolojinin kendisinden çok, araştırmacıların kendi veri birikimlerine yönelik olarak geliştirdikleri yöntemlerle ilgilidir. Özellikle kültür-tarihi yaklaşımını benimseyenler, arkeolojinin, veri-durum belgelemek ve sınıflandırmalar yapmaktan sorumlu olduğunu ileri sürerler (Gamble,2001:22). David Clarke[52], elimizde hangi kuramın bulunduğu ve bu kuramın, uygulamayı hem hangi yönlere yönelteceği hem de uygulanması sonucunda ne tür bilgiler sağlayacağı konusunda açık bir düşünceye sahip olmanın önemini vurgulamaktadır.

D.Clarke (1978: 13), işin kuramsal yönüyle uzun süredir ilgilenilmediği eleştirisinde bulunur ve genel bir kurama sahip olmaktan kaçınıldığını ileri sürer. 1960'lı yıllardan bu yana, arkeolojik çalışmalarda elde edilen buluntuların yorumlanmasıyla ilgili kuramsal yaklaşımlar ve kullanılan yöntemler ile ilgili tartışmalar oldukça çeşitlenmiş ve arkeoloji kendi içinde önemli bir gelişim göstermiştir.

[52] *Analytical Archaeology*, 2. baskı, Londra: Methuen (İlk baskısı 1968 dir)

1.3.2.2. Yeni Arkeoloji ve Süreçsel Arkeoloji

Süreç, aralarında birlik olan veya belli bir düzen ya da zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisi, değişim, proses olarak tanımlanmaktadır. Süreçsel Arkeoloji[53] kısaca; bir toplumun ya da kültürün süreçlerini kontrol eder ve "Antropolojik Arkeoloji" olarak da adlandırılır (Dark,1995:8–10). Ancak, bu yaklaşımın öncesinde, Yeni Arkeoloji'den bahsetmek gerekir. Çünkü Yeni arkeoloji, başlarda süreçsel değildir.1950'lere kadar arkeologlar, çoğunlukla insan yapıları ve kültürel sıralamalarla ilgilenirler. Yine de, radyo karbon tarihlemesinin kullanımın artması, bilgisayarlardan ve diğer yüksek - teknolojiye dayanan bilimsel metotlardan yararlanılması, arkeolojiyi 1960'larda kuramsal bir devrime götürür. Kronolojik düzenlemenin anlatmak istediği herşey ve onu saptayabileceğimiz her yöntem doğru olsa bile, yorumsal aşama eklenmedikçe, geçmiş hakkında hiçbir şey anlatmayacağı düşünülmektedir (Trigger, 1989:278). 1949'da, Willard Libby tarafından bulunan radyo karbon testi (C14) ile arkeoloji, (sonuçların daha net olması için uzun zaman gerekse de), tarihi süreçte, bulguların yerini belirlemek adına bilimsel bir temel kazanmıştır (Renfrew-Bahn,1996: 35). Artık, zamandizinler için daha sabit bir konum sağlayarak, diğer kültürlerle karşılaştırmalar yapma gereği duymaksızın, kazı alanının dönemini saptamak için kullanılabilecek bağımsız bir araç vardır. Diğer bilimsel teknikler, kimyasal analizleri kapsayarak kullanılmaktadır ve kısa sürede kullanılan yöntemlerin sayısı fazlasıyla artmıştır. Ancak, zamanla radyo karbon testinin güvenilirliği, geçerliliği ve yaklaşımına dair konular tartışılmaya başlanır. Sonuç olarak, disiplinin tarihlendirme problemleriyle kısa bir süre sorun yaşadığı iddia edilir (Dark,1995:72–73). Artık, kazı alanı için bir zaman sınırı oluşturmak başka bir konudur. Ancak, geçmişte neler olduğunu açıklamak daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Gordon Willey ve Philip Phillips, arkeologun, kültür tarihlerini kapsayan aşamalara bakması gerektiğine dair yaklaşımlarını 1958

[53] Süreçselcilik: Materyalist ve İşlevselci olmak şeklinde de tanımlanmaktadır. Bu görüşe göre, nispeten önemsiz olarak düşünülmüş inanç, çevreleriyle olan iç ve dış toplumsal adaptasyonların araştırılmasıyla kıyaslandığında, fikir bakımından inancı insan yapısı kalıntılardan elde etmek zordur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hawkes: 1954 ' den bilgi alıntılayan Dark, 1995; Trigger 1989; Johnson 1999.

yılındaki çalışmalarında sunarlar[54]. Bu fikir, arkeolojinin amaçlarının, aslında, insan ve insan toplulukları hakkında soruları cevaplamak olan antropolojinin amaçları olduğunu ima eder. Bu, arkeolojide önceki dönemin bir eleştirisidir.

Bilim felsefesindeki değişiklikler de (1960'lı ve 1970'li yıllarda) bazı arkeologları, arkeolojinin ne olduğu ve uygulamasının nasıl anlaşıldığına dair sorgulamaya yöneltmiştir "Yeni Arkeoloji" kavramından, Amerika' da (Lewis Binford, İngiltere'de David Clarke tarafından), 1960'lı yılların sonlarında bahsedilir. Arkeoloji alanında, ekonomi çevre ve nüfusbilim konularına büyük ilginin uyandığı bu tarihlerde, yayımlananlar[55] Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı'nın oluşumundaki belirleyici rolü üstlenmişlerdir (Maisels,1999:5). 1960'lı yıllarda, İngiltere ve Amerika'da 'Yeni Arkeoloji' tartışılırken, Avrupa'da geleneksel yaklaşımların uygulandığı kuramsal bir yapı kullanılmaktadır. Tüm bu gelişme, disipline bilimsel yöntemleri dâhil eden, Süreçsel Arkeolojik Yaklaşımın gelişimiyle sonuçlanır. Süreçsel arkeolojik yaklaşım, özellikle Amerika'da, pek çok arkeolog tarafından hızla benimsenir. Ancak, Amerika dışında çok benimsenmez ve özellikle Avrupa'da da eleştirilir. Çünkü arkeoloji, tarihle olan bağlılığını sürdürmektedir. Buna rağmen, bazı Avrupalı arkeologlar, bu yaklaşıma büyük katkılarda bulunurlar. Örneğin, David Clarke, elimizde hangi kuramın bulunduğu ve bu kuramın, uygulamayı hangi yönlere taşıyacağı ve uygulanması sonunda ne tür bilgiler sağlayacağı noktasında açık bir düşünceye sahip olunmasının önemini vurgular (Clark,1978: 88–101, 179–222, 364)[56]. Aynı yıllarda birçok arkeolog, öncelikle Lewis Binford gibi Amerikalı arkeologlar, kültürel tarihin modellerine karşı çıktıklarını söyleyerek, onun yerine daha bilimsel ve antropolojik olarak niteledikleri "Yeni Arkeoloji"yi sunarlar. Davranışsal süreçleri ve gelenekler grubu olan kültürü benimsemelerinden dolayı, görüşleri "Süreçsel Arkeoloji" teriminin ortaya çıkmasını sağlar. 1960- 1970 yılları arasında oldukça benimsenen bu görüşte ana sorun; genellemeler ve sınamalar yoluyla tüm süreçleri açıklamak olarak belirlenir. 1960'lı yılların sonlarında, Lewis Binford'un öncülüğünü takiben, "Yeni Arkeoloji" olarak adlandırılan yaklaşımın

[54] Görüşlerini "Amerika arkeolojisi, antropolojidir veya hiçbir şey değildir" şeklinde ifade ederler. *Method and Theory in American Archeology,* (Willey&Phillips,1958:2)
[55] *New Perspectives in Archaeology, Chicago:Adline* (Binford, L.R.- S.R. Binford, 1982).
[56] Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Analytical Archaeology.* D.L Clarke, 1978.

nasıl oluştuğuna dair tartışmalar başlamıştır. Bilim felsefesindeki değişimlerden etkilenilmekte, sadece tanımlamaktan daha fazlasını yapmak ve gerçek açıklamaların arkeolojideki yönü değiştirilmek istenmektedir. Lewis Binford, 1962'lerin başında arkeolojinin bilimselliği üzerine yayımlar yapar[57]. Sadece buluntuların listelenmemesini, insanların da çalışılarak antropolojiye katkıda bulunulmasını savunan L.R. Binford, çalışmalarında kültürel sürecin önemini vurgulamıştır. Yaklaşım, bir bilim olarak arkeolojide, geçmişin gerçek ve bilinebilir olduğu ve diğer bilimler gibi bilimsel metodu benimsemek gerektiği üzerinde durur. Böylece, buluntuların incelenmesi ve verilerin değerlendirilmesinde sosyal ve fen bilimlerinden yararlanılmalıdır.

Yeni Arkeoloji'nin felsefi açıdan düşünsel yaklaşımı; buluntu topluluklarının çeşitli sistemler içinde bir yere sahip oldukları şeklindedir. Buna paralel olarak, yerleşimlerin oluşum süreçlerinin, kültürel ve ekolojik etkenlerinin incelenmesi, evresel kanunun bulunması gerekmektedir. Binford , 'varoluş' ile ilgili büyük sorularla çalışan genel kuramlarla arkeolojinin giderek artan küçük soruları arasında bir orta alan bulunmasının gerekliliği üzerinde durur (Gamble 2001: 29)[58]. Taş alet, kemik, çanak çömlek, figürin gibi buluntuları durağan (statics), buluntuların geçmişteki işlevlerini ise dinamik (past dynamics) olarak adlandıran Binford'a göre, buluntuların geçmişteki işlevleri için genellenebilir kuramlar geliştirilmelidir(Ash-more-Sharer, 2003: 127–138)[59]. Clark da, arkeolojide açıklamanın, sadece yeniden tanımlamanın bir şekli olarak görüldüğünü söyler ve model[60] geliştirmenin gerekliliğini vurgular (Clarke,1972:2).

Yeni arkeolojinin, ilk güçlü etkisini izleyen kuramsal tartışmaların ardından, Fransa'da, özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda, Marx'ın erken çalışmalarının bazılarının anlamlarının arkeolojiye uyarlanmasına ilgi yeniden uyanmıştır. Sadece

[57] e.g. Binford: 1962,1964
[58] *Middle Range* Kuramı (Orta Alan ya da Köprü kuramı olarak türkçeleştirilebilir) Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük**
[59] Sharer -Ashmore 2003: The Determinants of Archaeological Data (s.127-138, *Archaeology: Discovering Our Past adlı kitaptan*)
[60] Model , tahminlerin yapılabildiği ve bir olgunun özelliklerini tasvir eden kuramsal prensipler sistemi olarak tanımlanabilir Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük**

kültür tarihlerini ve kronolojileri aydınlatmak yerine, 'geçmişin insanlarını arama çabası' ve 'daha fazla bilimsel arkeoloji için duyulan istek' olarak ifade edilen yeni yaklaşımlar, yeni teknolojilerin doğal sonucudur.

1970'li yılların sonlarında Batı Avrupalı arkeologlar, Neo-Marksist ve Yapısalcı yaklaşımlara ilgi duymaya başlarlar[61]. Bu kuramlara, önce İtalya ve Fransa'nın, ardından, İspanya ve Yunanistan'ın bazı okullarında sosyal kuram olarak başvurulur(Biehl et al.2002:29). Marksist incelemeler, topluluklarda uzun vadeli değişikliği bir bütün olarak düşünürler ve içlerindeki sosyal ilişkileri tartışırlar. Bu yaklaşım, belki de İşlevsel-Süreçsel bakış olarak yorumlanabilir. Her ikisini de yapısalcı ve Süreç-Sonrası yaklaşımlarla karşılaştırırsak; farklılıklara rağmen, İşlevsel-Süreçsel Arkeoloji ve Marksist arkeolojinin daha yakın olduğunu söyleyebiliriz (Dark,1995:180–183). Bu bağlamda, Süreçsel ve Marksist yaklaşımlar, bakış açılarını açıklamak için farklı terim ve kavramları kullanmalarına karşın, daha bağdaşabilir durumdadırlar.

Yapısalcı yaklaşımda insan zihni, düşünceleri, bilişsel etkenler ön plana çıkar. İnsanların geçmişte nasıl düşündükleri, ideolojileri ve bunların toplumları ve kültürleri oluşturmada rolleri, kültürler ve toplumlar arası değişimlerdeki, farklılıklardaki belirleyicilik araştırılır. Buna göre, bir toplumu oluşturan düşünsel ve kavramsal yapısıdır. Bu, toplumun diğer öğelerini belirler ve toplumsal yapı, kavramsal yapının yansıması olarak görülür. Yapısalcı arkeologlar[62], teknoloji, mimari, inanç, sosyal yapı gibi farklı kültürel alanlarda, yapısalcı ilkelerin çeşitli bakış açılarını ortaya koyarlar[63] (Dark,1995;Trigger, 1989).

Yeni Arkeoloji yaklaşımı politik, sosyal ve ekonomik sistemlerdeki değişiklikler üzerinde genelleştirmeler yapıldığı ve bu kültürel süreçlerin açıklamaya nasıl yardımcı olduğuna dair işlevsel yaklaşımları da kapsamıştır. Bu yüzden, "Süreçsel

[61] Yapısalcılık, kültürel antropolojide, Fransız antropolog Claude Levi-Straussun geliştirdiği düşünce akımıdır. Terim daha, geniş anlamda, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve olay, kurum ya da düşüncelerin tarihsel gelişiminden çok, belli bir zaman dilimi içindeki yapısını ve bu yapıyı oluşturan öğelerin karşılıklı ilişkilerini ele alan çeşitli kuramsal yaklaşımları belirtir (Trigger;1989:350–351).
[62] e.g. James Deetz
[63] Yapısalcı Yaklaşım sonrası bakış açısı ise, Neo-Marksizm'in dışında gelişir.

Arkeoloji", tartışmalarda sıkça kullanılan bir başka terimdir. Arkeologlar, geçmiş kültürlerin nasıl geliştiğini ve değiştiğini açıklamanın önemini vurgulamaya başlarlar. Her şeyden önce kültürel oluşum, kültürel süreç ile ilgilendikleri için bu arkeologlara 'Süreçsel Arkeologlar' ve çalışmalarına da 'Süreçsel Arkeoloji' denir. Süreçsel arkeolojinin merkezinde olan teorik bağlam, kültürel evrimciliktir. Sosyal-kültürel evrim teorisi, kültürlerin ve toplumların, zamanın ötesinde nasıl geliştiklerini açıklayan, kültürel evrim ve sosyal evrim teorileri için şemsiye görevi yapan bir terimdir. Bu teoriler, benzer şekilde teknoloji, sosyal yapı, toplum değerleri arasındaki ilişkiyi ve zamanla nasıl ve neden değiştiğini anlamada örnek sağlamasına rağmen, dönüşümün ve sosyal değişimin özel mekanizmalarını açıklama aşamasına dönüşür.

Daha çok 19. yüzyıl ve kısmen 20. yüzyıl yaklaşımları, farklı toplumların, sosyal gelişmesinin farklı aşamalarda olduğunu ileri sürerek, insanın gelişimine ilişkin modeller sunmayı amaçlamıştır. Daha yakın zamanda, 20. yüzyıl yaklaşımlarının birçoğu, özellikli değişiklikleri, bireysel toplumlara odaklarlar ve sosyal gelişim fikrine karşı çıkarlar. Birçok arkeolog ve kültürel antropolog, sosyo-kültürel evrimin modern kuramları kapsamında çalışır. Sosyo-kültürel evrimdeki modern yaklaşımlar, yeni evrim teorisini, sosyo-biyolojiyi, modernizasyon teorisini ve sanayi sonrası toplum teorisini kapsar. İnsanın doğal sosyal eğilimleri olduğu ve insana özgü sosyal davranışların genetik olmayan nedenleri ve dinamikleri olduğu düşünülmektedir. Onlar, sosyal bir çevrede ve sosyal etkileşimle öğrenmişlerdir. Toplumlar hem sosyal (diğer toplumlarla etkileşerek), hem de biyotik (doğal kaynaklar ve kısıtlamalarla etkileşerek) çevrelerde var olurlar ve bu çevrelere kendilerini adapte ederler. Bundan dolayıdır ki, bütün toplumların değişimi kaçınılmazdır.

Süreçsel yaklaşımı destekleyen arkeologlar, geride bıraktıkları kalıntılarla, geçmiş kültürel sistemleri anlayabileceklerine inandıklarından, pek çok durumda kültürel evrim yandaşıdırlar. Kültürü, insanların çevreye adaptasyonunun fiziksel yöntemleri olarak tanımlayan White'ın teorisini desteklerler. Bu teoriye göre kültür, biyolojik adaptasyonu arttırmanın bir yolu olarak, çevreye bağlı olan uygunluktan

oluşmaktadır[64] (White, 1959:8). Başka deyişle kültür, çevreye ilişkin uygunluğu artırma yöntemleri olarak, biyolojik uyumda gerçekleşir. Bunun sonucu olarak, Süreçsel yaklaşımı benimseyen arkeologlar kültürel değişimin, öğelerinin çözümlemesiyle anlaşılabileceği varsayılan bir kapsamda oluştuğuna inanırlar (Trigger, 1989:289).

Yeni Arkeoloji yaklaşımını benimseyenlerin bu yöntemleri, kültürel gelişmede evrimsel süreçlerle yönlendirilen kültürel değişikliklerdir ve bilimsel olarak anlaşılan, önceden tahmin edilebilir değişikliklerin etkileşmesidir. Bundan dolayı, herhangi biri bu kültürel süreçleri tamamen çözebilecektir. Bu, yeni arkeolojinin nereden ortaya çıktığını açıklar ve en çok Yeni Arkeoloji yanlılarını ilgilendirir. Kültürel değişiklik, bileşenlerinin çözümlemesiyle anlaşılabilir bir yapıdadır. Kültürel değişiklikler, kültürel gelişmede evrimsel "süreç"ten geçerek oluşur (Trigger, 1989: 295–296).

Farklı araştırmacıların, konuya farklı yaklaşımları vardır. Lewis Binford, etnik tarih bilgisinin arkeolojik içeriği anlamayı kolaylaştırdığını düşünmüştür (Binford, 1962: 221). Etnografik araştırmalar , geçmiş materyalleri kullanan, ya da en azından benzer kültürü olan bu insanların hayatını yaşamayı ve araştırmayı içerir. Binford, Buzul Çağı'na ait Fransa'dan gelen taş malzemeler grubunu (Mousterian)[65] çevreye uyarlar ve böylelikle, konu olan dönem esnasında Fransa'nınkine çok benzer yaşam koşullarında yaşayan Alaska Nunamiut insanlarıyla zaman geçirir. Binford'a göre (1968), geç Pleistosen Dönemi'nin avcı-toplayıcı grupları, olağan koşullar altında, bir denge sisteminde varolmuşlar ve sayılarını düzenlemeyi, yerel besin kaynağının belirlendiği 'taşıma kapasitesi' altında tutmayı başarmışlardır. Binford, istikrarlı bir durumda iç mekanizmaların düzenlediği kapalı nüfus sistemiyle, boyutunun göç almaya ve vermeye bağımlı olduğu açık nüfus sistemini birbirinden ayırmıştır ve ikinci durumda kültürel değişmenin itici gücünün, en elverişli alanlardaki komşu topluluklarının yaşam alanlarına yönelttikleri döngüsel nüfus baskısı olduğunu ileri

[64] Alıntılayan Johnson, 1999:138-139.
[65] Mousterian : Önceden hazırlanmış özlerden yonga çıkarma yöntemiyle taş alet üretim teknolojisi; bu kültür evresi Avrupa'da 200 bin yıl önce başlamış ve kırk bin yıl öncesine dek sürmüştür.

sürmüştür. Binford, bu yaklaşımıyla kimilerince başarılı bir çalışma gerçekleştirmiş, kimilerince de yeterince anlaşılamamıştır (Eleştiriler için Bkz. Watson,1991: 275-291). Öte yandan, Binford' un çalışma yöntemi, günümüz araştırmacıları tarafından halen kullanılmaktadır.

1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllarda, arkeolog Kent Flannery, tarafsız bir bakış açısıyla, kültür sorunlarına ilişkin olan, arkeolojide kullanılabilecek "Genel Sistemler Kuramı" fikrini savunur. "Genel Sistemler Kuramı", insan topluluğunun birbirine bağlı bölümler ya da alt sistemlerin bileşimine benzer bir sistem olduğu fikrine dayanır. Buna göre bir alt sistem diğerlerinin tümünü etkilemektedir. Sistem teorisi, arkeoloji için bir bütün olan koleksiyonu ortaya çıkarır. Bu yöntem, kültürün elementlerinin nasıl etkileştiğini tanımlamaya çalıştığında yararlı, fakat yaptıkları yöntemin neden etkilendikleri tanımlandığında yararı daha az olarak görülür. Bununla birlikte, 'Sistem Teorisi', yöntemselliğin çok önemli bölümünü oluşturur ve arkeologların kendi kültürel tarafsızlıkları engel oluşturmaksızın, diğer kültürleri inceleyebildikleri tek yöntem olarak da yorumlanmıştır[66] (Dark,1995: 172).

Süreçsel Arkeolojik Yaklaşım, toplum içindeki, toplumlar arasındaki işlerde farklı oluşumları çalışmayı ve ayırmayı dener, çevreyle olan ilişkileri, geçim ve ekonomiyi, toplum içindeki sosyal ilişkileri, bunlar üzerinde egemen olan inanç sistemleri ile düşünce yapısının güçlü etkisini vurgular ve farklı sosyal birimlerin etkileşimleri üzerindeki etkiler üzerinde durur. Kısaca, gelişen teknolojinin olabildiğince kullanılıp, olayların belirli bir yöntembilim etrafında incelenmesini savunur. Kültürel değişiklikler bir ya da daha fazla değişen, gelişen, yer değiştiren ya da diğerlerini güçlendiren ve farklı seviyelerde dengeye varan küçük değişimler yoluyla olmaktadır. Bu nedenle, Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı'nın yöntemi; her sistemi ayırmak ve ayrı bir değişken olarak çalışmak şeklinde açıklanabilir (Renfrew-Bahn,1996:38–40). Yaklaşım, kültürel materyalizm ve insan ekolojisini birleştirmiştir. Buna göre, arkeoloji ve antropoloji kültür değişimlerini anlatabilmelidir (Renfrew-Bahn,1996: 40–43). Bugün, açık bir araştırma tasarımı, bilimsel metodu kullanan arkeologların ve arkeolojinin gerekli bir bölümüdür.

[66] Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Theoretical Archaeology* (K.R. Dark,1995).

Araştırma tasarımı belli hipotezler, sorular ya da yöneltilen problemlerle başlar. Araştırmacıların eğilimleri, araştırmalarında kuramsal yaklaşımları kullanmaktır ve araştırma tasarımı ne yapılacağını, gerçekten ne arandığını gösterir (Ashmore-Sharer,2003:55–78) .Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı, özetlenecek olursa; içinde üç ana konuyu barındırmaktadır: Bunlardan birincisi, çevre ve kültür ilişkisini barındıran ekolojik yaklaşımdır. İkincisi; "Sistem Analizi" olarak adlandırılır. Süreç ya da oluşumun anlaşılması için, teknoloji, ideoloji[67], sosyal yaşam gibi kültürün içindeki alt sistemlerin incelenmesi gerektiği görüşüdür. Buna göre, alt sistemler, sistemin çalışmasını sağlar ve her birinin evrimsel bir çizgide çözümlenmesi gereklidir. Üçüncü konu ise; arkeolojik yorumlamadır. Önceki yöntemlerin aksine, tümdengelim yöntemiyle, genellemelerden çıkarılan sonuçların verilerle sınanması olarak açıklanabilir[68]. Burada ilk aşama saptamadır[69].

Süreçsel Arkeolojik Yaklaşım, tarihten bilime bir değişme modelini temsil eder. Bütün arkeologlar, bazı genel kuramsal yapıların altında çalışırlar (Ashmore-Sharer, 2003:16–41) ve bu yaklaşımı benimseyen arkeologlar, insan kültürlerini çevredeki ekosistemlerle[70], birbirlerini etkileyen sistemler olarak düşünürler. Buna göre, uygarlığın ve tarımın kaynağı gibi büyük kültürel gelişimler, olayların oldukça karışık dizileridir. Önceki arkeologlar ise bu gelişimleri nüfus, hava şartları gibi, belli tek bir nedene bağlamışlardır. Bu yaklaşım, arkeolojinin rolünü yeniden belirleyerek, insanların nasıl yaşadıklarının değil, kültürel değişimlerin açıklanmasının gerektiğini vurgulayarak, ekonomik ve sosyal sistemlerin değişimlerinin nasıl olduğunu anlamanın önemi üzerinde durur. Bunlar, ancak tümdengelim yöntemiyle ve modeller oluşturmakla mümkündür. Oysa kültür tarihçilerinin yaklaşımı tümevarım yöntemini kullanmaktır; daha çok malzeme elde etmek ve kendi yorumları yerine, buluntuların konuşmalarını beklemektir (Gamble 2001: 22).

---

[67] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekler Bölümü Sözlük. **İdeoloji**

[68] Bir başka deyişle, arkeolojik yorumlama; kültür değişiminin evrimsel olarak sınanması, arkeolojik malzemeyle yaşayan kültürlerin ilişkisinin saptanmasıdır.

[69] Bunun sınayıcı bir tanım olacağı, soru soracağı düşünülür. Tüm bunlardan sonra malzeme toplanmalı ve malzeme toplama, sınama ve saptama tutarlı olmalıdır.

[70] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekler Bölümü Sözlük. Ekosistem, bitkiler, hayvanlar, çevre ve atmosferin birbirine bağlı olan sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Sözcük, 1935'te İngiliz çevrebilimci Sir Arthur George Tansley tarafından kullanılmıştır.

Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı, büyük beklentilerle başlar. Ancak yaklaşım, geçmişin bütün sorularının cevaplanacak olduğu beklentisini karşılamadığı gerekçesiyle eleştirilir (Whitehouse 1996, Trigger, 1989, Gamble 2001).

Süreçsel yaklaşımı benimseyen arkeologlar, test ederek hipotez kurma ve bilimsel yöntem fikrini bazı bilimlerden almışlardır. Bir arkeologun, araştırma konusu olan kültür hakkında bir ya da daha fazla hipotez geliştirmesine karşın, bu hipotezleri test etmek amacıyla kazılar yürütmesi gerektiğine inanırlar. Ayrıca, Süreçsel yaklaşımdaki arkeologların, (daha eski nesillerin araştırılmasıyla) kültürlerin araştırdıkları insanlardan önce gelmesi sonucu hayal kırıklığına uğradıkları da söylenir. Bu görüşe göre, arkeolojik kayıtlar, etnik grupların ve onların gelişiminin, kültürlerle her zaman tamamen uyumlu olmadığına ilişkin antropolojik verilerle daha fazla aydınlığa kavuşmaktadır (Whitehouse, 1996: 15–30).

Bu bağlamda, pek çok arkeolog araştırma ve yorumlamada Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı'nı benimserken; bazıları da eleştirerek, yeni yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Kimilerine göre, önerilen Süreçselciliğin kendisi kusurludur. Yaklaşımı eleştirenler, bilimin çok öznel olduğunu iddia ederler ve geçmişi değerlendirirken, insanlıktan uzaklaştırmanın yapıldığını söylerler. Daha da ötesi, bilimsel arkeolojinin geçmişi dar, kapitalist, erkek bir bakış açısıyla gördüğü; Batı bakış açısı ve diğer insanların geçmişini öğrenmek için yeterli olmadığı söylenir (Trigger, 1989: 315). Diğer yandan, belirtilen görüşlere alternatif olarak, Süreçsel Yaklaşım, bilim ve teknolojinin vurgusuyla oldukça yeni bir girişim olarak da görülebilir. Geleneksel ve Yeni Arkeoloji Yaklaşımları'nın, her ikisinin eleştirisinin en önemli yanı belki de; bilimin ne olduğu ve neyi amaçladığı sorularını doğrudan ya da başka şekilde yönelten herkesi kapsamasıdır

Süreç-Sonrası Arkeoloji Yaklaşımı'nı benimseyen arkeologlar, Süreçsel Arkeolojik Yaklaşım'ı, bilimsel yöntemlere fazla odaklanmasıyla eleştirmektedirler (Thomas 2000:7). "Süreç-Sonrası Yaklaşım" tanımlaması, araştırmanın birçok çeşidini kapsamaktadır. Ancak, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan bu araştırmaların hepsi, geçmişte insanların günden güne ne yaptığına ve ne düşündüğüne odaklanırlar.

1.3.2.3. Süreç Sonrası Arkeolojik Yaklaşımlar

1980'li yıllarda, bazı arkeologlar (Michael Shanks, Cristopher Tilley, Daniel Miller ve Ian Hoddder et. al.), geçmişin, Süreçsel Arkeolojik Yaklaşımı'nı benimseyenlerin iddia ettikleri gibi nesnel değil, aksine öznel olduğunu ve geçmişte tek bir gerçek olmadığını öne sürerler. Geçmişin sembolik ve kavramsal görünüşlerinin, önceden düşünülmemiş insanların yorumunun daha çok vurgulandığı, bir anlamda daha az bilimsel olan bir arkeolojik yaklaşım önerirler (Renfrew-Bahn,1996: 43–46).

Bütün geçmişlerin geçerli olduğu fikriyle tartışılan bu genel yaklaşım "Süreç-Sonrası" ya da "Ard-Süreçsel" olarak türkçeleştirilen (Post-Processual) arkeolojik yaklaşımlar olarak adlandırılır[71]. Arkeolojik yorumlar öyküselleşmeye, geçmiş hakkında arkeologların anlattıkları hikâyelere dönüşmeye başladıkça bu yaklaşımlar, zaman içerisinde 'Yorumsal Arkeoloji' olarak da adlandırılacaktır.

Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım, arkeolojinin içinde özellikle ortam / bağlam (context) ile ilgilenen dönüşüm olarak bilinir. Bu yaklaşımda, bilginin kişi (arkeolog) ve obje (arkeolojik kayıtlar, örneğin figürinler) ilişkisinden geldiği tartışılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen arkeologlar, her arkeologun gerçekte kendisi ya da kendi deneyimi ve alt yapısı bakımından taraflı olduğunu düşünürler. Bu nedenle, doğru bir şekilde bilimsel arkeoloji çalışmanın zor ya da imkânsız olduğunu ileri sürerek, bilime ve tarafsızlığa yönelik yöntemselliğin ayırt edilmesini sorgularlar (Redman 1991: 300–1).

Ayrıca, Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşımda, ideolojilerin kurgulanmasında, malzemelerin (figürinlerin) sembolik olarak nasıl hizmet verdikleri de araştırılır ve insanların belirli gruplarına odaklanılır. Yaklaşım, çoğunlukla, önemsiz görülen insan yapılarının dikkatlice çözümlemesini ve kazıları esas alır. Arkeologlar sadece

[71] Süreç Sonrası (Post-Processual) terimini ilk önce kullanan yaklaşımın kurucularından olan Ian Hodder'dir. Sembolik Arkeoloji, Yorumsal Arkeoloji, Bilişsel Arkeoloji, Cinsiyet Arkeolojisi gibi farklı yaklaşımları bünyesinde barındıran bu yeni yaklaşım, tümünü kapsayacak bir ad altında "Süreç Sonrası" (Post Processual) ya da "Ard- Süreçsel Arkeoloji" adı altında toplanır.

kazdıkları materyal kalıntılarını değil, kendilerini, alt yapılarını, tutumlarını ve görüşlerini de çözümlemeye çalışırlar.

Her bireyin kendine ve kendi yorumuna neden olan arkeolojik buluntuya yönelik farklı yaklaşımlar, her bireyin geçmişte farklı yapılarda olmasıyla sonuçlanır. Bu yaklaşımın avantajı, çalışma alanı kadar, ziyaretçinin yorumu, kültürel kaynak işletmesi ve arkeolojide etiğin anlaşılmasıdır. Ayrıca, yaklaşımın kültür tarihiyle paralel olduğu görülmüştür. Süreç- Sonrası yaklaşımı benimseyen arkeologlara göre; arkeologlar tamamen objektif olmadıkları için, daha sonra varılacak sonuçlar da, kişisel görüşlerden daima etkilenecektir (Trigger, 1989:379). Süreç-Sonrası yaklaşımı benimseyen arkeologların açıklamaları, kişisel taraflılığın pek çok konuyu etkilediği ve arkeologların inanırken etkilendiği sonuçları kendilerine yönelttikleri yönündedir. Bu açıklamalar, kuramsal fikir olarak dikkat çekerken, arkeolojik çalışma alanının gerçek uygulamasındaki sonuçları da açıklamıştır. Yaklaşıma göre, arkeologlar, veri toplamak ve onu analiz etmek için, ilk önce sormak istedikleri soruları saptamışlardır. Benzer kazılarla ortaya çıkarılarak değerlendirilecek, yüzlerce, binlerce, belki milyonlarca eski buluntuya zarar verileceği ve buluntuları tekrar analiz etme çabasının engelleyici olduğu düşünülerek; sınıflama ve inceleme tekniklerine ilişkin sorun, bir kazıya ya da başlangıç araştırmasına öncelik vermiştir ve bu teknikler, çoğu zaman öznelliği ortaya çıkaracaktır (Wylie,1992: 15–35).

Geçmişte yaşamış olan insanların yaşamlarını, inanç ve değer sistemlerini yeniden kurmaya çalışan Süreç-Sonrası görüşteki arkeologlar, geçmişteki toplulukların, çoğunlukla birbirlerinden farksız olarak sunulduklarını düşünürler ve bu durumu eleştirirler. Bu eleştiriyi getiren arkeologlara göre, geçmişte varolan topluluklar, ailelerin farklı tipleri, etnik gruplar, cinsiyet grupları, yaş grupları ve sosyal sınıflardan oluşmuştur. Grupların hepsi, birbirini etkilemiş ve bu etkileşim, birçok kültürel değişikliğe götürmüştür. Bu nedenle, sıradan insanların günlük yaşamlarını anlamak, kültürel değişiklikler ve evrimin daha büyük süreçlerini anlama sorunu haline gelmiştir (Engelstad 1991: 502).

Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım kapsamında, geçmişe ilişkin yorumların tek sesli olamayacağı, arkeolojik verilerin aynı metinlerde olduğu gibi, okundukları andaki politik, psikolojik, ekonomik ve benzeri koşullara göre farklı alt yapılara sahip kişilerce farklı algılanacakları ve bu yüzden geçmişin tek bir şekilde yorumlanamayacağı vurgulanır. Bu yaklaşım, arkeologların sosyal sorumluluklarının eleştirel vurgulanışı ve geçmiş hakkındaki etnik azınlıklar, geçmişteki kadınların konumları gibi çeşitli görüşleri cesaretlendirmesi bakımından oldukça ilgi görür. Bir başka deyişle, arkeolojik yorumlama; kültür değişiminin evrimsel olarak sınanması, arkeolojik malzemeyle yaşayan kültürlerin ilişkisinin saptanması olarak vurgulanmaktadır (Bintliff 1991: 275–276).

Geçmişe bakmanın yeni bir yolu olarak görülse de, Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım'a önemli eleştiriler vardır. Bazıları, bu yaklaşımı, geçmişi keşfetmekten daha çok, modern politik ideolojiyle ilgileniyor olarak tanımlar (Kuznar, 1997:172.). Bazıları da, Süreç-Sonrası Arkeoloji'ye bilimsel arkeolojiden uzak ama daha "insancıl" bakış açısına sahip ve geçmişi demokratikleştirmek olarak bakmaktadır. Süreç-Sonrası Yaklaşım, aslında anti süreçsel bilimsel yaklaşımın bırakılması, zihinsel olarak daha basit zamanlara dönmeyi savunma olarak da görülür (Renfrew 1994b:3–4).

Bu yaklaşımın eleştirilerindeki temel konular (cinsiyet, güç, ideoloji, metin, konuşma, yazı, yapı, tarih ve bireyselliğin rolü gibi) arkeolojinin bazı alanlarında önemli bir yer tutarlar. Gerçekte geçmişi pek çok şekilde; hangi açıdan bakıldığına bağlı olarak ve önceden düşünülmemiş insanların sesleri olarak yorumlamak mümkündür. Geçmişin yorumlarına, bakış açılarının da eklenmesi gerektiğini savunarak; eşitsizlik, egemenlik, cinsiyet ve geçmişteki bireysellikten bahsederler. Ayrıca, arkeolojik verinin politikacıları ve sosyal gündemleri desteklemek için kullanılmasının mümkün olduğu da ileri sürülür (Trigger, 1989:380) .

Diğer yandan, Süreç-Sonrası Arkeoloji Yaklaşımı'na, iki yaklaşımın amaçları ve yöntemlerinin aynı olmasından dolayı, Süreçsel Arkeoloji'nin genişletilmiş bir uyarlaması olarak da bakılmaktadır. Eleştirenler, bu yaklaşımı destekleyen

arkeologların, geçmişi yorumlamak için şimdiki sosyal ortamları temel aldıklarını, problemleri günümüze yerleştirdiklerini, eşitsizlik ve ırkçılık gibi, günümüzün sosyal-politik durumlarını etkilemek için geçmişin bu yorumlarını kullanmadıklarını söylerler. Bir bilim adamının, kendi hakkında taraflı olmasının daha fazla mümkün olduğu ve bu nedenle kendini analiz etmenin daha geçerli bir hipotez ortaya çıkarmayacağı görüşü de, bu eleştiriler arasındadır. Bu yaklaşım, birleşmiş bir ideolojik sistemi içermediği için, daha genel açıdan Süreçsel Arkeoloji'den ayrılan bir akım olarak da tanımlanır (Eleştiriler için Bkz. Binford- Sabloff; 1982:137–153).

Süreç-Sonrası yaklaşımın, bilimin insanlıktan uzaklaştırıyor olduğu, insanların doğanın üzerinde olduğu ve insanı içeren değerlendirmelerin kullanılamayacağı gibi bazı düşüncelerini kabul etmek zordur. Ayrıca, insanların analiz edilemeyeceğini söyleyen Süreç-Sonrası görüşteki arkeologlar, daha sonra onları değerlendirmeyi sürdürmüşlerdir. Bir başka eleştiri de, bu yaklaşımı kullanan arkeologların reddettikleri ve bilimsel arkeologların kullandıkları nesnel çözümleme tekniklerini aynen kullandıkları yönündedir. Ayrıca, tüm geçmişlerin eşit ve geçerli olduklarını söylemiş olmalarına rağmen, sonradan bazı geçmişleri diğerleri yararına reddettikleri söylenmektedir (VanPool - VanPool 1999: 33–53). Tüm bu eleştirilerden yola çıkan Bintliff, Hodder'i örnek göstererek Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım'ı benimseyenleri kuramsal kararsızlık ile eleştirir (Binliff,1991:274). Öte yandan, bu arkeolojik yaklaşımı, arkeolojide var olan bakış açılarının bir araya toplanması ya da düşüncelerin ayrılmaktan çok bütünleştirilmesini savunan bir kapsamda görüp göremeyeceğimiz de tartışma konusudur.

Süreç-Sonrası arkeolojik yaklaşıma eleştiriler nasıl olursa olsun; arkeoloji yapma yöntemlerindeki esaslı değişiklikleri göstersin ya da göstermesin; arkeolojiyi geçmişin cinsiyet rolleri, sosyal sınıflanma, azınlıklar, ideolojiler gibi konuları kapsayan düşüncelerini genişletmesi yönünde zorlamaktadır. Ayrıca, arkeolojik kuramın gelişme ve tartışmasında, oldukça büyük bir artış olmuştur. Bunların hepsi bizim geçmişi daha iyi anlamamız için olumlu adımlardır (Preucel, 1995: 148).

Bahsedilen farklılıklara rağmen, Süreçsel ve Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşımlar arasında kısmi ortak zemin bulmak mümkündür. Hem Süreçsel hem de Süreç-Sonrası yaklaşımları benimseyen arkeologlar, geçmişteki insanlar hakkında bir şeyler bilmek isterler ve nasıl bilgi edineceklerini, bilginin gerçek geçmişi veya sadece geçmişteki kişisel zihinsel yapıyı sunup sunmadığıyla ilgilenirler. Tüm bunlardan yola çıkarak formüle edilebilecek sonuç; arkeolojinin yeni kuramlara, yöntem arayışlarına ve çok yönlü bakış açılarına ihtiyacı olduğu yönündedir.

1.3.2.3.1.Ortamsal ya da Bağlamsal Arkeoloji

Hodder, arkeolojik verilerin yorumunda, daha çok Yapısalcılık sonrası sembolik açıklamaların birleşmesini[72] ve kült uygulamaları ifade etmek üzere "Ortam / Bağlam" terimini kullanır. Süreç-Sonrası Arkeoloji Yaklaşımı'nın ilk ve hızlı dönüşümü olan (Bintliff 1991: 276), Ortamsal / Bağlamsal Arkeoloji'ye göre; arkeolojik kayıtlar çözülmesi gereken metinlerdir (Patterson 1989: 556). Yaklaşım, geçmişteki insanların, çeşitli yollarla maddi işaretleri "okuduğu" ya da "yorumladığı" düşüncesine dayanır. Kısaca, arkeolojik verilerin her parçası, bilinçli yapılan ve ardında işlevsel, sembolik, ideolojik nedenleri olan işlerin sonucu olarak görülmektedir. Süreçsel Arkeoloji'deki genellemelerin, kültürün özgünlüğünü yitirdiğini, yani kültürlerarası farkların ve özelliklerin göz ardı edilmesine yol açtığı savunularak, bu genellemelerin yerine Ortamsal / Bağlamsal Arkeolojik Yaklaşım önerilmektedir. Bu yaklaşım özetle; arkeolojik buluntunun anlamına ilişkin ipuçlarının, içinde bulunduğu ortam-bağlam tarafından verildiği fikrine dayanır. Bağlamsal yönü bilindiği sürece, buluntu artık tamamen sessiz bir nesne olmayacaktır ve bu nedenle yoruma giden ilk aşama olarak ortamın belirlenmesi gerekmektedir (Hodder 2001; 2003).

Ortamsal/Bağlamsal Arkeoloji, belli verilerden yola çıkarak eksik kalan anlamlar ile kavramlar üzerine çalışmaktadır ve somuttur. Yaklaşıma göre, kuram ile veri birbirleriyle ilişkilidir ve birbirlerinin yerine koyularak çalışılması gerekir. Bu yaklaşımı benimseyen arkeologlar, Süreçsel yaklaşımı benimseyenlerin yöntemlerine

[72] Sosyal uygulama

karşı çıkarlar ve anlamları iki şekilde incelerler: Bunlardan birincisi, işlevlerin ve ilişkilerin sistemi olarak tanımlanabilir. İnsan ve fiziksel çevre, birikimsel süreç, iş organizasyonu, takas, enerji, bilgi gibi konular ele alınır. Bir objeye anlam yüklerken, diğerleriyle ilişkilerinin nasıl olduğuna bakılır. Diğer inceleme şekli ise, fikir, düşünce ve sembollerin yapısındadır. Çok sayıda arkeologa göre semboller öncelikle iletişim araçlarıdırlar ve ikonlar, ritüeller, anıtlar, yazılı metinler de dâhil olmak üzere tüm semboller, bilgiler ile ilgili anlamları ileterek yansıtmaktadırlar. Sembollerin sosyal gerçeklikleri temsil eden öğeler olarak görülmelerine karşın, Süreç-Sonrası ve Yapısalcı Yaklaşımlar'dan etkilenmiş olan arkeologlar sembolleri, "sosyal gerçekliklerin temelini oluşturan yapısal öğeler olarak" görmektedirler. Metaforlar-mecazlar, akademik kuramların merkezinde yer almaktadır.(De Marrais-Castillo- Earle, 1996:15–86).

Tüm sembollerin sosyal anlamlarının olduğu ve inanç dışı dünyevi anlamlardan ayrılamayacakları düşünülür. Bu bağlamda, sembollerin anlam ya da anlamsızlıkları, daima onların özel sosyal hareket ortamları içinde, özgün olarak düşünülmelidir (Robb,1998: 332). Bağlamsal Arkeoloji Yaklaşımı'nda ritüeller, sembolik sosyal davranışın en önemli alanıdır[73]. Ancak, bu Geleneksel Arkeoloji'de olduğu gibi "günlük" işlerin dışındaki bir şeyi tanımlamak için kullanılan bir kelime değildir. Aksine, Süreç-Sonrası yaklaşımdaki arkeologlar, ritüel davranışlara çeşitli ölçülerde sosyal bağlamda "günlük" olarak gerçekleştirilmiş olarak bakarlar[74]. Buna göre, ritüel günlük yaşamın dışında fazladan bir şey olmadığı gibi, sadece doğaüstü inançlarla yapılmak zorunda da değildir ve ritüel uygulamalar, sık sık bir gruptan diğerine ideolojinin yaratılmasını kapsamaktadır. Böylece, Süreç-Sonrası Arkeoloji Yaklaşımı'nı benimseyen arkeologlar, kültürlerin belli şemalar içinde yer almasına ve evrenselliğine karşıdırlar[75]. Örneğin, Hodder, genellemelere karşı çıkar ve çalışmalarında belli toplumlar üzerinde yoğunlaşır.

[73] Ritüel, "*religion*" inanç sözcüğünden türemiştir. Ritüeller basit olarak inançla ilgili teknik olgular olarak tanımlanmaktadırlar. (Robbins, 2001:591-614) Ayrıca Bkz. Sonraki Bölüm

[74] Günümüzde Yorumlayıcı arkeologlar veya Bağlamsal arkeologlar olarak tanımlanıyor

[75] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Post-Processual Archaeology, *Advances in Archaeological Method and Theory* (Ian Hodder, 1986: 1-26.)

1.3.2.3.2.Sembolik Arkeoloji

Kelimenin temel anlamı ile sembol; herhangi bir şeyi temsil eden işaret (1); bir şeyi gösteren, bir anlamı, bir düşünceyi görülebilir kılan im(2) duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsal(3 görülmez bir gerçekliği canlandıran imge ya da somut nesne (4) ve hatta token, bilet, ruhsat (5) (Guralnik,1984: 606) olarak tanımlanmaktadır.

Sembol, tarihöncesi insanlarının değil, bizim kullandığımız bir terimdir. Dolayısıyla, tarihöncesi malzemeler etrafında sembollerden bahsetmek, onların sınıflaması üzerine bizimkini koymak, bizim sınıflamamızdan çok onların tanımlamak ve yapımlarını anlamak olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, izlenecek yöntem, yapılmış sınıflamaların altında çalışarak insanı anlama çabası olmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak, 'Sembolik' teriminin herhangi bir varlığın, kendisini veya yaptığı etkiyi duyurmak, düşündürmek, hayal ettirmek için aracılar kullanma, asıl öğenin yerine koyuşlar yoluyla yapılan ifadelendirme anlamına geldiği söylenebilir. 'Sembolik İfade' kavramı bize; herhangi bir varlıktan alınan etkilerin, varlıkla ilgili bilginin, olduğu gibi aktarılmasını değil, onu hatırlatacak türden yerine koyuşları anlatmaktadır. Olguları yorumlamaya veya inançları anlatmaya yarayan semboller sistemi, Sembolizm olarak tanımlanacak olursa; Özellikle ritüeller içinde kullanılan sembollerin karmaşık ve karşıt anlamlarını inceleyerek toplum yapısı ve işleyişi anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, Sembolik Arkeoloji; insanların sosyal yaşamına ilişkin temel sorular yöneltmesi amacıyla, geçmişte yaşayan insanların bu sembollere anlamlar yüklediği süreçleri (mit ve ritüeller gibi) ve sembolleri araştırmaktadır (Spencer, 1996: 535-539). Geertz'e göre, insan herhangi bir kültürün anlayış sistemine kendini yönlendirmek için, "sembolik açıklama kaynaklarına" ihtiyaç duyar (Geertz, 1973a:45). Bu açıklama, Sembolik Arkeoloji'ye yorumsal bir yaklaşım olarak algılanabilir. Turner, sembollerin sosyal harekete neden olduğunu ve onların insan gruplarını eyleme yönlendiren "belirli etkiler" olduğunu ifade eder. Bu açıklama da, Sembolik arkeolojinin kendisine, sembolik bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Spencer,1996:535-536).

Sembolik Arkeoloji'de kültür; temel semboller ve ritüelleri yorumlayarak çözen bağımsız anlamlar sistemi olarak görülür (Spencer 1996:535). Bu yaklaşımın iki yorumu vardır: İlki, "anlamın kültürel sisteminin bir parçası olarak anlaşılmasında mantıklı olan, bununla beraber mantıksız inançlar" olarak açıklanmaktadır. İkincisi, sembolizme maddi etkinlikler gibi fikirleri yorumlamada yardımcı olmayı sağlayan, yorumla takip edilen hareketleri kapsar (Des Chene 1996:1274).

Geleneksel olarak Sembol Arkeolojisi, inanca, kozmolojiye, ritüel etkinliklere, mitolojiye ve yapılan sanatlar üzerine yoğunlaşmıştır (Des Chene,1996:1274). Ayrıca, Sembolik Arkeoloji Yaklaşımı'nı benimseyen arkeologlar, başlarda çok sembolik görünmeyen (kraliyet ve siyasi organizasyon gibi) sosyal organizasyonun diğer şekillerini de araştırırlar. Sosyal şekillerin bu türlerini araştırmak, insanların günlük hayatındaki sembollerin rolünün araştırmasında da yardımcı olur.

Sembolik Arkeoloji, Levi-Strauss[76] tarafından savunulan Yapısalcı Yaklaşım'a bir tepki olarak da düşünülmektedir (Des Chene, 1996: 1275). Sembolik Arkeoloji Yaklaşımını benimseyenler kişi merkezli (actor-centric) hareketlere inanırlarken; Yapısalcılar eylemi gerçekleştiren kişilerin dışındaki hareketler üzerinde de yoğunlaşmışlardır. Ayrıca, Yapısalcı Yaklaşım kapsamında semboller sadece sistem anlayışının bütünleyici parçası olarak değil, sistemdeki yerlerine ilişkin olarak da kullanılmıştır. Sembolist ve Yapısalcı yaklaşımları benimseyenlerin arasındaki bu ayrılık, 1960'lı ve 1970'li yıllarda belirginleşir (Ortner, 1984: 136).

Sembol Arkeolojisi'ni ayrıca Materyalizme ve Marksizm'e karşı bir tepki olarak görmek de mümkündür. Çünkü, Materyalistler kültürü "özünde gözlemlenebilir davranış modelleri" olarak tanımlarlar ve teknik-çevresel faktörlerin, temel ve amaç olduğu inancını paylaşırlar (Langness 1974: 84). Sembolik Arkeoloji Yaklaşımı'nı benimseyen arkeologlar ise kültürü, semboller dönemi içinde görürler. Marksizm'e

[76] Levi-Strauss, sembollerin şekillerinden kaynaklanabilen anlamlar üzerine değil, kültürün çeşitli yönleri arasındaki farklılıklarla kurulan anlam üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Theory in anthropology since the Sixties. Comparative Studies in Society and History. 26:126-166.(Ortner, S. B. 1984).

karşı eleştirilerin nedeni; Marksizm'in, materyal ve ekonomik ihtiyaçlara ilişkin Batının tarihi fikirlerine dayanması ve bundan dolayı batılı olmayan tam anlamıyla uygulanmaması olarak açıklanır (Sahlins, 1976 ve Spencer, 1996: 538'daki tartışmaya bakınız).

Sembol Arkeolojisi başlangıcında iki büyük yaklaşıma ayrılabilir: Biri, Clifford Geertz ve Chicago Üniversitesiyle, diğeri Cornell'de Victor W. Turner'la kurulmuştur. İki okul arasındaki farkın, kişisel etkilerden kaynaklandığı şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Çünkü Geertz daha çok Max Weber'den etkilenmiştir ve "kültür"ün işleyişiyle ilgilenir, sosyal süreçte sembollerin ne işe yaradığına dair yöntemlerle ilgili değildir. Turner, Emile Durkheim'den etkilenmiştir ve toplumun işleyişiyle, sembollerin toplumda ne işe yaradığıyla ilgilidir (Ortner,1984:128–129)[77]. İngiliz kökenleri yansıtan Turner, daha çok sembolik yaklaşımı benimseyen diğer arkeologlarının düşündüğü yöntemlerle, sembollerin sosyal süreç içerisinde işe yarayıp yaramadığını araştırmakla ilgilenmiştir. Geertz, daha çok, sembollerin kültür içinde nasıl işe yaradığı, örneğin bireylerin dünyayı "nasıl gördüğü, hissettiği ve düşündüğüne" odaklanmıştır (Ortner,1984:129–131). İlerleyen dönemlerde Sembolik Arkeoloji Yaklaşımı'nın düşüncesi; arkeolojik buluntuların ardında bulunan sembollerin, kültürden kültüre ve toplumdan topluma değiştiğidir. Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım'ın öncülerinden Hodder, genellemelerin bir toplumun kimliğini kaybettirdiği düşüncesindedir. Buna göre, her kültür bir tarih sonucu ortaya çıkmıştır ve evrensele uyarlanamaz. Hodder, kültürün gözlemlenebilen özelliklerinin sembolik bir yapıyla oluşturulduğunu ve buluntulara eski insanları yansıtan semboller olarak bakılması gerektiğini söyler (Hodder, 1982: 1–16). Semboller, kültürel uyarlamalar içinde belli amaç ya da fonksiyonlar için tasarlanmış olarak görülmektedir. Renfrew ve Bahn ise, sembollerin işlevlerinin anlaşılabileceği ancak, anlamlarının (bir sembolün diğeriyle ilişkisi) kaybolmuş olduğu[78] fikrindedirler (Renfrew-Bahn, 1996:391).

[77] Ayrıca Bkz. Handler, 1991

[78] Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Archaeology: Theories, Methods, Methods and Practice*.Thames and Hudson: New York (Renfrew-Bahn, 1996:391).

Sembolik Arkeoloji Yaklaşımı'nda 'kültürel-karşılaştırma' (*cross-cultural*) yöntemi kullanılmaktadır (Des Chene 1996:1274). Ayrıca, "Bilim temelli" (*science-based)* yaklaşımdan literatür temelli (*literature-based*) yaklaşıma geçilmesi, Ricoeur gibi arkeolog olmayanların çalışmaları ile Geleneksel Arkeoloji'nin sınırları dışındaki bilgi birikiminin kullanımına da imkân tanınması, bu yaklaşımın getirdiği büyük değişikliklerden biri olarak yorumlanır (Handler 1991:611) .

Sembolik Yaklaşım, kültürün bir diğerinden ayrımlanmış olan, belirli yönlerinden çok, bir bütün halindeki kültür üzerinde yoğunlaşmakta ve sembolleri sosyal hayatın farklı yönlerinden ele alarak incelemektedir. Bu da, sembollerde ifade edilen birkaç merkezi fikrin, kültürün farklı yönlerinde kendini gösterdiğini kanıtlama girişimi olarak yorumlanmaktadır (Des Chene 1996:1274). Yöntem, Levi-Strauss gibi Avrupalı sosyal arkeologlar tarafından savunulan Yapısalcı Yaklaşım'ın karşıtıdır (Spencer 1996:536). Sembolik Arkeoloji Yaklaşımı'na en çok eleştiri Marksist Yaklaşım'ı benimseyen arkeologlardan gelmiştir. İnancın tanımından uzak bir hareketin önemli olduğu, çünkü inançsal uygulamaların gelişiminin, toplumdan topluma değiştiği iddia edilir[79](Asad,1983:237-259). Sembolik Yaklaşım'ı benimseyen arkeologlar, bu eleştirilere, Marksizm'in tarihi açıdan maddi ve ekonomik ihtiyaçlara ilişkin belirli batı düşüncelerini yansıttığını, bundan dolayı batılı olmayan toplumlara uygulanamayacağını ifade ederek cevap verirler (Spencer, 1996: 538). Diğer yandan, aynı sembolü farklı arkeologlar farklı şekillerde görebildiklerinden, yaklaşım çok öznel olarak da nitelendirilmekte (Ortner 1984:134) ve eleştirilmektedir.

1.3.2.3.3. Süreçsel ve Süreç sonrası Arkeolojiye Bilişsel Bakış

Canlının bir nesne veya olayın varlığına yönelik bilgi edinme ya da bilinçli hâle gelme süreci Biliş / Bilişsellik (*Cognition / Cognitive*) olarak tanımlanır. Bilim ve biliş olguları insanın daima ilgisini çekmiş, değişik yaklaşımların konusu olmuştur. Arkeolojinin bilişsel yaklaşımı da kısaca; geçmişteki düşünce yöntemlerinin ve sembolik özelliklerin maddi kalıntılar yoluyla araştırılması olarak açıklanabilir.

[79] Eleştiriler için ayrıca Bkz. Ortner 1984:131-132 ve Des Chene 1996:1277

Bilişsel Arkeoloji, sadece maddesel buluntulara dayanmaz. Dolayısıyla, arkeolojide, sadece insan yapılarının yorumları yapılmamakta; insan ile ilgili düşünce ve inanç sistemlerinin yeniden kurgulanmasına çalışılmaktadır. Ancak, insanın bilişsel etkinliklerinin izleri, arkeolojik belgeler içinde ayırt edilmesi ve anlaşılması en zor olan kayıtlardır (Bednarik 1995: 628)ve tarihöncesi insanların düşünce sistemlerini belirlemek, arkeolojinin en önemli sorunlarından biridir. Bilişsel arkeoloji, Renfrew'un tanımıyla "aklın arkeolojisidir". Geçmiş toplumların düşündüklerine ve maddi kültürlerinde görülebilen sembolik yapıların yöntemlerine yoğunlaşan bir arkeolojik yaklaşımdır (Renfrew, 1994:49).

Yaklaşımın temsilcisi sayılan Renfrew, ayrıca alternatif olarak "Bilişsel-Süreçsel Arkeoloji" (*Cognitive-Processual Approach*) adlanmasını da kullanır (Renfrew,1994:3). Bilişsel-Süreçsel Arkeolojik Yaklaşım, İşlevsel Yaklaşım'ın materyalist önerisine bir alternatif olarak algılanabilir. Erken dönem toplumlarının bilişsel ve sembolik yönlerinin bileşimiyle, sosyal bir güç şeklindeki ideoloji rolüyle ilgilidir (Renfrew-Bahn, 1996: 491).

Yaklaşım şu şekilde özetlenebilir; Öncelikle, modern insanın düşünce yeteneğinin kaynağı ve gelişimi üzerinde durularak, insanların bugünkü kavrama yeteneklerine ne zaman, ne şekilde ulaşmış oldukları sorgulanır. Olasılıklar, ekonomi ve çevresel faktörlerin değil, düşüncenin temel alınmasıyla gözden geçirilir. Örneğin, geçmişteki insanların inançsal fikirlerinin ne olduğu; neden öyle olduğu ve bunun bulundukları toplum içindeki yaşam ve gelişimleri üzerindeki etkileri düşünülmektedir. Bilişsel Arkeoloji insanların geçmişte ne yaptıkları ile değil, ne düşündükleriyle, ideolojileriyle ilgilenir. Bu yaklaşımın vurgusu, insan davranışının sembolik doğasına ilişkindir. Bu sembolizm, gerçek dünyanın ya da öbür dünyanın görünümünden betimlemeleri ya da doğaüstü kavramları kapsar. Sembolik davranış, ayrıca sosyal ilişkilerin yapısında ve düzenlenmesinde; alan, ağırlık, zaman ya da geçerlilik ölçümünde; planlama ve programlamaya ilişkin soyut aşamalarda ya da herhangi bir planlı, amaçlı davranışın kavramcılığında somutlaşır. Bilişsel Arkeoloji, dünyanın kaynağı, nasıl oluştuğu, ritüel ve inançlarla ilgilenir (Renfrew,1994:9). Çoğu zaman ideolojinin ve farklı organize yaklaşımların geçmiş insanlarda var olup

olmadığı araştırılır. Bu yaklaşıma göre, geçmişteki insanların bıraktıkları kalıntılarla gösterilen soyut fikirlerin yöntemi araştırılmalıdır ve yaklaşımlar kullanılarak, sonuçlar çizilerek üzerine konuşulmalıdır. İnsan, sadece anlamların etkisi altında davranmaz, geçmiş deneyimlerin ışığında da davranır. Bu deneyimler, dünyadaki her bireyin bakış açısına, onlara rehberlik eden bir tür bilişsel harita sunarlar. Birlikte yaşayan insan grupları, dünyada paylaşılan bir bakış açısı ve grupların materyal kültürünü etkileyen bilişsel haritalar geliştirmeye yönelirler. Hodder, insanın ve insan zihninin, Süreçsel Arkeoloji'nin genellemelerinden çok daha karmaşık ve bireysel olduğunu savunur. İnsanların bilgi birikimi, idrak, algılama ve zihinlere ulaşmak önemlidir. Bu görüş bireyin zihninde oluşan şeyin topluma yansıdığını, kafasında oluşan her şeyin toplumda var olduğunu söyler (Hodder, 1986:1–20).

1.3.2.3.4.Cinsiyet Arkeolojisi ve Feminist Arkeoloji

İnsanın toplumsal evrim sürecinde, türünün devamlılığını sağlamak için, diğer canlılardan farklı olarak, karşı cinsle olan ilişkisi, toplumsal baskı, dayanışma, beğeni gibi çok farklı etkenlere bağlı olarak, toplumsal dokunun temel bir unsuru olmasını sağlamıştır. Toplumun yapılanmasını oluşturan kuramlarda ve ideolojik söylemlerde; eril ve dişil ayrımı, kadınlık ve erkeklik rolleri, cins ve cinsiyet kavramları arasındaki ayrımın neye göre belirleneceği, toplumsal cinsiyet gibi konular uzun zaman tartışma konusu olmuştur[80]. Bu tartışmalarda, cinsiyetin kültürel, ekonomik, ideolojik ve sosyal değişikliklerle ilişkileri sıklıkla vurgulanmaktadır ve evrimsel yaklaşımlar, tarihöncesi dönemlerdeki yeniliklerin kadınlar tarafından yapıldığını ileri sürerek, kadınların üretimdeki aktif rolünü ifade ederler (Zihlman,1997: 91–113).

Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımı'nda, geçmişte kadın ve erkeğin topluluklarda oynadığı rollerin arkeolojik belgelerde sınanması yoluyla eskiden yaşamış topluluklar incelenmekte; kadın ve erkeğin topluluk içindeki farklılıkları, güçleri ve uzmanlıkları araştırılmaktadır.Bu farklılıklar çoğunlukla net değildir ve yoruma açıktır. Öte yandan, cinsiyetlerin arasında ilişkiler, aile, farklı sınıflar, dönemler,

[80] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Butler 1990: 7; Whitehouse 1998:35-44

inançlar gibi diğer sosyal gruplar hakkında da bilgi verebilirler. Yaklaşımı benimseyen arkeologlar, Geleneksel Arkeolojik Yaklaşım içinde tarihöncesi kültürleri anlamak ve tanımlamak üzere, grup içi cinsel rollere yeterince ya da uygun biçimde bakılmadığı görüşünden yola çıkarlar. Bu yaklaşıma göre cinsiyet; geçmiş kültürlerin sosyal uygulamalarını anlamak için kullanılan bir başka araçtır (Gero-Conkey,1997:417).

Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımı'na, Amerika'da büyük bir ilgi söz konusuyken; Avrupa'da, cinsiyetin sembolik ve kültürel anlatımlarına daha çok yoğunlaşılmıştır.[81] Ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Avrupa, Ege ve Yakındoğu'daki kazılardan elde edilen, insan biçimli heykelciklerin çoğunluğu dişildir ve anaerkil teorilerine uygun biçimde, çok erken bağlamlarda bulunurlar.

Genel görüş, bu heykelciklerin anaerkilliğin ve / veya doğurganlık, cinsellik, doğum ve analık üzerine kurulu dişi merkezli inancın belgeleri olduğu yönündedir[82]. 1960'lı ve 1980'li yıllar arasındaki dönemde, arkeolojiye daha bilimsel bir yaklaşım oluşturmak üzere, bilim felsefecilerinin (Thomas Kuhn and Karl Popper gibi) yazılarının araştırılmaya başlandığı[83] ve Feminist Arkeoloji Yaklaşımı'nın gündeme geldiği[84] görülür. Feminist kuramlar, kadınların ataerkil toplumsal düzen yapısı

81 Bu Yaklaşım sürecinde dönemin politik çerçevesinde görülen feminist hareketler, tarihsel açıdan: I. Dünya Savaşı öncesi (1914–1918), 1960-1970'li yıllar ve 1980 yılı sonrasında olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Visweswaran, 1997:591–621). Buna göre, feminist yayımların geliştiği ilk dönem (c.1880–1920); çeşitli kabulleri, sosyal reform organizasyonlarını ve feminist çalışmaların ilk büyük evresini (1912–1919) hızlandırmıştır Ayrıntılı Bilgi için Bkz. *The Grounding of Modern Feminism*, (Cott, 1987) ve *Rescue and Recovery: On Historiographies of Female Archaeologists.* Excavating Women: A History of Women in European Archaeology, (Sørensen,1998).

82 Gerçi bazıları bu heykelcikleri ölü için hizmetkârlar veya cariyeler olarak kabul etmişlerdir. Örnek için Bkz. Petrie, 1924: 125, 158-9.

83 Buradaki en önemli nokta, "Yeni Arkeoloji Yaklaşımı"nın öncüsü olduğuna inanılan Lewis Binford'dur. Ancak James Deetz and Kent Flannery gibi diğer arkeologların çalışmalarının önemi de yadsınamaz.

84 Feminizmi genel olarak kadın, erkek ayrımcılığına karşı çıkarak, cinsler arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal eşitliği savunan görüş olarak tanımlamak mümkündür. Batıda Fransız devrimi ile birlikte kadınların hakları (seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı) kadın özgürlüğü kavramı kapsamında savunulmuş; çeşitli eylem ve reformlar sonucunda kadınlar açısından bazı haklar elde edilmiştir. Feministler bu hakları elde ettikten sonra özgürlüklerinin yalnız bu haklarla sınırlı olmadığını, asıl sorunun erkeğin kültürel egemenliği olduğunu savunmaya devam etmektedirler.

içinde değersizleştirildiklerini varsayarak, bunun nedenini sorgulamaktadırlar.[85] Geçmiş toplumlarda görülen dişil betimlemelere ve geçmiş cinsiyet sistemlerini araştırmada kullanılan heykelciklere büyük bir ilgi vardır. Heykelcikler, genellikle verimlilik kültlerine bağlı olarak yorumlanmışlar; ya da 'ana tanrıçalar' olarak tanımlanmışlardır[86].

Şekil 1.1 Hal Saflieni Hypogeum – Arkeoloji müzesi Paola, Malta (Diamond, 2004). MÖ 3000 yılından kalma "Uyuyan Venüs" heykelciği, tarihöncesi "tanrıça" kuramının ortaya atılmasına yardımcı olmuştur.

Gerçekte, "Ana Tanrıça" terimi, üzerinde anlaşılmış bir kavram değildir.[87] Yaratıcılığı, bereketi, cinsel birlikteliği, doğumu, çocuk büyütmeyi temsil ettiği düşünülen " Ana Tanrıça " kavramı; Paleolitik Çağ Venüs'lerinden Meryem Ana'ya dek, çok farklı biçimler için kullanılmıştır. Üstelik bu kavram, çoğu zaman "Toprak Ana" kavramı ile de özdeşleştirilmiştir. "Toprak Ana" kavramı, Yunanlı ozan Hesiodos' a dek uzanmakla birlikte, bizim ele aldığımız anlamla ilgili olarak; ilk kez

[85] Yaklaşımı benimseyenler, görüşlerini genellikle mitolojiler ile desteklemekte ve "Nesnel Cinsiyet" ya da "Cinsiyetsiz" bakış açıları gibi düşüncelere kapılmanın yanlış olacağını ileri sürmektedirler. Geçmişi cinsiyetsiz düşünmek, toplumların nasıl oluştuğu, bireyler ve sınıfsal bölünmeler arasındaki sosyal ilişkilerin nasıl oluştuğu, kazı ve kazı sonrası analizlerde hangi ölçütlerin kullanıldığı ve bilgilerin açık ya da dolaylı fikirlerle mi kullanıldığı hakkındaki soruları doğurmaktadır (Gero-Conkey,1991:224–251).

[86] Günümüz feminist aydınları ise, bu yorumları cinsiyet, doğa ve kültürle ilgili kendi toplumumuzun düşüncelerini sürekli hale getiren kolay yorumlar olarak eleştirmektedirler (Conkey ve Tringham 1995:199-247).

[87] Inanna gibi Sümer şehir devletlerinin büyük tanrıçası ve Minoan Girit'de ve diğer neolitik kültürlerde tanrıçaların belirgin rolü, Noah Kramer,Arthur Evans ve James Mellaart gibi bilim insanlarınca uzun süre kabul edilmiştir.

J.Jakob Bachofen tarafından söz edilmiş(1861, *Das Mutterrecht*) ve bu inanç, insan bilincinin düşük bir düzeyiyle özdeşleştirilmiştir. Bachofen'a göre, 'Ana Tanrıça' inancı, insanın bilinç düzeyinin artışıyla beraber "Toprak Ana" inancından geliştirilmiştir[88] (Roller, 2004:29).

Los Angeles'teki California Üniversitesi'nden arkeolog Marija Gimbutas, Güneydoğu Avrupa'nın Neolitik Dönem heykelciklerini, tanrıçalara inanan ve anaerkil olan barışçı ilk çiftçi toplumlarının göstergeleri şeklinde yorumlar. Gimbutas, Orta Anadolu'daki Çatalhöyük yerleşmesinde yapılan kazılarda ortaya çıkmış freskler ve heykelcikler ile örneklediği sosyal düzenin, Yakındoğu'dan Batı Avrupa'ya kadar uzandığını ileri sürer.[89] Avrupa'da tarımın gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan anaerkil toplumlara dikkat çeken Gimbutas, ataerkil toplumların daha sonraki dönemlerde, atın evcilleştirilmesi ve savaşlarla birlikte ortaya çıktıkları görüşündedir. Böylece, Çatalhöyük figürinleri ve tapınaklarındaki[90] yaşam veren pozisyonları; kadın inancının barışçı, bereketle ilgili ve yaygın olduğunu gösteren[91] belgeler olarak görülmektedir (Gimbutas 1991a, 1991b,1999).

---

[88] Ancak, "Toprak Ana" ve "Ana Tanrıça" kavramlarının özdeşleştirilmesi zordur. Çünkü Toprak Ana'nın, verimliliği tek başına yaratmasına karşın, ana tanrıçaların yaratıcılığı düzenli cinsel ilişkilere bağlıdır. Bu bağlamda, bu iki kavram arasında görülen bir karışıklıktan söz edilebilir.

[89] Ancak ana tanrıça kültünün izlerinin, sadece Avrupa'da bulunan heykelciklerle değil de, Neolitik koridor mezarların "rahim benzeri" karakterinde ve büyük ritüel anıtların dairesel planında da kendini gösterdiği düşünülmektedir. Gimbutas , bu tanrıçaya tapan anaerkil toplulukların bir süre sonra İÖ 4. ve 3. binyıllarda Avrasya steplerinden gelen atlı insanların istilalarıyla savaşçı ataerkil topluluklara dönüştüğünü iddia eder (Gimbutas, 1991:99). Öte yandan, inancın eski izlerinin belgeleri olarak da gösterilen figürinler, dişinin cinsellik ve doğurganlık simgelerini birleştiren hamile kadın betimlemeleri olarak da yaygın bir şekilde kabul görmüştür Örneğin Bkz. Lerner,1986:39–40 ve Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

[90] Yapıların tapınak yorumu Mellaart'a aittir ancak bu yorum Hodder başkanlığındaki kazılarla birlikte değişmiştir Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

[91] Yakın zamanlarda yapılan araştırmalar Çatalhöyük'teki heykelciklerin daha önce düşünüldüğü gibi yerleşim yerlerindeki "tapınaklar"a değil, açık alanlara ve avlulara yerleştirildiğini göstermiştir. Bazılarının ölümle ilişkili olduğu düşünülmekle beraber, bu heykelciklerin tanrıçaları temsil ettiklerini gösteren herhangi bir bilgi yoktur. Yine de bu yerleşmede kadın heykelciklerinin ön planda olması ilginçtir.

Şekil 1.2 Çatalhöyük'ten, MÖ 6. bin yıldan kalma "Ana Tanrıça" heykelciği (Arıhan, 2003: 69).

Ancak, Yeni Arkeoloji Yaklaşımı'nın gelişimi ile beraber, 1960'lı yıllarda, önceki dönemlerde yapılan yorumlar eleştirilir ve tarihöncesi inançlara ilişkin kapsamlı genellemelerin, kadın betimlemelerinden daha somut şeylere dayandırılmasına dair gereklilik vurgulanır[92]. Bu dönemde, Gimbutas'ın düşünceleri de eleştirilir[93]. Gimbutas'ın ileri sürdüğü kurama yöneltilen başlıca eleştiri, belgelerin çeşitliliğinin ve içeriğinin göz ardı edildiği yönündedir. Tarihöncesi ve erken tarihi dönemlerde antropomorfik (insan biçimli) dişil betimler oldukça yaygın bir biçimde bulunmaktadır[94]. Diğer yandan, tarihöncesi dönemde Avrupa'da ve dişi heykelciklerin bulunduğu topluluklarda erkek resimleri ve erkek sembolleri (falluslar gibi) de oldukça yaygındır[95]. Dişi heykelcikler Neolitik yerleşmelerde çoğunlukta değilse, Neolitik Dönem'e ait Avrupalı toplulukların, anaerkil olduğuna dair bir kanıt için kullanılmaları da olanaksızdır. Ayrıca bütün bu betimlemelerin inançsal olduğunu kabul etmek için de yeterli neden yoktur. Bu görüş, dişi için olduğu kadar erkek betimlemeleri için de geçerlidir. Bu betimlemeler pek çok şeyi temsil ediyor olabilirler[96]. Ayrıca, tarihöncesi Paleolitik ve Neolitik Dönem figürinlerinin, sosyal

[92] Mezarlara yerleştirilen heykelcikler her zaman tanrıları simgelemiyor olabilirdi. Zaten kadın cinsi her zaman o kadar da belirtilmiş değildi ve bu cinsiyetsiz figürinlerden, betimlemelerden bazıları erkek de olabilirdi. Üstelik bazı durumlarda cinsiyet bile önemsiz olabilirdi.
[93] Tartışmalar için Bkz. Gimbutas 1991, Meskell 1995.
[94] Kuzeybatı Fransa'da Coizard Hypogeum'unun duvarında yakalı ve memeli figür ile Girit'te Knossos Sarayı'ndaki "Yılan Tanrıça" pek çok örnekten yalnızca ikisidir.
[95] Örneğin, Peter Ucko, kadın figürinlerinin Neolitik arkeolojik bileşimleri içinde egemen durumda olmadığını göstermiştir. Eşit sayıda cinsiyetsiz, erkek ve zoomorfik (hayvan biçimli) figürinler de yer almaktadır (Meskell, 1995: 80).
[96] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sonraki Bölüm.

ve ekonomik farklılıkları göz önüne alınmadan, çoğunlukla birlikte değerlendirilmiş olmaları da eleştiri konusudur[97].

Marija Gimbutas ve diğer araştırmacılar Güneydoğu Avrupa dişil heykelciklerinin tanrıça heykelcikleri olduğunu ve bundan dolayı bu toplumlarda kadınların güç konumunu elinde tuttuklarını ileri sürerler. Bu görüşlerin pek çoğu dişil tanrıların baskın olduğu tarihi olaylara dayandırılmışlardır. Ancak, bu kadınların güç ve saygınlık dağılımında çok avantajsız durumda oldukları düşünülür (Meskell 1995, Voigt 2000). Meskell, insanın kökeniyle ilgili açıklamaların incelenmesiyle, geçmişe erkek merkezli bir yaklaşımı uyarlamanın tehlikelerinin, (geçmiş ve günümüz için) görüldüğünü söyler. Geçmişe kadın merkezli yaklaşımların da, Avrupa, Yakındoğu ve kuzey Afrika'daki Üst Paleolitik ve Neolitik Dönem figürinleri için Ana Tanrıça yorumları şeklinde "uç noktalara" götürebileceğine dikkat çeker (Meskell,1995:74–86).

Gimbutas'ın düşüncelerine gelen eleştiri 1980'li, yıllarda Süreç-Sonrası "öze dönüşlü" Arkeoloji'nin kapsamında da ele alınır[98]. Bu alanda yeni çalışmalar yapılarak; Neolitik Dönem'e ait verilerin ve inançların incelenmesi zenginleşir. Spector, kadınların etkinlikleri, her iki cinsiyetin etkinliklerinin nasıl oluştuğu ve aralarındaki ilişkileri nasıl öğrendikleri üzerine bir çalışma yapmış ve bu çalışmayı "Feminist Arkeoloji" olarak adlandırmıştır[99] (Spector,1991:388–406) .

Feminist arkeolojinin amacı özetle aşağıdaki gibidir;

1) Cinsiyet rollerini incelemek ve arkeoloji ile tarihöncesi kültürün yerel anlayışına karşı yeni bir tartışma konusu açmak.

---

[97] Eleştiriler için Bkz. Ucko 1968:409-419, Ehrenberg 1989: 66-76, Talalay 1994:167-173.

[98] Aynı dönemde başlayan üçüncü feminist hareket, ikinci feminizm hareketleriyle bağlantılı olarak günümüzde de devam eder.

[99] Spector'un çalışmasının, daha erken dönemde oluşan cinsiyet arkeolojisinin çerçevesi kapsamında geliştiği yorumları yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Gender Archaeology*. Cambridge: Polity Press (Sørensen, 2000) ve *What This Awl Means: Feminist Archaeology in a Wahpeton Dakota Village,* Minneapolis: Minnesota Historical Society.(Spector,1993).

2) Hem bireysel hem de kişisel gruplar içinde geçmiş toplumların kadınlarını ve erkeklerini betimlemek.

3) Modern bilgiyi yeniden açıklamak amacıyla; arkeolojide ve ilişkin alanlarda geleneksel olarak benimsenen yöntemleri ve kavramları geliştirmek .

Feminist Arkeoloji ve Cinsiyet Arkeolojisi Yaklaşımları'nı benimsemiş arkeologlar, geçmişteki cinsiyet kavramını anlamak için sık sık değişen yöntembilimsel ve kuramsal odağı vurgulamışlardır. Arkeolojide yöntem araştırması, veri sınıflaması ve yorum ile kurulmaktadır. Bu nedenle Hodder, alternatif yorumlara açık olmanın, arkeolojik belgeleri genişleteceğini ve tarihöncesinin insanlarını anlamayı sağlayacağını düşünmektedir (Hodder,1989: 70–78). Gimbutas, 'anaerki' terimini, ataerkilliğin yansıyan gösterimi halinde kadınlara sunulan kural olarak algılamış ve benimsememiştir. Hodder ise, anaerkilliği kadınların lider olduğu, neslin dişi çizgiyle oluştuğu ve doğallığın anneden kızlara geçtiği sistem şeklinde tanımlar. Burada farklı olan nokta dişil güç ve tanrısallıkla ilgili sorulardadır (Hodder, 2004:76–81) .

Gimbutas'ın düşünceleri, bazı feminist arkeologlarca kullanılırken; birçok feminist arkeolog tarafından da eleştirilmektedir. Tarihöncesi kadının inancıyla ilgili (ya da böyle bir inanç varsa sürdürülmesiyle ilgili) tartışmalar yapılır. Bu tartışmalarda, Eski Yunan gibi ataerkil toplumlara ve onların mitolojilerine bakılarak geçmişi kurgulama düşüncesinin yararsızlığından bahsedilir. Bu görüşe göre, mitolojiler kendi ataerkil toplumları ve ortamları içerisinde düşünülmelidirler (Foley, 1994: 193–215). Tanrıça, verimlilik ilişkisi ve bu ilişkiyle ilgili yorumların tartışılması ile (tartışmalar için Bkz. Hackett,1989:65–76), tanrıça arkeolojisi ve feminizm arasındaki ilişkiler sınanmakta; Tanrıça fikrinin, Morgan gibi evrimsel arkeologlardan ortaya çıkıp, popüler kültüre uyarlanmasının nasıl gerçekleştiği sorgulanmaktadır (Hutton,1997: 91–99). Bazı akademisyenlere göre, 'erkek merkeziyetçiliğinden uzaklaşan sarkaç, diğer uç noktaya gitme tehlikesiyle karşı karşıyadır' ve cinsiyet ayrımcılığı her iki tarafa da bulaşmaktadır (Bahn,1999: 112).

Marija Gimbutas ve diğerler bilim insanlarının öngördükleri "Ana Tanrıça" varsayımı, günümüzde genel kabul görmeyen bir yaklaşımdır. Diğer yandan, kadınların ve/veya dişi tanrıçaların, geçmişteki insan toplumlarında çok farklı roller oynamış olabilecekleri de düşünülmektedir. Sonuç olarak, doğada her varlığın ikiliğe (düalizme) dayandığı ve inanç sistemlerinin tek biçimli olmadığı yönündeki düşünce ağırlık kazanmakta ve tarihöncesi toplumlarda manevi hayatın, sosyo-ekonomik sistemle bağlantısı vurgulanmaktadır. Böylece, Neolitik Dönem'in inanç sisteminin, basit bir şekilde verimlilik fikrine ve bundan dolayı ana tanrıça figürüne dayanmadığı; sosyal sistemlerde ve geçim ekonomisinde yer alan değişikliklerle uyum sağlayarak, manevi sembolizmin de değiştiği düşünülebilir (Özdoğan, 2001:313–318).

Özetle, yukarıda sözü edilen sosyal kuramların hem yöntemsel olarak geçmişin incelenmesi ile ilgili, hem de arkeolojinin kendi içindeki gelişimine yönelik olarak olumlu katkılarının yadsınamaz olduğunu düşünülmekle beraber; geçmişin incelenmesinde bazı yönlerin gözden kaçırılmasına neden olması ya da inceleme konularının saptırılması açısından olumsuz katkıları da görülmektedir. Arkeologun kuramsal alet çantası, tüm bu bakış açılarından yola çıkan görüşleri içermelidir. Ancak, hiçbir bakış açısı, her araştırma konusu için yeterli görünmemektedir.

1.3.3. Figürinlere Kavramsal Yaklaşımlar Ve Bu Buluntu Türünün Değerlendirilme Yöntemlerine Genel Bakış

İnsan, hayvan ve nesne figürinleri[100], genellikle geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak yorumlanmaktadırlar. Bu yorumlarda, figürinlerin bazen ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, kült binaları gibi verilerle birlikte; bazen bulundukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de tek başına ele alındıkları görülür[101].

[100] Ev modelleri ve amulet, tılsım, fetiş ve idol olarak nitelendirilen nesnelere de heykelcik olarak bakmaktayız.
[101] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 1.3. 3. 3. Figürinlerin Değerlendirilme Yöntemleri.

Geçmiş toplumların inanç sistemleri ve uygulamalarıyla ilgili olarak kesin bir şeyler söylemek zordur. Ancak, arkeolojik yerleşim alanlarının ve nesnelerin incelenerek yorumlanmaları yoluyla yapılan sistemli araştırmalar, bize geçmiş insan etkinliklerinin izleriyle tarihöncesi öğeler arasındaki ilişkileri yeniden kurgulama olanağı sağlar.

Kavram olarak, taşınabilir sanat kapsamına da alınan figürinlerin[102] geçmişteki ana tanrıça inancının varlığına dair belge olarak sunulduklarından bahsedilmiştir[103]. Avrupa'da bu heykelciklerin yorumlanması ile ilgili olarak "Ana Tanrıça" kültü, bereket, hamilelik gibi çok sayıda cinsiyete yönelik, feminist kuram yer alır. Ancak, bu kuramlar günümüzde çok oldukça çeşitlenmiştir ve bize pek çok bakış açısını gösterirler. Öte yandan, bu objeler sanatın ve inancın kökeni, sosyal ve sembolik etkenlerin, yerleşik yaşam ve evcilleştirme ile birlikte neden ve nasıl geldiği gibi çok çeşitli ve kapsamlı sorulara yönelik olarak da araştırılmışlardır. Yakındoğu'da Neolitik Dönem ile ilgili yapılan yeni araştırmaların sonucunda, Neolitik kavramının, kuramsal açıdan elde edilen verilerle, sanıldığı kadar basit bir köy yaşantısından ibaret olmadığı, yerleşmelerde gelişkin sosyal bir yaşam ve düzenli bir inanç sisteminin var olduğu (Verhoeven, 2005: 42, Özdoğan, 2004:50); Levant ve Anadolu boyunca yer alan yerleşmelerden elde edilen buluntular yoluyla görülmüştür. Özellikle Doğu Akdeniz bölgesi için, inanç göstergeleri olarak kabul edilebilecek olan bu buluntuların yorumlanması işlevsel, süreçsel ve sosyal evrim gibi çeşitli bakış açılarını kapsar (Boyd, 2005: 25). İnançla ilgili uygulamaların, (özellikle Yakındoğu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem için), çevreye uyum sağlamanın bir yolu olarak, çevresel şartlardaki değişikliklerle ilişkili olabilecekleri yönünde düşünülür (Rollefson, 2000). Afrika, Avustralya, Amerika ve Okyanusya Adaları'nı kapsayan etnografik çalışmalar da, çeşitli bakış açılarıyla, elde edilen verileri yorumlama çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çalışmalardan kimilerinde Marksist bir bakış açısından yola çıkılarak (Örneğin, bir sonraki bölümde bahsedilecek olan Lewis Williams'ın kaya resimleri üzerine yaptığı çalışma gibi) Şamanistik ya da

[102] Özellikle Venüs heykelcikleri için Bkz. Bölüm 3. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Kültürel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi.
[103] Bkz. Bölüm 1.3.2.3.4. Cinsiyet Arkeolojisi ve Feminist Arkeoloji

mitolojilere dayanan; kimilerinde de bağlam ile ilgili (Whitehouse,1990:21) yorumlar söz konusudur.

Figürinlerin işlev, yapı ve anlamsal olarak değerlendirilmeleri bir yana, ait oldukları dönemlere ilişkin ideoloji ve bağlamsal arka plandan bir tablo sunmaları da oldukça önemlidir[104]. Burada, geçmişin sosyal ve politik davranışlarını yeniden kurgulamak için, figürinlere dair yorumların nasıl üretilebilecekleri sorusu karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse, tarihöncesi dönemlerden beri çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan figürinlerle ilgili olarak yapılmış pek çok yorumun yanı sıra, bu yorumların ortaya konuş süreçleri de göz ardı edilmemelidir. Ancak, bu oldukça tartışmalı bir konudur ve tartışmalar yorumların içerisinde geçen kavramlara dek varabilmektedir. Bu nedenle, figürinlerle ilgili olarak yapılan belli başlı yorumların; hangi düşünce sistemlerinden, hangi dönem, politik ve felsefi akımlardan yola çıkılarak yapıldığı, yapılan yorumlarda arkeologun kendi birikiminin etkisinin ne olduğu gibi soruların yanıtlarını arayabilmemiz için öncelikle, konuyla ilgili inanç, ritüel, kült gibi terimlere ve kavramlara değinilecek; figürinlerin bu kavramlar içerisindeki yeri ve konuyla ilgili araştırmalar için önerilen bazı yöntemler üzerinde durulacaktır. Daha sonra, figürinleri anlamamıza katkıda bulunan, yönlendiren bakış açıları ile arkeolojinin ilişkili olduğu bilim dalları ve figürinlerin ele alınış biçimleri, ayrıca figürinlerin çeşitli şekillerde nasıl ele alındığı hakkında genel bilgiler verilecektir. Arkeolojinin dışındaki alanların basit de olsa tanımlanması, gereksiz gibi görülebilir. Ancak, aşağıda yer alan bu konuların, figürinlerin yorumlanmasında oldukça önemli olduğu ve bu önemi vurgulamak için ayrıca ele alınmalarının yararlı olacağı düşünülmüştür.

[104] Berekhat Ram, Tan Tan ve Erfoud buluntularının figürinlerin en eski örnekleri olarak ele alınıp alınamayacakları tartışma konusudur. Ancak, bu buluntularla ilgili olarak, genel görüş özellikle Berekhat Ram figürini için bilinçli yapıldığı yönündedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 3. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Kültürel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi.
.

1.3.3.1. Figürin Kavramı Ve Bu Kavramın İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri

Figürinler genellikle inanç sistemlerinin göstergeleri olarak yorumlanmışlardır. Türkçe sözlüklerde inanç; belli konu başlıklarına daimi veya geçici verilen değer (1) bir düşünceye gönülden bağlı bulunma (2) inanılan şey, görüş, öğreti (3) insanın kendini "tanımlanabilir" kılma yollarından biri (4) olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu tez kapsamında inanç, insanların kendilerini bağlı gördükleri ve karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını üstün güçlerle açıklama eğilimlerini anlatır. Bu bağlamda, inanç sistemleri bir yandan da, bu nitelikteki tasarımların, kurallar, kurumlar, törenler v.b. biçimlerde örgütlenmesini belirtmektedir.

Figürinler, heykelle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu, simgeleşmiş ama heykel gibi tek başına simge haline gelmemiş olan, 'İnsan bedeninin küçük eşlemleri'dir (Hodder,2005:7). Daha önce belirtildiği üzere, insan, hayvan ve nesne figürinleri, geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak; ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, maskeler, kült binaları gibi verilerle birlikte, bazen bulundukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de nesnel şekilde yorumlanırlar. Figürinler, çok çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. Ancak, ister tipolojik ister anlamsal farklılıkları açısından ele alınmış olsunlar, son derece çeşitlilik gösteren, kapsamlı nesnelerdir ve yorumlamaları da en azından bu nesnelerin kendisi kadar geniş bir kategori oluşturur.

Bu buluntu türünün, yapıldıkları ve kullanıldıkları dönemlerde nasıl bir amaca hizmet ettikleri uzun süre düşünülen ve tartışılan konulardan birisi olmuştur. Ancak, figürinlerin ortaya çıkışları, birbirlerinden farklılaşmaları, birbirlerini etkilemeleri, yayılımları, ortadan kalkışları türlü etkenlere bağlı olarak gelişim göstermektedir ve bu nedenle değerlendirilmeleri için figürinlere çok yönlü bakış açıları ile yaklaşmak gerekir. Figürinlerle ilgili olarak yapılan yorumlarda, şu açılımlara rastlanır: Bu objelerin toplum, inanç ve anlam açısından taşıdıkları işlevler ile ilişkisi ve tarihsel, tarihöncesi, etnografik ya da bağlamsal bakış açılarını kapsayan çok yönlü değerlendirmeler.

Diğer maddi kalıntılar için olduğu gibi, figürinler hakkında da geçmiş toplumların inançsal göstergeleri olarak pek çok kurgu yapılabilir. Ancak, günümüz koşullarının düşünülmesiyle yapılacak olan kurgulama ve yorumların ne kadar sağlıklı olacağı tartışılır. Hodder, figürinlerin bu çeşitlilik ve farklılıklara duyarlı olarak kendi dünyaları içerisinde konumlandırılmaları gerektiğini söylemiştir (Hodder, 2005: 10). Öte yandan, etnografik verilerin tarihsel ya da tarihöncesi bakış açılarının günümüz yorumlarına katkısı ve yorumlama açısından halen sürmekte olan yararı yadsınamaz. Figürinlerin, sistematik araştırılmalarını destekleyen görüşe karşın, bu objelerin nesnel algılanmaları gerektiği de düşünülmektedir[105] .Sonuçta figürinler, çok yönlü bakış açısı gerektiren malzemelerdir ve her bakış açısının geliştirilecek yeni bir değerlendirme sistemi adına katkısı bulunmaktadır. Bu, tüm bilim dallarının geçmişe bakışı için değerlidir.

Bu konuda vurgulanabilecek bir başka madde ise inanç, ritüel ve kült kavramları üzerine yapılmış olan tanımlamaların ve yorumların üzerine olabilir. İnanç, Ritüel ve Kült kavramlarını tanımlamak ve kuramlaştırmak, oldukça geniş, kapsamlı ve tartışmalı bir konudur. İnsan toplumlarının, doğaüstüne tapınma inancı kavramından ayrılmaz olduğu ve inancın da topluluğu bağlayan ortak kuvvet olduğu düşünülürse, bu modelin içinde inanç; fonksiyonu yaratan olarak açıklanabilir. Öte yandan, inancı dinsellikle ilgili uygulamalar ve fikirler sistemi olarak ele almak da mümkündür. İnsanlığın en eski inançları her zaman merak konusu olmuştur ve bu meraka ilişkin soruların yanıtlarına dair kesin kanıtlar sunmak; bir kültürün maddi verilerinden yola çıkarak manevi yönlerini anlamak oldukça zordur. İnanç, mitoloji ve cinsiyet gibi konularla ilgili yapılan tartışmalardaki sorun, tanımlamaların yanı sıra, bu konulardaki karşıt fikirlerin ve savların nasıl geliştirileceği üzerine olmuştur. Problem, bu konulara olan ilgi eksikliğinden değil; arkeolojinin maddi verileriyle soyut kavramları yorumlamanın güçlüğünden kaynaklanmaktadır[106].Arkeolojide cinsiyet rolleri, siyasi organizasyon, sosyal yapılar ve inançsal tutumu anlamak için yeni yaklaşımlar geliştirilmeye devam edilmektedir ve bu gelişimde, yukarıda değindiğimiz gibi dönemin düşünce sistemini belirleyen politik ve felsefi akımlar her

[105] Figürinlerin nesnel olarak algılanması gerektiği görüşü için Bkz. Hodder 2005, 2006.
[106] Tartışmalar için Renfrew ve Bahn 1996'ya bakınız.

zaman birinci derecede etkili olmuştur. Sosyal bilimleri etkisi altında bırakan akımlar değiştikçe, bu yorumlar ileride de farklılık gösterecektir.

Konunun bir başka öğesi de, ritüeller ve ritüel tanımı üzerinedir. Ritüel kelimesi, Latince "*ritus*" kökünden gelir. '*Rituals'* ise 'ritüele ait' demektir. Ritüel, genel olarak tapınma işleminin nasıl yapılacağını gösteren bir rehber gibi algılanabilir. İfadenin esası, her zaman aynı işlemin yapılması ya da tekrarlanması ve her ayrıntının aynı kalmasına dayanır. Ritüeller basit olarak inançla ilgili teknik olgular (1); inançla ilgili olarak benimsenmiş alışkanlık, kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, biçimler, davranış biçimleri, temalar(2) ; yazılmamış olsa da sosyal da ya da dini kuralları ve düzeni olan hareketler (3) belirli aralıklarla yinelenen, dinsel ya da büyüsel bir nedene göndermede bulunan ve birlikte gerçekleştirilen eylemler(4) (Robbins, 2001:591–614) olarak tanımlanmaktadır[107]. Yazılı metinlere ve günümüzdeki verilere dayanarak ritüellerin, kimi toplumlarda tanrıları memnun etmek, öfkelerinden kaçınmak, günahlardan arınmak, ilahi güçlere tapınmak, mevsimlerle ya da ilahi olaylarla ilgili vb. nedenlere bağlı olarak (inançsal ritüeller-*religious rituals*), kimi toplumlarda sağlık ile ilgili olarak tedavi amaçlı, ekinlerin büyümesi için tarımsal, ölümden sonraki yaşam adına ya da hamile kalabilmek için verimlilik gibi amaçlarla yapıldıkları söylenebilir. Bu tür ritüeller de (Sihir / Büyü Ritüelleri- *magic rituals*) kısmen inançsal bir kökene dayanmakla beraber; öncekilerden farklı olarak sadece iyi bir sonuç arzulandığı için değil, kötü amaçlarla da yapılabilirler (Kara büyü-*black magic* gibi). Öte yandan, toplumsal kurumlarla ilgili olarak, toplumu bir arada tutan evlilik, ölüm töreni, doğum günü, şükran günü, sahur vb. ya da sadece bireyin yarar sağlamak amacıyla belli zamanlar da düzenli olarak yaptığı arazi aracını şehirde kullanmak gibi sonradan sosyal gösterge haline gelen hareketler de ayrı olarak ritüel başlığı altında gruplandırılabilirler (*non-religious rituals*)

[107] Yapılan tanımlar genel olarak inanç ile ilgili olduğundan çalışmamızda ritüel kelimesi yerine onun Türkçe karşılığı olan "kült uygulamaları" kelimesi de kullanılabilirdi. Ancak, bir toplumun içinde yer alan düzenli hareketler veya insan yaşamlarının belli zamanlarında meydana gelen her bir davranış ritüel olarak adlandırılabileceğinden; en azından ritüellerin sözcüklerden çok ifade etmeyi kapsadıkları ve inançsal, inanç dışı ya da ideolojik olarak algılanabilecekleri düşüncesinden yola çıkarak kelimeyi arkeolojik terminolojideki şekliyle aynen kullanmayı tercih ettik.

Günümüze kadar süregelen geleneksel uygulamalarda figürinlerin de ritüellerde kullanılan nesnelerin arasında olduğu görülmektedir[108]. Etnografik verilere baktığımızda, ögeleri çok benzediğinden inançsal ve inançsal olmayan ritüelleri ayırmak çok güçtür. Ritüeller inançsal olsun ya da olmasın, basmakalıp, tekrar edilen davranışlardır ve anlamları iletebilmek için sembolleri kullanırlar. Bu uygulamalara çeşitli bakış açıları ile değişik yorumlar getirilmiştir.Bu yorumlardan birisi, ritüellerin inancın en erken formları olarak görüldükleri ve çoğunlukla en erken Neolitik avcı-toplayıcı topluluklarda uygulanmış oldukları yönündedir[109] (Bánffy 1990: 196). Diğer yandan, Neolitik Dönem'de hemen her yerde bulunduğunu söyleyebileceğimiz ritüellerle ilgili olarak; Yakındoğu'da bir çok somut verinin olması ve pek çok çalışmanın yapılmasına karşın; dönemin inanç sisteminin ne şekilde olduğu üzerine, herkesin kabul ettiği bir çalışma bulunmamaktadır (Akkermans-Schwartz, 2003: 83).Aynı bağlamda, ritüel hareketler şekilsel ve basmakalıp olarak görülmekte; amaçlarının ruhları ve büyüleyici güçleri etkilemek ve ayrıca insanlar arasındaki ilişkiler ve sosyal düzen hakkında sembolik bilgi vermek olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan ritüeller, dünyaya düzen ve anlam getiren başlıca sosyal değerleri ve davranış normlarını ifade ederler; belli bazı özellikleri olmalıdır. Etnografik verilere göre ritüellerin, toplumun geneline hitap etmesi ve tekrarlayıcı olması gerektiği düşünülür. Ardışık özel hareketleri, kelimeleri ve objeleri de içermelidirler. Böylece, amaç sihirli güçleri etkilemek olacak ve aynı zamanda insanlar arasındaki sosyal seviye, ilişkileri hakkında da bilgi verecektir (Ritüel örnekleri ve yorumları için Bkz. Akkermans-Schwartz, 2003:83–84; Mithen,1998:98–99; Rappaport,1999:17; Turner,1982:79–80; Whitehouse,1996:12).

[108] Örneğin Afrika'da kişinin bir benzerinin modellendiği "kara büyü" yöntemi hala geçerlidir. Yaşamını Moğolistan'ın Gobi Çölü'nde devam ettiren ailelerin yavrusunu emzirmeyi reddeden dişi develeri için hazırladıkları, küçük kilden hayvan heykelcikleriyle gerçekleştirdikleri ritüel uygulamalar günümüzde de bilinmektedir(Ağlayan Devenin Öyküsü Belgeseli). Ayrıca, avcı toplumların konutlarını süsleyen boynuzlar, evlerin ya da özel binaların içerisinde sıkça gördüğümüz küçük kutsal ya da sanatsal olarak yorumlanan ikonlar ile gerçekleştirilen ayinler sıkça görülen günümüz örnekleridir.

[109] Bánffy, E. (1990): *Cult and archaeological context in Central and South East Europe in the Neolithic and Chalcolithic*, Antaeus *19-20: 183-250*

Ritüel sözcüğünün Türkçe karşılığı "ayinle ilgili, dinsel tören" olarak verilmektedir (TDK Sözlüğü). Gerçekten de ritüeller, temel sosyal değerleri ve davranış kurallarını da ifade etmekte, topluma düzen ve anlam katmaktadırlar. Buna en güzel örnek, insan hayatlarındaki geçiş dönemlerinde (kişilerin hayatlarındaki doğum, ergenlik, evlilik) yapılan törenlerdir. Bu geçiş dönemi, kimlik, yer ve soy mesajları taşımaktadır. Bu nedenle, ritüeller ideolojinin ifadesi olarak da ele alınabilirler. Çünkü kült uygulamalar toplumun davranışlarını, fikirlerini en geniş anlamıyla toplumun veya toplumdaki özel grupların değerlerini kontrol altında tutar. Ritüellerle (ölüm ve kutsal objeler bahane edilerek, insanların cezalandırılacakları veya onların davranışlarını kısıtlayıcı, korku ve tabular yaratarak) edinilen güç, uzun vadede fiziksel baskı yoluyla edinilen güçten daha etkili görülmektedir (Akkermans-Schwartz, 2003:83).

Yukarıda bahsedilen çeşitli görüşler, ritüellerle sıradan sosyal inançların nasıl ayrılacağı sorusunu getirir. Uygulamaların kutsallığı ile kutsal olmayan yönlerinin ayrımı etnografik kayıtlarda da, tarihöncesi verilerinde de net değildir. Böylece, ritüeller anlaşılmayan veya işlevsel olmayan nedenlerle de kullanılabilirler (Hodder,1982:164). Öte yandan, ritüellerin kült uygulamalar olarak ele alınabileceğine dair yaklaşım yaygın olarak benimsenmektedir. Kült[110], esas olarak "inanç, tapınma, tapınım"(TDK Sözlüğü); kendi kuralları ve törenleri olan belli dinsel bir tapınım biçimi (Saltuk,1997:107) anlamında kullanılsa da, inançsal öğeler içermek zorunda değildir. Bir kült nesnesini, örneğin bir oyuncaktan ayırt edebilmek oldukça zordur. Yine de amuletler ve figürinler gibi bir iş yapmak için kullanılamayacak türdeki nesnelerin kültle bir ilişkisi varmış gibi düşünülür (Özdoğan-Özdoğan 1998: 581). Bu açıdan bakıldığında, bulguların ve yerleşim alanının bağlamı çok önemlidir. Figürinlerin bazılarının bulundukları bağlamlardan söz ederken, "Yapı Kültü" ve "Kült Yapı" kavramlarına[111] değinilecektir. Bu kavramlar incelendiğinde anlaşılan, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de yapım etkinliğinin bir sosyal sınıf ya da ruhani bir lider tarafından yönetildiğidir. Tüm yerleşmedeki yapıların bir anda boşaltılması ya da terk edilmesi bu şekilde açıklanmaktadır. Tüm ekonomik ve sosyal yaşamı

[110] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük,** Kült
[111] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük,** Kült Yapısı

kontrol ettiği anlaşılan bu sosyal sınıf ya da inançsal grubun etkinliği Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ile birlikte azalsa da, bu tür gruplar güçlerini geç dönemlere kadar korumuşlardır (Özdoğan-Özdoğan 1998: 591–592).

Ritüel bağlamında, arkeolojik örneklerin nasıl uygulandığına dair veriler fazla değildir. Gömüt uygulamaları geniş alanda farklılıklar gösterir ve kamusal ya da bilerek topluca gömülenleri sergileyen ve vücutlarından ayrılarak çeşitli şekillerde işlenen insan kafatasları gibi, gömütler ve cesetlerin bulunduğu alanları kapsamaktadır. İskeletlere serpilen ya da sadece kafataslarına uygulanan kırmızı aşı boyası ve diğer boya maddeleri mezarlarda ritüel anlam taşıdıkları gibi; ayrıca evlerin, mezar ve belki de insan vücudunun güzelleştirilmesinde de anlam taşıyabilirler. Amman, Ain Gazal'da bazı kişiler tarafından yapılan ritüellerle ilişkilendirilen, çok az insan ve hayvan figürini vardır. Tell Ramad'da üç tane işlenmiş insan biçimli kilden heykelin parçaları, bilerek yapılmış sıvalı kafataslarıyla birlikte çukurlara gömülmüş ve bu küçük heykellerin gerçekte kafataslarına taban olarak işe yaradığı iddia edilmiştir (Akkermans-Schwartz,2003: 84). Öte yandan, Neolitik Çağ kaya resimlerinin önemli bir kısmını hayvan motifleri oluşturmaktadır ve insan betimlemeleriyle ender olarak karşılaşılır. Ancak, insan betimlemelerin çoğunluğunu köpek ya da keçi başlı insanların oluşturması ilginçtir. Avrupa Paleolitik Çağ insan betimlemelerinin hepsinin insan vücutlu ve / veya hayvan kafalı olması, Şamanların esrime halindeyken bir hayvana dönüşmesiyle ilgili olabileceği şeklinde yorumlar getirmiştir (Schmidt 1998: 4–5).

Yukarıda bahsedilen yaklaşımları tamamlamak adına, burada inanç sistemlerine ideolojik ve arkeolojik yaklaşımları kurgulamakta yarar görüyoruz. Gerçekte, inançla ilgili görüş ve davranışların (ritüeller, tapınma biçimleri gibi) düşünülenden farklı bir anlamı ve işlevi vardır. Klasik Materyalist yaklaşım[112] (Marksizm), ekonomik alt yapı ile ideolojik ve politik üst yapının oluşturduğu toplumsal modellerde, inancı, üst yapının bir parçası olarak kabul eder. Buna göre, diğer üst yapı öğeleri gibi inanç sistemleri de düşünsel olarak tarihsel bir gelişim gösterir. Ancak, yaşanan değişimlerin etkisi, hem alt yapıda (ekonomi), hem üst yapıda (ideoloji)

[112] Bkz. Bölüm 1.3.2.1. Geleneksel Yaklaşımlar Süreci

gözlemlenmesine rağmen, inanç diğer üstyapı öğelerine oranla özerk ve bağımsız oluşunu korumaya devam eder (Mann, 2004:32). İnançların en kesin görünen belgeleri tarihöncesinin sonlarında, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarında tapınaklar gibi yapılarla ortaya çıkar. Bu dönemlerin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemdeki inanç sistemleri büyücülerin / Şamanların başa çıkamayacağı kadar karmaşıktır (Özdoğan-Özdoğan 1998: 582). Arkeolojik verilerle birlikte görülen, bu dönemde inancın ekonominin her alanında güçlü bir denetim hakkına sahip olmasıdır ve böylece materyalist görüşün yukarıda belirtilen yaklaşımı desteklenebilir. Yine Yakındoğu'da aynı dönemler için, Braidwood'un yaklaşımı[113], inançla ve ilgili davranışlarla, doğal ve doğaüstü güçleri sağladığı düşünülen ekonomik alt yapının, üretim ilişkilerinin belirleyici bileşeni haline gelebileceği düşüncesini gösteren geleneksel bakış açısı kapsamında ele alınabilir.

1950'lerin sonunda heykelciklerle ilgili fikir birliği yoktur. Jarmo'da, kullanımlarından çok yapım eylemlerinde yatan önemleriyle; heykelciklerin istekler ve arzular için yapılmış araçlar olduğunu ileri süren Broman'ın (1958) , heykelciklere yönelik bağlamsal yaklaşımı yaygın bir şekilde destek bulmaz. 1960'lı yıllarda, Andrei Leroi-Gourhan tarihöncesi dönemin mitolojisini açıklamak için mağara sanatını kullanmış ve temel öğelerin bazılarını göstermiştir[114]. 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllarda Marksist arkeoloji, ritüeli ikinci dereceden bir olay olarak görür ve paleo-ekonomistler de ritüelin geçmişte önemli olmadığı ve bugün de bir değer taşımadığını iddia ederek bu görüşü desteklerler (Bradley, 2003:5–23). 1980'li yıllara gelindiğinde ise, çalışmalar ritüeli anlamamıza yardımcı olan araştırma yöntemleri üzerinde yoğunlaşmıştır[115] Carswood, Jennings, Skeates ve Toms (1989:3) ritüellerin araştırılmasındaki yöntem sorunlarına dikkat çekerken; 2003'de Richard Bradley geçmişteki ritüellerin varlığını anlamanın güçlüğünü vurgulamaktadır.

---

[113] Tapınak, yapılan ticaretten pay alıyor ve bunun yanında da tapınak adına koyun ve sığır sürüleri besleniyor olabilir düşüncesi (Braidwood 1995: 213)

[114] Jacques Cauvin de Yakındoğu Neolitik ideolojileri araştırmasında bu geleneği devam ettirmiştir Bkz. Cauvin 1978, 2000.

[115] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Renfrew,1985 *The Archaeology of Cult: The Sanctuary of Phylakopi*.

Süreçsel Yaklaşım'ı benimseyen arkeologlar ise neyin araştırılmasının gerektiğine dair yöntemler listesi yaparlar. Örneğin, Colin Renfrew, inanç sistemlerinin ve verilerinin incelenmesinin zor olduğunu düşünse de; arkeolojik verilerde araştırma yapmak üzere kült uygulamalar için olası göstergelerin bir listesini yapmıştır (Renfrew,1994: 51–52). Renfrew'un çalışmasında yer alan bu göstergeler, inançsal etkinliklerin, fiziksel ve ruhsal dünyalar arasındaki sınırı oluşturan zihinde oluştuğuna dair dayanak noktasına varmaktadır.

Renfrew'un modelinin temelini bir nesnenin dayandığı alt sınıflar oluşturur. Çünkü Renfrew'a göre, kazı yapan kişi seçenek oluşturabilecek mantıklı bir açıklamaya ulaşamayacaktır (Renfrew, 1994a:51).

Renfrew, araştırmasını sınırlandırır ve "Dikkat Odaklı Plan" (*Attention focusing devices)* şeklinde yaptığı gruplama ile, yanılmış olan belirgin işlevsel yapıyla yanlış uygulama riskini düşünür (Tablo1). Tablo 1' de gösterilen, Renfrew'un ritüele dair arkeolojik göstergeler modelinin uygulaması değişkendir. Küçük çaplı toplumlara uygulanamayacağı ancak, Akdeniz'in Neolitik geç dönem yapılarında büyük bir başarı elde edecek derecede uygulanabilir olduğu söylenir[116] (Renfrew 1994a: 51–52).

Modern teoriler, inanç konusuna dair araştırma yöntemleri olarak, bağlamsal yaklaşımı ve ilişki analizini vurgulayan yaklaşımları ileri sürerler (Verhoeven 2002b: 34).

[116] Ayrıntılı bilgi için Bkz. *The Archaeology of Cult: The Sanctuary of Phylakopi*. (Renfrew, 1985) ve *Towards a cognitive archaeology. In The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology,* (Renfrew,1994).

DİKKAT ODAKLI PLANLAR	ÖZEL ÇAĞRIŞIMLARIYLA DOĞAL DÜZENLEMELER; KUTSAL BİNA; KENDİNE ÖZGÜ MİMARİ ÖZELLİKLER; VURGULANAN VE PEK ÇOK SAYIDA SEMBOL
SINIR BÖLGELERİ	KAMUSAL GÖSTERİ VE HERKESE AÇIK OLMA ARASINDAKİ FARK
TANRIÇALAR	ŞEKİLSEL İMGELER, İKONOGRAFİ
KATILIM VE ADAKLAR	DUA,KURBAN,ADAKLAR,TAPINAKLARIN, ANITLARIN OLUŞUMU

Tablo 1. Ritüele dair arkeolojik göstergeler (Renfrew 1994: 51–52)

Whitehouse, yöntem arayışlarını kapsayan Renfrew'un çalışması ve Süreç- Sonrası araştırmalar tarafından ortaya atılan anlayışları kullanılmak üzere sınıflandırmıştır. Tipolojik bir yaklaşım kullanarak, kült uygulamalar ile ilgili göstergeleri, toplantılar: kutsal, adaksal, sunumsal, törelerde kullanılan nesneler, mezar eşyaları ve amuletler olmak üzere altı alt tipe ayırmıştır (Whitehouse, 1996:10). Marcus ve Flannery de, bilinç yaklaşımlı araştırmalarında çevresel, sosyo-ekonomik ve politik ideolojilerin bütünleşmesini vurgulayan bir yöntemi uygularlar. Bilişsel arkeoloji yerine "tüme dayalı arkeolojiden"(*holistic archaeology*) bahsetmeyi tercih etmelerine rağmen,

odak noktaları eski (Zapotek-Meksika) ideolojik ifadelerinin oluşumu ve zamanının ortaya çıkan ihtiyaçlarına uymak için nasıl tekrar adapte edildiği olmuştur (Marcus ve Flannery, 1994). Kullanılan yöntem, mimariyi; kamusal alanının çiziminin ve kullanımının nasıl formüle edildiğini; inançsal öğelerin geçici olarak ortaya çıktığı bağlamı inceleyen "Doğrudan Tarihsel Yaklaşım"dır[117]. Eski kültürlerin incelenmesinde kullanılan bu yaklaşım, Amerika'da Aztek ve İnka'lar gibi diğer eski kültürler ve Zapotek (Marcus ve Flannery 1994:55-74) ile sınırlandırılmamıştır. Hem etnografik hem de arkeolojik kayıtlarda gözlemlenen kalıpları karşılaştırmak ve denemek için etnografi üzerinde özellikle duran, güney Afrika kaya resimleri araştırmalarının incelemesinde de kullanılır. Lewis-Williams'ın çalışması[118], Marksist bakış açısı kullanarak, güney Afrika kaya sanatının "sanat için sanat" olarak görüldüğü düşünceyi sonlandırır. Lewis-Williams, bu çalışmasında, Şamanist bir yorum seçeneği getirmiştir (Lewis-Williams,1982:429–449). Sonradan düzenlenen bu hipotezde Bushmen inançsal mitolojisi (Lewis-Williams, 1986: 171–178) tamamen ağır basar ve üretim ilişkisini geliştirir. Kaya resimleri, Bushmen inançlarının görsel ifadesidir (Lewis-Williams ve Dowson, 1990: 407–408). Neolitik Dönem'e ait, güney İtalya ve Sicilya, kült yerleşim alanları mağaralar ve diğer kaya sığınakları yapılarının olduğu bağlamsal ritüel etkinliklerinin bol olduğu yerlerdir. Bu yerleşimler doğal gizemliliğiyle ayrılmaktadırlar (Whitehouse, 1990: 19–37). Mağaralar sık sık en çok tercih edilen gömüt yerleridir ve gömme genellikle kült uygulama şeklinde yapılır.Bununla birlikte, mağaralardaki ritüeller, sadece gömmeyle ilgili değildir. Mağaralar tekrar kullanıma izin veren, uygun, dayanıklı odalardır ve gizemli havayla doldurulur. Buna paralel olarak, Whitehouse yerin karanlığının, kültün en belirgin özelliklerden biri olduğunu ileri sürer (Whitehouse, 1990: 21). Sicilya'dakinden faklı olarak, tarihöncesi Malta'daki inançsal görünüm ise, belirgin anıtsal mimariyle vurgulanmaktadır[119].

[117] Doğrudan Tarihsel Yaklaşım Yöntemi, 1930'larda Amerikalı bilim adamı W. D. Strong tarafından keşfedilir (Johnson,1999:190).

[118] Bkz. bölüm 3. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Kültürel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi.

[119]Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Malta: Prehistory and Temples*. Malta: Midsea Books (Trump,2002).

Yukarıda sözü edilen verilerin sonuçları, kısaca şu şekilde formüle edilebilir:

-İnanç, ritüel ya da kült uygulamaları farklı bakış açılarından yoruma açık konulardır ve tek bir teorileri yoktur. Bu bakış açıları, arkeolojik verilerde sorulan soruların şekillerine ve tiplerine bağlıdır. Sonuçlar, söz konusu toplumların nasıl yaşadıkları ve sosyo-ekonomik açıdan çevreyi, araziyi nasıl kullandıklarıyla ilgili bilgi edinmede yardımcı olur.

-İnanç ile ritüelin nasıl anlaşılacağına ve araştırılacağına dair yöntemler oldukça çeşitlidir. Yöntemlerin uygulanması araştırmacının kuramsal durumuna ve projenin araştırma amaçlarına paralel olarak yönelttiği sorulara bağlı görünmektedir. Ancak, bu tartışmalardan çıkan sonuç; ritüellerin kült uygulamalar olarak ele alınabileceklerini ancak, özellikle uygulayıcıları açısından muhakkak inançsal ifadeler olarak görülmesinin gerekmediğini göstermektedir. Araştırmalarda nedenselliğe bağlı olarak geliştirilen tek sonuçlu kuramların yerine çok yönlü bakış açılarına ihtiyaç vardır ve çok çözümlü soruların daha gerçekçi olduğu giderek anlaşılmaktadır.

1.3.3.2. Figürinler İle İlgili Verilerin Değerlendirilmesinde Arkeoloji Ve Arkeolojiyle İlişkili Olan Bilim Dallarına Genel Bakış

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere[120], figürinler ile ilgili verilerin elde edilmesinde, kullanılmasında ve yorumlanmasında diğer bilim dallarıyla karşılıklı bilgi paylaşımı kavramına dayanan ilişkiler oldukça önemlidir. Aşağıdaki genel bilgilere, bu önemi vurgulamak adına yer verilmiştir.

[120] Bkz. Önceki Bölüm ‘ Figürinlere Kavramsal Yaklaşımlar ve Bu Buluntu Türünün Değerlendirilme Yöntemlerine Genel Bakış’.

1.3.3.2.1. Arkeoloji

Arkeoloji, geçmişi anlamaya, geçmişte yaşananların somut verilerini ortaya çıkarmaya çalışan bir bilim dalıdır. Bir yandan geçmişi ararken, geçmişe ait verileri belli bir sistemde inceleme çabası nedeniyle diğer yandan da bugünle bütünleşmiş bir bilim dalı olan arkeoloji; somut kalıntılarından dolayı geçmişteki insan emeği olarak da tarif edilmektedir (Saltuk, 1997: 29). Arkeolojinin konusu, insanın oluşturduğu kültürün gelişim sürecinin anlaşılmasıdır. Bu nedenle, insanın bu kültürü geliştirdiği ortama bağlı olarak, konusu "geçmiş", "dünya" ve "yaşam" olan tüm bilim alanları arkeolojinin ilgi alanı içine girmektedir. Arkeoloji, ilişki içinde olduğu diğer bilim dallarına kaynak sağladığı gibi, bu bilim dallarının yöntemlerinden de yararlanmaktadır ve diğer bilim dalları ile geliştirilen disiplinler arası ilişkiler, figürinlerin değerlendirilmesine katkıda bulunurlar.

Bir kültürün anlaşılabilmesi, tanımlanabilmesi için, o kültürü meydana getiren insanların, o günkü doğal çevrelerinin (paleocoğrafya), içinde yaşadıkları biyolojik ortamı oluşturan hayvan ve bitki topluluklarının (ekolojilerinin),insan, hayvan, bitki ilişkilerinin, ellerindeki kaynaklardan yararlanma biçim ve derecelerine bağlı olarak ekonomilerinin, teknolojilerinin, sosyal, politik sanatsal düzeylerinin anlaşılması gerekmektedir. Aynı bağlam içinde, o kültürleri oluşturan insan kaynaklarının içinde, yaşadıkları dönemin mutlak tarihlendirilmelerinin yapılmasına; gerek çağdaşları olan, diğer kültürlerin, ya da uygarlıkları meydana getiren topluluklarla, gerekse doğal ve biyolojik ile olan ilişki ve karşılıklı etkileşimlerinin tümüyle açıklığa kavuşturulmasına çalışılmaktadır. Bu amaçlara koşut olarak buluntular (figürinler) çoğu zaman teknolojik ve tipolojik bir sınıflama yapacak şekilde incelenirler. Yapısal özellikleri, biçimleri, miktarları, yapım ve kullanım amaçları, değişimleri, yayılımları gibi çalışmalar figürinlerin doğru bir şekilde kavranması ve anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Araştırma yöntemlerinin gelişimine paralel olarak bu tür çalışmalarda 'Arkeometrik Yöntemler' ve 'İstatistiksel Uygulamalar'ın kullanımı

artar[121]. Kavram olarak ‘Arkeometri’; arkeolojide çeşitli fen ve doğa bilim dallarının matematiksel ölçüm ve analiz yöntemlerinin uygulanması ve kullanılması olarak tanımlanabilir. Arkeolojinin gelişimine paralel olarak yararlanılan bilim dallarının sayısı ve yöntem olarak çeşitlilikleri giderek artmaktadır.

1.3.3.2.2. Antropoloji

1960'lı yıllarda arkeoloji ile antropoloji bilimleri arasındaki ilişkiler sorgulanmış ve bu sorgulama yeni yaklaşımlar getirmiştir. "Yeni Arkeoloji Yaklaşımı”, arkeoloji uygulamaları açısından iki önemli değişikliğe yol açmıştır: Birincisi, geçmiş insan topluluklarının birbirleriyle bağlantılı oluşumlar -sistemler- olduğu anlayışının ortaya çıkmasıdır. Bu sistem kapsamındaki tüm unsurlar önemlidir ve hiçbir yerleşimin ya da olayın birbirinden soyutlanarak incelenmesi mümkün değildir. İkincisi ise, arkeolojik belgelerin elde edilmesi ve yorumlanmasının da kendi içinde sorgulanabilir ve tartışılabilir bir konu haline gelmesidir. Örneğin, arkeoloji dünyanın bazı bölgelerinde bağımsız bir disiplinken, Amerika’da antropolojinin alt disiplini olarak görülmektedir[122]. Antropoloji de arkeoloji gibi disiplinler arası bir alan olup, toplum bilimlerin kuram, yöntem ve bakış açılarından yararlanmaktadır. Arkeolojinin, verileri toplayan ve kaydeden; antropolojinin ise yorumlayan birer bilim dalı olarak açıklandığı ancak, genel kabul görmeyen bir tanım da vardır. Arkeoloji ve antropoloji çalışmaları, yirminci yüzyıl boyunca, hem çeşitli ülkelerde yaygınlaşma hem de derinleşme biçiminde gelişme gösterir. Böylece, daha önce üst üste yığılmış görünen süreçler, içlerinde en önemlisini, mutlak tarihlendirmelerin elde edilmesinde kullanılan bilimsel yöntemlerin desteğiyle, günümüzde birbirinden çok daha ince tabakalara ayırt edilebilmektedir (Maisels, 1999:2).

---

[121] Arkeometri, Sir Christopher Hawkes tarafından, yayımına 1958'de başlanan “History of Art at Oxford” ve “Arkeoloji Araştırma Laboratuarı” bülteninin ismi olarak bulunmuş bir kelimedir. Bkz. Ekler Bölümü **Sözlük.**

[122] Bazı ülkelerde arkeoloji tarihin alt dalı iken, bazılarında dönemsel ele alınmakta örneğin Paleolitik Arkeoloji kapsamında ve yer bilimlerinin içinde olarak da görülmektedir.

1.3.3.2.3. Etnoloji

Arkeolojide bugün, etnografik analojinin düşüncesinde temel alınan iki alan vardır: "Etno-arkeoloji"[123] ve "Deneysel arkeoloji"[124]. Etno-arkeoloji, materyal kültürünün üretimini kuran davranışsal ilişkileri anlamaya yönelik bir bakış açısıyla çağdaş kültürlerin araştırılmasıdır. Geçmişin insanlarını anlayabilmek için yaşayan insanların arkeolojik analizidir. Geleneksel arkeolojiden farklı olarak, etno-arkeolojinin görevi, sosyal antropolojiyi ve kültürel antropolojiyi, arkeoloji çalışmasının organik bir parçası olarak, bir araya getirmektir. Böylece, arkeoloji etnografyayı da içine alarak, kazılarda ortaya çıkarılan toplumların kağıt üzerine kurulmasında (rekonstrüksiyon) kullanılacak öncüllerin neler olacağını belirleyen bilgileri verecektir (Maisels,1999:3). Deneysel Arkeoloji, kültürel oluşumların anlaşılabilmesi için insan yapıları ve özelliklerinin kopyalamasının denenmesidir. Deneyler eski malzemeler ve tekniklerle çalışılır (Bahn,2001:150).

Kültürlerin nasıl çalıştığını ve neden değiştiklerini anlamak için karşılaştırmalı analizlerde etnografik verilerin kullanılması olarak tanımlanan etnoloji (Bahn,2001:144); kültürlerarası farklar ve benzerlikler, kültürün gelişimi, çeşitli kültürlerin birbirleriyle ilişkisini konu almıştır. Bundan sonraki en güçlü yöntem olarak görülen araştırma aracı, arkeolojik etnografyadan alınmış olup, varlığı arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkan toplumun süregeldiği düşünülen kültürleri arasında yaklaşarak yapılan gözlemlerle yürütülen analojidir. Bu yönteme "Dolaysız Tarihsel Yaklaşım" da denmektedir (Maisels ,1999:6).

Etnografya ve Etnoloji terimleri bazı belirsizlikler taşır. Avrupa'da daha yaygın olan etnoloji terimi, çeşitli kültürlerin çözümsel ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi için kullanılır. Bu tür çalışmalar, Birleşik Devletler'de kültürel antropoloji, İngiltere'de ise toplumsal antropoloji kapsamına girer. Gene de etnografya ile etnoloji arasındaki

[123] Etnoarkeoloji, tarihsel etnoloji denen, etnolojik olguyu yazılı kaynaklardan kurma girişimini de kapsar. Ancak, tarihsel etnoloji, analojik bir işlem olmayıp, herhangi bir analojik yöntemden daha güçlü olacağı da düşünülmektedir (Maisels,1999:6).

[124] Figürinlerin değerlendirilmesinde kullanılan deneysel arkeoloji yöntemi genel olarak; kültürel oluşumların anlaşılması için, insan yapıları(figürinler) ve özelliklerin kopyalanmasına çalışılması olarak açıklanabilir (Bahn, 2001:150).

ayrım zamanla ortadan kalkmakta ve daha çok kuramsal bir ayrım olarak görülmektedir. Etnografya, doğası gereği karşılaştırmalıdır. Yerinde inceleme yapan antropologun ister istemez bazı kültürel önyargılarını koruyacağı göz önüne alınırsa, gözlem ve betimlemeleri de bir ölçüde karşılaştırmalı olacaktır. Dolayısıyla, kültürel genellemelerde bulunmak ve karşılaştırmalar yapmak etnografyanın da parçasıdır. Araştırmacı, bir yandan yansızlığını koruyup, bir yandan da gündelik yaşama olabildiğince katılarak çalışır. Katılımcı-gözlem denen bu yöntem, yabancı bir kültürün her yönüyle anlaşılması için gerekli ve yararlı bir yöntem olarak görülmektedir.

1.3.3.2.4.Tarih

Tarih ile ilgili çalışmalarda, neden-sonuç ilişkisi büyük önem taşır. Tarihi inceleme, bir bakıma nedenlerin incelenmesidir. Çünkü her olayın mutlaka bir nedeni ve sonucu vardır. Tarihçi, olayları neden-sonuç ilişkileri içerisinde ele alır. Bu olaylarda zaman ve yer çok önemlidir. Ancak, tarih bilimi sadece tarihi olayları bir zaman cetveliyle ortaya koymak değildir. Tarihçi incelediği dönem ve kişileri kendi çağlarının koşullarında anlayabilmelidir (Kütükoğlu, 1998: 1-15).

Arkeoloji çalışmalarında somut maddi kalıntılardan, tarih araştırmalarındaysa yazılı belgelerden hareket edilir. Bu nedenle arkeoloji ve tarih yöntem olarak birbirlerinden farklıdırlar. Arkeoloji ve tarih, yazılı dönemlerde bir araya geldikleri zaman anlamlı bir bütün oluşturmaktadırlar. Gerçekte bu, yukarıda tanımı verilen tüm bilim dalları için geçerlidir. Arkeoloji sözü edilen bilim dallarından yararlanır; ancak kullanılan yöntemlerdeki farklılık gözardı edilecek olursa bir kavram karmaşası oluşacaktır. İleride ayrıntılarıyla bahsedilecek olan tanımlar ve bunlara bağlı yöntemler, oluşabilecek kavram karmaşasını engellemek amacıyla burada en genel hatlarıyla verilmiştir.

1.3. 3. 3. Figürinlerin Değerlendirilme Yöntemleri

Tarihöncesi dönem figürinlerinin değerlendirilmesi ve yorumlanması ile ilgili olarak birlikte çalışılan diğer bilim dallarının her biri, yöntemleri yoluyla arkeoloji bilimine katkıda bulunmaktadır. Aşağıda değişik buluntu türlerinin, figürinlerle ilişkilerinin kurulmasında ve genel bir ifade ile geçmişin yaşam biçimlerinin kurgulanmasına yönelik, hangi yöntemlerin ve hangi ölçütlerin kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Geçmiş kültürleri açıklama çabasında iki konu üzerinde durulur; insanların yaşadığı, çalıştığı, öldüğü vb. yerler ve onlarla ilişkili objeler. Yerleşim alanlarında yapılan mekânlar süreç içinde, yıpranma, savaş, yangın, sel ve benzeri nedenlerle yıkıldıkça bu kalıntılar üzerinde yeni mekânlar kurulur. Böylelikle yerleşim tabakaları ortaya çıkar. Bu tabakalar ve tabakaların içlerinde bulunan materyaller incelerek kültürün açıklanmasına çalışılır. İlk arkeologların çalışmaları, buluntuları anlamlandırma ve ortaya çıkan özellikler üzerinde odaklanmıştır. "Geçmişteki sosyo-kültürel olayların, gelişim süreçlerine bağlı olarak, geniş zaman boyutu aralıklarıyla, belirli bir tarihsel sıra düzeni içerisinde tanımlanması, kültürlerin zaman içindeki yerlerinin belirlenmesini sağlamıştır. Bu da öncelikle arkeolojinin yöntemlerini oluşturan ve göreli tarihlendirme modellerinin, tabakalaşma/ stratigrafinin ve insan elinden çıkmış her türlü ürünün morfolojik sınıflandırmasına yani tip bilimin/ tipolojinin doğmasına neden olmuştur" (Smolla 1967; Esin 1979; 1997; J.J. A. Worsae 1859 alıntılayan Esin, 2004: 23).

Nesnelerin malzemelerinin özellikleri incelenerek, bazılarının aynı özellikleri paylaştığı ve bu özelliklerin özel "kültürler" şeklinde yorumlanabileceği düşünülür. Buna göre, farklı kültürler farklı etnik grupları temsil etmişlerdir ve bu grupların özellikleri, onların kültürleriyle anlaşılabilecektir. Daha ileri düzeydeki araştırmalar zamanla, bu kültürlerin bir başkası üzerinde etkili olduğu ve bazı eserlerin tasarım tarzlarının yayılım sürecinde ticaret, sosyal ilişkiler, göç veya istilayla bir toplumdan başka bir topluma taşındığına dair bir sonuç çıkarmaya yöneltmiştir. Figürinler gibi maddi buluntulardan yola çıkılarak kültürlerin karşılaştırılması sonucu elde edilen tarihsel sıra düzenleri, zaman içinde bilimsel yöntemlerin kullanımıyla daha sağlam

bir zemine oturur. II. Dünya savaşına kadar arkeolojik buluntuların değerlendirilmesi için, gerek çeşitli kimyasal ve fiziksel yöntemlerle yapılan malzeme analizleri, gerekse mutlak tarihlendirmeler için birçok yöntemlerin geliştirildiği görülür. Bunun en iyi bilinen örnekleri radyo karbon tarihleme yöntemi[125] ve yine aynı tarihlerde, jeofizikçilerin dünyanın manyetik alanındaki değişmeleri saptamak için tarihi bilinen arkeolojik kazılardan yanmış örnekler toplamalarıdır. Gelişen her yeni yöntem, bize geçmişi daha iyi, daha doğru ve daha çeşitli yönleriyle anlama olanağı sağlamaktadır.

Geçmişteki kültürlerin açıklanması için yapılan çalışmalarda yardımcı olan materyallerden biri de figürinlerdir. Figürinlerin eski yerleşimlerde, aynı zamanda pek çok bölgede bulunması kronolojik veri olarak, yerleşimler arası ilişkiler, inançsal uygulamalar, ekonomik ilişkiler, ticaret ve birçok kültürel davranış için kullanılan yararlı bilgilere dönüşmesini sağlar. Arkeolojik dönemler için kültür, ürünleri yapan insanların materyal halindeki sunumu şeklinde tanımlanacak olursa; geçmişe dair elde edilen diğer buluntular gibi, figürinler, hatta elde edilen her figürin parçası da arkeologun önemli bir bilgi kaynağıdır.

1.3. 3. 3. 1. Tipolojik Bakış

Tipolojik bakış, herhangi bir yerde açığa çıkarılan bir figürinin başka yerlerde bulunan figürinlerle ilişkilendirilmesi anlamına gelmektedir. Bunun için figürinler çeşitli özelliklerine bakılarak, önce kendi durumları ile tanımlanırlar. Tipolojik yöntem, bir insan yapısının (figürinin) kesin bir niteliğinin tanımlanmasına dayanır. Ancak, arkeologların her durumda kullandıkları tek bir sınıflama sistemi yoktur ve her sınıflama sisteminin arkeologun zihninde belirli bir amaca yönelik olarak tasarlanması gerekmektedir. Örneğin, Yakındoğu ilk Neolitik Dönem için seçilen bazı yerleşmelerde ikonografik buluntu grupları, biçim, hammadde ve boyut ilişkisini görmek üzere sınıflandırılmıştır. Schmidt'in yaptığı bu tipolojik sınıflama (Schmidt,

[125] Bkz. Bölüm 1.3.2.2. Yeni Arkeoloji ve Süreçsel Arkeoloji.

1998:1–5) madde materyal sırasıyla, model boyut ilişkisini göstermekte[126] ve Cauvin'in[127]sonraki bölümlerde bahsedilecek olan görüşlerini desteklemektedir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 2.) Yakındoğu İlk Neolitik Dönem için seçilen bazı yerleşmelerde görülen ikonografi, buluntu grupları (Schmidt, 1998:5) görülmektedir. Schmidt, bu sınıflamada figürinleri de ikonografik buluntular kapsamında ele almıştır.

Ayrıca, figürinlerin şekilsel dağılımı, genel olarak; insan biçimli, hayvan biçimli ya da şekli tanımlamayanlar gibi alt sınıflara ayrılarak gösterilir[128] (Tablo 3).

Figürinlerle ilgili tipolojik çalışma yapılırken, olabildiğince fazla ortak özelliğin bir araya getirilmesi ve bu özelliklerin sıralanması gerekir.

Tablo 2. Yakın Doğu İlk Neolitik Dönem için seçilen bazı yerleşmelerde görülen ikonografi, buluntu grupları (Schmidt, 1998:5).

DÖNEM / YERLEŞME	MODEL	HAMMADDE	BOYUT
Natufian	Hayvan Biçimli	Kemik / taş	1
Khiamian	Kadınlar	Taş	1
Sultanian	Kadınlar	Taş	1
Mureybetian	Kadınlar	Kil	1

[126] Tablonun genelinde Khiamian'de kadın heykelciklerinin oturur ve aşınmış durumda olduğu, Sultanian'de de kadın heykelciklerinin aşındığı görülür. PPNB'deki bu dağılma daha geniş bir alanda olmuş ama her grubun içindeki materyal sırası ve boyutu standartlaşmıştır (Schmidt,1998:1-5).

[127] Cauvin, bu dönem için kadın figürinlerinde görüldüğü iddia edilen sayısal artış ve bunun tarımla ilişkilendirilmesine karşı çıkar (Cauvin, 2000). Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar ve *The Birth of the Gods and the Beginnings of Agriculture* (Cauvin,2000)

[128] Meskell'in Çatalhöyük figürinleri için yaptığı tipoloji bu şekildedir. Meskell, ayrıca İnsan biçimli figürinleri de kendi içlerinde İnsan, İnsanımsı ve Şematik olarak sınıflandırmıştır (Meskell-Nakamura,2006:109)

Nevala Çori	Kadınlar Erkekler	Kil	1
	Erkekler	Taş	1–3
	Kuş İnsan Başları	Taş	3
	T Biçimli sütun Başları	Taş	1–4
	Hayvan Biçimli	Taş	1–3
Göbekli Tepe	Erkekler Falluslar	Taş	2–3
	Kuş, Hayvan ve İnsan Başları	Taş	2–3
Ain Gazal	Hayvan Biçimli	Kil	1
	Kadınlar	Kil	1
	Kadınlar Erkekler	Sıvalı Plastik	2

FİGÜRİNLER	Toplam	Teşhis edilemeyen	Kesin olanlar
Antropomorfik	x	X	x
Zoomorfik	x	X	x
Belirsiz	x	X	x

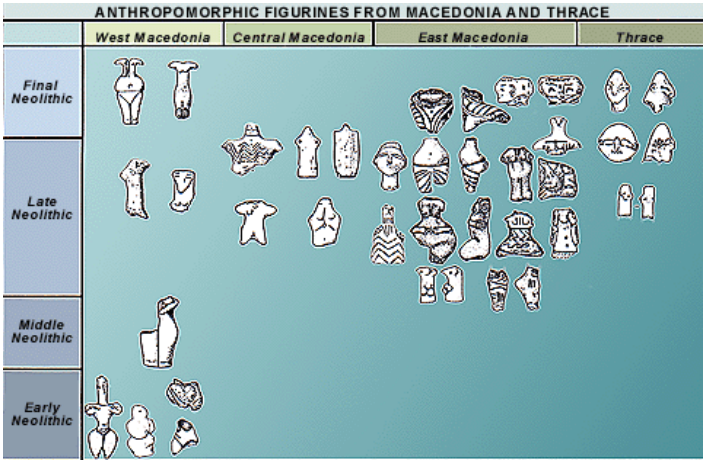
Tablo 3. Figürinlerin şekilsel dağılımları için örnek tablolar.

Şekillerine göre ayrılan figürinler, daha sonra türlerine göre sınıflandırılabilirler (Bkz.Tablo 4).

Tablo 4. Figürinlerin tür dağılımları için örnek tablo.

BİÇİM	Toplam	Belirsiz	Kesin
İnsan	x	X	x
Falluslar	x	X	x
Hayvanlar	x	X	x

Figürinlerin malzeme ve biçim analizlerinden elde edilen veriler yerleşim alanındaki figürin materyallerinin dolaşımının ve kontekst kavramlarının tartışılmasını sağlar.

Şekil 1.3 Makedonya'da bulunmuş olan insan biçimli figürinlerin tipolojik çalışması (Papathanassopoulos,1996:209)

Heykelciklerde üç ayrı temel biçim görülür: Bunlardan birincisi, baş, boyun, kol, bacak gibi gövde bölümleri, baş ve gövde üzerindeki uzuvların detaylı olarak verildiği; "Plastik Biçimliler"dir. "Yassı Biçimli" heykelciklerde baş, boyun, gövde ve bazen kollarla bacaklar levha şeklinde yassılaştırılmış, kesitte oldukça ince bir görünüm sergileyen iki boyuta indirgenmiş stilize örnekler görülür. Yassı biçimli gövdeler, kendi içerisinde; Armut, Çan, Disk, Dörtgen, Kum saati, Torba gibi alt biçimlere ayrılmaktadır. Heykelciklerde görülen üçüncü temel biçim, genellikle baş ve gövdenin, boyun, kol ve bacak ayrıntılarından arındırılmış olarak tasarlandığı ve kesitte silindirik görünüm sergileyen şematik örneklerdir ve "Silindirik Biçimliler" olarak adlandırılırlar (Aydıngün,2003:92). Figürinlerin, temel biçim ve gövdelerinin tanımlanmasının yanı sıra; duruşlarına, baş ve boyun tiplerine, kol biçimlerine, organlarına ve baş, boyun, gövde üzerindeki bezemelerine de bakılmaktadır. Yüzlerin, kaş, kulak, burun, ağız ve göz gibi uzuvlarla belirtildiği Plastik biçimli baş tipleri, kendi içerisinde; düz yüzlü, üçgen yüzlü ve kuş yüzlü gibi gruplara ayrılırlar. Yassı biçimli başlar; yuvarlak, hilal, dörtgen, sap, silindirik ya da konik biçimli olabilir ve bu tip başlarda yüzler genellikle uzuvlar olmaksızın betimlenmiştir. Heykelciklerin baş ve gövde oranına bakılarak boyun biçimleri; kollar ve ellerin duruş ve çeşitliliğine bakılarak kol biçimleri belirlenir. Heykelciklerin bazı örnekleri ayakta durur, bazıları oturur, bazıları da uzanır biçimde tasarlanmışlardır. Bacakların ayrık, bitişik, bükülmüş ya da sütun şeklindeki tasarımı, ayakta veya oturur hissini vererek, duruşu göstermektedir[129]. Ayrıca, heykelciklerin yüzleri, baş, boyun ve gövdeleri üzerinde yer alan uzuvlar ile bezemeler de kendi içlerinde sınıflandırılırlar (Aydıngün, 2003: 93).

Figürinlerin şekilleri / biçimleri, bezemeleri, süslemeleri gibi tipolojik özelliklerinin değerlendirilmesi sonucu, ortak ya da farklı yönleri belirlenerek, gerek kendi durumları, gerek kültürleri üzerine çeşitli bakış açıları geliştirilir. Tipolojik değerlendirme, günümüz kullanımı ile halen geçerliliğini koruyan bir yöntemdir ve geçmişte de pek çok bakış açısının oluşumuna (Örneğin, geçmiş Yunan, Roma

[129] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdolleri; *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü* Doktora tezi (Aydıngün,2003)

toplumlarından etkilenenler için ana tanrıça fikrini yaratması gibi) katkısı olmuştur. Ancak, tarihleme yöntemlerinin gelişimiyle beraber, daha kullanışlı hale geldiğini söyleyebileceğimiz tipolojik bakış, ileride pek çok arkeolojik yaklaşımın ve ileri sürülen bazı kuramların çürütülmesine de katkıda bulunabilir. Bu yönüyle yöntemin yararlılığı görülmektedir ve yöntem, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1.3. 3. 3. 2. Tanımlama

Heykelcikler fiziksel olarak somutturlar. Ele alınabilir durumdadırlar. Ölçüleri, somutlukları, onların sahip olma kapasitelerini arttırmakta ve hareketlilik kapasitelerini göstermektedir. Figürinlerin eksiksiz olarak tanımlanmaları, karşılaştırmalarının yapılabilmesi için önemlidir. Böylece figürinlerin yayılım alanları, tarihleri, karşılaştırılan bölgelerdeki diğer figürinler ile ortak ya da farklı özellikleri, evrensel ya da dönem, bölgeye bağlı olarak taşıdıkları / taşımadıkları anlamlar belirlenebilir. Tanımlamanın bir önceki bölümde anlatıldığı üzere tipolojik özelliklerine bağlı olarak yapılması arkeolojide geleneksel bir yaklaşımdır. Ayrıca, figürinler tanımlanırken teknolojileri, yapıları (kalite ve niteliklerine bakılması), bağlamları gibi önemli verilerin göz önünde bulundurulması, figürinlerin diğer buluntu grupları, insanlar ve yerleşmenin bütünüyle ilişkili olarak yorumlanmasına yardımcı olur. Tanımlanan figürinler, bu tanımlardaki tipolojik, teknolojik özelliklerine göre adlandırılabilecekleri gibi; işlev, bağlam, insan ve zaman faktörüne bağlı olarak da adlandırılabilirler. Bazı figürinler ise onlara yakıştırılan kuramlarla (Tanrıça Figürinleri, Mezar Figürinleri gibi) bilinmektedirler. Ancak, bilimde her şeyin değişebilir olduğu ve dogmaların olmadığı göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir buluntunun bir kuram, görüş ya da yaklaşım ile anılmasının geçerliliği tartışma konusudur.

1.3. 3. 3. 3. Analojik Bakış

Tarihöncesi dönemler için, figürinler diğer el yapımı nesnelerle birlikte kültürel bileşimi kronolojik ve coğrafi anlamda yaratmak için kullanılırlar. Ticaret, belli özellikteki nesnelerin belli mesafelerde yer değiştirmesi olarak tanımlanacak olursa;

farklı toplumlar arasındaki ticaret, bir kültürle birlikte tanımlanan nesnelerin, başka bir çağdaşı kültürün el yapımı özelliği ile ilişkili bulunduğunda kanıt olarak kullanılabilir. Ticareti nesnelerin hareketi için bir açıklama unsuru olarak kullanmak, nesnelerin kalite ve miktarına ve onların dağılımındaki uyuma bağlıdır. Küçük ölçekli dağılımlar ilk yerleşimcilerin gelişini, geniş dağılımlar ise büyük oranda ticareti yansıtır. Figürinler, eski dönemlerdeki en önemli ticaret malları olarak görülmezler. Bu, bir bakıma doğrudur. Figürinlerin önemi, kültürel geleneklerin yayılmasındaki etkiyi ve kültürlerarası ilişkilerin boyutunu göstermesindedir. Figürin geleneklerinin ortaya çıkışları, birbirlerini etkilemeleri, farklılaşmaları, yayılımları ve sona ermesi çeşitli etkenlere bağlı olarak değişir. Bu nedenle figürinlerin değerlendirilebilmeleri için çok yönlü bakış açısına sahip olmak gerekir. Analoji yöntemi, hammaddenin bölgesel ve bölgelerarası durumunu, kronolojik gelişimini ve tarihlenmesini sağlamaktadır.

Farklı kültürlerin nesneleri (figürinler) arasında benzerlikler ya da ilişkiler kurulmaya çalışılması, kültürel etkileşimin düşünülmesinin bir sonucudur. Ancak, her ilişki etkileşim anlamına gelmeyeceği için, burada ilişki ve etkileşim kavramları birbirlerinden ayrı olarak ele alınmalıdır. Farklı bölgelerde bağımsız olarak gelişen kültürler olabileceği gibi, figürinlerin yapım gelenekleri de her zaman gelişerek ilerlememiştir. Bu bağlamda, figürinlerin yapıldıkları dönem ve coğrafi alanları değerlendirilirken, bu objeler kendi durumları ve özellikleriyle beraber incelenirler.

Bu kapsamda ele alacağımız bir başka madde de yoğunluktur. Yerleşim alanlarında figürinlerin yoğunluk oranı, üretimi etkileyen nedenlere bağlı olarak değişir. İhtiyaç ve beğeni ise bu nedenlerin başında yer almaktadır. Analojilerde, farklı yoğunluk ve benzerlik düzeylerinin ayrılacağı farklı coğrafi bölgelerin tanımlanması önemlidir. Çünkü bir figürin geleneğinin coğrafi sınırlarının belirlenmesi için; dağılım alanı, bu alandaki yoğunluğu ve dağılım gösterdiği alandaki farklılıkların değerlendirilmesi gerekir. Böylece, kültürün tarihsel, dönemsel özellikleri ve o kültürün içindeki figürinlerin yayılım alanları, üretim organizasyonları, coğrafya ve figürinlerin biçimlerinde bölgesellik olup olmadığı, kullanım alanları, sayısal çoklukları gibi konularda elde edilen bilgiler yorumları getirerek, geçmişin kurgulanmasına

yardımcı olurlar[130]. Örneğin, figürinlerin sayısal çokluğu, bu objelerin toplumlarda oynadığı sembolik rolün önemini göstermesi açısından önemlidir ve Güneydoğu Avrupa'da, figürinlerin miktarı yaklaşık 50.000 civarı tahmin edilmektedir. Bu miktar, figürinlerin Neolitik toplumlarda önemli sembolik bir rol oynadığı ve bu buluntu grubu hakkında bilgimizin derinleştirilmesine değeceği şeklinde yorumlanmıştır (Hansen, 2005:195).

Analojiler, özellikle etnografik analojiler, arkeolojik yorumun odak noktası olarak benimsenirler. Arkeolojik yorumdaki analojilerin kullanım öğelerinin hemen hemen hepsi , (sadece) gerçekten yaşanan geçmişle ilgili bilgilerimizi geliştirdiğine dair fikri paylaşırlar. Örneğin, Manfred Eggert (1995:36), edebi olmayan arkeolojik kaynakların, yorum ve içerik yönünden nesnel olmaları nedeniyle, sadece analojilerin yardımıyla yorumlanabilecekleri fikrindedir. Bu bağlamda, analoji iyi bilinen (tarihi ya da etnografik) analoji kaynağından, kısmen bilinen (arkeolojik) analoji konusuna iletilen bilgiyi kapsamaktadır. Analojiye ilişkin pek çok tartışmada, sorun sadece hangi tür analojilerin kullanılması ya da kullanmaması gerektiği; hangi koşullar ve hangi amaçlar doğrultusunda olması gerektiği şeklinde tanımlanır (Örneğin, Hodder 1982; Wylie 1985). Arkeolojide analojinin kullanımına dair tartışmalar, 1990'lardaki Anglo-Amerikan arkeolojiyle son bulmuş; bunun aksine arkeologlar arasında açık tartışma ve ilgi yaratan bir kaç teorik konudan biri olan analojinin kullanımı, bugünkü Almanya'da çok canlı kalmıştır (Gramsch -Reinhold 1996'ya Bkz.).

1.3. 3. 3. 4. Tarihleme

Bir kültürün anlaşılabilmesi, tanımlanabilmesi için, o kültürü meydana getiren insanların, o günkü doğal çevrelerinin, içinde yaşadıkları biyolojik ortamı oluşturan hayvan ve bitki topluluklarının (ekolojilerinin), insan, hayvan, bitki ilişkilerinin, ellerindeki kaynaklardan yararlanma biçim ve derecelerine bağlı olarak ekonomilerinin, teknolojilerinin, sosyal, politik, sanatsal, inançsal düzeylerinin aydınlatılması gerekmektedir. Aynı bağlamda, kültürleri oluşturan insan kaynaklarının içinde, yaşadıkları dönemin mutlak tarihlendirilmelerinin yapılmasına;

[130] Bkz Ekler Bölümü **Sözlük,** İstatistik**.**

gerek çağdaşları olan, diğer kültürlerin, ya da uygarlıkları meydana getiren topluluklarla, gerekse doğal ve biyolojik ile olan ilişki ve karşılıklı etkileşimlerinin tümüyle açıklığa kavuşturulmasına çalışılmaktadır.

Bu amaçlara koşut olarak fen ve doğa bilimleri yöntemlerinin kullanılarak buluntularla ilgili her türlü ölçüm ve değerlendirmenin yapılması, yani arkeometri yöntemlerinin uygulanması görülür[131]. Arkeometri'yi çeşitli disiplinlerin Arkeoloji'de ortak çalışması şeklinde özetleyebiliriz. Bu disiplinlere örnek olarak antropoloji, zooloji, botanik, biyoloji, biyokimya, metalürji, malzeme bilimi, yerbilimleri, fizik, kimya, matematik, istatistik, bilgisayar bilimleri ve çeşitli tarihleme yöntemleri sayılabilir.

Arkeolojik çalışmaların başlangıcı çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bununla birlikte, bahsedilen disiplinlerin kullanımı ve uygulanması ortalama olarak son elli yıldır büyük bir gelişme göstermiştir. Elli yıl öncesine kadar mutlak tarihleme, yazılı kaynakların verdiği bilgiye bağlı olarak en fazla M.Ö. 3 bin yıllarına kadar inmekte ve bundan daha eski olanlar göreli olarak tarihlendirilmekte, yaşlandırılmaları ise tahmine dayanmaktaydı. Arkeometri yöntemlerinin gelişmesi, mutlak kronolojinin sınırını da genişletir ve böylece geçmiş, giderek daha hassas bir şekilde takvim yılına bağlanabilmektedir (Özdoğan, 2002: 36).

Figürinler ile ilgili olarak iki tip tarihleme yönteminden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi, figürinlerin bulunduğu ortama göre tarihlenmesidir. Figürinin bulunduğu ortamın(örneğin işlik) tarihi, burada bulunan figürin tiplerinin kullanılmış olduğu zamanı gösterir. Ancak, bir figürinin yapım geleneğinin yayılım zamanını ve geçirdiği evreleri tarihleyebilmek için, aynı tip figürinlerin bulunduğu başka ortamların verdiği tarihlerin de sıralanması gerekir. Figürin tiplerinin ve üzerindeki

[131] Arkeolojik kalıntıların tipolojik sınıflandırılmalarında, teknolojik düzeyin belirlenmesinde matematiksel kümeleme ve serileme teknikleri, bilgisayar arkeolojisi ve istatiksel yöntemler giderek artan bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak çeşitli gruplara giren yöntemlerin, aynı alanların dışında değişik amaçlar için de kullanıldıkları unutulmamalıdır. Örnek olarak polen analizi (palinoloji) polen kronolojisi için olduğu kadar, doğal çevre, bitki örtüsü, iklim koşulları için de önemli bir gösterge sayılmaktadır.

süs / bezemelerin karşılaştırma yöntemiyle tarihlenmesi, bu objelerin yer aldığı ortamın göreceli olarak tarihini öğrenmemizi sağlar. Böylece, benzer özellikler gösteren figürin grupları ve biçimlerinin belirlenmesi ile karşılaştırılan yerleşimlerin çağdaş olup olmadıkları anlaşılabilir. Öte yandan, figürinlere bakılarak bulundukları ortamın tarihlenmesi de mümkündür.

1.3. 3. 3. 5. Teknolojik Bakış

Teknolojik inceleme yöntemi sonucunda, kullanıldığı ve tekrarlandığı anlaşılan âlet (figürin) yapım teknikleri, geleneksel bir anlama ve kültürel bir değere sahip olacaktır (Otte, 1991: 128). Figürinlerin teknolojik olarak incelenmesi, o günkü toplumun teknolojik düzeyi, başka toplumlarla etkileşimi, üretimde ticaret ya da bireyselliğin önemi, toplumun güçlülüğü, korkuları, objeye verilen değer ya da toplumun değerleri bakımından objenin ifadesi gibi pek çok konuda bilgi edinmemizi sağlar. Teknolojik çalışmalarda amaç, doğadaki mevcut hammaddenin figürin haline gelene kadar geçirdiği işlemlerin anlaşılmasıdır. Bu işlemlerin başlangıcı olarak, uygulanacak tekniğin sınırlarını belirleyecek olması açısından, hammadde oldukça önemlidir. Kullanılan hammaddeler işlenen parçanın biçimsel özelliklerini, tiplerini, çalışma şekillerini ve yapım uygulamalarını etkileyecektir (Semenov, 1964:39).

Figürinlerin yapımında her türlü hammadde denenmiştir. Kil yaygındır, her yerde bulunan bir materyaldir. Minicik figürinler alet olmaksızın, elle, çabucak yapılabilir. Bu yapım, ön bir eğitim ya da beceri gerektirmez. Pişirilmeyen kilden figürinler fazlasıyla kırılgandır, bundan dolayı sınırlı bir ömrü vardır. Diğer taraftan, figürinler renkli taştan bedenleriyle belki de özel güçleri heykelciliğe katan özelliklerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca oyulan taş, sağlamlığı, zaman ve enerji bileşimini; beceriyi, yapanın bilgisini ve dönemin alet çantasını gösterir. Kullanılan hammaddeye bakılması, heykelciklerin dayanıklılıkları, hammadde konusunda özel bir tercihe gidilip gidilmediği, sosyal statülerin belirlenmesi gibi pek çok açıdan önemlidir.

Figürinlerin yapım aşamasında bulunan yenilikler, bulundukları kültür hakkında bilgi verirler. Bazı kültürlerin teknik gelişmeleri hızlı, bazı kültürlerin ise göreceli olarak daha yavaş gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, heykelcikler çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılayan ekonomik anlamları bakımından da oldukça önemlidirler. En erken zamanlardan itibaren, insan toplulukları, işlenmemiş malzemelerini komşularıyla hatta diğer bölgelerde yaşayan insanlarla değiştirmiş ve imal etmiştir. İnsanlar en iyi alet yapılabilen taşlar, metal, maden, cevher ve deniz kabukları gibi özellikle değer biçilen malzemeler boyunca veya yerel olarak imal edilemeyen insan yapıları için uzaklara yolculuklar yapmışlardır. Heykelciklerin dayanıklı hammaddelerden üretilmiş olması, günümüzde onları izleme imkânı sağlar. Dolayısıyla, ticaret yolları, değişim, dağıtım noktalarını görebiliriz.

Teknoloji, figürinlerin üretim sürecinin bağlamı olarak da açıklanabilir (Hodder, 2005). Bu açıdan bakılacak olursa; son yıllarda yapılan çalışmalarda konu daha da önem kazanmıştır. Örneğin, ince-kesit çalışmaları, hammaddesi toprak olan figürinlerin kompozisyon ve doku özelliklerini belirler. Seramiklerin sınıflandırılması, kil yataklarının aranması, seramik yapım teknolojisi hakkında bilgi vermesi ve diğer çalışma tekniklerinin yöntemi olması bakımından arkeolojide gerekli ve yararlıdır. Ayrıca, arkeolojik buluntularda kullanılan iz element analiz yöntemleri ile binlerce yıl önce uygulanan teknoloji ve kaynak analizlerinden yararlanarak ticari ilişkiler ve göç yolları saptanabilmektedir. Bu analizler hangi kaynakların kullanıldığını gösterebilir.

Heykelciklerin yapımının, malzemenin (kil) elle şekillendirilip doğal olarak kurutulması şeklinde mi yoksa fırında pişirilme yoluyla mı olduğu anlaşılır. Böylece, pişirme ısıları üzerinde yapılacak bir çalışma istenerek mi pişirildiğini yoksa fırınlarda ve yangınlarda kazara mı piştiklerini ortaya çıkarabilir.

Üretim merkezlerinden, atölyelerden, fırınlardan, çöplüklerden veya toplu buluntu gruplarından elde edilen figürinlerle, kaynağı belli olmayan figürinler üzerindeki parmak izleri incelenerek, karşılaştırılır ve buradan bazı sonuçlara gidilir. Buna göre, parmak izleri üzerine yapılan çalışmalar, tarihleyici ölçüt olacak; figürinlerin

formlarındaki gelişim-değişim bağlantılarının, stil gelişiminin takibinde önemli avantajlar sağlayacak; kültürel alışverişin yönü ve etkileşime yönelik problemlerin çözümüne yardım edecek; toplulukların ekonomik yapıları, günlük yaşam ve bunun parçası olan kurumlar ve sistem için ipuçları verecektir. Bu yolla geçmişte figürinleri yapanların hastalıkları ve hatta genetik incelemeleri yapılabilmekte, bunların bir çocuğa mı, kadına mı yoksa erkeğe mi ait olduğu anlaşılabilmekte ve kullanılan boyaların analizi yoluyla, figürinlerin yapımlarındaki özelleşmenin derecesi belirlenmektedir.

Figürinlerin teknolojik olarak değerlendirilmesinde bezemeler de önemli yer tutar. Geçmiş toplumlarda yaşayan insanlar zamanla figürinlerin üzerine estetik beğenilerini sergileyen bazı motifler yerleştirmiştir. Figürinler üzerinde görülen bezemelerin yapılabilmesi için hammaddenin, boyaların bulunması, hazırlanması ve ne şekilde uygulanacağına karar verilmesi gerekmektedir. Bu nesneler, yapımlarında bir standarda oturtulmuştur. Genelde baklava biçimindedirler veya önden ya da arkadan gösterilmişlerdir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu figürinleri sıradan insanların yapmadığı, toplumda bu tekniği bilen profesyonellerin olduğu düşünülebilir.

Çeşitli teknolojik değerlendirmeler yoluyla ulaşılan tüm bu sonuçlar çoğaltılabilir. Gerçekte, her inceleme kendi içinde de farklı kapılar açılmasına ve değerlendirmenin farklı bir boyuta taşınmasına olanak sağlamaktadır.

1.3. 3. 3. 6. İşlevsel Bakış

Arkeolojik araştırmalarda bulunan tarihöncesi dönemlere ait figürinlerin işlevlerinin araştırılması için etnolojik gözlemler, ortamın işlevsel yönü, figürinlerin üretildikleri hammadde grubunun teknik özellikleri, sayısal dağılımlar gibi çeşitli kaynaklara başvurulur. Tüm bu yöntemlerin sonucunda elde edilen bilgilere dayanarak benzer ya da ortak noktalar değerlendirilir ve arkeolojik buluntu ortamı ile tipolojik çalışmalar doğrultusunda, figürinlerin işlevleri ile ilgili kuramlar belirlenir. Çeşitli dönemlerde, bölgelerde üretilmiş heykelciklerle ilişkili olarak pek çok yaklaşım, yöntem, yorum

ve kuramlar üretilmektedir. Bu kuramların ortak yanı; heykelciklerin yapım ve kullanım amaçlarının yeniden düşünülmesi olarak yorumlanabilir. Figürinlerin, oyun nesneleri, cinsel obje, maket, temsil, yanılsama olmalarından; kült nesneleri ya da sembolik nesneler olmalarına dek, birçok yorum yapılmış ve bu yorumlarda figürinlerin pek çok işlevinin olabileceğinden bahsedilmiştir.

Bu objeler, pek çok farklı yöntemle görünecek şekilde üretilmiş olabilirler. Bazen estetik hoşluk, bazen işlevsel açılardan yorumlanan heykelciklerin, yapım ve kullanım amaçlarının kesin olarak belirlenip belirlenemeyeceği tartışma konusudur. En çok kabul gören, figürinler hakkında kültürel bir nesne olarak, tarihöncesi ve ilk çağ kültürlerinde en fazla anlam kazandığı yerlerden biri olan inançla ilgili yorumlamalardır. Bu yorumlar figürinlerin yapıldıkları hammaddelerle de ilişkilendirilir. Örneğin, figürinlerin yapıldığı hammaddelerden biri olan seramiğin plastik özelliği, kolay, ucuz ve çabuk üretilir oluşu, toplumların inançsal kültürlerinde yer alan, tapınma, ayin, sunma ve cenaze törenleri gibi ritüel etkinliklilerindeki ihtiyaçlarına geniş ölçüde karşılık verdiği şeklinde yorumlanır[132].

Figürinler belli işlevlere sahip olabilirler. Ancak, elde edilen her figürinin de bir işlevi ya da bir anlamı olması gerekmez. Bu objeler, gördüğünü yapmış bir insanın üretimi bile olsalar en azından bulundukları dönem ve yapanın bilişsel düzeyi hakkında bilgi sağlayan birer veridirler.

Figürinlerin işlevlerini anlayabilmek için yukarıda anlatılan tüm bakış açılarından yararlanılmaktadır. Heykelciklerin kendi durumları, tipolojileri, bağlamları, buluntu topluluğu içindeki yerleri, kalitesi, niteliği, kullanımları, bulundukları dönemler, yerleri ve yoğunlukları gibi her veri önemlidir. Bütün bu şekillerde, heykelciklerin anlamları ortaya konur. Buna benzer olarak, heykelciklerin kullanım alanlarıyla ilgili, detaylı analizler de yapılmalıdır. Bazı figürinler, atılmadan önce kırılma, eskime ya da yıpranmaya çok ender olarak maruz kalacakları şekilde kullanılmış ve

[132] Değişik şekilli heykelcikler seramiğin en erken dönemlerini oluşturur. Bu heykelcikler küçük boyutlarda yapılmışlardır ve sembolik anlamlar içerirler. Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

bazıları da özensizce kullanılmış olabilirler. Kimileri kült uygulamalarında atma işleminin bir parçası olarak bilerek kırılmış olabilir. Kullanım alanlarındaki çok büyük farklar figürinlerin işlevleri hakkında pek çok şey söyleyebilirler. Örneğin, kilden yapılmış ev modellerinin[133] hangi amaçla kullanıldığı tam olarak bilinememektedir. Bu objeler, bir bakıma evlerin heykelcikleri olarak düşünülürse, nesnelerin sembolik anlamlarının varlığı akla gelmektedir. İşlev hakkında kesin veriler yoktur ancak heykelciklerin dönem mimarisini yansıttığı ve yapının eski şeklinin belirlenerek yeniden yapımı (rekonstrüksiyon) ile ilgili denemelerde yardımcı olduğu da düşünülmektedir[134]. Bu modellerin dönem mimarisini yansıttığı düşünülür ve bazı örnekler modellerin neyi sembolize etiği konusunda fikir üretmeye yardımcı olurlar. Bunlardan bir tanesi de J.Garstang tarafından yorumlanan, Jericho'da bulunan ve MÖ 5500–4500 yılları arasına tarihlenen heykelciktir[135]. Garstang, bu modelin evi, kutuyu ya da Neolitik tapınağı gösterdiğini düşünür. Morales'e göre bu modeller sadece evleri temsil etmektedirler[136]. Modellerin çoğu yapıların hücrelerinde veya kanallarının arasında bulunmuştur. Bu nedenle, bağlamlarına bakılarak modeller figürin değildir ve yapıyı inşa edenlerce üretilmemiştir yorumu yapılır. Bu düşünceye göre, kanallar ya da hücreler ölü gömmek için yapılmış olsalardı, ev modellerinin de ölü hediyesi olabileceği söylenebilir ve bu modeller ayrıca oyuncak olarak da yorumlanabilirler (Bıçakçı,1995:109). Ev modellerinin işlevlerini ve yapılış nedenlerini açıklamak için "Yapı Kültü" verileriyle birlikte değerlendirilmesi, bu objelerin düşünsel dünyalarının bir parçası olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

---

[133] Yakındoğu'da, Kıbrıs ve Güneybatı Avrupa'da geç dönemlere ait birçok ev modeli bilinmektedir. Yakındoğu'da en çok Çayönü yerleşmesinde ele geçirilmiştir. Jarmo ve Jericho ev modelleri de söylenmelidir. Jarmo'daki ev modelleri kabaca Çayönü'ndekilerle çağdaştır. Ancak Jericho'da bulunan bir model, Geç Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenir. (Bıçakçı,1995:109). Avrupa için ise, bilinen tümü kilden yapılmış ev modeli, Teselya, Makedonya ve Yunanistan'dan gelmektedir (Toufexis,G.1996:161-162) .

[134] Örneğin Çayönü yerleşmesinde, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait olarak bulunan kilden üç ev modeli, yerleşmedeki hücre planlı yapıların yeniden yapımı ile ilgili denemelerin yapılmasında yardımcı olmuştur. Bu denemelerin sonuçları, çağdaş diğer yerleşmelerdeki yapıların yeniden kurulmasında da yardımcı olabileceği şeklinde yorumlanır (Bıçakçı, 1995:101.)

[135] 102 cm yüksekliğinde, 77cm genişliğinde olan bu ev modelinin duvar kalınlıkları yaklaşık 4 cm'dir (Bıçakçı, 1995:101).

[136] Ayrıntılı bilgi için Bkz. "Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell-plan Buildings", *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları/ Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, (Bıçakçı, 1995).

Ev modellerinde olduğu gibi, tüm figürinlerde de, işlevlerin anlaşılabilmesi için ortamın ve yerleşmenin bir bütün olarak, tüm buluntular ile birlikte değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Bir figürin incelenirken elde edildiği ortam bize objenin kullanım amacı ve kültür içerisindeki rolü hakkında bilgi sağlamaktadır. Örneğin, figürin eğer gömülmüş bir yapı içerisinde ve sembolik anlamları ile bilinen buluntularla beraber bulunmuşsa bize anlatacağı şey işlikte bulunduğunda anlatacağından farklıdır.

1. 3. 3. 3. 7. Ortamsal Bakış

Buluntu durumu, evresi, dönemi aynı olan, birbirine ait parçalardan oluşan buluntu grubu ortam / bağlam (kontekst) olarak tanımlanmaktadır. Buna göre ortamlar niteliklerine göre üç grupta toplanırlar: Yapı ortamları, kullanım ortamları ve karışık ortamlar(Pfalzner 1995:8). Figürinler bina içi alanlar, mekân tabanları ve buna bağlı olarak ocak, çukur ve gömütlerde bulunabileceği gibi; mimariye bağlı olmayan alanlardaki çöp çukuru, küllü alan, açık avlu gibi alanlardan ya da çeşitli dönem malzemelerinin karışık olarak geldiği tesfiye tabakası, moloz yığıntısı gibi alanlardan elde edilebilirler. Kazı alanı içinde yerleşim bölgesi, mezarlık ve çöplük gibi alanların belirlenmesi için arkeolojik toprak örneklerinde fosfat analizi (AFP) yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem, kazı alanından alınan toprak örneklerindeki organik ve inorganik fosfor miktarının belirlenmesi olarak açıklanabilir ve uygulamada en çok kullanılan yöntemlerden biridir.

Bütün ve bozulmamış halde bulunan heykelcikler genellikle hemen her yerde karşımıza çıkarlar. Mezarlarda, ev ortamında, tapınaklarda ya da çöplüklerde olsunlar; bu birincil ortamlar kendi orjinal anlam ve işlevleri hakkındaki herhangi bir yorum için çok önemlidir. Ayrıca ikincil ortamlar da, figürinleri yorumlamak için yardımcı olabilirler. Örneğin, bir figürin gömülmüş bir yapıda sembolik olarak yorumlanabilecek türden diğer buluntular ile birlikte bulunmuşsa, inançla ilgili bir bağı olup olmadığı düşünülür. Ancak, bir figürin, başka figürin parçalarıyla beraber, çöp alanlarına atılmışsa ya da açık alanlarda ve aşınmış olarak bulunmuşsa, diğer yorumların yanı sıra, kutsallığını yitirdiği şeklinde de düşünülebilir. Bazı

durumlarda, yapım ve atma süreçlerinin, heykelciklerin kendilerinden daha büyük önem taşımış olması mümkündür (Hodder 2005, 2006; Meskell-Nakamura 2006).

Figürinlerin binalardaki yaygın dağılımı, bunların evlerin içinde genel kullanımları oldukları yorumlarını getirir. Ev içlerinden gelen figürinler, ev halkının kendi içinde yaptığı bazı törenlere bağlanabilir Bazı kazı merkezlerinden çıkan buluntular, figürinlerin işlevlerini büyük oranda aydınlatmış ve bu nesnelerin sunu ve mezarlık nesnesi olarak kullanıldıklarını bizlere büyük ölçüde ispatlamıştır. Fakat buna rağmen figürinlerle yapılan törenlerin ve işlevlerinin kronolojik ve coğrafi yayılımları şu ana değin tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Bu objelerin kullanımlarının cinsiyetle ya da ölüm sırasındaki yaşla ilintili olup olmadıkları bilinmemektedir. Bunun yanında figürinler aynı zamanda kutsal olmayan (profan) ortamlarda da, ele geçmektedirler. Bu kontekstlerde figürinlerin, günümüzdeki biblolar gibi basit dekorasyon objeleri olduğu veya ev kültleri ile ilgili oldukları ya da oyuncak ve hatta tılsım-nazar objeleri olduğu düşünülmektedir; fakat bu konu yine beraberinde birçok sorular doğurmaktadır.

Figürinlerin coğrafi dağılımlarının değerlendirilmesi de ele alınabilecek bir başka önemli konudur. Örneğin, Avrupa'nın geniş alanları üzerindeki dağılımının büyüklüğü, Venüs figürinlerinin doğasını anlamanın, Avrupa'da anatomik olarak ilk modern insanların inançlarını ve sosyal sistemlerinin anlamada çok önemli bir adım olduğunu gösterir. Hahn, bu taşınabilir sanat ürünlerini anlamaya çalışırken, arkeolojik ortamı analiz etmenin önemini vurgular; özellikle davranışsal ve kültürel sistemlerdeki fonksiyonun ilişkisi üzerinde durur (Hahn,1993:229).

1.3. 3. 3. 8. Etnografik Bakış

Etnografya, toplum bilimlerinin belli bir insan topluluğunu betimlemeyi amaçlayan dalıdır. Günümüzde neredeyse tümüyle alan araştırmasına dayanır ve incelenen halkın günlük yaşamıyla kültürünün içinde yer almayı gerektirir. Yöntem olarak etnografya, kültürel genellemelerde bulunmak ve karşılaştırmalar yapmak şeklinde açıklanabilir. Araştırmacı, bir yandan yansızlığını koruyup, bir yandan da gündelik

yaşama olabildiğince katılarak çalışır. Katılımcı-gözlem olarak adlandırılan bu yöntem, yabancı bir kültürün her yönüyle anlaşılması için gerekli ve yararlı bir yöntemdir ama uygulanması zordur. Çünkü araştırmacı bilinçli olmasa da, bazı kültürel önyargılarını içinde bulunduğu duruma aktarabileceği gibi, incelediği topluluğun etkisinde de kalabilmektedir. Katılımcı-gözlem yönteminin yanında, çağdaş etnograflar, genellikle bilgi almak üzere seçtikleri kişilerle yakın ilişki kurarlar ve bu kişiler törenler, akrabalık ilişkileri ya da kültürel yaşamın öteki önemli yanları konusunda özel bilgiler verirler. Bu yöntemin riski de, önyargılı bilgi tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmaktır. Çünkü bilgi vermeye gönüllü olanlar genellikle topluluğun kıyısında kalmış kişilerdir; topluluğa yabancılaştıkları ya da yabancı için özel kişi olmayı istedikleri için de kültürel ve toplumsal olgulara nesnellikten uzak açıklamalar getirebilirler. Yerinde yürütülen etnografik çalışmalara ilişkin son bir risk de, etnografın topluluk içinde bulunmasından dolayı, bilerek ya da bilmeyerek kültürel değişikliğe yol açma olasılığıdır. Aynı şekilde arkeolojik çalışmalarda etnografyanın kullanımında da dikkat edilmesi gerek nokta yaşayan kültürün geçmişteki kültür olmadığıdır.

Etnografik bakış açısında toplumsal gelişmeleri geri kalmış, sınıflı toplum öncesi topluluklar, halklar, aşiretler incelenir ve onların yapmış oldukları figürinlere bakılır. Amaç bu yolla geçmiş toplumların en eski dönemlerinde figürinlerle ilgili kapsamlı bir kurgulama oluşturmaktır. Ancak, etnografinin elde ettiği malzemelere dikkatli bakmak gerekir. Örneğin Avustralya'da, Afrika'da, Okyanus Adaları'nda geri bir düzeyde yaşayan topluluklar, herhangi bir toplumsal ya da kültürel gelişme evresinde değillerdir. Böyle bir şeye gerçek anlamda ancak Paleolitik Dönem'de rastlanabilir bu nedenle malzemelerin incelikli olarak ele alınması ve sonraki değişmeler ile yabancı etkilerden uzakta kalmış en eski katmanların özellikle ayıklanması gerekir.

Tarihöncesi figürinlerinin büyüsel olduğu düşüncesi, inanç figürinlerine sahip olan küçük ölçekli grupların etnografik gözlemleriyle başlar. Figürinlerin etnografik değerlendirmeleri sonucu özellikle sembolik olarak nitelendirilebilecek pek çok yorum yapılmıştır. Bu yorumlarda en bilinen yaklaşım objelerin büyü için kullanılmış olabilecekleri düşüncesidir. Zamanla bu yaklaşım ve yorumlar

çeşitlenerek insan, kötü ruhlar, ruhlar ya da ataların sembolleri ve gizemli güçlerin araçları olarak bireysel hayvan ya da insan figürinleri düşüncesine varır.

Heykelcikler tanrıçaları, efsanelerin karakterlerini, atalarını, özel bireyleri betimleyebilirler ya da insanların genel tasvirleri olabilirler. Konuyla ilgili verilerden ilki ve en açık olan aşaması; cinsiyet, yaş, duruş, giysi, süsleme ve hareketi kapsayan birkaç önemli konuyu değerlendirmektir. Bazı durumlarda özellikle birkaç detaylı kısım diğer pek çok heykelciği yorumlamada ipucu olabilir[137] . Figürinler etnografik örneklerden yola çıkarak işlevlerine göre gruplandırılmıştır[138]

1.3. 3. 3. 9. Nesnel Bakış

Figürinler, insan kültürünün doğada var olmayan bir nesnenin yapılması anlamında ilk ve gerçek üretimlerinden biridir. Bu objeler, kültürün önemli bir öğesi olarak değerlendirilmektedirler. Ancak, figürin ve kültür ilişkisine girmeden önce, bu bağlamda, kültürün tanımı üzerinde de durmak gerekir. Kültür sözcüğünün çok anlam içermesinden dolayı bu kavramı tanımlamaya çalışmak oldukça zordur. Bozkurt Güvenç'e (1996) göre kültür, oldukça karmaşık bir örüntü olup; toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir bütünü ve işlevidir. Kültür, sosyal miras ve gelenekler birliği olarak, yaşam tarzı olarak, değer ve davranışlar olarak, çevreye uyum olarak, geniş anlamda eğitim olarak, bireysel psikoloji olarak, düşünüş olarak, sembol ya da sosyal etkileşimin ürünü olarak tanımlanabilir. Kültür kavramının bütün bu niteliklerini toparlamaya çalışan değişik tanımlama denemeleri vardır. Ruth Benedict'e göre kültür, bir topluluğun tüm etkinliklerini yansıtan ve onu diğer tüm toplumlardan ayıran eylem ve düşünceler dizinidir. Fonksiyonalist kültür kuramını ortaya koyan Malinowsi'ye göre[139] kültür; aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli gruplaşmalar

[137] Ayrıntılı bilgi için Bkz *The Birth of the Gods and the Beginnings of Agriculture*, Cambridge University Press, Cambridge. [Translated by Trevor Watkins from 1996 (2nd revised) edition of *The Birth of the Gods and the Beginnings of Agriculture*. Cambridge University Press, Cambridge. [Translated by Trevor Watkins from 1996 (2nd revised) edition of *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: La Révolution des Symboles au Néolithique*. CNRS Publications, Paris.
[138] Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.
[139] Malinowski 1944:39'den alıntılayan Güvenç,1996:98-101.

için yapılan belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel toplamdır (Güvenç,1996: 98–110). Bu ve buna benzer tanımların yanı sıra kültür kavramı kullanıldığı alanlara göre değişik anlamlar içerir. Ancak, bu tanımların hiçbiri tek başına kültürü anlamamıza yeterli değildir. Figürinler, yapıldıkları hammadde ile ilişkili olarak maddi, biçim ve bezemeleriyle sahip oldukları estetik değer açısından da estetik alandaki kültür ile ilgilidirler. Öte yandan, insanın yaşam tarzına, alışkanlıklarına getirdikleri özellikle inançsal katkıları açısından geçmiş toplumların bir parçası olarak bilimsel kültür tanımının içinde yer alırlar. Bu anlamda figürinler, kültürün çeşitli yönleriyle sistemli bir ilişki içindedirler ve onları yapan insanların kültürlerini bize aktarırlar. Figürinlerin toplumsal kültür içindeki anlamları ve yerleri üzerine düşünüldüğünde; bu objelerin işlevsel, toplumsal, teknolojik, inançsal gibi çok çeşitli anlamlar yüklendiği görülmektedir. Hepsi de kendi içerisinde kültürel açıdan değişik zenginlikler barındırır.

Yapılan değerlendirmelerde, figürinler çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak konu, şekil, tür gibi çeşitli kategorilere ayrılırlar. Ancak, hiçbir kategoriye girmeyen figürinlerin; çeşitliliğe, ince ayrımlara, farklılığa ve yapımlarındaki ustalığa göre kendi başlarına ele alınarak değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Süreç-Sonrası arkeolojide oldukça yoğun kullanılan bu değerlendirme 'Nesnel Bakış' şeklinde tanımlanabilir[140].

Arkeoloji geçmişi somut verilere dayanarak belgelemeye çalışan bir bilim dalı ise de; bunu yaparken, kendi döneminin bakış açısı, düşünce sistemi, arkeologun gerek sorduğu sorular, gerekse sorulara verdiği yanıtlar üzerinde ister istemez belirli olacağından; geçmişi inceleyen diğer bilim dallarında olduğu gibi mutlak ve nesnel bir sonucun çıkması olanaksız görünmektedir.

[140] Hodder, kendi dünyamızda eşyaları nesnelleştirmemiz ve onlara hareketsiz ve cansız şeyler muamelesi yapmamızdan söz eder. Hodder'in düşüncesine göre; geçmişteki heykelciklerden etkilenmemizin bir nedeni de, bunların eşyaların kendilerine ait özel anlamları ve güçlerinin olduğu bir dünyayı hatırlatmalarıdır (Hodder,2005:10.).

İKİNCİ BÖLÜM

2. FİGÜRİNLER VE ARKEOLOJİK KURAMLAR

Figürinlerin ele alınmasında kullanılan yöntemlerin önceliği ve çeşitliliği gibi, yorumlanmaları da arkeolojik kuramlara ve arkeologun benimsediği yaklaşıma göre kategorilere ayrılır. Konu hakkında yapılmış çok sayıda çalışma ve değerlendirme bulunmakta; bunlardan bazıları son derece iyi bilinmektedir. Amacımız, önceki bölümde bahsedilen figürinlerin değerlendirilme yöntemlerinin hangilerinin kullanıldıklarını, kullanım şekillerini ve kullanılma nedenlerini belli başlı çalışmalar ışığında ele almak; figürinlerle ilişkili olarak yapılan değerlendirmeler, kullanılan yöntemler ve yorumlar arasından başlıca örnekleri alarak, eldeki verileri, sorunları ve düşünceleri ortaya koymaktır. Böylece, çalışmalarda kullanılan yöntemler ve yapılan yorumlarla ilişkili olarak; arkeologun kendi alt yapısının ve arkeolojik bakış açısının buluntuların yorumlanmasının üzerindeki etkisi, bazı figürinlerin yorumlarıyla ilgili olarak ön plana geçip geçmediği, geliştirilen kuramların ve bilimsel yöntemlerin buluntuların yorumlanmasına katkısı, yorumların evrensel ya da bölgesel geçerlilikleri gibi pek çok soru sorulabilir. Bu bağlamda, figürinlerin değerlendirilmesinde kullanılan verilerin, arkeolojik kuramlar çerçevesinde ve heykelciklerin kendi içlerindeki çeşitliliğe bakılarak örneklenmesi planlanmıştır. Ancak, figürinler hakkında yapılmış olan pek çok çalışma ve arkeolojik yerleşim alanlarından elde edilmiş pek çok figürin bulunmaktadır. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere, düşünce sistemlerinin ve figürinlerin tamamını ele almamız olanaksızdır. Bu nedenle, aşağıda bahsedilecek olan figürinler, buluntuların yorumlanmasında farklı tanım ve yaklaşımları yansıtacak şekilde, örnekleme amacıyla, seçilerek kullanılmıştır ve aynı durum arkeolojik kuramlar için de geçerli olduğundan; kuramlar için de bir seçim ve örnekleme yapılması planlanmıştır.

18. Yüzyıl'dan önce Avrupalı düşünürler, Aristo'dan ve kutsal kitapların yorumlarından etkilenerek, toplumların siyasi gelişiminin ataerkil aile yapısıyla başladığına inanırlar (Rudeback, 2000 alıntılayan Hodder, 2006:208). Oysa

18.Yüzyıl'da Kuzey Amerika'da anaerkil toplulukların yaşadığına ilişkin somut veriler elde edilir. Böylece, 19. Yüzyıl, dişil tanrıça inancındaki pek çok topluluğun varlığının bilindiği bir dönem olmuştur. 1861 yılında, İsviçreli antropolog Johann Jacob Bachofen, kitabı *Das Mutterrecht* [1](*The Mother Right- Analık Hakkı*)'ın ilk cildinde, hem aile hem de toplulukta otoritenin kadınların elinde olduğunu, anaerkil idarenin ya da kadın egemenli bürokrasinin, üstün dişil yeryüzü tanrıçasının imgesi ile uyuştuğunu ileri sürer. Bu iddialar, 1859'da Charles Darwin'in *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) kitabında öne sürdüğü evrim teorisiyle uyum göstermiş; böylece insan evriminin daha erken bir anaerkil dönem yaşamış olduğuna dair bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, 19.Yüzyılın ikinci yarısındaki ve 20.Yüzyıl'daki düşünürleri etkiler. Bunların arasında Sigmund Freud ve V. Gordon Childe, Jacques Cauvin isimli arkeologlar bulunmaktadır (Hodder,2006: 208). On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, Avrupa, Ege ve Yakındoğu'daki kazı alanlarında bulunan insan biçimli heykelcikler, anaerkilliğin göstergeleri olarak düşünülürler. Çoğunluğu dişi olan heykelcikler, genel olarak çıplak şekilde betimlenmişlerdir. Bu heykelciklerin anaerkilliğin ve/veya doğurganlık, cinsellik, doğum, analık üzerine kurulu dişi merkezli inancın belgeleri olduğu düşünülür. Yirminci yüzyılın ilk yarısında, güney Avrupa'daki kazılarda pek çok heykelcik bulunmuştur. 1950'lerin sonunda heykelciklerle ilgili fikir birliği yoktur. Jarmo'da, kullanımlarından çok yapım eylemlerinde yatan önemleriyle; heykelciklerin istekler ve arzular için araçlar olduğunu ileri süren görüş (Broman 1958), genel kabul görmez. 1960'lı yıllarda Anadolu'nun Çatalhöyük ve Hacılar yerleşmelerinde yapılan kazılar oldukça ilgi çeker. Bu yıllarda, J. Mellaart tarafından figürinlerle ilgili olarak üç yorum ortaya konmuştur: Mellaart, insani ve şematik figürinleri tanrı olarak görmüştür. Şişman kadınlarda bereket, boğa görüntüsünde ise bolluk vurgulanmaktadır. Bu yorum genel olarak kabul görmüştür. İnsansı ve hayvan figürinlerini '*ex-voto*' [2] betimlemeler olarak yorumlayan Mellaart'a göre; insansı figürinler belki de koruyucu bir işlev taşımakta ve hayvan figürinleri av büyüsünde kullanılmaktadır(Hamilton, 2000:136).

[1] Tablonun genelinde Khiamian'de kadın heykelçiklerinin oturur ve aşınmış durumda olduğu, Sultanian'de de her kadın heykellerinin aşındığı görülür. PPNB'deki bu dağılma daha geniş bir alanda olmuş ama her grubun içindeki materyal sırası ve boyutu standartlaşmıştır.(Schmidt, 1998: 1-5).

[2] *Ex-voto*; Latince adak anlamına gelir. Tanrıların bir dileği yerine getirmesinin ardından, bu dileğe karşı onlara sunulan, yeraltına gömülen hayvan veya eşya anlamındadır.

Ucko'nun 1968'de yayınlanan tezi heykelcik çalışmaları üzerinde olasılıkla en yaygın biçimde bahsedilen çalışmadır. Bununla birlikte, bu çalışma ayrıntılı ölçümler ve analizlerden çok, vurguladığı etnografik benzerliklerle dikkat çeker. 1960'lı yılların sonlarında başlayan yeni feminizm hareketinin etkisiyle, heykelcikler ile ilgili değerlendirmelerin ve yorumların yeniden gündeme geldiği görülür. İdeolojik olarak, feministler cinsel sömürüye karşı eylemlerde bulunurlarken, heykelciklerin arkeolojik yorumlarında cinsel karakterlere çok daha fazla vurgu yapılmaktadır[3]. Heykelciklerin ölülere seks köleleri ve cariyeleri olarak sunulduğu görüşü[4](Karageorghis, 1981: 50), ölü kocalarıyla birlikte gömülmekten kaçınan eşler imajı (Morris 1985: 162), heykelciklerin tarih öncesi pornografisi için yapılmış olabilecekleri görüşü (Guthrie, 1984:35-73), heykelciklerin doğurganlık sembolü olabilecekleri gibi görüşler bu vurgulama için örnek olarak gösterilebilirler. 1970'li yıllara kadar, Willendorf Venüs'ü[5] ve diğer benzer kadın heykelciklerine bakılarak, Paleolitik Çağ'ın insan betimlerinin oldukça iyi şekilde yapıldığına dair genel bir fikir oluşur (Hansen,2005:195). Başlıca örnekleri Willendorf, Lespugues, Brassempouy**,** gibi buluntu yerlerinden tanınarak "*Venüs*" olarak adlandırılan bu heykelcikler, ana tanrıça inancının üretime dayalı günlerden çok önceleri başladığının göstergesi olarak düşünülür[6]. Yapılan çalışmalar, Neolitik Dönem'e bakış açılarını değiştirmiştir. Bu çalışmaların arasında, Marija Gimbutas'ın çalışma ve yorumları dönemin en etkili olanlardandır[7]. Gimbutas'a göre figürinler "Büyük Tanrıça" sembolleridir[8] (Gimbutas 1982,1991,1999) .

[3] Tüm bu görüşler için Ayrıca Bkz. Bahn & Vertut 1988 Bailey 19946,1996; Marcus-Flannery 1994; Marler 2003; Marshack 1991; Meskell 1995, 1998.

[4] Gimbutas'a göre, dişil heykelciklerin, erillerin ereksiyonu için uyarıcı olarak yapılan nesneler olduğu sonucuna varmak, onların inançsal ve sosyal kontekstini inkâr etmek- demektir ve bu semboller diğer sembollerle birlikte, tasvirinin uzun yıllardır var olup olmadığı düşünülerek inceleme altına alınmalıdırlar (Gimbutas 1991:223).

[5] Bkz. Bölüm 3. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Kültürel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi.

[6] Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Neolithic Figurines-East-West; Byzas 2, (ed)C.Lichter, *"How Did Farming Reach Europe?"* (Hansen,2005:195).

[7] Bkz. Önceki bölüm Cinsiyet Arkeolojisi ve Feminist Arkeoloji.

[8] 1930'lu yıllarda arkeolojik belgelerden çıkarılan bu yorum, her yıl düzenlenen konferanslarla geliştirilir. "Büyük Tanrıçalar" kavramı aynı zamanda Frobe Kapteny (1938) tarafından simgeleştirilmiştir (Hansen,2005:195).

Sözü edilen yorumlar kadın heykelcikleri hakkındadır ve figürinlerin kendi içlerindeki çeşitliliğe bakıldığında kadın, konulu heykelciklerin başlıca temasıdır. Kadının en çok bilinen ilk betimlemeleri olan, avcılık- toplayıcılık dönemi kadın heykelciklerine dair ilk haber, 1908 yazında Yale Üniversitesi'nde antropolog olan George Grant MacCurdy (1863-1947) tarafından sunulan raporda çıkmıştır. Haber, Avusturya'nın Willendorf Kasabası yakınlarında, arkeolog Josef Szombathy tarafından bulunan Willendorf Venüsü ile ilgilidir.[9]

Venüs betimi, sadece şişman bir gövdenin kaldığı fildişinden figürini tanımlamak için, Édouard Piette[10] tarafından da kullanılır. Şekli yüzünden bu heykelciği, (*la poire)* armut diye adlandıran Piette için Venüs adı[11] ; heykelcikteki cinsel organdaki belirginliğin, Venüs tümseğine benzetilmesinden dolayı kullanılmış olabilir. Nasıl bir nedenle olursa olsun Piette'in yaptığı bu benzetmeden sonra, Venüs; tipolojik özelliklerine bakılan bütün şişman avcılık - toplayıcılık dönemi kadın heykelciklerini tanımlamak için kullanılan ortak bir terim olmuştur. Avrupa'nın geniş alanları üzerindeki dağılımının büyüklüğü, Venüs figürinlerinin doğasını anlamanın, Avrupa'da anatomik olarak ilk modern insanların inançlarını ve sosyal sistemlerini anlamada önemli bir adım olduğunu gösterir. Hahn, bu heykelcikleri anlamaya çalışırken, arkeolojik bağlamı incelemenin önemini vurgular (Hahn,1993:229).

---

[9] Heykelcik ortaya çıkarıldığında, "Venüs"olarak adlandırılmıştır. Szombathy, onu 1909'da yayınlanan bir makalesinde "Willendorf Venüsü" olarak nitelendirmiştir (Josef Szombathy,1909:85-88). *"Die Aurignacienschichten in Löss von Willendorf," Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie, und Urgeschichte, XL* Bir yıl sonra ya da daha sonrasında, MacCurdy 1909 Smithsonian Report'da "Willendorf Venüsü diye adlandırılan nesne" şeklinde ifade etmiştir (1911'de yayınlanmıştır). Ayrıntılı Bilgi için George Grant MacCurdy *"Recent Discoveries Bearing on the Antiquity of Man in Europe," Smithsonian Report for 1909 (1911),* s.531-583. Venüslerin tarihçesine ulaşarak, bu bilgilerin derlenebileceği tüm yayımlar ayrıca bibliyografyada belirtilmiştir. Bibliyografyada yer alan 1970 'lerden önceki yayımlara Bkz.

[10] Édouard Piette *"La station de Brassempouy et les statuettes humaines de la période glyptique,"* L'Anthropologie 6 (1895),129-151

[11] *"le mont de Vénus"*

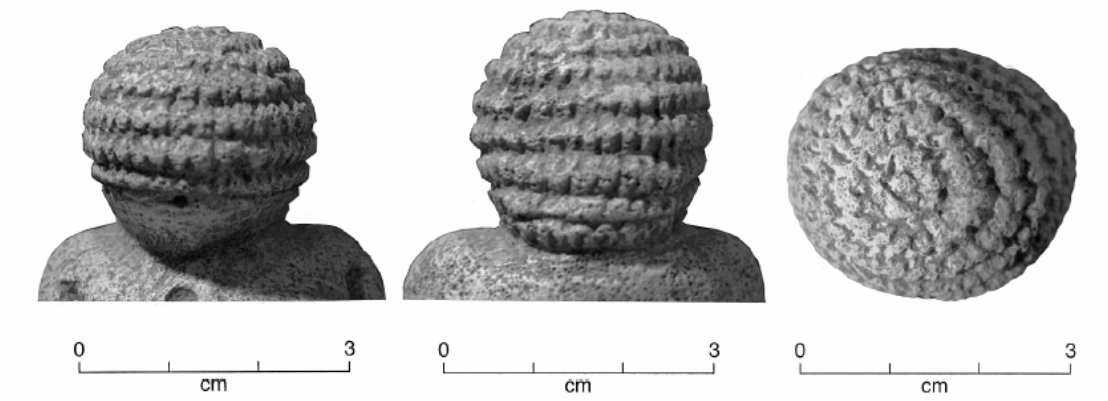
Şekil 2.1 Willendorf Venüsü (Mirimanov 1973: 47).

Venüs figürinleri, cinsel bölgesini gizlemeyen ve sarkan büyük karna sahip olan bir kadını gösterir. Kadının vücuttaki yağları, büyük butlarla birleşerek ortada uzanmaktadır. Piette, cinsel özelliklerin abartılı biçimde görünmesini Afrika kabilelerinde (Bushmen, Pygmie ve Hottentot KhoiKhoi gibi) kadınların görünüşüyle ilgili olan ırksal bir özellik gibi düşünür ve Venüs figürinlerini tanımlamak için "steotopik" (*steatopygous)* terimini kullanır.[12] Bu tanımlama sonraki yorumları da etkilemiş olmalıdır. Steotopik kadınlar tanımı sonraki değerlendirmelerde de, heykelcikler için sıkça kullanılan bir terim olarak görülür. Ancak, günümüzde figürinlerin şişman, büyük göğüslü ve bunun gibi steotopik kadınlar olarak yorumlanması arkeologların kültürel önyargılarına bağlanmaktadır (Hansen, 2005:195).

Steotopik özellikli olarak tanımlanan figürinlerin uyluk kısımları büyüktür ve dizlere, aşağıya doğru sıkışmaktadır. Bununla birlikte ön kolları zayıftır, olasılıkla örtülüdür ve büyük göğüslerinin yukarı kısmını, gelişigüzel yapılan parmaklarıyla tutmaktadır. Bileklerindeki küçük işaretlerin bilezikleri göstermek için kullanıldığı

[12] Bu terimi ilk kez kullanan kişi Piette'dir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Les Statuettes Féminines Paléolithiques dites Vénus Stéatopyges* , Nîmes: Teissier (Luce Passemard, 1938).

düşünülmektedir. Heykelciklerin göğüsleri ve göğüslerinin üzerindeki paralel çiziklerin, figürinlerin tanrısal besleyiciliğinin süt, yağmur veya yaşam veren özelliklerinin yanı sıra; yağmur damlası ya da buhar gibi sembollerin temsili olabilecekleri yorumu yapılır (Gimbutas, 1991:14-17). Aynı düşünceye göre, abartılı göğüsler, vulva, kalça ve / veya karınla dişi figürinler Tarihöncesi Avrupa'da verimliliğin önemini göstermektedirler (Gimbutas 1991, 1996).

Şekil 2.2 Willendorf Figürini Başı (Soffer et. al. 2000: 517) .

Paleolitik Venüs figürinlerinin bir özelliği de, yüzün belirgin olmamasıdır. Önden bakıldığında, yüzün olduğu yer, kafasının etrafındaki örgülü saç sıralarıyla gizlenmiş görünmektedir. Yakından incelendiklerinde örgülerdeki sıraların tek, devamlı bir spiral olmadığı ancak boynun gerisinde aşağıya doğru ikiden fazla yarım şeritle beraber başı çevreleyen yedi merkezi yatay şeritten oluştuğu görülür. En üstteki daire gül şeklindedir. Şeritler önden arkaya, yanlara doğru genişlik yönünden değişir ve boyut olarak da birbirinden farklıdır. Düzenli şekilde her şeriti ayıran yivi oluşturduktan sonra, yakın mesafeli aralıklar, yukarı şeritler, içe ve aşağıya doğru şeritler şeklinde eşit olarak uzanan geniş, dar, derin dikey çentikler serisi yapılmıştır. Bu çentikler, şerit ya da örgülü saç etkisi verecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca, figürinin gerçekte liften pamuklu şapka ya da kep takılmış görüntüsü verdiği de ileri sürülmüştür (Soffer; Adovasio; Hyland, 2000:511–537 ve 2000: 37–47). Saçlar veya

başlıklar olarak yorumlanan başın üzerindeki alanda görülen bezemeler, tanrıçaların taçlarına ve toka gibi baş aksesuarına da benzetilirler (Korfmann ve Höckmann, 1983: 26).

Şekil 2.3 Willendorf Figürini profilden görünüm (Stoliar 1985: 224).

Profilden bakıldığında, figürinin çökük çenesiyle aşağıya göğsüne doğru baktığı izlenimi uyanır. Saç olarak düşünülebilecek betimler geride daha uzundur ve arkaya doğru düşer; sırtın yukarısına doğru gerçek saç gibi toplanmıştır. Saçın bu kadar ayrıntılı ele alınması, dönem figürinlerinde seyrek karşılaşılan bir durumdur ve figürini yapan tarafından gösterilen dikkat, saçın önemini de gösterebilir. Bu bağlamda, kadın saçının ya da Willendorf figürininde tasvir edilen saçın, heykelciklerin göğüsleri ve cinsel bölgesi kadar erotik bir işlev gördüğü düşünülmektedir (Rice,1982:402-414). Öte yandan, etnografik çalışmalar saçların çeşitli inançlarda büyüsel olarak kullanımının günümüze dek sürdüğünü göstermektedir. Bu açıdan düşünülecek olursa, saçın önemli bir unsur olduğu ve bu nedenle figürinlerde de vurgulandığı söylenebilir. Yalnız, benzer şekilde figürinlerin başındaki görünümü andıran başlıkların kullanımı da günümüze dek gelmiş olduğundan bu konuda kesin bir şey söylemek zordur.

Şekil 2.4 Willendorf heykelciğinde ayak kısmı betimlenmemiştir (Stoliar, 1985: 224).

Neredeyse her dönemde benzer konularla karşımıza çıkan betimlemelerde kadınlar, cinsel özellikleri abartılmış (steotopik), kucağında çocuk emzirir halde, oturur, ayakta, bir başına veya hayvanlarla gibi çeşitli durumlarda bulunmuş ve tipolojik özelliklerine göre değerlendirilmişlerdir. Bulunan figürinlerin büyük bir çoğunluğu cinsel özellikleri abartılmış, oturur durumda, elleri göğüste, yüzleri belirgin yapılmamış şekildedir. Bu nesneler hakkında birçok yorum yapılmıştır. Kadın figürinlerinin yaygın olması ya da bunların kadın olduğuna dair yaygın inanç, genellikle biyolojik rolleriyle ilişki kurarak, bu nesnelerin anlamları ve işlevleri konusunda yorumlara yol açmıştır. Bu tür yorumlar kadını "doğal" doğurucular ve "doğal" analar olarak gören batılı bakıştan kaynaklanan bir onay görmüştür. Bu bakış, özellikle feminist yaklaşımı benimseyen arkeologlarca, kadının evsel alanla kısıtlanmasının doğal görülmesinin bir parçası olarak yorumlanır (Hamilton, 2000:135).

Tanrıça yaklaşımını benimsemiş olan bazı arkeologlar, tanrıça inancının, anaerki topluluklara benzetilen organize bir inanç olduğunu ileri sürerler. Bu yaklaşımı benimsemeyen arkeologlar ise aynı fikirde değillerdir. 1960 ve 1965 yılları arasında, ana tanrıça görüşüne karşı kuramların geliştirildiği görülür. Marija Gimbutas ve diğer yazarlar, Güneydoğu Avrupa dişil heykelciklerinin tanrı heykelcikleri olduğunu ve bundan dolayı bu toplumlarda kadınların güç konumunu elinde tuttuklarını ileri sürerler. Hodder, bazı kültürlerde, özellikle de Akdeniz uygarlıklarından etkilenmiş olanlarda böyle bir yoruma güvenilebileceğinden bahseder (Hodder, 2005:8). Ancak, bu görüşlerin pek çoğu dişil tanrıların baskın olduğu tarihi olaylara

dayandırılmışlardır (Meskell 1995, Voigt 2000). Figürinlerin, ayrıca, toplumdaki soy gibi başka rolleri oynamak amacıyla, yapılmış olabilecekleri ileri sürülür ve kadın ayinlerinde kullanılmış olma olasılıkları; örneğin, yerinden çıkarılabilir başların[13] farklı yaşları, duyguları, ayinleri vb. yansıtmak amacıyla yapılıp yapılmadıkları tartışılır. Aynı görüşe göre, gruplarda betimlenen büyük insan gövdeleri, kimi toplumlarda uzun yaşamış deneyimli üyelerin oynadığı karar verme rolüyle uyuşmaktadır. Bu figürinlerin çoğunda örülen rahat, kendine güvenen, hatta hükmedici pozlar genç kadınların geçiş ayinlerinden çok, orta yaşlı ya da yaşlı kadınları akla getirmektedir (Hamilton, 2000:138-140). Bu bağlamda, figürinlerin boyutları ve kolayca devrilebilmeleri göz önüne alındığında ritüel amaçlı kullanımları da düşünülebilir. Etnografik çalışmalardan elde edilen verilere göre, heykelciklerin bu özellikleri ritüeller için neredeyse standart boyuta ulaşacak kadar ortaktır.[14] Etnografik belgeler de, diğer veriler gibi kadın heykelciklerinin pek çok farklı anlama ve işleve sahip olabileceklerini ortaya koymaktadır. Bu heykelciklerin bazıları kadınların cinsellikleri, ekonomik ya da sosyal rollerine odaklanabilir; doğum ve yenilenme kadar ölüm ve şiddetle ilgili de çok sayıda kadın heykelciği vardır (Hodder,2005:8). Heykelcikler, büyü figürinleri (kilden şeklin kalıp üzerinde uygulanmasını takiben hemen elden çıkarılması), imitasyon figürinler (evi koruması ve avlanma duası için ritüellerde kullanıldığı düşünülenler), oyuncaklar[15] (çocukların eğlenmesi için) ve kilden öğretici pişmiş eşyaları kapsayan figürinlerden oluşan birkaç sınıfta yorumlanmışlardır. Bazı figürinlerin büyü aracı olarak üretilmiş olabileceği ve çöpe atılmadan önce çocuklar için oyuncak olarak tekrar kullanıldığı düşünülmektedir (Voigt 2000: 261-263). Bilişsel - Süreçsel Arkeolojik Yaklaşım, benzer ve aynı dönemdeki yerleşim alanlarıyla desteklenen heykelciklerin kullanımı hakkındaki genellemelerle, geçmiş yerleşimlerde bulunan insanların akıllarındaki figürinlerin amacına ulaşmaya çalışır. Ucko (1968) Jarmo figürinlerine ve Voigt da

[13] Bu tip figürinler için Bkz. Bölüm 4. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Seçilmiş Bazı Bölgelere Göre Değerlendirilmesi.

[14] Çeşitli bölgelerdeki örnekler için Bkz. Bölüm 4. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Seçilmiş Bazı Bölgelere Göre Değerlendirilmesi.

[15] Oyuncak yorumu, büyük ölçüde insani özelliklerin yadsınmasına dayanmaktadır. Bu görüşe göre, söz konusu nesneler çok küçük oldukları için oyuncak bebek olarak nitelendirilemezler. Ancak, oyun nesneleri ya da fişleri olabilirler. Gözle görülür insani özellikler barındırdıklarından insansı figürinler olarak sınıflandırılmaları mümkündür (Hamilton,2000:137).

kuzeydoğu İran'daki Hacı Firuz Tepe kil figürinlerine bu kullanım analizi yöntemini uygulamışlardır (Voigt 2000: 261-263). Bu inceleme yöntemi ile ortamdaki zarar, kullanım modelleri ve figürinlerin sınıflama örnekleri üzerinde çalışılmıştır. Böylece, yapılan tipoloji çalışmalarıyla; pek çok figürinin yapımı, yapıldıktan sonraki durumları, yapılış amaçları[16] ya da tekrar kullanılıp kullanılmadıkları anlaşılmaya çalışılır. Figürinlerin kullanımı ve amacını belirleyebilmek için yapılan çalışma üç ölçüte dayanmaktadır: İlki, figürinlerin fotoğraflanması, ölçülmesi ve tartılmasıdır. Voigt'in (Voigt, 2000:253-293) ve Ucko'nun[17] kullanım analizleri, örneklerin her birinin, kullanım biçimlerini ya da kullanılmayanları belirleyerek, figürinlerin fonksiyonlarını saptamak için uygulanmıştır. Diğer figürin tipleriyle ve nesnelerle birlikte hayvan figürinlerinin de bağlamları incelenmiştir. Ucko'ya göre (1968) tipoloji, kullanım kalıplarına ve kapsama göre bireysel figürinler üzerindeki materyal ve detaylara dayanarak saptanabilir (Voigt 2000:261). Aynı görüşe paralel olarak, Yunanistan'daki Franchthi mağarasını inceleyen Vitelli'ye göre de (Vitelli, 1993: 215), kullanım kalıpları, kilden nesnenin ne için kullanıldığına dair fonksiyonunu gösterebilir. Örneğin, bir figürin hemen tasfiye edilmişse, bir ritüel nesnenin sahip olduğu sürtünme izleri ya da kullanıldığına dair net işaretlere sahip değildir. Ayrıca, öğretici nesne ya da oyuncağın nesne odaklı yapımdan daha detaylı olması mümkündür. Bulunan figürinlerdeki kontekst, ayrıca heykelciklerin yapımının arkasındaki amaç hakkında da bilgi verebilir[18]. Figürinlerin kullanımı ve amacını saptama yönteminde ikinci adım, yerleşimin bağlamı içinde farklı hayvan tiplerinin kullanımının ve sembolik değerinin incelenmesidir. Bu inceleme, figürinlere ek olarak, heykellerde, duvar boyamalarında, rölyeflerde ve olası kutsal binalarda gösterilen hayvanların betimleri ile hayvan ve insan ilişkilerinin araştırılmasını kapsar. Hayvan figürinlerinin belirlenen türlerini desteklemek için İç Anadolu Çatalhöyük yerleşiminin hayvan varlığına (fauna) bakıldığı görülür. Üçüncü

[16] Başlangıçta özellikle ritüel nesneler, öğretici araçlar ya da oyuncaklar olarak yapılıp yapılmadığı soruları sorulmuştur.

[17] *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with comparative material from the Prehistoric Near East and Mainland Greece.* Royal Anthropological Institute Occasional Papers 24. London: Andrew Szmidla (Ucko, 1968).

[18]Daha çok sembolik amaçla yapıldığı düşünülen Çatalhöyük kilden hayvan figürinlerinin çoğunun çöp alanlarında bulunması buna örnek olarak gösterilir (Hodder,2006:194).

araştırma yöntemi ise; Jarmo, Sarab ve Çayönü gibi benzer figürin koleksiyonları ile yerleşme karşılaştırmaları sayesinde oluşmuştur. Bu karşılaştırmalı yerleşme analizinde, hayvan figürinlerinin kullanımı için sunulan kuram, diğer yerleşim alanlarıyla desteklenir. Çatalhöyük yerleşmesinde de, insanlardaki kilden hayvan figürinlerinin bilişsel anlamına yönelik olasılıkları elde etmek amacıyla, Bilişsel - Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı'nın kullanımı tercih edilmiş ve Çatalhöyük hayvan figürinlerinin kullanımı için karşılaştırmalı yerleşme analizine başvurulmuştur (Hodder 2006; Meskell-Nakamura 2006)..

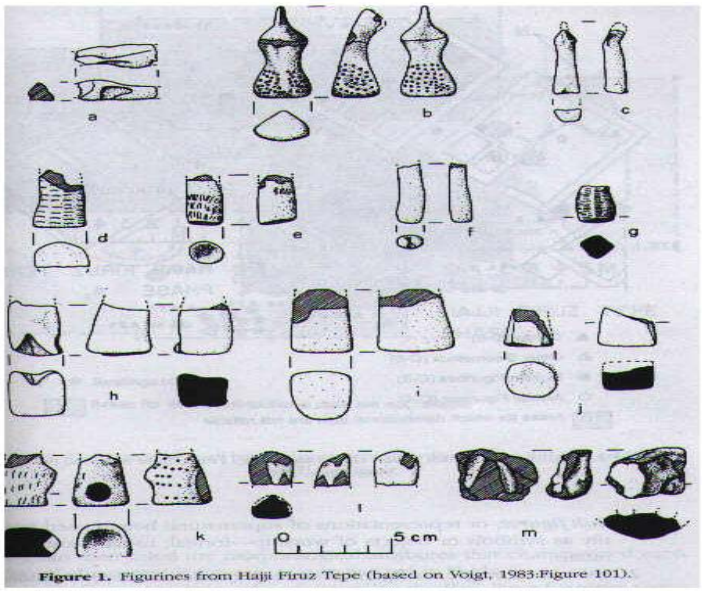

Figure 1. Figurines from Hajji Firuz Tepe (based on Voigt, 1983:Figure 101).

Şekil 2.5 Hacı Firuz Tepe Figürinleri (Voigt,1983:101).

Peter Ucko, 1968 yılında, İranda bulunan Hacı Firuz Tepe Yerleşimi'ndeki figürinleri etnografik örneklerden yola çıkarak dört işlevsel gruba toplamıştır. Ucko'ya göre figürinler; kült objeleri, doğaüstü varlıkları temsil eden tapınma sembolleri olabilmektedir. Böylece bu objeler resmi, topluluklarla beraber uygulanan törenlerde kullanılmış olabilirler. Figürinlerin bir başka işlevi; büyü araçları ya da ritüellerde, korunma veya dilekler için (verimlilik artması, sağlıklı çocuklar, mal veya ekinlerin korunması, düşmanının zarar görmesi gibi) kullanılmaları olabilir. Bu

objeler, bireylerin veya topluluğun dilekleri için kullanılmış olabilirler. Ucko'nun çalışmasında figürinlerin işlevlerine dair ileri sürdüğü başka bir grup ise, öğretici figürinler olarak tanımlanmaktadır ve bu figürinler, ergenlik çağındaki çocukların düzgün davranışları öğrenmeleri amacıyla ya da ergenlik törenleri için kullanılmış da olabilirler. Ucko'nun önerdiği diğer seçenekler ise; bu heykelciklerin çocuk oyunlarında ya da eğlence için kullanıldıkları, yetişkinlerin dekorasyon ve estetik amaçlı kullanmış olabilecekleri şeklinde sıralanabilir (Voigt,2000:258). Tüm bu yorumlar etnografik değerlendirmeler ile birlikte geliştirilmiştir.

Şekil 2.6 Paleolitik Dönem'den itibaren yapılmış Eski Avrupa kadın figürinleri "kuş tanrıçalar" olarak yorumlanır (Gimbutas, 1991:31).

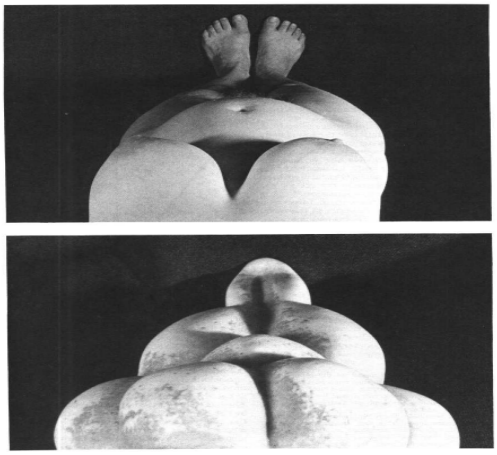
Figürinlerin bulundukları kültüre nasıl uyum sağladıklarına dair ileri sürülen pek çok kuram vardır. Bu kuramlarda, figürinlerin, bereketi temsil eden 'Ana Tanrıça'ya ait olduklarının ileri sürülmesi, eski dünyanın Kuzey Afrika, Asya, Avrupa gibi üç kıtasında ve Akdeniz'deki adaların (Kıbrıs, Girit, Kikladlar gibi) tarihöncesi kültürlerinde birbirlerine yakın dönemlerde ortaya çıkmıştır. Tarihöncesi dönemlerini bu kıtalardan binlerce yıl daha geç bir dönemde yaşamış olan Amerika kıtasının ortasında[19], geçmişte yaşamış olan erken toplumlarda[20], bu dönemde üretilmiş olan

[19] Özellikle günümüz Birleşik Devletler'in güneyinde kalan Meksika, Guetamala, Belize gibi ülkelerin yer aldığı coğrafyada.

heykelciklerden yola çıkarak kadının doğurganlık ve yeryüzündeki üretimin sembolü olarak görüldüğü yorumları yapılır (Bkz. Marcus-Flannery 1994; Marler 2003; Paine 2004). Orta ve Güney Afrika, Avustralya ve Okyanus adalarındaki erken kültürlerde de benzer yorumlar görülmektedir. Çeşitli değerlendirme yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalar (Örnek için Bkz. Ucko 1968; Vitelli, 1993; Voigt 2000) kadın figürinlerinin Neolitik arkeolojik bileşimleri içinde baskın durumda olmadığını göstermiştir. Buna göre, buluntular arasında eşit sayıda cinsiyetsiz, erkek ve hayvan biçimli (zoomorfik) figürinler de yer almaktadır (Meskell, 1995: 80).

Kadın figürinlerinin hangi amaçla yapılmış olabilecekleri uzun zamandır süregelen bir tartışma konusudur. LeRoy McDermott, Paleolitik Dönem kadın figürinlerinin yapılma amacının, belki de yapanların kendilerine benzettikleri küçük heykelcikler olabileceklerini ileri sürer. McDermott Üst Paleolitik Dönem'e ait figürinlerin uzantılarını Neolitik Dönem'de aramaktadır ve figürinlerdeki anatomik çıkarmaların ve oransal çarpıtmaların hamile bir bayanın kendi vücuduna baktığında nasıl göreceği gerçeğiyle ilgili olduğunu iddia eder. Heykelcikleri yapanların, kendi fiziksel bireylikleri hakkında bilgi oluşturmak amacında olabileceklerini düşünen Mc Dermott, dört aylık hamile bir bayanın kendine baktığında gördüğü görüntünün Lespugue[21] figüriniyle benzerliğine dikkat çeker (Şekil 2.7) ve bu yorumu insanın fotoğraf olarak canlandırılması ile kendi vücut işlemleri hakkındaki bilgi için dişilik sorgusu hakkındaki tartışmayla destekler (McDermott, 1996:227-275). Bu çalışmada, tipolojik bakış, deneysel bir çalışmayla desteklenmiştir. Ancak, çalışmanın sonuçlarının genel kabul gördüğü söylenemez. McDermott, dişil figürinlerin abartılı şekillerinin kendi vücuduna bakarak oluşturan kadının bakış açısıyla yapılmış olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş, heykelcikleri yalnızca kadınların yaptığı şeklinde düşünülecek olursa cinsiyetçi bir bakış açısı olarak algılanabilir. Öte yandan bu çalışma akıllara şu soruyu da getirmektedir: Eğer kadınlar kendilerine benzeyen heykelcikleri yapıyorlarsa, çoğunda neden saç betimlenmemiştir?

[20] MÖ 1500-MS 1500, Aztek, Maya, Nayarit, Olmec gibi kültürler için Bkz. Bölüm 4 .
[21] Bkz. Bölüm 4. Figürinlerin ve Arkeolojik Kuramların Seçilmiş Bazı Bölgelere Göre Değerlendirilmesi.

Şekil 2.7 Hamile bir kadının kendine baktığında gördüğü gibi insanın fotoğraf olarak canlandırılması (McDermott, 1996:241).

Bulunan figürinlerin içinde bulundukları topluma nasıl uyum sağladığı sorusu hala sorulmaktadır ve heykelciklere yönelik günümüz yaklaşımları geniş yelpazelidir. Bazı bilim insanlarına göre, kadın toplum içinde daha sıradan bir statüye sahip olabileceği gibi; bu heykelcikler günümüze benzer şekilde seksüel amaçlı kullanılan çıplak kadın imajları, fetiş objeleri ya da büyüsel içerikli objeler olabilirler (Bkz. Bailey 2005; Hodder 2006; McDermott 1996; Talalay 1987; Voigt 2000). Clive Gamble'in (2001) yaptığı bir başka öneri, Buzul Dönemi'nde diğer göçebe insanlar için, kabile sığınaklarından bölgesel mağaralara figürinlerin açık alanlarda izler olarak kalmış olabileceği şeklindedir. Mary Voigt (1983, 2000) ve Lauren Talalay (1987) heykelciklerin tanımlama işaretleri veya araçlar olarak kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Hodder, heykelciklerin çeşitli işlevleriyle birlikte, öncelikle dileklere ulaşmada ya da onların gerçekleşmesinde araç olarak kullanılmış olabilecekleri görüşüne katılır ve heykelciklerin boyutlarının küçüklüğünü yalnızca kısa süreli eylemler için kullanılarak, sonrasında atılmalarına bağlar (Hodder, 2006:194). Buna göre, heykelcikler günlük yaşamın ve her gün yaşanan olayların bir parçasıdırlar ve çöp alanlarında bulunmalarının nedeni de budur. Aynı görüşe paralel olarak, Elizabeth Goring de (1991) Kalkolitik Dönem Kıbrıs heykelciklerini doğum yardımı ve eğitim aleti olarak yorumlarken, kullan-at analizi örneği olarak kullanmıştır. Tanrıça teorisinin psikoanalitik özelliklerini eleştiren Douglass Bailey (1994), Kalkolitik Dönem Bulgaristan heykelciklerini bireylerin simgeleri olarak

yorumlamıştır. McDermott'un (1996), figürinlerin toplumdaki öğrenme sürecinin bir parçası olduğunu ileri süren çalışması[22], Alexander Marshack'ın kuramına (1972) uyum sağlamaktadır. Marshack, tarihöncesi dönem kültürlerinin, o zamanki toplum kadar ileri düzeyde olduklarına inanmıştır. Marshack, çoğunlukla avcı ve toplayıcılar olduğuna inanılan tarihöncesi dönemi toplumlarının, yiyecek toplamak için "toprağın ritimlerini" izleyebilselerdi, mağara boyamaları ya da heykelcilikle sanat eseri yaratabilecekleri görüşündedir ve bu figürinlerin eğitim modelleri olarak kullanımı, kadınların hayatındaki olgunlaşma, regl[23], çiftleşme, hamilelik, doğum ve emzirmeyi kapsayan fiziksel değişimler hakkında bilgi verir. Küçük dişil heykelciklerin herhangi bir kutsal önemi olmaksızın basit anlamda oyuncaklar ya da bebekler olabilecekleri görüşünün (Ucko,1962: 38–54) yanı sıra, bu objelerin ritüel davranışlar ve sözlü anlatımlarla ilişkili olarak karmaşık bir sembolizmi temsil etme olasılığı da (Marler, 2003:2), ayrıca vurgulanmıştır.

Paleolitik Dönem'den binlerce yıl sonra, Orta Avrupa Neolitik Dönem'inin başladığı zamanlarda yapılmış olan kadın figürinlerinin sayısal dağılımına ve yoğunluğuna bakılarak; Paleolitik Dönem'de Avrupa'nın orta ve kuzey bölgeleri buzullarla kaplı olmasaydı, olasılıkla tüm Avrupa'da aynı dönemde bu türde kadın heykelciklerinin üretilmiş olabileceği söylenir (Hansen, 2005:195). Neolitik Dönem ile birlikte figürinlerde çeşitlenme ve bölgesel değişiklikler ortaya çıkarak, devam eder. Konulu figürinlerin ortaya çıkması gibi; bu figürinler içinde giysili, şematik olanlar, steotopik özellikliler, özenli yapılanlar gibi birçok sınıflandırma yapmak mümkündür. Hayvan heykelcikleri ve taşınabilir sanat kapsamına alınan diğer nesneler, Avrupa'da belirgin bir şekilde göze çarpan,"Venüs" figürinleri kadar yaygındır ve 4.000 km den fazla bir mesafeyi kaplayarak, Rusya bozkırlarından Güneybatı Fransa'ya ve Kuzey İspanya'ya kadar olan alanda bulunmuşlardır. Heykelcikler ile ilgili olarak yapılan yorumlarda Neolitik Dönem'de artan insan biçimli heykelcikler, özellikle şişkin karınlı çıplak betimlemeleri olanlar ilgi çeker.

[22] Figürinlerin bazılarının özellikle oyuncak olarak ya da öğretme amaçlı olarak yapılmış olabilecekleri görüşü sadece insan figürinleri için değil, hayvan figürinleri için de ileri sürülmüştür (Hamilton, Forthcoming: 35; Hamilton 1996: 225; Ucko 1968: 421; 444).

[23] Okr (Aşı boyası)taşının kan yerine kullanıldığına dair olasılık ve Venüslerin vulvalarına yapılan vurgu, figürinlerin kadınlara özgü adet dönemiyle ilişkili olarak kullanılmış olabilecekleri şeklinde yorumlanır(Marshack 1972 Szombathy 1909, Eppel 1950).

Bu objelere dair yorumlardan en yaygın olanlardan biri; toprak ve kadının özdeşleştirilmesidir. Toprağın bahar ve yaz aylarında verimliliğinin artması ve sonrasında kışın yok olup tekrar canlanması döngüsünün, kadın bedeniyle sembolize edilmesi dönemin yaygın inanç sistemi olarak düşünülür (Aydıngün, 2005:16).

Neolitik Dönem figürinlerinin çoğu dişil betimlemeler olarak yorumlanırken, bunların yanı sıra yer alan erkek ve hayvan temalı figürinler de çeşitli bakış açılarıyla değerlendirilirler. Örneğin, Çatalhöyük yerleşiminde görülen boğa başlarının dişil üreme sistemindeki şekle benzer olması nedeniyle (Gimbutas, 1991: 265) Neolitik Dönem Avrupa topluluklarının derin bir anatomi bilgisi olduğu düşünülür[24]. Elimizde Neolitik Dönem insanlarının ölü kadınların vücutlarını incelediğine dair hiçbir kanıt yoktur. Ancak, 2005 yılında, Çatalhöyük yerleşmesinde bulunan ve yaşam-ölüm döngüsü olarak yorumlanan kilden kadın heykelciği[25] arka tarafındaki iskelet betimi ile oldukça ilginçtir. Bu heykelcikte, omurga, leğen kemiği, kürek kemiği, kaburgalar oldukça belirgin şekilde betimlenmiştir (Meskell-Nakamura, 2006:110). Hodder tarafından "atasına dönen kadın, ölümle ilişkili kadın, ölümle yaşamı birleştiren kadın" şeklinde yorumlanan (Hodder, 2006:214) bu heykelcik, Anadolu'nun Neolitik Dönem insanlarının doğum ve ölüm arasındaki ilişkiyi sorgulayarak, kadın bedeninde bunları temsil ettiğinin göstergesi olarak düşünülür.

[24]Aynı şekilde Neolitik Dönem mezarlarının ve katedrallerin çapraz şekilli planlarının görünüşte "Venüs" figürinlerinin hatlarına benzer olduğu da ileri sürülmüştür (Gimbutas, 1991: 153).
[25] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sonraki Bölüm 4.

Şekil 2.8 Çatalhöyük Ana Tanrıça Figürini arkadan görünüm (Meskell-Nakamura, 2006:115).

Buna benzer bir düşünce, aynı Neolitik yerleşimde, 2002 yılında bulunmuş olan, başı kopmuş bir kadın heykelciği için de öne sürülmüştür. Heykelcikte karın bölgesinin arkasında bir oyuk görülür. Oyuğun içinde yabani bir tahıl türüne ait tohum tanesi dikkat çekmektedir (Hodder, 2003:130). Hodder, bağlamsal olarak yaptığı değerlendirmeler sonucunda, Mellaart'ın bulduğu leoparlı kadın heykelciğinin de tahıl ambarı yanında olması örneğini vererek, heykelciğe yaban tohumlarının yerleştirilmesinin bilinçli olduğunu ileri sürer (Hodder, 2006:213). Benzer figürinler için yapılan bağlamsal değerlendirmeler Hacılar ve Eski Yugoslavya'nın merkezindeki Smederevska Palanka Medvednjak kazı buluntuları ile de örneklenebilir (Aydıngün2005a:17). Melaart'ın bulduğu heykelcikte olduğu gibi (Bkz. Şekil 1.2) sunaklar veya tahtlar üzerinde oturan bazı kadın figürinleri, hayvanları ve hayvanların başlarını tutar şekilde betimlenmişlerdir. Bu heykelcikler, tipolojik özelliklerinin değerlendirilmesiyle, kadınların inançta önemli ve hayvanların verimliliğinin üzerinde egemen olduklarının göstergeleri olarak yorumlanırlar (Gimbutas 1991, 1996). Çatalhöyük'ün Ana Tanrıça olarak

yorumlanan figürininin de[26], pek çok bölgede bulunan diğer tanrıça figürinleri gibi belli bir zamana ya da coğrafyaya aitmişçesine tek başına değil, kökeni insanlığın ilk dönemlerine kadar uzanan ve çağlar boyunca şekil ve isim değiştirerek bir kuşaktan bir kuşağa devredilen, bir kültürden diğerine geçen tanrıçalar silsilesi içinde değerlendirilmesi gerektiği düşünülür. Bu düşünceye göre, ancak böyle yapıldığı takdirde, benzer temaların nasıl farklı zaman ve coğrafyalarda tekrarlanarak karşımıza çıkmakta olduğunu görülebilir (Şafak, 2000:141-144).

Oysa Neolitik Dönem figürinleri, çoğunlukla dişil olarak tanımlanmakla birlikte, bu figürinlerin yanı sıra hayvan modelleri ve bir o kadar eril figürinler de vardır. Bu figürinlerden bazıları özel cinsiyet özellikleri göstermezler, bazıları da, belki de ortak anlamı ifade eden bölgedeki benzer işaretleri, tasarımları sunarlar. Son günlere kadar, Neolitik Dönem'deki tanrıçalar hakkında bilgilerimizin pek çoğu, figürinler, duvar boyamaları ve pişmiş çömleklere bağlıdır. Tanrıça figürininin cinsiyeti dişil olduğu olduğu için, herhangi bir cinsiyet ibaresi olmayan figürinler bile ana tanrıça ya da bereket tanrıçası olarak yorumlanır. Aslında, şüphesiz ki Neolitik Dönem arkeolojisinin başlangıç yıllarında yeniden elde edilen eril figürinler de vardır; görmezlikten gelinir ya da ilahi çiftin diğer kısmı olarak anlaşılır (Özdoğan, 2001:314). Yakındoğu arkeolojisinde dişil figürinlerin Khiamian'den bu yana ortaya çıkışı, Sultanian dönemindeki bitki yetiştiriminin başlangıcıyla bağlantı kurulan yaratıcı ve spritüel dünyadaki bir değişim olarak görülmüştür (Cauvin,2000). İnsan biçimli kilden figürinlerin fonksiyonları hakkındaki tartışmalarda, figürinler ritüel süreçlerle ilişkilendirilmiş ve özellikle dişil figürinler genellikle bereket ya da tanrıça simgeleri olarak yorumlanmışlardır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'deki kilden ve taştan hayvan ve insan figürinlerine bakıldığında Natufian'da hayvanların ve insanların (özellikle kadın) baskın olduğu ya da inançsal bir ilginin olduğu görülür. Bu da tarımın gelişimiyle paralel bir gelişme olarak yorumlanmaktadır. Ancak, Cauvin (2000) de, pek çok bilim insanı gibi bu fikrin artık değişmesi gerektiği savunur. Schmidt, tipolojik değerlendirmeleri sonucu oluşturduğu tablo ile Cauvin'in

[26] Çatalhöyük'te bulunan bu kadın betimlemesi, oturduğu tahtın iki yanında leoparlar bulunan, çıplak, tombul ve heybetli bir görüntüye sahiptir. Kadının elleri yanındaki leoparların boynundadır ve leoparların kuyrukları da arkadan onun omuzlarına değmektedir (Voigt,2000:253-293).

bu görüşünü destekleyen verileri sunar[27] (Schmidt,1998:5). Bu tablo ile, madde boyut ve bezeme ilişkisi gösterilir. Heykelciklerdeki boyutlar küçükten anıtsal olanlara dek; küçük, orta, normal ve anıtsal olarak 1 ile 4 arasında numaralandırılmıştır. PPNB döneminde bu dağılmanın daha geniş olması, ancak her grubun içindeki materyal sırası ve boyutunun standartlaşması dikkat çekicidir. Yorumlar taştan kile, Khiamian'den Sultanian'a dek PPNB döneminde heykelciklerin büyük boyutlara ve taş malzemeye dönmesinin sadece teknolojik ilerlemeyi göstermemesi gerektiği şeklindedir[28]. Buna göre, kemik, kil ve taştan oluşan genel figürin grubu ve ikonografik motifleri burada ritüel bir amacın kanıtları olarak da görülebilirler. Böylece, örneğin kadın kil figürinleri içerisinde bir türün bir çeşit özel ritüel için kullanıldığı ama bu tip ritüellerin sosyal yaşamın inançsal bütünlüğünün tüm değişikliğini göstermeyeceği vurgulanır (Schmidt,1998:1-5). Özetle, Yakındoğu'da bu dönemde kadın figürinlerinde artış olduğu söylenir ve da bu tarım ile ilişkilendirilir. Ancak, yapılan yeni çalışmalar ile ne figürinlerde böylesi bir artış olduğu ne de tarıma geçildiği görülmemiştir (Cauvin 2000, Schmidt 1998).

Tarihöncesi döneme ait figürinlerin çoğunun kadın gövdesini ya da kadını temsil ettiğine dair yaygın bir inanç vardır. Kadın gövdesi ve kadınların ayrı ayrı ele alınması seyrek görülen bir durumdur. Bununla birlikte, günümüzde, cinsel kimliğin toplumsal yapısını cinsiyete dayanan, bütünleyici roller olarak gösteren çok sayıda çalışma vardır. Cinsiyetin toplumsal yapısı üzerine yapılan araştırmalar özellikle feminist yaklaşımlarla birlikte artmıştır. Kıbrıs ve bazı Yakındoğu figürinleri incelenirken yapılan tartışmalarda cinsiyet tanımları üzerinde çok durulmuşken, Anadolu'daki figürinler hakkında şimdiye dek çok az şey söylenmiştir (Hamilton,2003:138). Neolitik Dönem tanrıçalarının tamamı cinsiyet itibarıyla sadece dişil değildir (Özdoğan,2001:313). Eril, cinsiyetsiz ve hayvan biçimli figürinler de bulunmaktadır. Eril figürinler dışında, yine erkekliğin temsili olarak sayılan, erkeklik organı betimlerinin (fallus) görülmesi Buzul Çağı'nın sonunu takiben Neolitik Döneme dayanır (Daniélou, 1995). Gelenek, Hindistan'da halen

[27] Bkz. Önceki Bölüm Figürinlerin Değerlendirilme Yöntemleri.
[28] Bu tür teknolojik sorunlar Ain Ghazal ve Jericho'daki kamış üzerine yapılmış heykellerde de görülür.

bozulmaksızın hayattadır. İzleri, bütün Mezopotamya, Orta Doğu, Afrika ve özellikle Mısır, Ege, Trakya, İtalya, İrlanda, İsveç, Sibirya, güneydoğu Asya, Endonezya, Malezya, Okyanusya, Polonezya ve Amerika'yı kapsayan geniş bir coğrafyada bulunabilir. Fallus kültün yaygın olduğu yer neresi olursa olsun, ayakta duran taşlar, direkler, obeliskler ve sütunlar hepsinde de diktir. Örneğin Çatalhöyük yerleşmesinde resimlerde görünen hayvanlardan bazılarının fallusları da dik ve şişkin olarak betimlenmiştir. Bu betimlemeler cinsellikle ilişki kurulduğunun göstergeleri olarak ele alınacak olursa; Çatalhöyük resimlerinin genç erkekler ve / veya kadınlarının üstünlüklerini sergiledikleri topluma kabul edilme törenleriyle ilişkili olduğu düşünülebilir[29](Hodder,2006:200). Doğu ve Batı geleneklerinde, cinsel organ sadece üreme organı değildir. İlahi zevkin ve hatta kurtuluşun kaynağı olan büyük mutluluk organı olarak görülür (Daniélou 1995; Paine 2004). Öte yandan, cinsel organ, kötü göz, tehlike ve talihsizliğe karşı korunmaya yardımcı olur. Bugüne değin, Akdeniz ülkelerindeki insanlar hala kötü göze gelmekten sakınmak için cinsel organlarına dokunurlar ve cinsel organın sembolik sunumları her alanda yerleşmiştir. Etnografik verilere göre fallusların bu yönde yorumlanması da mümkündür (Paine, 2004) .

İnsan betimlemeleri, Üst Paleolitik Dönem boyunca görülürler. Ancak, insanların hareket halinde, koşarken, avlanırken ve hayvanlarla ilgilenirken tasvir edilmeleri erken Holosen Dönem'in sembolizminde daha yaygındır.Yakındoğu'da insan betimlemelerinin erken tarihlerden itibaren görülmelerine karşın, zaman içinde daha belirgin ve daha temel bir rol oynadıkları anlaşılır. Doğu Akdeniz'deki Natufian Dönemi'nde insandan çok hayvan heykelcikleri görülür[30]. Güneydoğu Anadolu'daki Göbekli Tepe'de de insan betimlemelerine benzeyen yapılar görülür. Bunlar, Nevali Çori'deki biraz daha geç tarihli heykeller kadar belirgindirler[31]. Nevali Çori[32] yerleşimindeki dişil ve eril şekillerin çok büyük kısmında heykelcilik yönünden

[29] Çatalhöyük resimlerinin çoğu erkekler üzerine yoğunlaşmaktadır ve heykelciklerin çoğu cinsiyetsiz olmakla birlikte bazıları sakallıyken, diğerlerinin memeleri vardır (Hodder,2006:213).
[30] Bu bölgenin Khiamian kültüründe kadın betimlemeleri görülür (Cauvin, 2000).
[31] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 4.
[32] Urfa ili yakınlarındaki Göbekli Tepe ülkemizin güneydoğu sınırları içerisinde yer almakta ve Mezopotamya'daki Neolitik Çağ oluşumunun çekirdek bölgesi içinde kalmaktadır. (M.Ö. +- 9000). Bunun yanında yine aynı bölgeden Nevali Çori'deki kazılar da Güneydoğu Anadolu Neolitik'inin tarihini çok daha aşağılara çeker ve bu merkezden de erkek ve kadın heykelcikleri elde edilir.

benzerlikler yoktur. Oysa, kireçtaşından yapılan küçük figürinlerin çoğunluğu, büyük heykeller gibi aynı modellemeyi gösteren minyatürize modeller olarak düşünülebilir(Hauptmann,1999:77). Bu yerleşmede kil heykelcikler çok büyük boyutlardaki kireçtaşı heykellerle bağlantılı olarak düşünülmelidir. Heykellerin tersine kil heykelcikler, kült binaları yerine atık alanlarında, genellikle kırık olarak, çoğu zaman evlerin arasındaki boşluklarda bulunurlar. Bir tür dilek tutma aracına benzedikleri düşünülür (Hodder,2006:190). Sonraki dönemler için, M. Mellink Karataş-Semayük Mezarlığı'nda bulunan mermerden idollerin başlarının kırık olmasını ölümle ilgili bir büyünün ritüeli olarak görürken; Obladen- Kauder ise idollerin Demircihöyük'te ev ve avlularda yani yaşam alanında ele geçmesine rağmen oldukça kırık parçalar halinde bulunmalarını, daha çok günlük yaşam sırasında nazarlık gibi sıkça kullanılmış olmalarına bağlamakta, ayrıca bölgeye işgal amaçlı gelen dış güçler tarafından da tahrip edilmiş olma olasılığının da dikkate alınmasını önermektedir (Aydıngün, 2005b:30-33). K. Schmidt, büyük tanrıça fikri ile Çatalhöyük yapılarında[33] tanrıça diye adlandırılan heykelciklerle Göbekli Tepe'de avcıları tasvir eden betimlerdeki benzerliklere değindiğinde tartışmalar başka bir boyut kazanmıştır (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mellaart 1967:84–130; Schmidt 1998: 29; Hauptmann 1999: 80). Göbekli Tepe'de görülen anıtsal dikili taşlar insan betimlemeleri olabilir. Bu taşların üzerleri büyük hayvanların ve fallusların ayrıntılarıyla işlenmiş sembolleriyle kaplıdır. Nevali Çori'de bulunan dikili taşlar insana daha da çok benzerler. Hodder, böyle büyük hayvan betimlemelerinin ataları simgeliyor olabileceğini, ancak her durumda insan olduklarını vurgular. Burada belirleyici olan, insan benzeri betimlemelerin hayvan ruhlarıyla, belki de soysal varlıklarla ve öteki dünyalarla ilişkili olarak gösterilmesidir (Hodder, 2006:205).

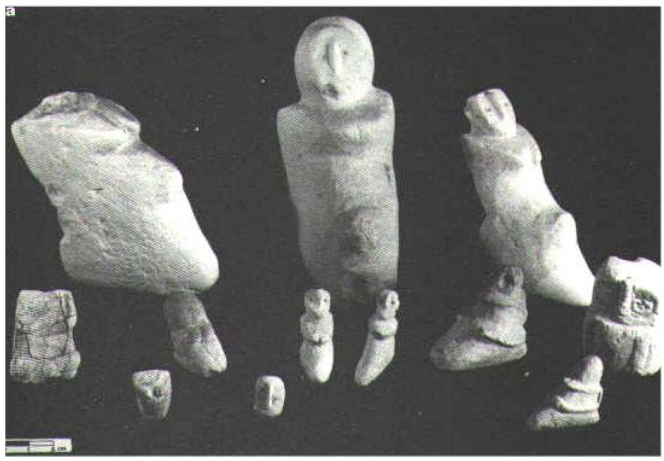
Anadolu için, yukarıda bahsedilen tartışmalarda söz konusu olan en ilginç buluntulardan biri Göbekli Tepe'den 40,5 cm. yüksekliğinde iri bir erkeklik organına sahip erkek heykelciğidir. Bu figürin, Ana Tanrıça inancından önce Baba Tanrı

[33] Bu yapılar biraz daha gösterişlidir ve Mellart tarafından tapınak olarak yorumlanmıştır. Ancak günümüzde yapılan çalışmalar Çatalhöyük'teki tapınaklar ile evler arasındaki ayrımın Mellaart'ın ileri sürdüğünden daha az olduğunu göstermektedir. Bu savın hem kuramsal hem de deneysel yanlaı bulunmaktadır Ayrıntılı bilgi için Bkz. Çatalhöyük Leoparın Öyküsü**,** (çev.) Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul (Hodder,2006:178).

inancının varlığının sorgulanmasına neden olur[34] (Hauptmann, 1999:80). Bu tartışmalar sürerken, Güneydoğu Anadolu'daki Mezraa-Teleilat yerleşmesi kazısında da, bu soruları destekleyen çok önemli bir grup heykelcik ortaya çıkarılır. Bu heykelcikler kireçtaşından, özensiz yapılmışlardır ve oturur durumda olan heykelciklerde erkeklik organı belirtilmiş, kafa, gövde ile net bir şekilde ayrılmış, kollar ise göğsü andırır şekilde çıkıntı halinde yapılmışlardır. Bu erkek figürinlerinin, sert yüz ifadeleri ve dik duruşları ile bir erkek tanrının varlığını ya da toplumda statü sahibi olan birini temsil ettiği düşünülebilir. Bu heykelciklerden bir kaçı, erkeklik organlarının abartılı görünüşleriyle dikkati çekmektedir. Mezraa-Teleilat'ın M.Ö. 7.800-7.600'lere tarihlenen ve tahtında ya da arkalıklı bir iskemlede arkaya doğru gerilerek oturmakta olan kireçtaşı figürinlerinin yanında, yine kireçtaşından yontulmuş pek çok erkek fallusu da bulunmaktadır[35] (Bkz. Özdoğan, 2003: 515–517). Yine Şanlıurfa il merkezinde bulunan ancak kazı malzemesi olmayan ve Hauptmann tarafından İlk Neolitik Dönem'e tarihlenerek, bir kült merkezine ait olabileceği belirtilen 1.93 cm boyundaki bir erkek heykeli de erkek egemen kültürün ilginç bir yansıması olarak düşünülebilir (Hauptmann,2003:129-140). Bu heykel ve heykelcikler 'baba tanrı' inancını destekleyen objeler olarak gösterilirler (Ana Tanrıça ve Baba Tanrı inancı yorumları için Bkz. Aydıngün 2004; Hauptmann 2003; Köroğlu 2006, Özdoğan 2003).

[34] Ayrıca, Göbekli Tepe'deki ilk raporlar için, Bkz. Hauptmann 1999; Beile u.a. 1998.

[35] Mezraa -Teleilat figürinleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. *"A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezraa-Teleilat",* Köyden Kente Yakındoğu'da ilk Yerleşimler II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları (Özdoğan, 2003:511-524).

Şekil 2.9 Mezraa -Teleilat'ın kireçtaşından heykelcikleri (Özdoğan, 2003:519).

Şekil 2 .10 Mezraa -Teleilat Erkek Heykelciği, PPN (Özdoğan, 2003:519)

Heykelciklerin yapım kalitesi ve özenli yapımları bize onların sembolik anlamlarını düşündürür. Diğer yandan, figürinlerin yapıldıkları hammaddeye göre değerlendirilmeleri de çeşitli yorumları getirir. Örneğin, yalnızca erkek figürinlerinin mermer ve taştan yapılmış olması, pek çok bilim insanı tarafından; kilden yani topraktan yapılma figürinlerin, toprak ve bereket ilişkisinin sembolü olduğu şeklinde yorumlanır. Ancak, bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Karşı görüşteki araştırmacılar,

kilin ucuz ve kolay bir malzeme olduğunu; kil yerine ulaşılması ve işlenmesi zor, sert, dayanıklı, kalıcı, sade ve şeffaf bir malzeme olan mermerin sanki bir başka dünyadanmış gibi sonsuzluk ve ölümsüzlük hissi verebilmesinin daha tanrısal olarak yorumlanabileceğini ileri sürerler (Papathanassopoulos, 1981:181) .

Şekil 2.11 Dolni Vestonice yakınlarındaki Brno'daki Üst Paleolitik (Pavlovian) Dönem'e ait gömütde bulunmuş olan fildişinden eril heykelin kalıntıları. GÖ. 26.000 yılları civarı (White, 2003:139).

Figürinlerin hammaddelerine bakılarak gerek bağlam, gerek cinsiyet konularında çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Elde edilen yeni verilerle birlikte, Orta Anadolu'nun Neolitik merkezlerinden Çatalhöyük'ün erkek heykelcikleri önem kazanır ve 1960-1965 yılları arasında yapılan ilk dönem Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkarılan erkek heykelciklerinin[36], Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömlek Öncesi Neolitik'den itibaren görülen Baba Tanrı inancının devamın göstergesi olup olmadığı düşünülür (Aydıngün, 2005:19). Çatalhöyük'te az sayıda heykelcik erkek

[36] Çatalhöyük'te hem erkek hem de kadın heykelciklerinin bulunmuş olmasına rağmen uzun süre Ana Tanrıça inancından bahsedilerek Baba-Tanrı inancı üzerinde durulmamış olası ilginçtir (Acar, 2003:89-125).

olarak yorumlanmıştır. Bunların kimisi sakallıdır ve boğa sanılan hayvanların üzerinde oturmaktadırlar. Boynuzlarının ya da ayırt edici başka özelliklerinin olmaması, leoparlar üzerinde açılan delikler düşünüldüğünde, bu hayvanların daha çok koyun olduğunu akla getirmektedir. Erkek olarak değerlendirilen çeşitli heykelcikler için, memelerinin olmaması dışında başka bir sav öne sürülmez (Hamilton, 2000:138).

Şekil 2.12 Çatalhöyük Erkek Heykelciği (Aydıngün, 2005:19)

Öte yandan, bağlam konusuyla ilişkili olarak; örneğin Çatalhöyük Yerleşmesi'nde kilden büyü figürinleri yapmanın, sık sık tekrarlanan evde yapılan ritüel bir etkinlik olduğuna dair kuram, kilden yapılmış olan pek çok sayıda figürinin bulunmuş olmasına dayanmaktadır. Ucko'ya göre (1968: 417), ucuz ve hemen bulunabilen bir materyal olarak düşünülen kilin kullanımı, bu figürinlerin pek çoğunun uzun süreli amaçlar için tasarlanmadığı fikrini destekler. Kilden çok, diğer malzemelerle yapılan figürinler olasılıkla, bu materyallerin elde edilmesi ve şekillendirilmesi zor olduğu

gerçeğine dayanarak daha uzun vadeli amaçlar için yapılmıştır. Figürinlerin boyutları ile ilgili, araştırma örneklerinin çoğunluğunun uzunluğunun 0 cm'den 5 cm'e kadar değiştiği küçük çaplı figürinler, bu figürinlerin büyü aracı olarak kullanıldığı görüşünü desteklemek üzere gösterilirler. Kilden küçük nesneleri özel şekillere sokmak için hemen kalıba dökme ve pişirmek daha kolaydır. Çünkü pişirme esnasında şekillerini korumak için çok daha fazla sıcaklık gerektirmezler. Bu, Voigt'in büyü figürinleri analiziyle (Voigt, 2000: 261) tutarlı bir görüştür. Sonuç olarak, küçük çaplı olan figürinlerin çoğunluğu, büyü figürinleri olarak yorumlanmıştır (Voigt, 2000: 261-263). Aynı görüşten yola çıkarak, figürinler günlük ev ritüelinin bir parçası olsaydı, çoğunluğunun büyü figürinleri olarak sınıflandırılabileceğine dair yorumlar yapılır. Bu, mantıksal olarak ritüel nesnelerin, adak ya da kült figürinlerinden çok daha yaygın olması fikrine dayanmaktadır. Bu fikir, ritüelin tekrarlanan bir etkinlik olduğu görüşündeki Renfrew'in tanımına dayanmaktadır (Renfrew, 1985: 14). Çatalhöyük, Jarmo, Sarb, Çayönü, Ain Ghazal ve Gritille'nin hayvan figürinlerinin hepsi de kilden küçük figürinlerin yapımının önemine dair fikri destekleyen buluntular sunarlar (Mellaart, 1975: 106). Kilden yapılan küçük hayvan heykelciklerinin pek çoğunda, kullanıldıklarına dair işaret yoktur. Kullanılmış olduğuna dair işaretlerin olmaması, figürinlerin orijinal yapımından sonra hemen bir kenara koyulduğunu gösterir. Bu toplumların hayvan figürinlerinin pek çoğu, çöp yığınları arasında bulunmuştur. Bu da yapımdan sonra kullanımı gösteren yapılarda (evde ya da tapınaklarda) onlar için özel bir yer ayrılmış olmadığının göstergesi olarak yorumlanır (Morales, 2000: 10; Rollefson, 2000: 167; Voigt, 2000: 267).

İnsan figürinlerinde olağanüstü bir sıklıkla, heykelciklerin başlarının kesik olduğu, boyunlarının kırıldığı ve başlarının koparıldığı görülür[37]. Yöntem olarak, figürinlerin önce kilden silindirsel bir çekirdek halinde işlendiği, organların daha sonra bu çekirdeğe eklenip, yapıştırılıp, ayrıntılarının belirtildiği, başın tümüyle ayrı yapılıp, sonradan vücuda eklendiği saptanmıştır. Tipolojik özelliklerine bakılarak, figürin

[37] Anadolu için, Bkz. bu tip figürinlere örnek olarak Kuruçay , Höyücek, Aşağıpınar gibi örneklerini bulabileceğiniz sonraki bölüm, Bölüm 4 .

çeşitliliği içerisinde bölünebilir olarak tanımlanan bu heykelcikler[38] için, bulundukları ortam, buluntu yerleri gibi veriler değerlendirilerek çeşitli yorumlarda bulunulmuştur. Bu yorumlardan birine göre heykelciklerin en zayıf kısmı boynudur ve heykelciklerde oluşabilecek sıradan kırılmalar meydana gelmiş olabilir (Hodder, 2006:149). Öte yandan, pek çok yerleşim alanında yapılan kazılarda heykelcik başlarının yerinden çıkarılabildiğine dair bulgular elde edilmiştir (Hansen, 2001:47, 2005:195-200; Hodder, 2006:149; Jochim 2002b:75; Duru, 1996:783-800, Umurtak, 2005:93).

Yakındoğu ve Avrupa'da figürinler, ayrı bir şekilde insan vücudunun farklı kısımlarını modelleme, sonrasında onları birbirine yapıştırma yoluyla üretilirler (Hansen, 2001:47). Bu oluşumun figürinlerin bilerek kırılmasıyla bağlantılı olabileceği düşünülür (Kuijt, 2000:150). Heykelciklerin yerleşim yerlerinde normal bir şekilde bulunması ve ağır eşyaların kullanımı, tek bir kültürle sınırlı olması, tesadüften daha fazlası olarak görünmektedir (Hansen, 2005:207). Bu bağlamda, başlarının ayrılmasının ritüel uygulamalarla[39] örneğin ata kültü ile ilişkilendirilebileceği görülür. Heykelciklerin çoğunun başlarının yerinde olmaksızın bulunması, bu buluntuların elden ele dolaşmış olduğu ve atalarla bağlantı kurma girişimi olarak yorumlanır (Hodder, 2006:149). Hodder, boğa başları, kabartmalar gibi diğer buluntulara bakarak; bu başların terk edilen evlerde bırakılmasına dikkat çeker. Çatalhöyük'teki örneklerde heykelciklerin bağlamları değerlendirildiğinde, bazı heykelciklerin kırılan başlarının Anadolu ve Yakındoğu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi'nde görülen kafatası kültüne benzer şekilde özel bir yere kondukları görülür[40].

[38] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 4
[39] Bkz. Önceki bölüm Figürin Kavramı Ve Bu Kavramın İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri
[40] Örneğin Ain Ghazal'da PPNB Döneminde, bireylerin yapıların sert kireç tabanlarına gömülerek, başlarının bir süre sonra yerlerinden çıkarıldığına dair örnekler bulunmaktadır (Rollefson 2000). Köşk Höyük ve Çatalhöyük'te bulunan alçı sıvalı kafatasları için Bkz. Silistreli 1990, Bonogofsky 2005. Çayönü için Bkz. Özdoğan-Özdoğan 1998. Beisamoun, Jericho, Tell Ramad ve Kfar Ha Horesh ve diğer kafatası kült uygulamaları, yapıları için Bkz. Akkermans- Schwatz 2003; Banffy 2002; Kuijt 2000.

Şekil 2.13 Höyücek Yerleşmesi'nden Neolitik Dönem figürinlerine örnekler (Umurtak, 2005: 154,157).

Banffy, benzer uygulama dönemlerindeki, ev modelleri, insan biçimli şekiller ve minyatür parçaları gibi nesneleri inceler. Hareket işi olan "sosyal davranış" kavramıyla, bir şeyi yapma tarzı olan "teknik" eyleme felsefi olarak karşı çıkan Banffy; yapım, yıkım ve parçalamanın sembolik süreçlerinden söz eder. Buna göre, materyal uygulama süreci anlamlı davranışlardan meydana gelmektedir ve bölünebilir heykelcikler basitçe bir kırılma; belki de hatırlama aracı olan davranışların sonucu olarak ileri sürülebilirler (Banffy, 2002: 53-71). Heykelciklerin kırılması konusu, tartışmalarda yinelenen bir temadır. Özelleştirilen bilginin ya da beceri düzeyinin, nesnelerin yapımı ve kullanımında önemli olduğu düşünülürken, onları kırmaya yönelten amacın sorgulanmadığı ve onun yerine ritüel uygulamanın koyduğu kuralın altında belirsiz kaldığı şeklinde eleştiriler de yapılmaktadır. Figürinlerin bir başka konusu olarak, hayvan figürinlerinde görülen kırılma / kesilmelerin ise olasılıkla büyü amacı taşır şekilde, avlanma ritüelinde öldürülen ya

da yaralanan avı temsil ettikleri düşünülür (Hamilton 1996: 224; Voigt 2000: 263-264; Mellaart 1975: 106; Mellaart 1967: 180; Morales 1990: 10).

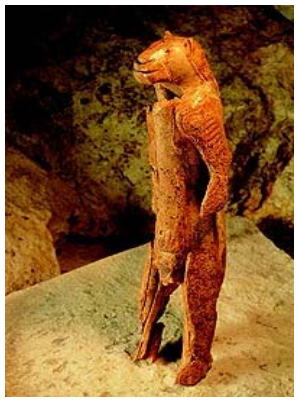
Her dönemde çok fazla görülen hayvan temalı figürinler, genellikle hayvanların bereketi ve av büyüsü için yapılmış objeler olarak yorumlanmıştır. Hayvan figürinlerinin birden çok işlevi olmuş olabilir. Bunlardan bir bölümü sivri bir aletle delinmişken, kimisi de özellikle tahrip edilmiş olabilir. Bu da av ritüeli yorumuna uygun bir veri olarak görülmektedir (Hamilton, 2000:137) . Sağlam figürinlerin aynı ortamda bulunmaları, bunların başka amaçlarla kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir. Bazı hayvan figürinleri de kendi durumları göz önünde bulundurularak değerlendirilirler. Buna göre, bu figürinler vahşi türleri evcilleştirilmiş olanlardan ayırt etmek gibi farklı türlerden belirli bir rolü ortaya çıkarabilirler. Oturmuş ya da uzanmış şekilde gösterilen, sivri bir aletle delinmemiş olan figürinlerin ölü hayvanları temsil etmeyecekleri ve daha çok evcilleştirmeyle ilişkili olabilecekleri düşünülmüştür (Hamilton 1996: 225). Ancak, bu objelerin bir düşünceyi de (güç gibi) simgeleyebileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, kültürel değerler açısından bakıldığında, heykelcikler üzerine ana teorilerden biri de Alman arkeolog Joachim Hahn'a aittir. Hahn, güçlü, hızlı, saldırgan hayvanların temsil edildiğini ve bunun onlara duyulan saygı, korku ve hayranlığın yansıması olduğunu düşünmektedir (Hahn,1986:222). Buna göre betimlerde görülen hayvanlar avlanması güç olanlardır (Kozlowski,1992:40).

Hayvan konulu figürinler için bir başka kuram Güney Afrika'lı arkeolog David Lewis-Williams'a aittir ve Williams, bu figürinlerin Şamanizmin kanıtı olduğunu savunur.[41] Conard da, benzer şekilde Almanya'da bulunan ve "Lowenmensch" (aslan adam) adıyla bilinen heykelciklere (Şekil 10)[42] Şamanizm'in göstergeleri olarak bakmaktadır. Ona göre, figürin grubunda bulunan at heykelciği kuramları etkilemez ama dalan su kuşu ve yarı aslan-yarı insan biçimli heykelcikler radikal buluntulardır. Kültürel modernlik açısından baktığımızda, karmaşık aletlerin kullanımını

[41] Bkz. Avcılık-Toplayıcılık Figürinleri.
[42] Lowenmensch Müzesi'nden, www.loewenmensch.de

gerektiren, müzik aletleri ve süslerin yapılma ve kullanımıyla birlikte heykelcikleri yapma yeteneği, en azından geliştirilen kültürel modernliğe ulaşım aşamasına sahip olmanın bir işaretini düşündürür. Almanya'da bulunan *Lowenmensch* (aslan adam) adıyla bilinen figürinlerin her biri 2,5 ve 5 cm boylarındadır (Conard, 2003; Sinclair 2003; White, 2003).

Su kuşunun arkası ve atta tanımlanan ağız, burun delikleri, göz gibi karmaşık kesilmiş, ince detaylar içeren bu figürinlerin, ne yaptıklarını tam olarak bilen ve usta insanlarca yapıldıkları söylenir (Conard, 2003: 830-832). Bu görüş İngiltere, Liverpool Üniversitesi'nden, Anthony Sinclair'in, figürinler hakkında yazdığı yorumda yer alan, güzellik üretiminin yani insanların sanatsal gelişimlerinin daha hızlı olduğu görüşüyle uyuşmaktadır. Sinclair'e göre, eğer bu gelişim çok uzun yıllar alsaydı arkeolojik kayıtlarda kaba kalıntılar bulunurdu. Ancak, buluntuların ilk parçalarına bile bakıldığında gayet kaliteli oldukları görünür (Sinclair, 2003:774-775).

Şekil 2.14 Lowenmensch (Arslan adam) Figürini, yarı-insan, yarı-arslan biçimli (White, 2003:72).

Conard'a göre, bu bölgedeki insanların inanç sistemlerinde, insanlar ve aslanların arasındaki geçişlerin ortak olması gibi bazı alışılmış uygulamalar vardır ve bu da Şamanizm hipotezine uymaktadır. Öte yandan, su kuşunun bulunuşu da bu görüşünü desteklemektedir. Çünkü su kuşu genellikle Şamanlara yardım eden ruhlar, onları

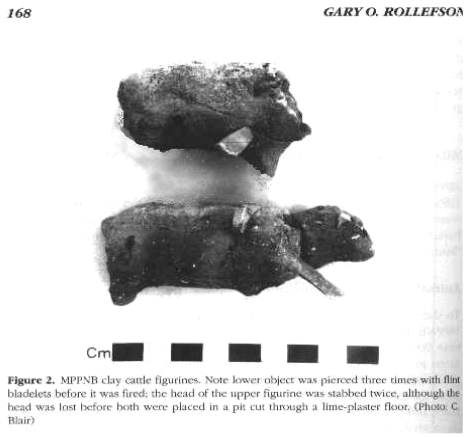
dünyalar arasında taşıyan olarak betimlenir. Conard'ın bir röportajında söylediği cümle ise arkeologun kendini alt yapısının ya da önyargılarının etkilerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Conard şöyle der : "Ben, kendimi yansız düşünürüm, ama insanlar Şamanizm'in kanıtını ararken, bu buluşların hakkında mutlu olacak"(Conard, 2003:830-832).

Şekil 2.15 Fildişinden su kuşu betimli figürin (White, 2003:104).

Hayvan heykelciklerinin kullanımında mı yoksa yapımında mı vurgu yapıldığı sorusuna çeşitli kuramsal açılardan bakılarak aranan yanıtlar Çatalhöyük'te yapılan çalışma ile örneklenebilir.[43] Süreç-Sonrası ve Bilişsel Arkeoloji Yaklaşımları'nın kuramsal bakış açıları, Çatalhöyük figürinlerindeki verileri yorumlamak, Çatalhöyük'ün konteksti içindeki figürinlerin kullanımını saptamak için kullanılmıştır. Buna göre, kilden küçük hayvan figürlerinin çoğunun değerinin, diğer figürinlerdekine benzer biçimde, yapım sürecinde gizli olduğu düşünülmektedir (Hodder 2005, 2006). Bu figürinlerin sembolik gücü, sadece şekillerinin kalıbında bulunmuştur. Hayvan şekli tamamlandıktan sonra, çöpe atılmıştır. Morales'e göre (1990:10), önemsenmeden yapılan küçük hayvan figürinlerinin anlamı, bir sonraki kullanımdan çok kilin işçiliğinde aranmalıdır. Voigt (2000: 261–263), büyü amacıyla kullanılmış olabilecek figürinlerin, büyünün amacına uygun olarak hammaddenin figürinlere dönüştürülmesi ve kullanıldıktan sonra atılması yoluyla, isteklerini elde etmek için ümit eden insanlar tarafından yapılmış oldukları ileri sürer. Bu figürinler, amaçlarına hizmet ettikten sonra, oyuncak ya da oyun olarak çocuklara verilmiş ya da çöpe atılmış olabilirler (Braidwood,1983: 376; Voigt 2000: 277).

[43] Bkz. Bölüm 4.

Şekil 2.16 PPNB Dönemine ait kilden keçi figürini. Ain Ghazal'da görülen örneklerde sığır figürinlerine pişirilmeden önce batırılmış çakmaktaşından parçacıklar görülmüş ve heykelciğin korkulan bir düşünceyi sembollediği, bu uygulamanın da korkuyu yok etmek üzere yapılmış olabileceği söylenmiştir (Rollefson, 2000:168).

Figürin örneklerinin bağlamı, diğer buluntular ile birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanır[44]. Örneğin, büyü amaçlı yapılmış olduğu düşünülen figürinlerin çoğunun diğer figürinlerle birlikte çöp alanlarında bulunması, bu figürinlerin, grupça olmasından çok, tek başına atılmış olmasının daha muhtemel olduğunu düşündürür (Voigt, 2000: 261-263). Özellikle çöp alanları için, aynı yerde birlikte olan nesnelerin benzer şekilde elden çıkarıldığına dair yorum yapılabilir. Bazı dört ayaklı heykelciklere henüz fırınlanmadan keskin aletler batırılması,[45] sembolik olarak heykelciklerin insanların "maddi elçiliğini" ya da temsilciğini yaptıkları şeklinde yorumlandığı gibi (Hodder, 2006:194) , hayvan betimlemeleri yapmanın özel ataların eski hayvanlarını veya arkadaşlarını temsil etme amacını taşımasının da mümkün olabileceğinden bahsedilir. Chang, hayvan betimi yapmanın gök ile yer, ölüyle yaşayan arasındaki iletişime ulaşmada somut anlamlara geldiğini söyler (Chang, 1983: 65).

[44] Bkz. Önceki Bölüm Figürinlerin Değerlendirilmesi
[45] Örnekler için Bkz. (Hodder, 2006:194; Rollefson, 1986:45-52;)

Şekil 2.17 İkiz Tepe Kadın Figürinleri (Aydıngün, 2005: 31)

Heykelciklerle ilgili olarak sorulan soruların geçmişi anlama, inanç, algı ve anlam olarak çeşitli yorumlara açık olduğu görülmektedir. Figürinler, Neolitik Dönem'de görülen yeniliklerden biridir ve doğudan batıya Neolitik dönemin merkezi bölgelerinde yayılmıştır. Bu objeler, günümüzde diğer bilim dallarından olan aydınların da ilgisini çekmektedir. Örnek olarak, İsviçreli filolog Walter Burkert (1996), Alman sosyolog Günter Dux (1997), Şili'li biyolog Humberto Maturana (1996) ve Alman etnolog Kalus E. Müller (1989) söylenebilir. Bu bilim adamlarının hemen hemen hepsi figürinlerin, Neolitik sosyal yapıların , özellikle günümüzdeki kadın erkek ilişkisi ve inançsal kavramlarının az ya da çok kurgusal görünümü hakkında belge olduklarını düşünürler. Neolitik figürinlere ilişkin yorumlarda gerçeklerin ve kurguların ayırt edilmesi önemlidir (Hodder, 2005). Çünkü kimi zaman bir bilim dalından başka hipotezler transfer olduğunda bunlar gerçekler olarak kabul edilir. Ancak, J. Cauvin (2000) tarzında araştırmacıların figürinler üzerine 'Neolitik Çağ'da sembollerin gelişiminin' önemli bir parçası olarak düşünülmesi gibi daha dikkatli iddialar ortaya atılmalıdır (Hansen, 2005:195-196).

Heykelciklerin yapılma amaçları, anlamları ya da onları yapanların düşünceleri ve inançları ile ilgili soruları yanıtlamak için ortak bir nokta bulmak zordur[46]. Konuyla ilgili olarak yapılmış çalışmalar ve açıklamalar, hem oldukça fazla hem de çeşitlidir. Açıklamalara baktığımızda; paylaşılan inanç sistemleri, dünya bakış açısı, tarih, değerler; büyü, din, bilim, birikmiş bilgi; doğaüstü güçler ve varlıklar; kaynaklar, çizgisel tarih, gelişim; otorite, güç ya da ideolojinin kadınlar üzerinde inşası, sınıflama, soy gibi başlangıç noktaları görürüz. Tüm bunlara dayanarak, yapılan açıklamalarda başlangıç noktasının, genellikle paylaşılan kavramların düşüncesi olduğu söylenebilir.

Son dönemlerde toplumları birbirleriyle karşılaştırma yoluyla inceleyen bilim insanları, genellemeler yapmaktan kaçınmaktadırlar. Çünkü bugün yaşamakta olan veya yakın geçmişte yaşayan insan gruplarında kadın ve erkeğin farklı rolleri benimsemesi bu tür genellemeleri geçersiz kılmaktadır. Etnografik verilere göre, konuyu basite indirgeyerek ataerkil veya anaerkil toplumlardan bahsetmek yerine, daha karmaşık bir yapıdan söz edilebilir.

Figürinlerin kült uygulamalarının/ritüelin bir parçası olarak kullanıldığı şeklinde düşünecek olursak, bu objeler ritüel bilgisi ve kültürün yayılımında önemli bir rol oynamış olmalılar. Yapılan çalışmaların ve yorumların sonuçları şu şekilde formüle edilebilir: Figürinlerin ve ritüelin varlığının geçmişte yaşamış olan insanların erken inanç sistemleri üzerinde yarar sağladığı düşünülebilir. Ancak, günümüzde de görüldüğü gibi bahsedilen ritüel eylemlerin tanrı ya da tanrıça kavramına dayanması gerekmemektedir.

---

[46] Epipalelotik Dönem'de, hayvanlara ilişkin sadece bir kaç tane buluntu görülürken, ilk Neolitik Dönemde, ansızın küçük, üç boyutlu dişil insan ve hayvan figürinlerinin artması, özellikle boğaların, olası dişil tanrıça ve eril tanrı prensibi (boğa) meydana gelmiştir. Jacques Cauvin bunu, "sembolik devrim"- sembolik şekilde yaratılan evrenin ve doğaüstü dünyanın tasavvurunu sağlayan "psiko-kültürel" değişim- olarak adlandırmıştır (Cauvin,2000).

Ritüel uygulamalar pek çok nedenle, bilerek ya da bilmeyerek, alışkanlıkla yapılmış olabilecekleri gibi, bu eylemleri gerçekleştirenlerin inançsal gelişimlerinin yanı sıra psikolojik olarak da rahatlamalarını sağlamış olabilirler. Geçmişte yapılan heykelciklerin 'tanrı' ve/veya 'tanrıça, bereket kültü' gibi kavramlarla ilişkilendirilebilmeleri için, arkeolojik verilerde kurumsal bulgulara ulaşılması gerekmektedir.

Bu bağlamda, figürinlerin değerlendirmesinde yerleşmeye ait tüm buluntular ele alınarak, birlikte düşünülmelidir. Örneğin, bu objelerin kutsal olduklarını ve evlerin içerisinde bulunduklarını düşünüyorsak, aynı biçim ve içeriğe sahip olan çok daha büyük modellerinin özel yapılar ve tapınaklarda da bulunup bulunmadığına bakmak gerekir. Böylece, figürinlerin değerlendirilmesinde her yöntem en az bir diğeri kadar önem taşımaktadır ve yorumlar bu yöntemlerden hangilerinin kullanıldığından çok, bir bütün içerisinde olmak kaydıyla araştırmadaki çok yönlülük ve kapsama bağlı olarak nitelik kazanmaktadır. Günümüze dek inanç ve bereketle ilgili olanların gördüğü ilgiye karşın, hiçbir kuram diğerinin önüne geçememiştir. Ancak, figürinler üzerine yapılan araştırmalarda çok yönlü bakış açılarına gereksinim vardır ve çok çözümlü soruların daha gerçekçi olduğu görüşü giderek daha iyi anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FİGÜRİNLERİN VE ARKEOLOJİK KURAMLARIN KÜLTÜREL SÜREÇ İÇERİSİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Marx (1981:510); insanın elini kullanarak gerekli aletleri üretmesini, doğaya karşı koyma olanağı veren güç olarak niteler. L. Leakey'e göre, bu taş aletler fosilleşmiş insan davranışlarıdır[1]. Bütün bu etkinlikler içerisinde, sanatın başlangıç noktasını söyleyebilmek oldukça zordur. Sanatın başlangıcı sorununu aydınlatmak üzere, pek çok araştırmacının çalışmalarına karşın; konuyla ilgili olarak fikir birliği yoktur. Sanatın başlangıcı olarak kabul edilen örnekler ise "ilkel sanat" başlığı altında toplanmaktadır. "İlkel sanat" terimi; geniş anlamda kullanılan "ilkel" kelimesinin kapsamından dolayı, bazı anlam kaymalarına yol açmaktadır. Bu nedenle, çalışmamızda bu terime yer vermeyeceğiz. Biz burada avcılık-toplayıcılık dönemi objeleri için söz edilecek olan sanat kavramına ve günümüzden farkına değinmeyi uygun görüyoruz. Kültürel anlamda kullanıldığında sanat, insanların, doğa karşısındaki duygu ve düşüncelerini çizgi, biçim, renk, ses, söz gibi öğelerle ifade ettiği bir etkinliktir (Guralnık,1984:34). Sembolik betim olarak da tanımlayabileceğimiz avcılık-toplayıcılık dönemi sanat (Appenzeller 1998: 1452) kavramı ise; günümüz sanatı ile benzerliği olmayan, figüratif, aynı motifin tekrarlanmasıyla sembolik olduğu kanıtlanabilen her etkinliği içine koyabileceğimiz bir kavramdır (Mithen 1996: 180). Bu tanıma uygun, ilk sanat ürünlerinin tam olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığını söylemek zordur. Adorno'ya göre sanatın kendisi, modern zamanların özerk sanatından çok farklı olsa da Paleolitik şartlarda kullanılmakta ve uygulanmaktadır[2](Adorno,1992:488). Avcılık-toplayıcılık dönemi için sözü edilen sanat kavramı kapsamında ilk akla gelen mağara sanatı ve heykelciklerdir[3]. Yaygın görüşe göre, sanat, ilk kez günümüzden 30–40 bin yıl önce

[1] Stone Age Instıtute,Mart 20, 2006, (Çevrimiçi)http://www.stoneageinstitute.org/, 29.03.2006.
[2] alıntılayan Hansen,2005:197
[3] Avrasya'da Üst Paleolitik döneme ait üç boyutlu betimlemeler fazlasıyla bulunurken, iki boyutlu simgesel taş betimlerinin dağılımı oldukça değişir. Almanya'nın ve İtalya'nın doğusu, bütün Avrasya'da, Pleistosen grafik sanat sadece simgesel değildir, taşınabilir ya da kaya üzerine sanat da görülmektedir. Sadece birkaç farklılık vardır (Bednarik 1995). Bu dağılımsal uyumsuzluğa dair bir

Avrupa'da ortaya çıkmıştır ve ondan daha önce bu şekilde bir kavramın izlerine rastlanmamaktadır. Burada sözünü ettiğimiz sanatın bir öğesi olan heykelciklerin değerlendirilmesinde, bu objelerin onları yapanlar için geldiği anlamları düşünmek (Appenzeller 1998: 1454) gerekir. Bu sanatın yorumlanmasında sanat sanat içindir yaklaşımı; avcılık büyü törenleri ile ilişkilendirme yaklaşımı; hayatın ikilemi ve kadın / erkek cinsiyetleri üzerinden yorumlama yaklaşımı; bilişsel - sosyal olarak, nesne, betim yoluyla inançların geleceğe iletilmesi yaklaşımı gibi çeşitli bakış açıları görülür. Üst Paleolitik ürünlerinin neredeyse tümünde insan ve hayvan dünyaları arasında ilişkiler vardır. Fagan'a göre her şeyiyle yakın ve hatta aynı olan sosyal, ruhsal ve doğal dünyaları avcı-toplayıcı grupların tipik özelliğidir (Fagan,1998:137). Bu dünya temelli totemik görüşün etnografik kayıtlarda da yansıtıldığı görülür ve arkeolojik kayıtlar, Üst Paleolitik inançsal yaşamının Şamanistik bulguları, olarak yorumlanırlar (Dickson, 1990:215). Örneğin, Lewis-Williams kırk yıl boyunca güney Afrika'daki San halkının betimlerini inceler ve Marksist bakış açısı kullanarak gerçekleştirdiği çalışması, Bushmen kaya sanatına ilişkin "sanat için sanat" düşüncesine son verir[4]. Lewis-Williams, Bushmen mitolojisinin trans danslarında deneyimlenen görüntülerle oluştuğunu ve daha sonra boyamalar şeklinde mağaraların duvarlarına yapıldığını anlatan etnografik kaynaklar üzerinde durarak, (Şamanistik) yorumlarda farklı bir seçenek yaratmıştır (Lewis-Williams,1982:429–449). Sonradan düzenlenen bu hipotezde Bushmen inançsal mitolojisi (Lewis-Williams, 1986: 171-178) tamamen ağır basar ve üretim ilişkisini geliştirir. Buna göre, kaya sanatı Bushmen topluluklarının inançlarının görsel ifadesidir. (Lewis-Williams ve Dowson, 1990: 407-408). Konuyla ilgili olarak bir başka görüş de, mitlerin transı oluşturmasının daha mümkün olabileceği yönündedir. Böylece, trans tecrübesinin mitlere yansımış olabileceği yorumları yapılır (Solomon 1999: 58). Bu bakış açıları erken mağara ve taşınabilir sanatın beğenilen yorumları olmuştur.

---

açıklama yapılmamış olması eleştirilir. Avrasya'nın büyük bölümünün Pleistosen grafik sanatı, özellikle Rusya'daki yerleşim alanlarında " geometrik tasarımlarından oluşur. Bu taş sanatının pek çoğu taştan, kemikten ve fildişinden levhalar üzerinde bulunmuştur. Tam tersine, batı Avrupa'nın üst Paleolitik dönemine ait yerleşim alanlarında, simgesel işaretler yönünden zengin bir süsleme göze çarpar. Bununla birlikte, Pleistosenin taşınabilir nesneleri Avrasya'yla sınırlı değildir. Pleistosen kaya sanatı yönünden özellikle zengin mirasıyla Avustralya'nın, o dönemin taşınabilir sanat objeleri yönünden yoksun olması dikkate değerdir (Bednarik 1994a).

[4] Bkz. Sonraki Bölüm 'Avcılık Toplayıcılık Figürinleri'.

Paleolitik Dönem figürinlerinin ortadan kaybolmalarının ardından binlerce yıldır insan tasvirinin aslında var olmadığı anlaşılmıştır. Erken Neolitik Dönem'de figürinler, sanki yeni bir buluşçasına tekrar ortaya çıkarlar. Figürinler, Neolitik dönemde görülen yeniliklerden biridir ve doğudan batıya Neolitik çağın merkezi bölgelerinde 11. bin başlarında yayılmıştır (Hansen,2005:195). Ancak, yeni bulgular ve radyokarbonun gelişimi bu görüntüyü bir şekilde değiştirir.

3.1 Avcılık - Toplayıcılık Figürinleri

Şekil 3.1 Seçilmiş en eski avcılık-toplayıcılık buluntu yerleri (Atlas Kartografya Servisi, ArkeoAtlas 1).

Kültürel olarak Paleolitik Çağ olarak tanımlanan dönem, jeolojik olarak Dördüncü Jeolojik Zaman'ın ilk evresi olan Pleistosen'le başlar ve yaklaşık on bin yıl önce, başlayan Holosen dönemi ile birlikte sona erer. Buzul Çağlarının sona ermesinin ardından, dünyadaki tüm canlılarda olduğu gibi insanda da büyük değişme ve gelişmeler olmaya başlamıştır. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak, aklını kullanma yoluyla çevresine uyum sağlama çabası içine girmiştir. Bu çağın kendine özgü niteliği, avcılık-toplayıcılıkla yiyecek aramaktır. Paleolitik Dönem teknolojisinin, temeli bir yiyecek toplayıcı ekonominin hizmetinde geliştiği, günümüz bilimsel araştırmalarıyla anlaşılmıştır. Paleolitik insan[5], besinini avcılık ve toplayıcılık yoluyla tüketime hazır olarak sağlar ve kendisi besin üretmez. Ateş, bu dönemde bulunmuş ve çiğ yenemeyen besinleri pişirme, ısınma, yırtıcı hayvanlardan korunma amacıyla kullanılmıştır. Mağara ve kaya sığınaklarının duvarlarına çizilen resimler yine bu dönemin belirgin özelliklerindendir. Kadınlık simgelerinin ilk betimlerinin görüldüğü; dönemin *Aurıgnacian* kültür evresinde, mağara sanatının teknolojik gelişmeyle paralel olarak ilerlemesinin, olasılıkla Asya'daki kültürlerin değişmesi ve gelişmesiyle oluştuğu düşünülür (Clark,1953: 343-383). Bu kültürü izleyen *Gravetteian* kültürlerinde ise aletler genelde küçüktür ve belli amaçlara elverişli olarak yapılmışlardır. Ok ve mızraklara takılan ağaç ya da kemikten yapılmış uçlar bu dönemde çok ileri bir teknolojik düzeye ulaşmıştır. Ayrıca, kadınlık simgeleri olan yorumlanan[6] betimlerin yanında "Venüs" adı verilen kadın heykelcikleri Avrupa'nın güneyinde özellikle İtalya, Fransa ve İspanya arasındaki mağaralarda bulunmuştur. İki yüzeyli, dikensi, çıkıntılı yapraksı iğne ve uçların kullanıldığı *Solutreian* kültürü için geçim ekonomisi yine avcılık-toplayıcılığa dayanmaktadır. *Magdalenian* kültüründe, avcının alet çantasında zıpkın adı verilen yeni tip oltalar ve kancalar vardır. Bu kültürde ok ve yaya ek olarak, mızrak ve zıpkınları daha uzağa atabilmek için savurgaçlar da kullanılmıştır. Bu dönemde, Batı Almanya'dan Ukrayna'ya kadar çok iyi stilize edilen figürinlerle karşılaşılır (örneğin Connersdorf,

[5] Bu dönemde Avrupa'da *Aurıgnacian* (Avrupa'da adını Fransız Pireneleri'ndeki *Aurignac* kaya sığınağından alan kültür), *Gravetteian* (Orta Avrupa ve Güney Rusya ovalarında görülen kültür), *Perigordian* (Kazıyıcı aletleri içeren Avrupa kültürü), *Solutreian* (Adını Doğu Fransa'daki Solutre fosil alanından Fransa ve İspanya topraklarında görülen kültür) ve *Magdalenian* (Adını Fransa'nın Dordogne bölgesindeki La Magdaleine kaya sığınağından alan kültür) kültürleri görülür Bilgi için Bkz. White,2003.

[6] Leroi-Gourhan,1968; Gimbutas,1989.

Mezirich). *Aurignacian* ve *Gravettian* kültürleri tüm Avrupa'ya yayılmış; Güneybatı Fransa'da 32.000 yıl kadar önce gelişen *Perigordian* ve *Aurignacian* endüstrilerini, Orta Avrupa ve Güney Rusya Ovaları'nda egemen olan *Gravettian* geleneğindeki kültürler izlemiştir[7]. Avcılık- toplayıcılıkla geçinen bu toplulukların, aletleri ve yaşam tarzları farklı, avlanma stratejileri farklı, ortak noktaları ise uzman avcı olmalarıdır. Avrupa'nın batısında çok mağara olduğu için burada mağara sanatı, doğuda ise daha çok taşınabilir sanat gelişmiştir.

Avcı- toplayıcı grupların en eski buluntu yerleri, Alt Paleolitik Çağ'a tarihlenir. Bu evrede pek çok yerde, hominidler alıştıklarından farklı; fosil, kantaşı, renkli kayalar gibi maddeleri toplamışlardır. Bu konudaki en önemli belgelerden biri Bilzingsleben'den (Almanya), Holstein buzularasına (yaklaşık 350 bin yıl öncesine) tarihlenen ve üzerlerinin özellikle, bilinçli olarak çizildiğine inanılan kemik parçalarıdır. Bu kemik parçaları, bilişsel kapasitenin varlığına ilişkin kanıtlar olarak gösterilirler (Bednarik,1995:609-615). Geleneksel görüşü savunanlar bu buluntuların, yeterince inandırıcı olmadığını; aynı çiziklerin üzerinde et kesilen (White, 1995: 625), ya da üzerinde bitki doğranan her kemikte olabileceğini ileri sürerler ve bu izlerin bilinçli olarak yapılmış olsalar bile, şempanzelerde de bulunan genel zekânın böyle işler yapmaya yetebileceğini söylerler (Mithen 1996: 176, 188).

İnsanın iki ayağı üzerinde durup, ellerini kullanarak kendine gerekli yaşam araçlarını üretmesi ve doğaya karşı mücadelesi oldukça uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde doğaya bakış açıları ve üretim farklı olmuştur. Orta Paleolitik Çağ'da, Neandertallerle ilgili veriler, şimdilik insanın en eski soyut düşünceleriyle ilgili ilk veriler olarak kabul edilirler. Alt ve Orta Paleolitik Çağlara ilişkin figürinlerin bilinmemesine karşın; Fas ve İsrail'deki son bulguların[8], figürin olarak

[7] Üst Paleolitik dönemde , *Aurignacian* sanat objeleri boldur. Ancak, insan figürinleri önceden bahsedildiği *Gravettian* civarındaki Venüs ve *Magdalenian* çevresi (GÖ.13.500-12.500) dönemlerinin figürinleri , iki farklı kronolojik alanla sınırlıdır. Her iki alan arasında, sadece soğuk iklim döneminin sebep olmadığı düşünülen birkaç bin yıllık bir boşluk bulunmaktadır Her iki dönemde figürinler Kostjenji yada Dolni Vestonice ve Gravettien ve Mezirich'deki Pavlov *Magdalenian*'daki Dnjepr gibi uzun süre kullanılan evlerle avcılık mevkileri civarında bulunurlar.

[8] Bkz. Bölüm 1.3.3.1. Figürin Kavramı Ve Bu Kavramın İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri.

değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Yakındoğu'da (İsrail) Golan Tepeleri'nde, 1986 yılında, Berekhat Ram Acheuleen mevkisinde, 3,5 cm boyunda bir figürin bulunmuştur. Figürinin üzerinde insan vücudunun temel şeklini oluşturan bazı çizgiler vardır. Bu çizgilerin farklı uzmanlar tarafından incelenmesiyle, figürinin tamamen yapay olduğu ve doğal olarak yapılmadığı düşünülür. Buluntunun, GÖ 250.000 ila 280.000 yıllarına ait olduğu saptanmıştır. (Bednarik1994; Marshack 1996; Hansen 2005). Yapıldığı kayanın doğal şeklinin zaten bir kadını andırmasından dolayı, bilinçli yapıldığına dair kuşkular olsa da, konuyla ilgili uzmanların bazıları bunun bilinçli yapılmış olduğunu kabul etmektedir. Figürin, altındaki tabaka 800 bin, üstündeki tabaka 233 bin yıllık olan bir tabakanın içinde bulunmuştur ve bir tüf parçasının doğal şeklinden de yararlanılarak (Bednarik 1995: 610), üzerinin sert bir taşla kazındığı (Appenzeller 1998: 1451), bir kadının başı ve gövdesinin üst kısmının oluşturulduğu söylenmektedir (Bednarik1995: 610). Geleneksel Arkeolojik Yaklaşım'ı benimseyen arkeologlar, bu buluntunun, bilinçli yapılmış olsa da, henüz "sanat" olarak tanımlanmasının mümkün olmadığını; belki de bir çocuk tarafından yapılmış olabileceğini; bunlar doğru olmasa bile, bu dönemle ilgili bu tür başka buluntuların bilinmemesinden dolayı, Neandertallerin düşüncesiyle ilgili çok fazla şey açıklayamayacağını düşünürler. Öte yandan, Berekhat Ram'daki buluntunun tekliğine rağmen, Neandertallerin bilişsel kapasitesini göstermesi açısından bu buluntu önemli görülmektedir (Appenzeller 1998: 1453-1454). Böyle bir buluntunun varlığı hammaddesine bakılarak değerlendirildiğinde, bize ahşap gibi zamanla yok olabilecek başka nesnelerin de yapılmış olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. 2003 yazında 5,8 cm uzunluğunda, ikinci bir buluntu, Fas'ta ortaya çıkarılır ve Tan-Tan figürini olarak bilinir (Bednarik 2003). Tesadüfen toprağın üzerinde bulunan bu figürinin günümüzden 400.000 yıl öncesinde Acheuleen'le ilgisi olduğu iddia edilir (Hansen,2005:197). İnsanın dış hatlarını vurgulamak istercesine doğal olarak taştan oyulmuş bir şekilde olan bu figürin, Berekhat Ram'da dişil olarak yorumlanan heykelciğin aksine belirsiz bir cinsiyet taşımakta olduğu şeklinde tanımlanır. Figürinin, yakınlardaki aletlerden farklı olarak kırmızı aşı boyasıyla boyanmış olması, bu figürinin sembolik ve inançsal bir fonksiyonu şeklinde yorumlanır. Benzer şekilde, Berekhat Ram figürini de parlak kırmızı volkanik

materyalden yapılmıştır (Bednarik 2001: 115-116) ve diğer özellikleriyle birlikte(objenin durmasını sağlayan altı gibi), bu buluntu da inançsal olarak yorumlanmıştır (D'Errico-Nowell 2000:123-167). Tan-tan ve Berekhat Ram'daki figürinler insan biçimli sembollerin ilk belgeleri olarak kabul edilirler. Bu erken dönem bulguları, bilinen Üst Paleolitik sanat ürünleriyle ilişkilendirilemese de, Homo Erectus'un, önceden inanılan insandan çok daha gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir (Hansen,2005:198).

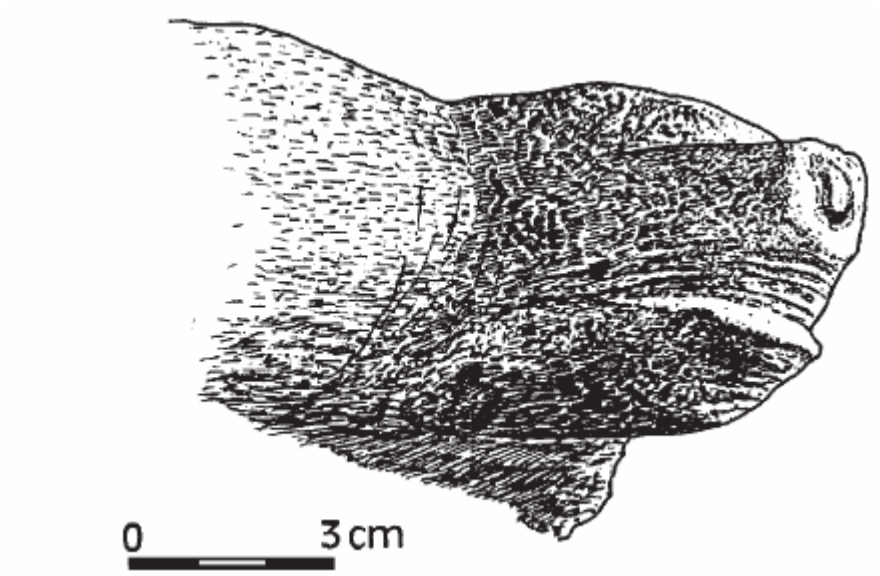
Şekil 3.2 Berekhat Ram Figürini, İsrail (Bednarik, 2001:115)

Şekil 3.3 Tan-Tan Figürini, Fas'ın güneyinden (Bednarik, 2001:116)

Günümüzde Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik Dönem'e geçişin, kültürel anlamda pek çok yeniliği getirdiği düşünülmektedir. Bu dönemde, Homo Sapiens'lerin geliştirdikleri düşünülen aletler sayesinde eskisinden daha fazla besin elde edilmekte ve gerçekleştirdiği üretim fazlası ile beklide ilk kez zaman üretilmeye başlanır. Paleolitik figürinleri ekonominin özel bir yönüyle bağdaştırırsak, Orta Paleolitik döneminde figürinlerin tamamen olmayışının nedeni, sanat objeleri için sosyal bir talebin yokluğuna bağlanmaktadır; Neanderthal insanının biyolojik ya da genetik olarak daha aşağıda bulunması ise söz konusu değildir (Hansen, 2005:197). Figüratif sanatın başlangıcının, bu dönemde, yaklaşık GÖ 45.000 yıllarında Avrupa'da görüldüğü düşünülür. Ancak bulgulardan yola çıkarak, günümüz kültürel davranışının Avrupa'da ortaya çıktığını ileri sürmek, doğru olmayabilir. Çünkü Avrupa arkeolojik anlamda pek çok çalışmanın yapıldığı ve çok iyi araştırılmış bir bölgedir. Buna karşın dönem arkeolojisinin ihmal edildiği coğrafyalar düşünülecek olursa böyle bir genellemeye gitmek için henüz erken olduğu varsayılabilir.

Üst Paleolitik Dönem için, bilinen ilk simgesel figürinin, olasılıkla Tolbaga, Sibirya'dan elde edilmiş ayı başı olduğu düşünülebilir. Bu figürin yaklaşık GÖ 34.800' e tarihlenmektedir. (Bednarik 1994a, 2003).

Şekil 3.4 Tolbaga, güney Sibirya (Bednarik, 2003:91)

İlk dönem heykelciklerinin dikkat çeken bulguları, Orta Avrupa'daki pek çok Üst Paleolitik Yerleşim alanlarından elde edilmiştir[9]. Bu ilk heykelcikleri, taştan, pişmiş kilden, fildişinden ve kemikten insan ve hayvan biçimli figürinlerin üretildiği çeşitli Üst Paleolitik gelenekleri izler[10]. Tarihöncesi dönemlerin en sık tartışılan figürinleri, Avrasya'daki Üst Paleolitik döneme ait "Venüs" diye adlandırılan figürinlerdir[11]. Birkaç ortak özellikle karakterize edilen bu figürinler hakkında, yorumların önceleri daha çok ideolojik olarak yapıldığı görülür. Hipotezlerin çoğunun altında yatan fikir, Pireneler'den Baykal Gölü'ne kadar olan dağılımın bereketle / ana tanrıça kültüyle, Paleolitik pornografiyle ya da diğerlerinin kültürel etkinliği nasıl düşündükleriyle ilgili Gravettian kültür bölgesinin içinde kalan, 100 ile 140 dişil figürinden oluşan bir buluntu topluluğu olduğudur[12].

Üst Paleolitik Dönem'de ortaya çıkan biçimler, figürinler, taşınabilir nesneler mağara duvarı boyamaları, oymaları; rölyef heykelciliği "yan sanatlara" ayrılır (Fagan,1998). İlk taşınabilir sanat yorumları, vulvalar, hayvan betimleri ve insan figürinleri (genellikle dişil figürinler) üzerine odaklanmıştır (Collins ve Onias, 1978:11, Dickson 1990'da bahsedilmiştir). Hayvan heykelcikleri ve diğer taşınabilir sanat ürünleri, Avrupa'da belirgin bir şekilde göze çarpan, dişil Venüs figürinleri olarak adlandırılanlar kadar yaygındır[13] ve 4.000 km den fazla bir mesafeyi kaplayarak Rusya bozkırlarından Güneybatı Fransa'ya ve kuzey İspanyaya kadar olan alanda bulunmuşlardır.

[9] Bunlar, Avusturya'dan, Galgenberg figürini ve Almanya'daki üç yerleşim alanından elde edilen bulgulardır: Hohler Stein'deki Stadel'den fildişinden figürin; Geißenklösterle'den küçük insan biçimli bir rölyef ve Vogelherd'dan birkaç küçük hayvan figürinidir. Bkz. Sonraki Bölüm.

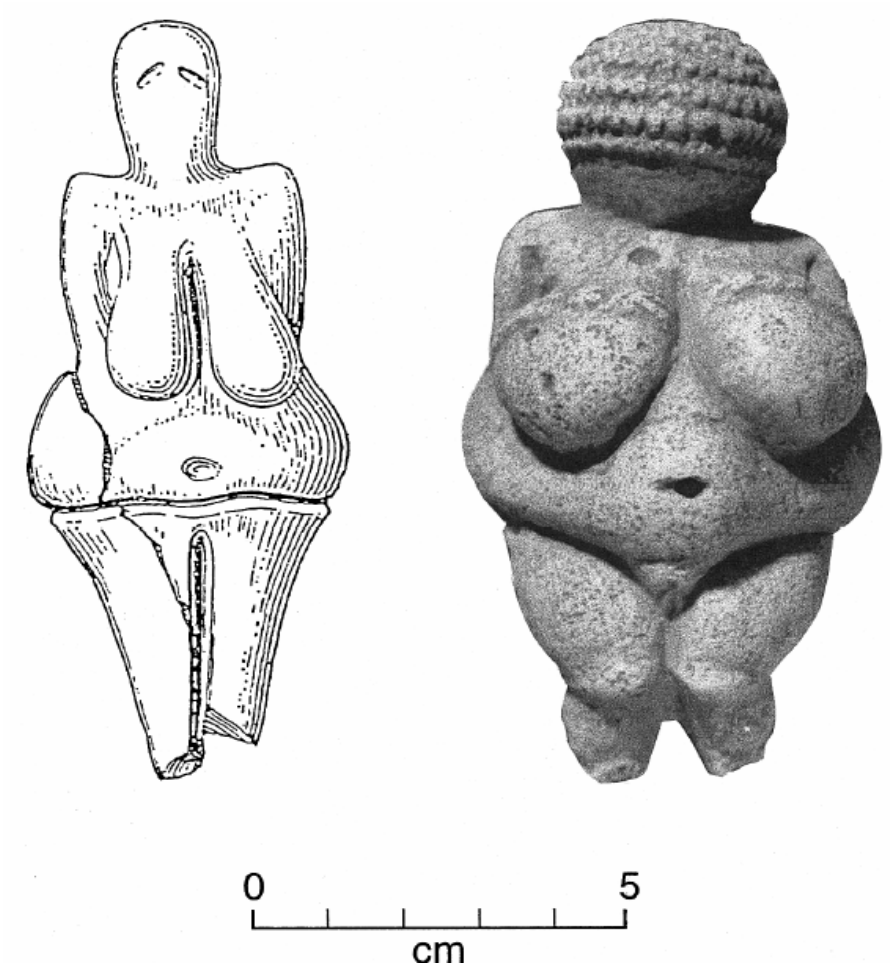
[10] Bu materyallerin coğrafik dağılımı özellikle güneybatı, orta ve batı Avrupa, orta Sibirya ve Levant bölgesi arasındadır. Bkz. Sonraki Bölüm.

[11] Venüs figürinlerinin çoğu, Doğu Avrupa'da *"Gravettian"* ve Batı Avrupa'da "*Perigordian"* olarak ifade edilen dönemde ortaya çıkar. (Gamble ,1986:97,Dickson 1990 'da bahsedilmiştir).

[12] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Önceki Bölüm Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

[13] Söz konusu figürinlerin pek çoğu, dişil özelliklere dair açık bir kanıt göstermez. Sık sık ifade edildiği gibi, şişman ya da büyük göğüslü değildirler (çoğunda göğüs yoktur) ve bazıları tamamen giyinik olarak görünmektedir, bir kaçı hamile olabilir ve bir kaçı da şişman baldırlara sahip olan örnekler (steatopygous) olarak sınıflandırılabilir. Aslında, bu insan biçimli figürinler Üst Paleolitik çağın bütün dönemlerinden gelmektedir ve bunların bazılarının sahte olabilecekleri yönünde savlar ileri sürülmüştür (Örneğin Brassempouy'deki heykelcik için Bkz. Bahn 2001).

Avrasya'nın Üst Paleolitik Dönemi'ne ait olduğu düşünülen dişil figürinler üzerine yapılan yorumlara genel olarak bakıldığında, doğurganlıkla ilgili kaynakları ve feminist kökenli ve Avrupa merkezli tartışmaları içermekte oldukları görülür. Delporte(1993:256) bu sorunlarla ilgili olarak bütün genellemelere karşı uyarır ve figürinlerde kişileştirilen "kadın" kavramının homojen olmadığını, çeşitli rolleri ve sunumları ima ettiğini söyler (Ayrıca, Bkz. Russell 1998; Soffer, Adovasio ve Hyland 2000'deki görüşler). Tartışmalarda söz konusu olan figürinler, şekilsel özellikleri, kültürel birleşimleri, coğrafi kökenleri ve materyalleri oldukça değişen nesnelerdir.

Şekil 3.5 Dolni Vestonice Venüsü I (solda) ve (sağda) Willendorf Venüsü (Soffer, Adovasio, Hyland, 2000:515).

Venüs heykelcikleri, ”Willendorf Venüs”ünü, “Laussel Venüs”ünü ve “Savignon Venüs”ünü kapsar.[14] Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, figürinlerin neyi temsil ettiğine ve bunların bir bütün halinde toplumdaki yerine dair pek çok kuram vardır. Pekçok aydın, abartılı göğüsler, cinsiyet organları, kalçalar ve baldırlar gibi figürin özelliklerinin, bereketi artırmak; ana tanrıçayı ya da dişil güzellik fikrini modellemek için betimlendiğini benimsemişlerdir[15]. Üst Paleolitik Dönem için, toplumda kadınların rolü bilinmemektedir. Ancak, kadın figürinlerinin merkezi rolünün, toplumdaki kadınların konumuyla bağlantıyı sunmakta olduğuna dair görüşler vardır. Ayrıca, heykelciklerin olası anaerkil sosyal yapıyı ve feminen biçimdeki inancı ya da halkta kadınların artan rolünü ve sosyal statüsünü gösterdiğine dair bazı kuramlar da bulunmaktadır. Dickson, Üst Paleolitik Dönem’e ait mezar eşyalarının, kadınlarla gömüldüğünü ve bunun tarihöncesi döneminde bir ilk olduğunu vurgulayarak, bu olasılığa ilişkin ilginç bir yorum ileri sürer (Dickson,1990:214). Diğer kuramcılar heykelciklerin bereket / kült nesneleri olduğunu ya da Venüs figürinlerinin geniş dağılımının, iç ilişkilerde merkezi bir rol oynayan figürinlerle ritüelistik takas sistemine dayandırılabileceğini düşünürler (Cunliffe, 2001: 69). Fildişi ya da kireçtaşı gibi çeşitli materyallerden yapılan Venüs figürinlerinin, sunumları kadar, üretim süreçleriyle ilgili (ayrıca seramik üretimi ve pişirmeye dair) belgeler de vardır. Kilden ve ezilen kemikten yapılan, pişmiş figürinler bilinen bir yerleşim alanında, Dolni Vestonice’de bulunmuştur (Gamble,1986:324). Bu yerleşim alanındaki ilk kazı 1925’te yapılmıştır ve onu izleyen çalışma, kilden figürinlerin ocaklarda çatladığını göstermiştir. “Vestonice” figürinlerinin neredeyse hemen hepsinin kırıldığına dair şaşırtıcı veriler, bazı kuramcıları, ocaklarda değersiz olanlarının yapım kalıntılarının bulunduğuna ya da bu yerleşim alanlarının, değersiz olanları elden çıkarma bölgesi olduğuna düşünmeye yöneltmiştir (Soffer et. al. 2000:515–520). Diğer arkeologların yorumları daha çok seramiklerin ritüel anlamda kırıldığı ya da ocağın içinde çatladığı fikrini destekler (Voight,1983; White,1993).

[14] Ayrıca Venüs olarak bilinen pek çok heykelcik daha bulunmaktadır. Bkz. Sonraki Bölüm.
[15] Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

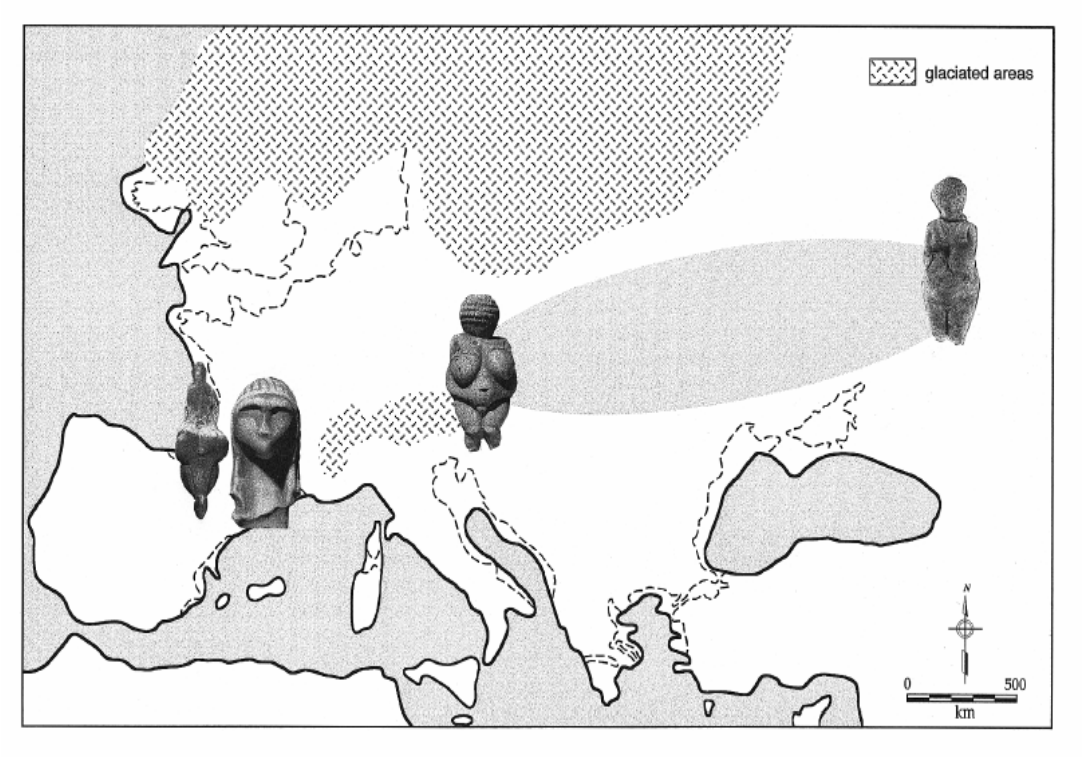
Üst Paleolitik Dönem'de oluşan etkili değişimlerle ve bu dönemde ortaya çıkan kültürel gelişmelerle ilişkili olarak, iki belirgin farklı bakış açısı vardır: Bazı kuramcılar, mağara dönemi nüfuslarının varlığının gelişiminin devam ettiğine dair bir hipotezi ileri sürmüşlerdir (Soffer et al.,2000). Bu teorinin aksine, pek çok arkeolog da, kültürel yerleşimin Avrupa'ya dışarıdan gelerek yerleşen anatomik olarak modern insanlar ile olduğunu iddia ederler.

Üst Paleolitik Dönem sanatının olası anlamını açıklamak için sunulan teoriler, günün ortaya çıkan kuramsal yaklaşımlarını da yansıtmaktadır. Klasik teoriler, Üst Paleolitik Dönem ürünlerinin karakter itibari ile totem şeklinde olduğunu iddia eden ve yirminci yüzyılda ortaya çıkan açıklamaları kapsamaktadır. Bu açıklamalarda geçiş gelenekleri ya da avlanma büyüsü gibi düşünceler ortaya konulur ya da Şamanizm'den esinlenilir (Dickson ,1990: 123). Totemizm üzerine Emile Durkheim ile "Geçiş Gelenekleri" üzerine Arnold Van Gennep tarafından ileri sürülen antropolojik kuramlar, çoğunlukla arkeolojik bulguların yorumlarını etkilemiştir[16](Dickson ,1990:125-126).

Üst Paleolitik Dönem'in bütün ürünlerinde, hayvan ve insan dünyaları ile yaşayan ruh arasında yakın bir bağlantı vardır. Fagan'a göre, sosyal, ruhsal ve doğal dünyaların bu yakın ilişkisi, avcı-toplayıcı toplumların tipik özelliğidir (Fagan, 1998:137). Bu dünyaya dayanan totemsel dünya görüşünün, etnografik kayıtlarda yansıtıldığı görülmektedir ve Üst Paleolitik Dönem'in inançsal yaşamına ait olarak yorumlanan arkeolojik bulguların, kendinden geçme durumlarında ruh dünyasına karşı koymak için güçlü bir şekilde ve doğrudan transa geçen Şaman etrafında döndüğü belirtilmiştir (Dickson, 1990:215). Erken dönem tarihöncesi sanatını(hem mağara sanatı hem de taşınabilir sanat), inançsal Şaman uygulamasının bir ifadesi olarak gören bu bakış açıları oldukça çeşitlidir ve sonraki bazı görüşlerin de temelini oluşturur (Dickson,1990:129-136). Böylece, modern arkeolojik yaklaşımların her birinin "Çevreci" ya da "İçsel" olarak iki kategorik bakış açısına ayrılabileceği

[16] Avcılık büyüsü ya da "sistematik" büyüsel prensiplerle ilişkili olan sanattan uzaklaşma, Sir James Frazer'in kitabı "Golden Bough"dan doğmuştur ve pek çok kuramcı üzerinde büyük etki yaratmıştır (Dickson, 1990).

düşünülür (Dickson,1990:137). İçsel teoriler, zihinsel değişiklikler kavramını vurgular. Örneğin, Steven Mithen sanatın ansızın görünüşünü insanın kavramsal yeteneklerinin gelişimiyle ilişkilendirir (Mithen 1996 ve Fagan, 1998:137). Çevresel olarak sınıflandırılan kuramsal modeller ise, daha çok etki ya da etkilenilen olarak, sosyal ve ekonomik faktörlerle ilgilidir. Sonuç olarak, avcılık toplayıcılık figürinlerinin inançsal ya da kült işaretleri olarak ana tanrıça heykelcikleri olup olamayacağı, toplumdaki kadın rolünü gösterip göstermedikleri ya da artan kavramsal yeteneğe ilişkin gelişmeye bağlı olarak sanatsal yeteneğin yükselmesi gibi konular tartışma konularıdır. Figürinlere ilişkin sözü edilen kuramlar, belgelere dayanarak bize metodolojik yaklaşımları göstermektedirler. Yaygın görüş, geçmişte yaşayan insanların dünyalarında karmaşık sosyal sistemlere ve kavramsal anlayışlara sahip oldukları ve bunların da figürinler yoluyla yansıtıldığı yönündedir.

Şekil 3.6 Venüs Figürinlerinin Dağılımı (Soffer et. al. 2000:522)

3.2 İlk Üretime Geçiş Topluluklarında Figürinler

Günümüzden 14 bin yıl kadar önce Üst Paleolitik iklim kuşaklarının dünyanın her yerinde yer değiştirmesiyle, doğal çevre bir anlamda yeniden biçimlenir. Kuzey enlemlerinde buzulların erimesi, yavaş da olsa deniz seviyelerinin yükselmesine ve yüksek basınç merkezlerinin yer değiştirmesine neden olur. Bu gelişmeyle rüzgarların, denizlerdeki sıcak ve soğuk su akıntılarının yönleri değişir (Özdoğan, 2002 :60). Doğal çevrede görülen bu değişime önce bitki örtüsü, ardından da hayvan toplulukları uyum sağlar. İnsanların sözü edilen yeni çevresel koşullara, önceki dönemden gelen kültür ve teknolojileriyle uyum sağladığı bu döneme Mezolitik Çağ adı verilmektedir. Bu dönemde yeni bölge koşullarına her bölgede farklı şekillerde uyum sağlanmıştır[17]. Afrika'da orta taş çağı, Amerika'da Arkaik çağ olarak bilinen, Pleistosen Dönemi sona erdikten sonra ve yerleşik tarımsal hayat kurulmadan önceki insan kültürlerini kapsayan dönemdir. Mezolitik kültürler geniş avcılık balıkçılık ve besin toplama tekniklerini içerirler. Bu dönemin karakteristik özelliği göl ve nehir kıyılarında oluşan avcı-balıkçı yerleşmelerdir. Avrupa'da Mezolitik kültürler M.Ö. 3000 yılına dek sürmüştür ve bölgede kültür buzul sonrası çevreyle ilgili şartların sonucunda oluşmuştur. Avrupa'da ormanların çoğalması, Kuzey Afrika'da çöllerin artışı Buzul çağının sonuçlarıdır. *Azilien* kültürü (Pirene bölgesindeki) İsviçre, Belçika, İskoçya'ya yayılmış olup Mezolitik kültürün Avrupa'daki ilk temsilcileridir. Bunu Avrupa'nın çoğunu kaplayan *Tardenosian* kültürü izler. Yerleşmeleri genelde kumlu alanlarda görülmüştür. Danimarka'daki *Maglemosien* ise bu kültürün Kuzey İngiltere ve Baltık bölgesindeki adıdır. Orta Mezolitik olarak niteleyebileceğimiz kültürde, gelişkin el baltaları ve kemik aletler bulunmuştur. Danimarka'daki *Ertabolle* kültürü ise geç Mezolitik Dönem'e rastlar. Diğer geç Mezolitik kültürleri; *Campignion* ve *Asturian* kültürleri olup Neolitik kültürle iletişimde bulunmuşlardır. Mezolitik dönemde, İsviçre'de Eremitage, Birseck'de taşınabilir, boyanmış taşlar (Azilien) ve İspanya'da, stilize kaya sanatı gibi örnekler vardır. Danimarka, Tybrind Vig'deki kürekler gibi, yararlı nesneler üzerindeki modeller de iyi bilinmektedir. Mezolitik dönemde hala avcılık ve toplayıcılık yapılmaktadır; ancak insan

[17] Güneyde bu evreyi hemen Neolitik dönem izler; ancak kuzey Avrupa'da Mezolitik dönem MÖ. 2. bine kadar uzak alanlarda devam eden bir yaşam tarzıdır.

figürinlerine ve mağara boyamaya ilişkin ürünler mevcut değildir[18]. Bu ürünlerin bulunmaması ise mağara tapınaklarındaki ve figürinlerdeki sanatsal şekillerin sosyal temelinin kaybolması ile açıklanmaktadır (Hansen,2005:198).

Mezolitik avcıların, balıkçıların ve toplayıcıların yaşamlarındaki ekonomik yöntem, önceki avcılık-toplayıcılık döneminin benzeridir. Ancak sıcak iklim, ormanların yayılmasıyla insan için farklı yaşama koşulları sağlamıştır (huş ağacı, söğüt, fındık ağacı, daha sonra diş budak ağacıyla köknar ağacı). Geçim, avcılığa, kümes hayvancılığına, balıkçılığa ve geniş ölçüde yabani bitkilerin toplanmasına dayanmaktadır. Avrupa'da , yerleşim deniz ürünleri kaynaklarını kullanmak için kıyılarda ve zengin kabuklu deniz kaynaklarının olduğu nehirler, göller ve akarsuların kenarında olmuştur. Ortamın uygun olduğu bazı bölgelerde sabit, kalıcı yerleşmelerin kurulduğu anlaşılır. Dönem buluntuları az ve seyrektir. Bunların içinde özgün buluntular, 'mikrolit' diye adlandırılan çakmaktaşından yapılmış geometrik biçimli minik aletlerdir. Görülen bezemeler soyut tasarımlardan oluşmaktadır. Değişik zaman ve yerlerdeki insan topluluklarının yerleşik hayata geçmeleri bitki ve hayvanları evcilleştirmeleriyle olmuştur. Beslenmenin çeşitlendiği, dünyadaki kültürel çeşitliliğin, çok sayıda kültür bölgesinin ortaya çıktığı ve yeni arayışların yaşandığı Mezolitik Çağ'da; Yakındoğu bölgesi için Neolitik'i hazırlayan etkenleri görmek mümkündür ve bu çağ Neolitik Çağ'ın ilk izlerini içinde barındırır (Öz-doğan, 2002:60). Öte yandan, Mezolitik yerleşim merkezleri Avrupa'ya, kuzey Afrika'ya ve Filistin'e kadar yayılırlar. Mezolitik Dönem, her coğrafi bölgede değişen tarihiyle, çiftçiliğin bilinmesiyle sona ermiştir[19]. Örneğin, MÖ. 6000 ile 4000 arasında Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Yunanistan'da ve Mezopotamya'da sona ermeye başlamıştır ve yerine Neolitik Dönem (Yeni Taş Çağı) gelmiştir. Bu

[18] Avrupa'da *Maglemose* kültüründe az da olsa devam eden figürin yapım geleneği, Mezolitik dönemde bitmiş sayılabilir.

[19] Bazı bölgelerde Mezolitik dönem kısadır ve çok az belirtilmektedir. Sınırlı buzul etkisi altındaki alanlarda, Epi-Paleolitik terimi kimi zaman tercih edilmektedir. Son buzul çağı sona erdiğinde daha büyük çevresel etkileri yaşayan bölgelerin, devam eden dönemlerde, Mezolitik dönemi daha belirgin yaşadıkları görülür. Örneğin kuzey Avrupa'da, toplumlar daha sıcak bir iklimle oluşan bataklık alanlarındaki zengin yiyecek kaynaklarında yaşayabilirlerdi. Bu koşullar, *Maglemosian* ve *Azilian* kültürleri gibi, materyal belgelerinde korunan farklı insan davranışlarını doğurmuştur. Bu koşullar ayrıca kuzey Avrupa'da MÖ. 4000'e kadar Neolitiğin gelişini geciktirmiştir.

dönemde, dünyanın geri kalanın büyük çoğunluğunda, Paleolitik ya da Mezolitik dönemler görülmektedir.

Mezolitik Çağ'da, Doğu Akdeniz kıyıları ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde farklı bir gelişme yaşandığı görülür. Mezolitik kültürlerin içinde yaşanan bu farklı süreci dünyanın başka yerlerinden ayırabilmek için "Epi-Paleolitik" tanımı kullanılır[20]. Epi-Paleolitik dönem; doğayı denetimi altına almaya başlayan insanın, besi üretimine geçişinin hemen öncesinde; görülen insan kültürlerinin kapsamında yer alır ve önceki döneme göre daha fazla kültürel farklılık ve değişim gösterir[21]. Geometrik mikrolitlere ayrılan buluntu topluluklarında egemen olan dilgiler ile Üst Paleolitik Dönem'deki geçim kaynağındaki değişimi ifade eden küçük memeliler ve kuşları avlamak için çengelli ok başları dönemin belli başlı buluntularıdır. Ayrıca, yerleşim alanlarında havanlar, havanelleri ve öğütme taşlarının artan kullanımı görülür. Büyük hayvan avcılığı devam ederken, küçük hayvan avcılığı (kuşlar, balık ve kabuklu deniz hayvanına dayanan) da yapıldığı düşünülmektedir. Bölgede Epi-Paleolitik dönemden sonra görülen bir diğer aşama Natufian'dir[22]. Radyo karbon tarihlerine, yerleşmelerin stratigrafisine ve birkaç teknolojik özelliğe bakılarak Natufian'in gelişiminde erken ve geç olmak üzere iki aşama ayırt edilebilir[23]. Bu dönemde, daha önceki dönemlerde göze çarpmayan, kemik endüstrisine avcılık ve balıkçılıkta kullanılmış olabileceği düşünülen aletler eklenir ve önemli ölçüde çoğalır. Bız, zıpkın, oltalar, uçlar gibi aletler bunlara örnektir. Bunun dışında çeşitli deniz

[20] İngiliz arkeolog James Mellaart tarafından önerilen Epi-Paleolitik kavramı Üst Paleolitik Çağın son ve verimli dönemini; kültürler evresini anlatmada kullandığı "En Üst Paleolitik" ya da "Son Paleolitik" dönem anlamına gelip; Paleolitik ile Neolitik Dönemler arasındaki evreyi anlatır(Bahn,2001:289). Paleolitik'i izleyen dönem olarak da tanımlayabileceğimiz bu kavram ile kültürel evrelerin en uzunu ve buzul çağlarının kültürel karşılığı olan; insanın ilk ortaya çıkışından, MÖ yaklaşık 11.000 yıl öncesine kadar süren arkeolojik dönem ifade edilmektedir.

[21] Levant bölgesinin Epi-Paleolitik yerleşim alanlarında ilk evre; İsrail'in Akdeniz ormanlık arazisinde, Negev çölünde, Sina, Ürdün'ün bölgeleri ve Suriye'nin iç kesiminde bulunur. Bu yerleşim alanları, küçük grupların mevsimlik, çoğunlukla az, kısa zamanlı yerleştikleri yarı çöl bölgededir. Taş aletler arasında, kuru buğdayın ve tohumun işlendiğini gösteren ağır öğütücü ve ezici aletler vardır.

[22] Natufian kültürü, ilk kez 1928'de Dorothy Garrod tarafından İsrail'de, Wadi en-Natuf (bu yüzden Natufian)'daki Shuqbah mağarası ortaya çıkarıldığında tanılanmıştır. Geniş çaplı araştırmalar, Shuqbah'a benzer, taşlardan evleri kapsayan, açık ortamlarda, tabakalaşmış ve uzun süre kalınmış daha fazla İsrail Natufian yerleşim yerini ortaya çıkarmıştır. Daha sonra, Natufian yerleşim alanları, Suriye'de Abu Hureyra veTell Mureybet'de de bulunmuştur.

[23] Natufian'in erken evresi 12.360-11.510 yıl öncesine; geç evresi ise 10.845-10.389 yıl öncesine tarihlenmiş olup, tarihler önemli ölçüde birbirinin içine geçmektedir

kabuklularının[24] (daha çok üç *dentalium*) süs eşyası olarak kullanıldığı görülmüştür. Natufian'in en belirleyici özelliğinden birisi de hilal biçimli olan geometrik mikrolitlerin çoğalmasıdır. Dönem mimarisinde bazı bölgelerde standartlaşmış yapı biçimlerine rastlanır. İşlenmiş taşlardan yapılmış dairesel ve eğrisel, yarı toprak altı mimari özellikleri, Güneydoğu Akdeniz Bölgesi'ndeki birkaç yerleşimde görülmüştür[25] . Avcılık ve toplayıcılığın terk edilmediği dönemde, kireçtaşından insan, hayvan ve fallus sembolleri görülür. Erken Natufian döneminde ölüler ev içlerine, ölü armağanı konmadan ve birincil gömütler halindeyken, Geç Natufian döneminde gömütler ikincil durumda ve ölü armağanı ile bulunur. Bu dönemde, insanlar arasındaki iletişimin arttığı, yavaş yavaş sosyal yapının şekillenmeye başladığı ve daha sonraki dönemlerde görülen bazı yeniliklerin temellerinin atıldığı görülmektedir. Tüm bunlar genel olarak Natufian döneminin özelliklerini oluşturmaktadır. Yakındoğu'da ilk sanat objeleri Natufian'la ortaya çıkar. Natufian yerleşmeleri, kireç taşından yapılmış çeşitli ürünlerini barındırmaktadır. Bunların içinde hem hayvan ve insan, hem de cinsellik simgeleri (fallik nesneler) bulunmaktadır.

3.3 İlk Köy Toplulukları ve Kentleşme Sürecinde Figürinler

Son buzul Würm'ün yavaş yavaş eriyip, kuzeye doğru çekilmesiyle, şu anda da içinde bulunduğumuz Holosen[26] dönemi başlar. Epi-Paleolitik / Mezolitik Dönem'den sonra gelen, Pleistosen'den Holosen Dönemi'ne geçişle birlikte oluşan yeni iklim şartlarına ve onun oluşturduğu çevreye uyum sağlayan insanın besin üretimine geçtiği ilk döneme Neolitik Çağ adı verilmiştir[27](Harmankaya,1997:13). İnsanların bir milyon yılı aşkın avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamından sonra, tarım yapmaya, hayvan evcilleştirmeye ve sabit köyler kurmaya başladığı Neolitik Çağ,

[24] Daha çok Akdeniz ve Kızıldeniz'de görülen, *Dentalium dentalis, D. vulgare, D. elephantinum*
[25] Ayn Mallaha, Hayonim mağarası, Hayonim terası, Roş Zin gibi.
[26] Günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce gezegenimizin tarihinde yeni bir dönem başlar ve bu yeni dönem Kuarterner jeolojisinde Holosen adıyla anılır. Yunanca *Holos*- bütün ve *kainos*-zaman kelimelerinden oluşan bu terim, 1867'de Bologna'da toplanan Uluslar arası Jeoloji Kongresi'nde onaylanmıştır
[27] Eski tanımlarda tarım, hayvan evcilleştirme, yerleşik yaşam ve çanak çömleğin olduğu döneme Neolitik Çağ adı verilmekteydi. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu dönemin birbirinin içine giren karmaşık yapı taşlarından oluştuğunu ve dönemi simgeleyecek tek bir olayın var olmadığını göstermiştir.

değişik aşamalardan geçerek 6 bin yıl gibi uzun bir süreye yayılır (Özdoğan, 2002:66). Neolitik Dönem birbiri ardına gelen evrelerden oluşur ve bir evrim sürecini kapsar. Bu dönemi adlandırmak, genellikle kısır bir döngüye neden olmakta, özellikle Neolitik Dönem'in ilk evresi, çok çeşitli terimlerle betimlenmektedir. "Çanak Çömleksiz Neolitik, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik, Akeramik Neolitik" terimleri ile çanak çömleği temel alan kesin bir sınıflama yapılmaktadır. Zamanında Eriha tabakalarını belirlemek için kullanılmış olan bu terim[28] , hala geçerliliğini korumakta ve özellikle Levant Bölgesi için kullanımı sürmektedir (PPNA-PPNB-PPNC). Buna karşın, Besi Üretimine Geçiş Evresi, Üretimciliğe Geçiş Evresi terimleri ise; birçok kişi tarafından Neolitiğin en önemli sayılan öğesini, ekonomik bir öğeyi, besi üretimini, ön plana almaktadır (Balkan-Atlı,1997:7).

Neolitikleşme süreci, her bölgede aynı zamanda ve aynı şekilde yaşanmamıştır. Epi-Paleolitik topluluklar, Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye, Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'nun güney kısımlarında MÖ 11 bin yıllarından itibaren bu yeni yaşam biçimini geliştirmiş olsalar da yeni yaşam biçiminin son şeklini alması MÖ 6 bin yıllarında gerçekleşir. Neolitik Dönem'de Yakındoğu ve Yakındoğu dışındaki bölgelerin durumuna bakacak olursak; buzulların eriyip çekilmesi, doğal çevre şartlarıyla beraber iklimi de etkilemiştir. Belirli iklim koşullarında yaşamaya uygun hayvan topluluğu ve bitki örtüsünün yayılım alanları belirlenmiş ve etkilenmiştir. Kuzey buzul tabakalarının eriyerek kutuplara doğru çekilmesiyle, Avrupa bozkır ve tundralarının yerini ılıman orman bölgeleri alırken, Akdeniz bölgesinde ılıman hava koşulları süreklilik kazanmaya başlar. Büyük Sahra'dan Orta Asya yaylalarına dek uzanan geniş alanlar kuraklaşıp çölleşir. Buna karşın, Kuzey Afrika, Mısır- Nil Deltası, İsrail, Irak, Dicle-Fırat nehirlerinin kıyı boyları ve Güneydoğu Anadolu'yu içine alan, bereketli hilal denilen bölgelerde zengin bir bitki örtüsü gelişir. Soğuk iklime uyum sağlamış hayvan türleri yok olur, yabani domuz, yabani keçi ve koyun gibi küçük yapılı canlılar ortaya çıkar. Dünyanın her yerinde farklı oluşumlara neden olan bu dönemde, elde edilen bulgular doğrultusunda,

[28] PPNA terimini Kenyon, Eriha'nın tabakalanmasını yaparken tabakaları belirlemek için A ve B diye ayırmış fakat daha sonra bu ayrım bölge için geçerli bir terminoloji haline gelmiştir. Söz konusu terim, aynı zamanda dönem tanımı için teknolojik bir öğeyi ve tek bir öğeyi öne çıkartmaktadır.

Yakındoğu'da özellikle Zagros dağlarının güneyi, güneyde Arap Yarımadası'nın sınırladığı alan içinde uygun iklim koşullarına bağlı olarak kültüre alma ve evcilleştirme sürecinin başladığı görülmüştür. Tanımlanan bölge, bugünkü Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail ülkeleriyle, Anadolu'nun Güneydoğu bölgesinin ve Dicle, Fırat nehirlerinin verimli vadilerini içine almaktadır. Erken dönem Neolitiğinin yukarı Mezopotamya'daki gelişiminin evreleri Balik'i kapsayan yukarı Dicle ve orta Fırat boyunca geniş step ovalarıyla ve otlaklarıyla orta ve doğu Toros'un tepelerini kaplayan bölge'de MÖ 11 bine dayandırılmaktadır. Orta Anadolu'da farklı özellikler taşıyan benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılır. Orta ve batı Anadolu'daki Çanak Çömleksiz Neolitik ve Mezolitik dönemlerinin pek çok farklı yüzü vardır (Özdogan, 1999:226). Orta ve Güneydoğu Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi kuzey ve batı Anadolu'da halen Mezolitik Çağ kültürlerinin süregeldiği farklı kültürel oluşumların çağdaş olarak varlıklarını sürdürdüğü görülür (Özdoğan, 2002:66). Yukarı Mezopotamya'daki ilk yerleşim alanları, nüfus yiyecek üretimine bağlı olmasa da tamamen yerleşiktir. Bu avcı ve toplayıcı gruplar, ekonomilerindeki geniş yelpazeyi yansıtan geçim tutumlarına bağlıdırlar. Demirköy, Hallan Çemi gibi yuvarlak binalaşma safhasının olduğu yerleşim alanları, M. Rosenberg'e göre bir yıllık zaman diliminde yerleşilmiş olduğunu göstermektedir (Rosenberg 1999:26) ve bundan dolayı tamamen yerleşik köyler olarak adlandırılırlar. Uzun mesafe ticaretinin varlığı Hallan Çemi'den bilinmektedir. Obsidyen endüstrisi, Bingöl dağlarında ya da Van gölü civarındaki en yakın kaynaklarına sahiptir. Bu alanların taş materyalindeki obsidyen yüzdesi farklılıkları, bu hammaddenin bulunabilirlik sorununu ifade eder. Bu Neolitik öncesi toplumun eşitlikçi olmayan özelliği, kilden yapılan sıvalı zeminler ve sütunları, taş alanları içeren özel binalarda da görülmektedir. Hallan Çemi, Nemrik 9 ve Abu Hureyra'daki hayvan biçimli taş havanelleriyle ilişkili olarak bu objelerin evde yapılan ritüelleri ifade edebileceği düşünülür. Jerf el Ahmar, Hallan Çemi ve Nemrik'teki evde yapılan özel yapılar, Göbekli Tepe anıtsal yuvarlak yapılarının öncüleri olarak görünmektedi (Kozlowski -Kempisty 1990:348-362). Ancak evde yapılan bu gelenek, Çayönü ya da Nevali Çori yerleşmelerindeki ayakta kalan kült binalarının başlangıç modeli olarak adlandırılmamalıdır (Hauptmann 1993:37-69). Buradaki oval ve yuvarlak yapıların, yaşamak için

kullanılan Çatalhöyük'ün özel yapılarında ifade edilene benzer bir kavramı yansıtmakta olduğu düşünülmektedir. Göbekli Tepe'nin sütunları ve heykelleri olasılıkla, Franco-Cantabrian bölgesinin Paleolitik Dönem sonu mağara sanatında ortaya çıkanlara benzer gelenekleri gösteren avcı-toplayıcı toplumun yaratıcı dünyasının nesneleştirilmesini ve inançlarını, temsil eder. Hallan Çemi gibi diğer erken yerleşimlerin tersine, Göbekli Tepe'nin yoğun şekli biraz daha karmaşıktır (Hauptmann 1999: 78). Bölgeye yerleşenler, kolay işlenebilen kireçtaşını heykel yapmak için kullanmışlardır. Anıtsal yuvarlak ya da oval çitlerle oluşan T şekilli sütunlardaki yüksek ya da düz rölyeflerde tasvir edilen ikonografide vahşi hayvanların ve avcıların olması, bu avcı-toplayıcı toplumda ruhsal dünyanın hayvan kavramını yansıtıyor görünmektedir[29] (Hauptmann 1999, 2003). Nevali Çori Yerleşmesi'ndeki inançsal fikirlerin kökenleri, yeraltının ve gökyüzünün temsilcileri olduğu düşünülen, yılan ve akbaba gibi sembollerde görüldüğü üzere, Natufian ve PPNA dönemlerine dayandırılabilir. Natufian Dönemi'nde semboller daha çok hayvan biçimindedir[30]. Tüm veriler ele alındığında, geç dönem avcı-toplayıcı toplumlarının sembolik dünyalarının nesneleştirilmesiyle ilgili olarak, Yakındoğu'da zihinsel ve inançsal bir devamlılığın görüldüğü düşünülebilir. Güneydoğu Anadolu'nun Kuzey Levant ile birlikte Neolitikleşmedeki rolü, son yıllardaki araştırmalarla iyice belirginleşmiştir. Yakın bir zamana dek İç Anadolu'ya, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Levant'dan geldiği sanılan Neolitik kavramlar ve maddesel ürünler, bu bölgedeki araştırmalar sonucunda farklı bir tablo ortaya koymuş, Neolitikleşme'nin yerel olma olasılığı ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla Neolitiğin başlangıcını, oluşumu anlamak için Anadolu'nun önemi yadsınamaz duruma gelmiştir. Diğer yandan Anadolu'nun, Güneydoğu Avrupa ve Akdeniz kıyılarının Neolitikleşmesindeki rolü de son derece önemlidir (Balkan-Atlı,1997:9).

[29] Göbekli Tepe, yapı A merkezi sütunlardan birinde yılanlar ve bir koçu gösterirken,bir başka sütun üstten alta doğru, bizon , tilki ve bir kuşu tasvir eder. Yapı B'de ise her bir merkezi sütunda oyulan tilkiler vardır. Her ikisinde çevreleyen duvara yerleştirilmiş T şekilli sütunlarda betimlenen hayvanlar vardır. C yapısı ise, farklı bir mimariyi yansıtır. Belirtildiği üzere, tasvir edilen hayvanlar vahşi cinsleri gösterir. Sütunlarla dekore edilen anıtsal binalar ve heykelciliğin oluşmasından dolayı, Göbekli Tepe'nin bölgede önemli bir ritüel merkez rolü oynadığı düşünülür.

[30] Örneğin Ain Mallaha'da özellikle ceylan ve geyik betimlenmiştir. Karim Shahir yerleşmesinde de pişmemiş topraktan yapılmış, oldukça biçimsiz hayvan olduğu düşünülen iki heykelcik bulunmuştur. Daha fazla örnek için Bkz. Sonraki Bölüm.

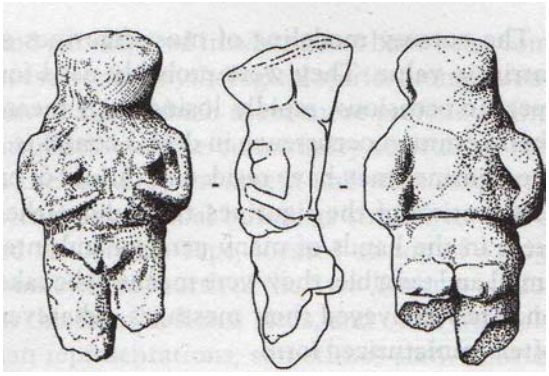
Buzul Çağı sonrası zamanlarda Neolitik Dönem'e geçiş, avcı-toplayıcı topluluklardan oluşan karma çiftçiliğe ya da tarımsal ekonomik temele bağlı gelişen yerleşik toplumlara geçişi kapsar. Yakındoğu'daki Epi-Paleolitik dönemden Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a kadar süren bu dönem, ekonomik sistemdeki esas değişiklik 2000 yıldan daha fazla süre devam etmiştir (Childe 1978). Neolitikleşme sürecinde "Yiyecek Üretimi Devrimi" fikri bugün Bereketli Hilal bölgesinde yapılan kazıların sonucunda değişmiştir (Braidwood - Howe 1960; Cauvin 2000). Bu kazılar sonucunda[31], bölgedeki insanların daha fazla yerleşik grup için yerleşik yaşamı kolaylaştıran ideal çevre koşullarını buldukları düşüncesi ortaya çıkmıştır ve Neolitik Dönem'e geçiş kavramı tamamen değişmiştir (Özdoğan, 2002:66).

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da (PPN), yerleşik yaşam ve bunun gereği yeni bir mimari, köy yaşantısı ortaya çıkar; beslenmeye tahıllar ve evcilleştirme surecindeki hayvanlar daha çok katılır, ancak avcılık ve toplayıcılık hala yaşamın temelini oluşturmaya devam eder (Özdoğan, 2002:66).İklim değişikleri farklı boyutlarda gerçekleşebilir ama yüzlerce hatta binlerce yıla yayıldıklarından, insan ömrü içinde algılanmaları olanaksızdır. Bu açıdan bakıldığında, Çanak Çömleksiz Neolitik A Dönemi(PPNA) bir uyum sürecidir ve değişen iklim koşullarıyla beraber değişen bitki örtüsü, doğal çevre ve bununla beraber insan topluluklarının da uyum sağlama çabalarının birlikte düşünülmesi gerekir. Çanak Çömleksiz Neolitik A Dönemi (PPNA) Dönemi, Khiamian ve Sultanian evrelerinden oluşmaktadır. Khiamian[32] PPNA'nın ilk evresi olup, ağırlıkla çentiklenmiş el-Khiam uçları olan, kısmen mikrolit alet topluluğu ile bilinir ve Natufian'den PPNA'ya geçişi temsil eder (Balkan-Atlı,1997:8). Levant'da Epi-Paleolitik Natufian gruplar, depolama teknikleri ve Paleolitik sanatın bir geleneği olarak tanımlanan bazı figürinler konusunda ve daha yerleşik bir hayat tarzıyla uzmanlaşmış avcılardır (Hansen 2001). Paleolitik dünyanın farklı bölgelerinde, üreme organları ile dişil figürinler olarak

[31] Batı Zagros'daki kazılar, Jarmo'da 1948'den beri ve Çayönü, Demirköy, Göbekli Tepe, Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Nevali Çori gibi diğer alanlarda, 1964'ten beri yapılmaktadır.

[32] *Khiamian* teknolojik olarak, hilal biçimlilerin, sırtlı dilgiciklerin ve orak biçimli dilgilerin ağırlıklı olduğu bir mikrolit dilgicik endüstrisi olarak görülmektedir. Bütün bu unsurlar, doğrudan kültürel ve teknolojik süreklilik gösterdiği Natufyen'de de yaygındır. Daha sonraki evrelerde, mikrolitlerin aleyhine Harif uçlarının (ok uçlarının) arttığı belirlenmiştir.

tanımlayabileceğimiz insan betimlemeleriyle karşılaşılmaktadır. Bu figürinler güney Levant'da İlk Neolitik Khiamian yerleşmelerinde bulunmaktadır (Hansen,2005:198).

Şekil 3.7 El Khiam- Mureybet II figürinleri (Akkermans-Schwartz, 2003:85'den uyarlanmıştır)

Sultanian, Çanak Çömleksiz Neolitik A Dönemi'nin geç evresini oluşturur ve çekirdek aletlerle bilinir[33]. Bu ayrım kronolojik olarak düşünülmüştür ve ayrımın yapılmasının en büyük nedenlerinden birisi tipolojideki değişimdir[34]. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in ilk evresine genel olarak bakıldığında; önceki dönemde hayvan betimlemeleri fazlayken, bu dönemde şematik ve realist insan betimlemelerinin çoğaldığı görülür; eller ve kollar göğüs altında birleşmekte ve bu da doğu geleneğini oluşturmaktadır.

[33] *Sultanian* taş endüstrisi Epi-Paleolitik endüstrilerinden daha farklıdır. Mikrolitler ya seyrektir ya da hiç yoktur. Endüstri, iki yüzlü yongalamaya (bifacial flaking) ve dilgi üretimine dayanır. Dilgiler sonradan orak biçimli sırtlı dilgiler ve daha seyrek olarak da el- khiam uçları, deliciler (perforators) düzeltili dilgiler şeklinde olmuştur.

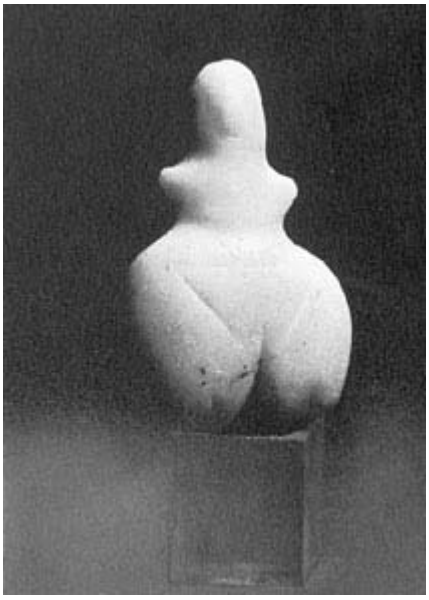
[34] Avrupa'ya göre daha değişik olarak Yakındoğu'da taş figürlerin devamı, *Khiamian*'de.(M.Ö. 10.000-9.500) gözükmektedir. Erken Neolitik'ten M.Ö. 9.500'den beri Çanak Çömlek Öncesi olarak isimlendirilen, bitki kültürü döneminde heykelcikler topraktan yapılırdı. Fırat'taki Mureybet'te bulunan 10 cm.'lik figürin Paleolitik figürinlerle karşılaştırıldığında yeni bir vücut duruşu sergilemektedir (Hansen 2001,2005).

Çanak Çömleksiz B (PPNB) evresi için kullanılan terminolojide, çanak çömlek öğesi esas alındığı; gerek evrim, gerekse kronolojik bir uygulama ile bölgesel tanımlamalar yapıldığı için bir bütünlük sağlanabilmiştir (Balkan-Atlı,1997:8). Çanak Çömleksiz B evresi, Yakındoğu'da tarımın gelişiminde PPNA'dan sonra gelen aşamadır ve günümüzden önce yaklaşık 9300'lere denk gelmektedir. Bu evrede yerleşmeler PPNA'da olduğu gibi Doğu Akdeniz'de "Levant Koridoru" denilen bölgede yoğunlaşmış ve PPNA dönemine göre daha da büyümüştür. PPNB için bir yenilik de taş aletlerde görülür. 'Biblos uçları', iki uçlu yumrular, tarıma geçilmişlikle ilgili birçok belge olmakla beraber, bazı yerleşmelerde, bu dönemde evcil hayvanlara da rastlanmıştır. Önceki döneme göre ayırıcı özelliği olan, yuvarlak planlı konuttan dikdörtgen planlılara geçiş görülmüş; birkaç odadan oluşan yapılarda kerpiç ve taş kullanılmıştır. Evlerin boyutu büyümüş, planı değişmiş, iç planı bakımından da değişmeler olmuştur. PPNB' de insanlar ölülerini kendi evlerinin zemin altına ya da yapıların arasındaki boş alanlara gömmektedirler. Kafatasları çoğunlukla vücuttan ayrılmış ve özel bir işleme tabi tutulmuştur. PPNB'de mimari, ölü gömme adetleri ve buluntulardan ideolojide önemli değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu evrede bulunmuş sanatsal nesneler, ortak estetik değerlerin yayılışını göstermesi bakımından özel bir anlam taşımaktadırlar. Bunlar arasında hayvan biçimli ve insan biçimli heykelcikler bulunmaktadır. İnsan biçimli olanlar arasında kadın heykelcikleri ve fallik semboller yaygın olanlarıdır.

Neolitik Dönem'deki mekân kullanımı, teknolojik üretim zincirleri, görülen endüstriler ve bitkilerin tohumlarının kültüre alınıp alınmadığı gibi konular figürinlerin değerlendirilmesindeki önemli unsurları oluşturmaktadırlar. Neolitik, insan topluluklarına doğadan aktif biçimde yararlanma fırsatı sağlayan ve besin sağlama yolları aramanın dışında boş zamanlar kazandıran bir dönemdir[35]. Bu dönemde birçok önemli değişimler hızlı bir biçimde yaşanır. Tarım ve hayvan

[35] Doğaya bağlı asalak bir yaşamdan, doğayla ortak bir yaşama geçiş pek çok bilim adamı tarafından uzun yıllar bir devrim olarak nitelendirilmiştir. Kültürel ve geleneksel değişimlerin çok yavaş olduğu ve pek çok yerde bu devrimin belirgin aşamalardan geçtiği saptanmıştır. Neolitik devrimin karmaşıklığı bu dönemin daha çok kuramsal olarak açıklanmasına yol açmış ve oluşturulan modellerin bir kısmı günümüzde artık geçerliliğini kaybetmiştir (Harmankaya,1997:13).

evcilleştirmesinin yanı sıra, toplumsal yaşam yeniden şekillenir, yeni teknolojiler ve alet türleri çıkar. MÖ 7 bin yıllarından itibaren yeni bir buluntu türü olan kap kacak görülür ve bu değişim, üretim modeline dayalı yaşamın, çiftçi- köy yaşantısının kurumsallaşmasını simgeler. MÖ 7 bin yılıyla 5.500 yılları arasındaki dönemi kapsayan Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ın sonunda avcılık, artık beslenme için yaşamsal önemde olmaktan çıkar ve günümüzde olduğu gibi boş zaman uğraşısı haline gelir (Özdoğan, 2002: 88). Bu aşama, insanın sadece çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp, besi üretimine ve dolayısıyla artı ürüne sahip olduğu bir döneme indirgenemez (Balkan-Atlı,1997:8). Ancak, artı ürün bolluğu ve teknik zorunluluklar açısından ele alınacak olursa; yerleşik düzenin figürinlere ihtiyaç duyacak koşulları oluşturduğu ya da arttırdığı söylenebilir. Aynı bağlamda, üretim süreci açısından bakıldığında, bazı figürinlerin yapımı teknik açıdan da yerleşikliği gerektirir. Neolitik Dönem'in en önemli özelliklerinden biri insanın toprağı ekip biçmesi, hayvanları evcilleştirmesi yoluyla yavaş yavaş doğayı egemenliği altına almasıdır. Bu dönemde toprağın üretkenliği kadının üremesi ile özdeşleşince kadın kutsal sayılmış; toprak ana, ana tanrıça inancının doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle pişmiş topraktan yapılmış çok sayıda figürin bu doğrultuda yorumlanmıştır. Yontu sanatının ilk örnekleri olarak görülen figürinler, daha çok ayakta veya oturmuş biçimde kısa, şişman, iri göğüslü, göbekli, iri kalçalı anaç bir kadın tiplemesiyle karşımıza çıksa da bazen farklı biçimlerde de görülebilmektedir. Ana tanrıça figürinleri olarak yorumlanan objelerin dışında dönemin belirgin boğa ritüelleri de vardır ve Neolitik Çağ'ın inanç sisteminde Tanrıça ve boğa önemli bir yer tutar. Bu durum, ana tanrıça inancını bütünleyen ve erkeği simgeleyen bir ritüel olarak görülebilir. Her nasıl kadının üremesi toprağın üretkenliği ile özdeşleştirilmiş ise; toprak işlenirken üretkenliğine katkıda bulunan boğanın da, kadının üremesine katkıda bulunan erkekle özdeşleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Çatalhöyük kazı buluntularıyla ortaya çıkan duvar betimlemeleri ve heykel özelliği taşıyan kil ya da taştan yapılma figürinler, bilmediğimiz bir sanatı ortaya koymanın ötesinde o dönemin soyutlama ve inançlarını anlamamıza yardımcı olur (Özdoğan,2002:99).

Şekil 3. 8 MÖ 6.000, Tell Azmak, Bulgaristan (International Institute of Anthropology)

Neolitik olarak tanımlanan çiftçiliğe dayalı köy yaşamının; yerleşik köy, çanak çömlek kullanımı, taş alet yapımı, evcilleştirilen hayvanları ve tarıma alınan bitkileri gibi öğeleri "Neolitik Paket" şeklinde tanımlanmaktadır. MÖ 6 bin yıllarından itibaren bu Neolitik paketin tamamı ya da bir bölümü, başka bölgelere aktarılır ve bu aktarım değişik coğrafyalarda farklı özellikler taşıyan "Neolitik Modeller" oluşturur (Özdoğan, 2002:104). Bu modellerin başlıca örneği, Ege ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya aktarımdır. Bu doğrultuda, Neolitik yaşam biçimi ve köy yaşantısı ve Neolitik paket tümüyle aktarılmış ve birkaç yüzyıl içinde Batı Avrupa'ya Atlantik kıyılarına dek yayılmıştır[36]. Balkanların yakın kesimlerinde, Yunanistan ve Makedonya'dan, Büyük Macar Ovası'na kadar olan bölgede Anadolu'dakilere benzer buluntulara rastlanır (Bkz. Özdoğan,1993: 173-193 ve 1999: 203-224) . Balkan kültürlerine verilen adlar günümüzün politik sınırlarına göre farklılık gösterir. Ancak, bunların en iyi bilinenleri; Erken Neolitik Dönem'inin sonlarına doğru, Karanovo, Sesklo, Starcevo, Körös, Criş ve ve Vinca Kültür başlangıcı ile Kuzey göç bölgelerinde Linear Band Keramik Kültürü'nün başlangıcıdır. Linear Band Keramik, kendisine özel hatlarının toprak eşyaların üzerine aktarılmasından dolayı

[36] Ancak, bu yaşam biçimi ile birlikte sosyal sınıf farklılıkları batıya gitmemiştir. Bu nedenle Anadolu'dan batıya doğru gidildikçe karmaşık Neolitik yaşamın basit çiftçilik şekline dönüştüğü görülür.

böyle isimlendirilmiştir ve en iyi araştırılmış Neolitik kültürlerindendir. Bu eski Neolitik kültürün kazı alanları ve yerleşim bölgeleri büyük sayıda ve kısmen alışılmıştan çok daha iyi durumda kalmıştır (Bailey, 2005; Özdoğan, 2002). Batıya doğru yayılımın ikinci bir yolu, yine MÖ 6 bin yıllarının başlarından itibaren, kıyı ticareti yoluyla Akdeniz çevresinde gerçekleşir. Bu bölgede Neolitik model, çanak çömlek üzerindeki bezeme nedeniyle *Kardium İmpresso* olarak adlandırılır (Bray-Trump,1982: 49 ; Özdoğan, 2002: 104). Neolitik'in bir başka yayılım şekli de İran üzerinden Orta Asya'nın güneyine doğru gelişir. Küçük tarımcı köylerin görüldüğü Türkmenistan'ın güneyindeki kültür Jeytun adıyla bilinir. Avrasya Stepleri'nin Neolitik modeli sürü hayvancılığına dayalı ve göçebe bir yaşam modelidir ve kısmen Çin Neolitik'inden etkilenmiştir. Bu kültür Urallar'ın doğusunda Kelteminar, Karadeniz'in kuzeyinde Bug Dynester- Donets olarak adlandırılır. Ayrıca, Kırım, Kafkaslar ve Nil üzerinden Afrika içlerine yayılan daha farklı Neolitik modeller de bulunmaktadır ve bütün bunlar birleştirildiğinde, Endüstri Devrimi'nin sonuna dek görülen dünyanın, kültürel zenginliğinin, çeşitliliğinin temeli atılmıştır (Özdoğan, 2002:104).

Şekil 3.9 MÖ 6000'e tarihlendirilen Fallus kafalı Neolitik figürin. Rudnik, Yugoslavya (International Institute of Anthropology).

Yakındoğu'da, Neolitik Dönem figürinlerinin, yeni betimleme şekli ile gelişimi Neolitik paketin bir parçası olmuş ve dönemin yaşam tarzının yayılmasına paralel olarak, figürinler geniş bir coğrafi alan üzerinde görülmüştür (Hansen, 2005:207). En erken Neolitik Dönem'de insan biçimli yeni figürin tipleri ortaya çıkmıştır ve bacaklarında kıvrımlar görünen, kafası boyna doğru eğik, bakışları yukarıya yönelmiş Neolitik figürinler, Paleolitik heykelcilerle karşılaştırıldıklarında, tamamen yeni bir tarz oluştururlar (Hansen, 2005:199). Artık hem ayakta duran hem de oturan figürinler görülmektedir. Bu önemli şekilsel değişiklik, yabani bitkilerin toplanması yerine tahılların ekildiği, ancak henüz hayvanların evcileştirilmediği bir dönemde yer almıştır. Erken dönem Çanak Çömleksiz Neolitik'te (PPN), belirsiz tasvirler kaybolur ve dişil figürinler sayı olarak artar. Bu Neolitik gelişimin ilk evresinde, Balkanlar'da daha sonra gelişecek olan Neolitik Dönem heykelciklerinin bütün şekilsel detayları önceden görülmektedir. Örneğin, Bulgaristan Pazardjik'taki Kalkolitik Çağ'a ait dişil figürinin yapılış tarzı, Çayönü'ndeki erken dönem Neolitik Çağ'a tarihlenen şekilsiz ve kilden figürinleriyle benzerlik göstermektedir (Hansen, 2005:200).

Şekil 3.10 Balkan figürinleri (Exhibition The Lower Danube Museum), Romanya

Figürinler, Neolitik paketin bir öğesi olarak batıya gittiğinde Yakındoğu'da figürin üretim geleneği iki bin yaşındadır. Bu yeni şekilsel sunum, Yakındoğu'da MÖ 5. bin yıllarına dek devam eder. MÖ 4.bin yıllarında tüm Yakındoğu'da insan figürinleri büyük ölçüde azalmış görünmektedir; ancak hayvan figürinleri hala kullanımdadır (Hansen, 2005: 206). Orta Avrupa'da figürinler erken dönem Neolitik çanak

çömlekçiliğine aittir fakat birkaç yüzyıl sonra ortadan kaybolurlar. Güneydoğu Avrupa'da ise, figürinlerin kullanım alanı bazı yerlerde diğerlerinden daha önce bitmiştir (Hansen, 2005: 206). Neolitik toplumlarda figürinlerin anlamı ve fonksiyonuna ilişkin soruların yeniden canlanmasının yanında; bu figürinler, Paleolitik sanat ile MÖ. 4000 yıllarında Mezopotamya ve Mısır'daki sanatın yükselişi arasında bir bağlantı olarak görülmektedir (Hansen, 2005:195). Bazı Neolitik figürinler 20. yüzyılın başlarında bulunmuştur[37]. Özellikle Yakındoğu'da, Halaf kültürünün figürinleri bilinmektedir. Bu erken dönem kazıları figürinlere ilişkin bakış açımızı şekillendirmiştir (Hansen, 2005:195). 1960'lı yıllarda arkeolojik buluntuların kapsamlı olarak incelenmesine ilişkin sadece birkaç tane benzer çalışma yapılmıştır (Örneğin, Ucko 1968; Hockmann 1976) . Neolitik figürinler Paleolitik figürinlerden daha az bilinmektedir[38] ve konuyla ilgili araştırmaların daha büyük bir coğrafi bağlamda araştırılmasına ihtiyaç vardır.

3.5 Devletleşme ve İmparatorluk Sürecinde Figürinler

Neolitik Dönem'in çiftçiliğe dayalı besin üretimi ve yerleşik köy yaşamı birçok bölgede devam etmektedir. Zaman içerisinde bazı bölgelerde coğrafi özellikler nedeniyle süregelen köy yaşamı yeni bir dönüşüm geçirerek yeni bir ekonomik sisteminin çekirdeğini oluşturur. Bu nedenle Kalkolitik Dönem, bölgelere göre çok farklı sosyo-ekonomik düzeyi yansıtan kültürler çeşitlemesini içermektedir ve şehirleşme ile sosyal sınıflaşmaya doğru giden bir süreç olarak da nitelendirilebilir. Kalkolitik Dönemde gelişkin tarım ve hayvancılık, insanın sosyal yapısındaki değişimleri giderek çabuklaştırmıştır. Yöneticiler, din adamları, çeşitli zanaatçılar gibi farklı grupların yanı sıra anıtsal mimari, savunma ve sulama sistemleri, uzak mesafe ticareti ile lüks/prestij maddelerinin ticareti gelişmiştir. Kent yalnızca yerleşmelerin kalabalıklaşması değil, yeni yönetim biçiminin, bürokrat ve zanaatkâr sınıfının da ortaya çıkması anlamına gelir. Kurumsallaşan ticaret ve ekonomik çıkar

[37] Örneğin, Vinca Vasic kazılarından (Vasic 1936) ya da Sesklo ve Dimini'deki Tsountas kazılarıyla (Tsountas 1908). Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hansen, 2005:195-212.
[38] P. Graziosi, Neolitik Dönemdekilerle Paleolitik figürinlerin arasında bir boşluk görmüştür (Graziosi, 1956:35).

bölgeleri, bu dönemde oluşan kent devletinin simgeleridir ve kentleşme sürecine giren toplulukların yeni geliştirdikleri ekonomik düzenin gereği "ekonomik çıkar bölgesi oluşturmak" dünya tarihinde ilk kez Kalkolitik Dönem'de gerçekleşir (Özdoğan, 2002:110).

Adını taşın yanı sıra bakır kullanımından da alan Kalkolitik Çağ, bazı bölgelerde kültür tarihinde ilk ön kent kültürlerinin başladığı dönem olarak bilinir[39]. Yeni veriler, madenin ilk işlenmesinin Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz evresinde başladığını ortaya koymuşsa da, kullanımının çeşitlenmesi ve yaygınlaşması bu dönemde gerçekleşmiştir. Neolitik Dönem ile İlk Tunç Çağı arasında bir geçiş evresi olarak kabul edilen bu dönem (M.Ö. 5600-3000); İlk, Orta ve Son olmak üzere üç aşamada incelenir[40]. Bu dönem, aynı zamanda Halaf, Obeyd, Uruk kültürleriyle de bilinmektedir(Bkz. Akkermans-Schwartz 2003, Köroğlu 2006, Özdoğan 2002).

"Mezopotamya'da köy yaşamının başlangıcıyla, yazılı belgelerin ortaya çıkışı arasındaki gelişmeler, taş alet ya da madencilikte kat edilen aşamayı gösteren adlarla değil de, yerleşim karakteri, ev plan tipi, üretim teknolojisi ve moda olan çanak çömlek tipleri gibi ortak kültürel unsurları tanımlayan adlarla anılır. Bu kültürler genellikle ilk belirlendikleri yerin adını almışlardır. Aşağıda değineceğimiz üzere, Hassuna, Samarra, Halaf ve Obeyd gibi isimler hem bir kenti, hem de geniş bölgelerde, farklı zaman dilimlerin de kabul gören kültürel unsurları simgeler..."(Köroğlu, 2006:42).

Hassuna, Musul'un 35 km güneyinde, Dicle Nehri üzerinde kurulmuş bir yerleşim birimidir. Burada yedinci binyılın sonu ile altıncı binyılın ilk yarısında erken köy kültürüne ait izlerin üzerinde, daha gelişmiş bir mimari anlayışla planlanmış, bir avluyu çevreleyen 6-7 odalı evlerle temsil edilen bir kültür saptanmıştır. Bu dönemin başlıca kriteri Hassuna seramiği denen standart mallardır. Bu üslup Güneydoğu

[39] Diğer dönemler de olduğu gibi bu dönemde de standart bir Kalkolitik yoktur ve ön kent kültürleri sadece Yakındoğu'nun da bazı belirli bölgeleri için geçerli bir tanımlamadır.
[40] Anadolu'daki Kalkolitik Döneme zaman bakımından Avrupa'da Beaker kültürü, Ege ve Yunanistan'da Orta ve Geç Neolitik Dönemler, Mezopotamya'da Halaf ve Obeyd kültürleri; Suriye ve Filistin'de Halaf ve onu izleyen Yarmuk kültürleri karşılık gelir.

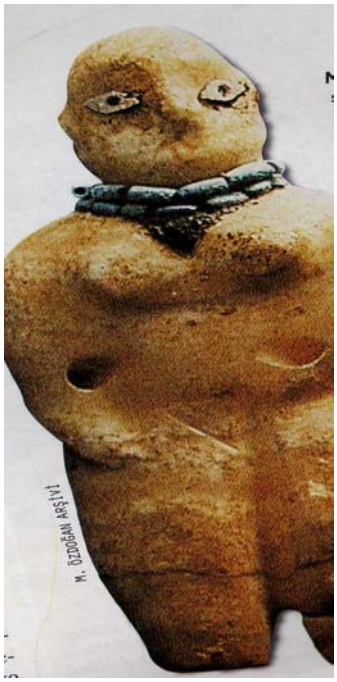
Anadolu, Suriye ve Filistin'e kadar geniş bir alana yayılmıştır (Köroğlu, 2006:42-43).

Halaf kültürü, Yakındoğu'nun Kalkolitik Dönem başlangıcında varolmuştur ve "tholoi / tholos" olarak bilinen dairesel mimarisi[41], dişil figürleri ve seramikleriyle çok iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, Halaf kültürünün en etkili elementi olan özelliği, seramik geleneğidir. Diğer materyal kültürü özelliklerinin çoğu, pek çok diğer kültürel ortamlarda bulunabilir (Akkermans-Schwartz, 2003: 116; Köroğlu, 2006: 43). Halaf yerleşim alanları kuzeybatı Suriye'den, Anadolu'nun güneyine, Mezopotamya'nın kuzeyine ve İran'ın batısına yayılır. Halaf seramikleri, T. E. Lawrence'ın da üyeleri arasında olduğu British Museum'dan gelen bir ekip tarafından ilk kez 1911 yılında ortaya çıkarılır. Bununla birlikte, geçmişte aynı dönemde, Baron Von Oppenhiem de Tell Halaf'da benzer türden çömlekçilik örneği bulmuştur ve resmi olarak Halaf kültürünü adlandırmış ve ortaya çıkarmıştır. Bugünkü Musul'a yakın ve ilk kez M.E.L. Mallowan tarafından ortaya çıkarılan Arpachiyah yerleşim alanı, aslında katmanlaşmış Halaf çömlekçiliğinin en iyi sırasını ve pek çoğunu vermiştir. Mallowan, Halaf'ı üç aşamaya bölmek için Arpachiyah'da bulunan sırayı kullanmıştır: İlk, Orta ve Son dönem.Kazıların çoğunluğu, son safhada odaklanmıştır ancak son çalışmalar, Halaf'ın kökenlerine dair bilgilerimizi genişletmektedir (Akkermans-Schwartz, 2003: 116). İlk Halaf Dönemi, Çanak Çömlekli Neolitik'in sonunda görmeye başladığımız boya bezemeli çanak çömleğin gelişkin türleriyle tanınır. Bu dönemde yerel farklılar halen oldukça belirgindir. Orta Halaf Dönemi'nde ise bölgede kültürel bütünlüğün sağlandığı, aynı zevklerin paylaşıldığı ve benzer kap kacağın yaygın kullanımı görülür. Bu kültürel bütünlük ticari ve ekonomik bir temele dayandırılmaktadır. Oldukça kısa süren Son Halaf dönemi, Güney Mezopotamya etkilerinin görülmeye başladığı süreci yansıttığından, Halaf-Obeyd geçiş dönemi olarak da düşünülür (Özdoğan, 2002:112-113).

[41] Anıtsal görünümlü bu yuvarlak yapıların üst yapılarının, günümüzde Harran Evleri'nde olduğu gibi bir kubbeyle örtüldüğü düşünülür. Mimaride özel bir yeri olan bindirme ile kubbe ve tonoz yapımı Halaf Kültürü ile birlikte karşımıza çıkar (Özdoğan, 2002:115; Köroloğlu 2006:44).

Ismail Hijjara, Halaf insanlarının "çoban kökenli " olduklarını belirtir (Hijjara, 1997: 16). Halaf ekonomisi, ondan önce egemen olan ve düşük kaliteli buğday, arpa, mercimek, kara burçak, burçak, nohut ve keten tohumu ekimine dayanan Samarra dönemine çok benzerdir. Yerleşim alanının dağılımı, kuru çiftçilikle uyum sağlayan bölgede değişmektedir. Halaf insanlarının sulama yapmış olması olanaksızdır (Hijjara,1997: 91). Ayrıca sığır, koyun, keçi ve pek çok diğer hayvanı yetiştirmişlerdir. Çömlekçilik ticareti de ekonominin önemli bir elementidir ve bazı yerleşim alanları hem komşu hem de uzak yerleşim alanlarına çömlek ticareti yapan bölgesel merkez rolü oynamışlardır (Hijjara,1997: 92). Halaf yerleşim alanlarının çoğunluğu son derece küçüktür ve bir ya da iki nesilden oluşan küçük grupların mevsimlik yerleştiği görülür (Akkermans-Schwartz, 2003: 119).

Daha çok Arpachiyah, Tepe Gawra ve Chagar Bazar'daki Halaf kazıları, taştan pek çok mühür ve takılar ortaya çıkartmıştır. Bunların çoğunluğu, kaba şekillidir, siyah kayadan ve kaya kristalinden yapılmıştır. Tasarımlar geometriktir. Mallowan 1935'te bunların sadece dekorasyon için ya da amulet olarak kullanılmasından çok kimlik damgası olarak kullanıldığını ileri sürmüştür (Hijjara,1997:73). Hijjara, mühürleri beş kategoriye ayırır. Bunlar; damla şekilli pandantifler (mühürler), üçgen yada oval şekil,disk ya da dikdörtgen pandantifler (mühürler), çift eksenli pandantifler ve boğa başı pandantifleridir (Hijjara, 1997:73). Kalkolitik Dönem'de görülen mühürler Neolitik Dönem içindeki basarak bezeme yapmak amaçlı kullanılan basma kalıplardan, (pintadera) çok farklıdır (Özdoğan, 2002:115). Halaf kültürüyle birlikte görülen mühürler, artık mülkiyetin simgesi olarak kullanılır. Bu objeler, yalnızca bir belgenin altındaki imza olmaktan çok bir deponun kapısına ya da bir yere yollanan kabın ağzına yerleştirilen kil topanlarının üzerine basılarak kullanılır. Mühürün benzerinin başkalarında olmaması, hırsızlığa karşı bir güvence olarak görülür ve *bulle* olarak adlandırılan basılı kil topanının ise saklanarak hesaplaşma amaçlı kullanıldığı düşünülür (Özdoğan, 2002: 115-116).

Şekil 3.11 Mezopotamya heykel sanatının belirtileri Kalkolitik Dönem'den itibaren görülmeye başlar (Özdoğan, 2002:115).

Dişil olarak yorumlanan figürinler pek çok Halaf yerleşim alanında görülür. Bunlar genellikle sarkık göğüsleri arasında elleriyle, göğsü etrafında kollarıyla oturur ya da çömelmiş pozisyondadırlar. Sıkıştırılmış yüzlerle büyük ve oval şekilli gözleri vardır[42]. Mallowan ve Perkins gibi arkeologlar bu figürinlerin ana tanrıça geleneğine ait olduklarını belirtmişlerdir. Mallowan daha sonra, figürinlerin doğum yapan kadınların tasvirleri olduğunu ileri sürerek incelemelerini detaylandırır. Bununla birlikte, Ucko, bu figürinlerin çocukların oyuncakları olabileceğine ve ana tanrıça geleneğiyle ilgili olmadığına inanır. Ayrıca, figürinlerin düz karın bölgesi olduğu, dizleriyle oturmuş pozisyonda olduğu (çocuk yapan bir pozisyonda değil) ve anne ve çocuğun bu dönemine ait Halaf figürini bulunmadığından dolayı Mallowan'ın doğum yapmayla ilgili görüşünü reddeder (Hijara, 1997: 75). Dişil figürinlere benzer olarak, Halaf kültürü ayrıca dişil figürler şeklinde çömlekler yapmıştır. Bunlar genellikle

[42] Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'nun geçiş bölgesinde Orta Kalkolitik'te görülen kilden heykelcikler Aşağı Pınar, Tülintepe ve Değirmentepe gibi yerleşmelerden elde edilen buluntular ile örneklendirilebilir. Bu dönemde iç ve batı Anadolu'da heykel anlayışı sergileyen figürinlerin yerini daha şematik heykelcikler almıştır. Bu heykelcikler de Köşk Höyük, Ilıpınar gibi yerleşmelerden elde edilen buluntular ile örneklendirilebilir. Bkz. Sonraki Bölüm.

ayaktadır ve çoğunlukla göğüslerinin üzerinde elleri vardır. Yarim Tepe'de noktalı cinsel organ üçgeni ile, göbekte malta haçı, omuzlar ve bileklerde kırmızı boyalı şeritlerle bir figür bulunmuştur (Hijara,1997: 76).

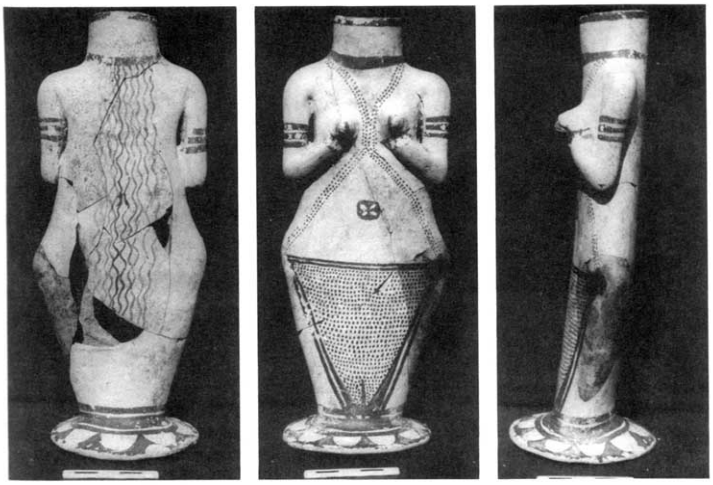

Figure 8.13:1–3. Views of a clay anthropomorphic vessel

Şekil 3.12 Yarim Tepe II (Joffe et. al., 2001:12).

Halaf kültürü ile eş zamanlı olarak güney Mezopotamya'da, ilk buluntu yerinden dolayı Ubaid veya Obeyd (MÖ 5.500-4.000) olarak adlandırılan bir kültür gelişmektedir. Bu kültür ve gelenekleri zamanla kuzeye doğru yayılarak burada yaşayan insanlar üzerinde de etkili olmuş; tholos tipi ev yapımı son bulmuş, gerçek anlamda madencilik başlamış[43], ancak bakır elde etmek için henüz ergitme tekniği geliştirilmemiştir. Halaf çanak çömlek geleneği de bu süreçte yeni bir gelenekle yer değiştirmiştir. Obeyd döneminde damga mühürlerinin kullanımı yaygın olarak devam eder; ancak mühürlerin biçimleri ve motiflerinde değişiklikler görülür[44] (Köroğlu, 2006: 46; Miyake, 2002:130-131). Obeyd Dönemi'nde mesleki

[43] Bunun en iyi örnekleri Anadolu'dan bilinir Ayrıntılı bilgi için Bkz. Köroğlu, 2006: 46-48; Özdoğan, 2002:110-129 ve Miyake,2002:130-131.

[44] Dönemin mühürleri yassı ve geniş düğme biçimli, boncuk gibi dikey yönde deliklidir. Mühürlerin üzerlerinde geometrik motiflerin hala yaygın olmasına karşın, bu dönemde hayvan motiflerinin de ortaya çıkması dikkat çekicidir (Miyake,2002:131).

uzmanlaşmanın keskinleştiği, bugünkü anlamıyla, ilk sınıflı toplulukların oluştuğu ve bu toplulukların çevresinde köyler bulunan kasabalarda yaşadığı bilinmektedir (Braidwood, 1995: 211). Obeyd'in başlarından itibaren kült evlerinin tapınaklara dönüştüğü izlenebilmektedir (Heinrich, 1982: 24 ve Roaf, 1984: 80). Kültürün bir başka özelliği de önceki döneme benzer şekilde yapıların gömülmesi ve kült yapılarının zaman boyunca yerlerini değiştirmemeleridir (Roaf, 1984: 88). İnançların en kesin kanıtları tarihöncesinin sonlarında, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağlarında tapınaklar gibi yapılarla ortaya çıkar. "…Bu dönemlerin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemdeki inanç sistemleri büyücülerin / Şamanların başa çıkamayacağı kadar karmaşıktır" (Özdoğan-Özdoğan, 1998: 582). Obeyd tapınakları olan ev planlarıyla benzeşmektedir (Roaf, 1984: 88 ve Heinrich, 1982: 26) ve yapıları genel olarak üç kanatlı (Tripartite) olarak yapılmışlardır. Bu yapıların ortasında uzun, büyük bir oda ve bu odanın uzun kenarlarında oda dizileri bulunmaktadır. Neolitik Çağ'da kült yapıları evlerden farklıyken, Obeyd'de evlerle tapınakların birbirine benzemesi inançların değiştiğinin göstergesi olarak yorumlanır. Bu yorumlara göre; Mezopotamya tanrıları insansı olduklarından, Tanrının evi olan tapınakların ev gibi yapılması şaşırtıcı değildir. Bu tanrılar şehirlere sahiptirler (Mierop, 1999: 216). İnsan biçimli tanrı düşüncesinin bir sonucu olarak oluşturulmuş ve tanrılarının insansı olduğunu asla kabul etmeyen üç "göksel" dinin de efsaneleri arasında ilk sırayı alan bir efsanenin, Tufan efsanesinin de Obeyd döneminden kalan bir "hatıra" olduğunun son günlerde yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmış olması ilginçtir. Günümüzden yaklaşık 7500 yıl önce Karadeniz Havzası'nın, buzulların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselmesi yüzünden ani bir su baskınıyla karşı karşıya kalmış olması, bu tufan efsanesinin Karadeniz'den Mezopotamya'ya gitmiş olabileceğini düşündürmektedir (Ballard 2001: 107-108). MÖ 4.binyılın ilk yarısında Mezopotamya'da Obeyd kültürünün yerini Uruk kültürü alır. Anadolu kronolojisinde Son Kalkolitik, Mezopotamya'da ise Son Uruk döneminde, MÖ 4.binyılın ortalarında Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu arasında yoğun ticaret ilişkileri yaşandığı anlaşılır. Bu dönemde, Uruk ticaret kolonisi olarak tanımlanan yerleşmeler genellikle Fırat nehri kıyısında, yerel Kalkolitik yerleşmelerinin dışında ama hemen yakınında kurulmuştur. Küçük boyutlu bu yerleşmelerin bir duvar ile çevrelendiği ve yerleşmenin bir ana bina ile etrafında yer alan diğer yapılardan

oluşan bir görünüme sahip olduğu anlaşılır. Ana bina, Obeyd döneminden tanıdığımız, uzun dikdörtgen biçimli merkezi mekânın iki uzun kenarı boyunca dizili daha ufak mekânlardan oluşur. Bu plan, Güney Mezopotamya'daki Uruk yerleşmelerinde ve sonraki dönede tapınak yapımında sıklıkla kullanılır.

Tapınak ve idari binaların da bulunduğu organize, bağımsız şehir devletlerinden oluşan dönem Tunç Çağı olarak adlandırılmaktadır. Tunç çağına geçiş, farklı coğrafi bölgelerde farklı tarihleri gösterir. Yakındoğu'da, MÖ. dördüncü binde, bakır ve tunç kullanılmaya başlar. Nil Vadisi için de aynı tarih geçerlidir. Ancak Orta Asya'da ve Avrasya'nın güney topraklarında, önceki dönemin MÖ 3 binyılın sonuna kadar devam ettiği anlaşılır. Kuzey Sibirya'da önceki dönem geleneği, tunç ve demir çağında devam eder ve 16–17. yüzyıla kadar hayatta kalır. Bakır ve tuncun kullanımına geçiş, Rusya ve güney Sibirya'nın yerel bölgelerinde yer alır ve ani bir buluş değil, yavaş bir süreçtir. Tuncun kullanımı, Yakındoğu'da ve Orta Asya'da devamlı bir süreç değildir. Kafkaslarda ve Orta Asya'da tunç çağı 3. binyılın sonunda başlar. Uzakdoğu'da tunç nesnelerin Majiaya kültürünün tarihi yerleşim alanından çıkarılmasına rağmen (MÖ 2700 ile MÖ. 3100), Çin tunç çağının Xia hanedanı döneminde MÖ. 2100 civarlarında başladığı kabul edilir. Ban Chiang, Tayland, (Güneydoğu Asya)'da, tunçtan nesneler, MÖ. 2100 tarihlerine ait olarak bulunmuştur. İskandinavya için Tunç Çağı MÖ 1500 ile MÖ 500 arasındaki dönemi kapsar. Kuzeyde Almanya, Danimarka, İsveç ve Norveç'te örneğin, Danimarka'da bulunan boynuz çifti gibi, pek çok farklı ve güzel nesneler üretilmiştir. Avrupa'da MÖ. 2.300'lerde ilk tunç nesneler, mezarlarda ve yerleşim yerlerinde ortaya çıkar[45]. Avusturya'da Mitterberg bakır madenleri gibi büyük madencilik kompleksleri gelişmiş ve metallerin uzun mesafe ticareti, Avrupa'da Tunç Çağı'nın ortaya çıkışına yöneltmiştir(Bkz. Aydıngün 2005b; Bednarik 1994a, 2003; Chang 1994; Colin 1972; Çakı 1999; Fung 1994; Harmankaya 2002; White 2003).

[45] Batı Britanya ve Fransa'nın , kuzeybatı İspanya ve kuzey İtalya'nın bölgelerinde bulunmuştur.

Şekil 3.13 Güneydoğu Avrupa'nın en geniş mezarlığı Durankulak'tan mezar figürinleri (DAP).

Bakıra arsen ya da kalay karıştırılarak yapılan ve bakıra göre daha sert bir alaşım olan tuncun (Harmankaya, 2002:8), MÖ 4. bin yılının ikinci yarısında Maykop kültüründe bulunmuş ve buradan Yakındoğu'ya yayılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak tunç madeninin alet ve kap yapılmasında kullanılması MÖ 3. binin başlarına rastlar. Mezopotamya'da ve Mısır'da tunçtan ürünlerin yapılmaya başlandığı sıralarda yazı bulunmuş olduğundan bu ülkeler için Tunç Çağı deyimi yerine yazılı belgelerden elde edilen kronoloji ve sınıflandırmalar kullanılır. Buna karşılık yazıyı henüz kullanmayan Anadolu, Hellas (Yunanistan), Balkanlar ve Avrupa gibi bölgeler için Tunç Çağı deyimi geçerlidir. Bu çağa dünyanın çeşitli yörelerindeki insan toplulukları değişik zamanlarda ulaşmışlardır[46] Bunun nedeni silah, alet, takı gibi nesnelerin yapımında kullanılan tuncun değişik bölgelerde farklı zamanlarda elde edilmiş olmasıdır. Kalkolitik Çağ'dan Demir Çağı'nın başına kadar Tunç Çağı olarak adlandırılan süre (yaklaşık MÖ 3500-1200); İlk Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Son Tunç Çağı olmak üzere üç ana evreye ayrılır. Anadolu için İlk Tunç Çağı terimi ilk

[46] Tunç Çağı Anadolu'da 3000, Girit'te, Ege'de ve Hellas'ta 2500-2000, Avrupa'da ise 2000 yıllarında başlar. Bkz. Yukarıdaki bölüm.

defa C. Blegen tarafından, Anadolu kronolojisi ile Ege kronolojisi arasında bir terim birliğine gitmek amacıyla önerilmiştir[47](Harmankaya,2002:7). Sosyal, inançsal ve teknolojik değişime tanıklık eden bu yeni dönem, önceki çağların tarım hayvancılık, dokumacılık, çömlekçilik gibi buluşlarına, daha güçlü silahların üretilmesine, daha ince süs eşyalarının yapılmasına olanak veren bakır ve kalay alaşımı olan tuncun keşfi görülür. Kalkolitik Dönem'de bakırın işlenmesiyle av silahlarının yapımında büyük değişimler olmuş, toprak işlerinde kullanılmak üzere de daha sağlam araçlar geliştirmek istenmiştir. Olasılıkla, bakırın dayanıksız yapısı, içine başka bir metali (kalay) katarak daha sağlam bir alaşıma ulaşmaya sürüklemiş; böylece bakırın kalay ile karıştırılarak tuncun elde edilmesi yoluyla, bu dönemin madenciliği açısından önemli bir gelişme elde edilmiştir. Bu alaşımı elde edebilmek için gereken karmaşık üretim teknolojisi, ileri düzeyde uzmanlaşmayı; bakır ve kalay gibi hammaddelere olan gereksinim ise uzak bölgelerde ticareti gerektirmektedir. Besin üretimi alanında olduğu gibi, metal işleme alanında da teknolojik gelişmeler her bölgede eş zamanlı olarak yaşanmamıştır[48].

[47] İç Anadolu Bölgesi kronolojisinde İlk Tunç Çağı I. evre: Son Kalkolitik-İlk Tunç Çağı I. evre, Bakır Çağı: İlk Tunç Çağı II. evre, Tunç Çağı'nda: İlk Tunç Çağı III. evre adı ile değiştirilmiştir (Harmankaya,2002:7).

[48] Anadolu için, MÖ 3. bin yılının tümünü kapsayan İlk Tunç Çağı'nın başlangıcı olarak MÖ 3.200–3.000 tarihleri önerilirken, D. Easton tarafından yeni 14C tarihlerine dayanılarak bu tarih MÖ 3.500 yıllarına kadar geri çekilmiştir. Daha çok Batı Anadolu Bölgesi için önerilebilecek olan bu tarih, Anadolu'nun diğer bölgelerine uygun değildir. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı başlangıcı için MÖ3.000 tarihi verilmektedir. Bitiş tarihi için de MÖ 2.000-1.900 yıları kabul edilmektedir (Harmankaya,2002:9).

Yakındoğu için Tunç Çağı İlk Tunç Çağı (yaklaşık MÖ 3500-2000) , Orta Tunç Çağı (yaklaşık MÖ.2000-1600) ve Son Tunç Çağı (yaklaşık MÖ1600-1200) olarak alt bölümlere ayrılır.

Bu evrenin ilk döneminde daha çok, Kalkolitik Dönem'in tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Tunç alet kullanımı çok yaygın değildir. Mezopotamya ve Mısır'da M.Ö. 4. binin sonlarından itibaren yazının kullanılmasına rağmen Anadolu henüz bu aşamaya ulaşamamıştır. Çömlekçi çarkının henüz kullanıma girmemiş olmasına rağmen, daha gelişmiş koyu renkli ve iyi açkılı seramikler yapılmıştır. Yapılar yine taş temeller üzerine kerpiçten megaron planlı olarak inşa edilmiş olup, bazı yerleşim alanlarının etrafı bir surla çevrilmeye başlanmıştır. Ölüler artık yerleşim alanı dışına, ölü armağanlarıyla birlikte ve bacaklar karına çekik (hoker) durumda gömülmektedir (Extramural). Mezarlıklarda ölülerin yanına bırakılan mezar hediyeleri arasında silahlar, çeşitli kaplar, süs eşyalarının yanı sıra figürinler de bulunmakta ve bunlar ruhun varlığını, insanın tekrar hayata döneceğine dair inancı gösteren kanıtlar şeklinde yorumlanmaktadır (Aydıngün, 2005b: 30). Çağın inanışlarındaki bir başka özellik de rastlanan keman biçimli mermer idollerdir. Ana tanrıça'yı temsil ettiği düşünülen bu idoller eski dönemin gerçekçi figürinlerinin aksine tümüyle soyutlaşmışlardır. İdoller, genel ortak özelliklerinin yanı sıra bulundukları yerleşmelere göre yerel özellikler de göstermektedirler. Bu çağda kadın bedenlerinin, Neolitik ve Kalkolitik Çağlar'ın şişman, yağlı kadınları yerine, yassı ancak ince bedenli figürin ve idolden oluşan iki farklı biçim alması binlerce yıldır süregelen plastik sanatın üç boyuttan tek boyuta indirgenmesine bağlanarak büyük bir başarı olarak görülür (Aydıngün 2003, 2005; Höckman 1976) ve erkeğin savaşçı gücünün ortaya çıkmasıyla toplumdaki yerinin kuvvetlendiğinin görülmesine karşın; kadının bedeninin İlk Tunç Çağı boyunca da önemini yitirmediği, yaşamın devamı, bereketin simgesi olarak kutsanmış görevinin farklı biçimlerde devam ettiği yorumları yapılır (Aydıngün, 2005b:30). Tunç Çağı'nda Ege adalarındaki figürinlerin üretimi; kilden, kemikten, deniz kabuğundan ve taştan, özellikle mermerden yapılmış hayvan ve insan biçimli figürinleri kapsamaktadır. Figürinlerin evlerde, mezarlarda ve tapınaklarda bulunmaları, bu objelerin sadece sanat ürünleri olmadığının, ayrıca geniş çaplı sosyal-ideolojik içeriğin ve sembolik-inançsal

boyutların ürünleri olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Kiklad kültürünün[49] bilinen öğesi olan mermer figürinler (özellikle dişil figürler), İlk Tunç Çağı'nın figürin yapımı için önemli bir göstergedir. Bu objelerden bazıları, müzisyenler, savaşçılar ve hamile kadınlar gibi ada toplumunun insanlarını tasvir ederler[50]. Hayvan biçimli ilk Kiklad (Cycladic) figürinler, mermerden ya da kilden yapılmışlardır ve hayvanlar ile kuşları figüre ederler. Aynı zamanda, ritüel özelliği olduğu düşünülen kilden hayvan biçimli vazolar (örneğin, kirpi) sık sık görülmektedir (Papathanassopoulos 1981; Colin 1972).

Şekil.3.14 Kiklad figürini (The Museum of Cycladic Art, EMU Distance Education Institute).

İlk Tunç Çağı'nda üretimin kalite açısından artışıyla ilgili gelişmeler daha güçlü bir siyasal denetim ve sosyal yapıda önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bununla ilişkili olarak da çok geçmeden Güney Mezopotamya ve Güney İran'da Sümer, Akkad ve Elam, batıda Mısır gibi devletler belirmeye başlar.Yavaş yavaş oluşan bu gelişmeleri, sonunda (M.Ö. 4.bin yılın sonları) yazının bulunuşu izler.Yazıyla birlikte, kimi hammaddelere olan gereksinimle ilişkili olarak ticarete

[49] Özellikle İlk Kik döladnemi için MÖ. 3200–2000
[50] Diğer adalarda, figürinlerin yapımı ise, son derece sınırlıdır

duyulan büyük ilgi,önceki dönemlerin dışa fazla açılamayan yalıtılmış kültür geleneğine son verir; toplumların birbirleriyle ilişkisini güçlendirir ve böylelikle de yeni bir dönem başlamış olur. Bu yeni dönem daha iyi örgütlenebilen toplumların dönemidir. M.Ö. 4 bin yılın sonlarından itibaren belirmeye başlayan bu dönemde Anadolu'da sosyal sınıflar giderek daha belirginleşir, yönetici sınıf görkemli bir yaşam düzeyine ulaşır. Ancak bu toplumsal örgütlenme, coğrafi nedenlerle, komşu Mısır ve Sümer'dekinden daha küçük çaplıdır ve bölgesel karakterlerini hala korumaktadır. Madencilik çalışmaları ilerledikçe, demir bulunur ve demirin işlenmesine başlanır; böylelikle Demir Çağları Dönemi'ne (Harmankaya 2002; Köroğlu 2006).

Eldeki bulgular incelendiğinde, günümüz inanç sistemlerinin kökenlerinin sözü edilen dönemlerden daha öncesine dek gittiği görülmektedir. Çoğunlukla inanç sistemleriyle ilişkili olarak yorumlanan figürinler de, devletleşme sürecinin ilk evresinde, besin üretimine geçiş döneminde görülenlere benzer bir anlayışı sergiler. Ancak daha önceleri fazla örneği görülmeyen, bir yere uzanmış, yatar durumdaki heykelciklerle; önceki bölümlerde sözü edilen bölünebilir başlı heykelcikler[51] bu dönemin yenilikleri arasında[52] sayılabilir.

Figürinler sayısal olarak çok ve oldukça çeşitlidir. Önceki dönemlere kıyasla küçülen ve şematikleşen bu figürinlerin kırılmak üzere yapılmış olmaları ve bir kısımlarının eksik olarak bulunması; bu objelerin inanç sistemiyle ilişkili olarak yorumlanmalarını getirir. Zamanla kuzey Balkanlar gibi kültürlerin canlandığı bölgelerde bulunan figürinlerle birlikte, genel olarak bakıldığında neredeyse tüm dönem sonlarında görülen sembolleşmenin bu dönemde de varolduğu görülmektedir.

[51] Önceki Bölüm, Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar
[52] Anadolu'da Kuruçay, Höyücek gibi yerleşmelerde örnekleri bulunan bu heykelciklerin Orta Balkanlar'da daha sonraları da görülmesi ilginçtir (Özdoğan,2002:123).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. FİGÜRİNLERİN VE ARKEOLOJİK KURAMLARIN SEÇİLMİŞ BAZI BÖLGELERLE DEĞERLENDİRİLMESİ

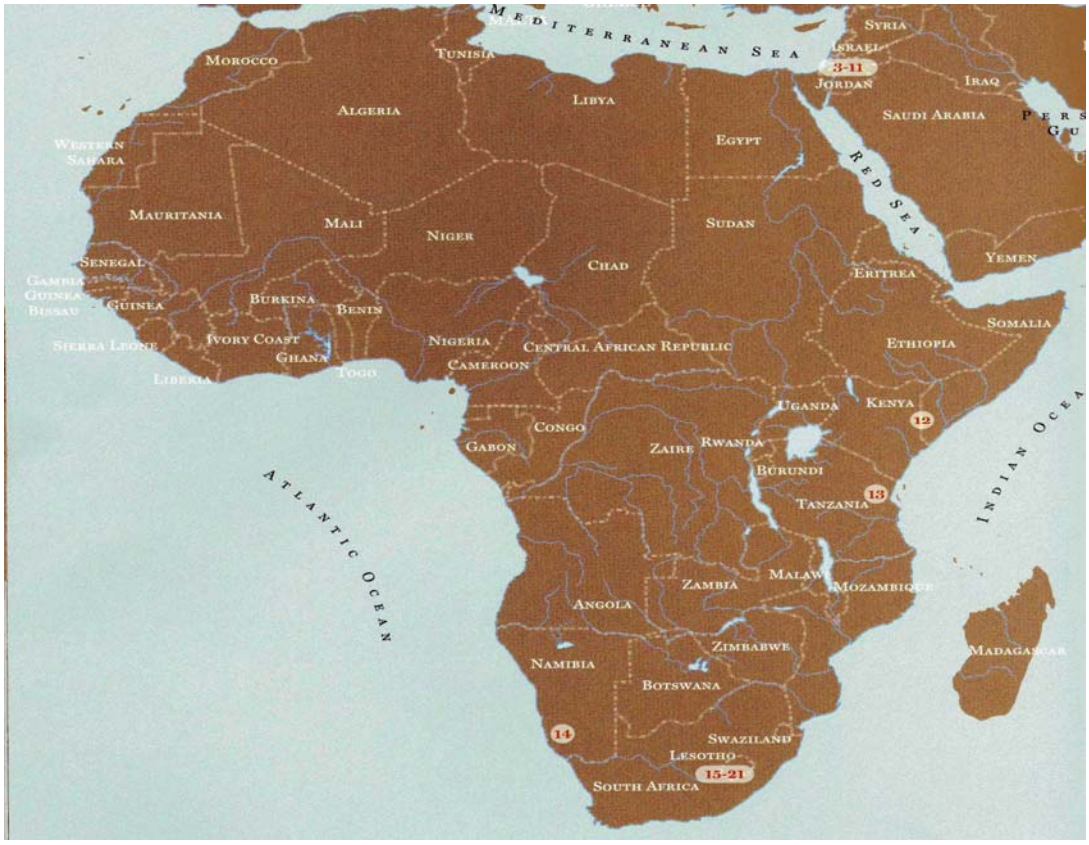
Bu bölümde bölgesel bakış ifadesi ile anlatılmak istenen; aşağıda sözü edilecek figürinler ve figürinlerle ilgili olarak yapılmış çalışmaların günümüzdeki sınıflamaya paralel olarak, kıtalara göre ve makro ölçekte coğrafi bölgeler kapsamında ele alınmasıdır. Zaman boyutuyla coğrafya, kültürler değişir[1] Ancak, burada zaman faktörüne bağlı kalmaksızın, seçilmiş çeşitli bölgelerdeki figürinlerin ve figürinlerle ilgili kuramların örneklenmesi planlanmıştır. İlk sırada Afrika kıtası'ndan ve hemen ardından Asya kıtası ile Yakın Doğu bölgesinden söz edilmesi özellikle yapılmış bir seçim değildir. Buna karşın, tarihöncesi dönemde Levant ve Anadolu'nun, Akdeniz çevresi kültürleri olmaları bakımından; güney Asya ve Avrupa'dan çok Cezayir, Tunus, Fas ve Moritanya'yı kapsayan (Magreb) bölgesinde, kara Afrika'sıyla çevresel ve kültürel olarak daha yakından ilişkili olduğunu daha iyi yansıtır.

4.1 Afrika

[1] Kültürel süreç içerisindeki değişiklikler önceki bölümde vurgulanmıştır.

Afrika kıtası ve özellikle güney Sahara Afrika'sının, çok uzun insanlık geçmişi vardır[2]. Son arkeolojik araştırmalar, *hominid* diye adlandırılan ilk proto insanların üç milyon yıl ya da daha fazla yıl önce kuzey ve doğu Afrika'da taştan aletler yaptığını ve kullandıklarını gösterir. Afrika dışındaki benzer gelişmeleri gösteren belgeler, yaklaşık bir milyon yıl öncesine kadar ortaya çıkmaz. Bundan dolayı, Afrika kıtasında ilk iki milyon ya da daha fazla yıl önce insan gelişiminin olduğu düşünülür. Son genetik araştırmalar, bütün yaşayan türlerin üyelerinin, *Homo sapiens sapiens* olanların, tek bir ortak ataya[3] sahip olduklarını ileri sürer (White, 2003:160).

Şekil 4.1 Afrika Kıtası ve Yakındoğu Bölgesi'nin bir bölümü (White,2003:154). 3–11 ile gösterilen alanda; Ain Gazal, Ain Sahri, Berekhat Ram, El Wad Mağarası,Hayonim Mağarası, Jericho, Kebara Mağarası, Ksar Akil, Quineitra yerleşmeleri; 12-13 ile gösterilen alanlarda Enkapune Ya Muto ve Kolo I Sığınakları; 14 numara ile gösterilen Apollo II Kaya Sığınağı ve 15-21 numaraları ile gösterilen alanda Blombos, Border Mağaraları yer almaktadır.

[2] Yüzyılı aşkın zaman önce, Charles Darwin, bir zamanlar sınırlı olan kanıtlara dayanarak, Afrika'nın, insan türlerinin ana vatanı olduğu hipotezini kurdu. Son elli yılda arkeoloji ve genetik gibi farklı alanlardaki araştırmacılar, Darwin'in tezinin doğruluğunu kanıtladılar. Bkz. Önceki Bölüm Arkeolojinin Gelişimini Etkileyen Düşünsel Akımlar

[3] Bu atanın tanımı, araştırmacıya bağlı olarak nine ya da dede olarak yapılmakta.

Geçmişteki insanlar, materyalleri yapan başlıca alet olarak bakır ya da demir gibi metalleri kullanmaya başladıklarında "taş çağları" (eski ve yeni) sona ermiştir. Metal süslemeler, aletler ve silahlar, bazı yerlerde 8,000 yıl önce ortaya çıkmaya başlamıştır ancak yaklaşık 3,000 yıl öncesine kadar, zamanın uygar dünyasında bile, genel kullanımda değildir. Bundan dolayı, zaman bakımından taş çağlarının, insanlık tarihinin esas kısmını oluşturduğu söylenebilir. Afrika tarihöncesi döneminde, tahminen bir milyon bireysel şekilden daha fazlasını içeren, sadece güney Afrika Cumhuriyeti'nde 30,000 den daha fazla kaya boyaması mevcuttur ve bunların pek çoğu tarihöncesi döneme aittir. Kaya yüzeyinin kavramsallaşması ve anlamın oluşturulması, inanç sistemi ve Şaman[4] uygulamaları ile ilişkilendirilmektedir. Bu düşünceye göre; güney Afrika'daki tarihöncesi dönem sanatı, bütün her şeyin 20 binden daha fazla süreçte nesilden nesle tekrar üretildiği ve/veya geliştirildiği sosyal bir sistem, bilgi ve çok iyi teknik yetenek, derin değişmeli bağlantılar, Şaman uygulaması, inancın karmaşık yapısı ile oluşturulmuştur (White,2003:161). Güney Afrika'da avcılık ve toplayıcılık yapan yerli insanların günümüzde de yaşamalarından dolayı, tarihöncesi dönemin Güney Afrika'sında anlamın nasıl oluştuğu ve grafiksel olarak nasıl sunulduğuna dair sorulara cevap bulmada büyük adımlar kat edilebileceği düşünülür[5]. Böylece, bu tarihöncesi dönemi Afrikalılarının doğrudan torunlarının hala ikamet ettiği bölgelerdeki tarihöncesi dönem sanatlarının bağlamının ve içeriğinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına çalışılır. David Lewis-Williams ve Patricia Vinnicombe, etnografik olarak kaydedilen San Şamanist ritüeller ve inançların şekli ve içeriği ile güney Afrika kaya boyamalarının şekil ve içeriği arasındaki uyumu gösteren çalışmalar yaparlar (White, 2003:160-161). Bu çalışmalar, özellikle tarihöncesi dönemi sunumların büyük örneği, dans ve ritmik

[4] Şamanizm, esas olarak avcı toplumlarında bulunan bir düşünce tarzıdır. Bu anlayışta, hayvanların ve bitkilerin bir takım 'ruh'lar barındırdığına ve bu ruhların doğaya can verdiğine (hayvanların üremesi, bitkilerin büyümesi, yağmurun yağması, şimşeklerin çakması, vb.) ya da tam tersine ölüme götürdüğüne inanılmaktadır. Şamanlar, belirli anlarda (törenler) transa girerek bu ruhlarla temasa geçme yeteneğine sahip kişilerdir.

[5] Afrika insanının inanç sistemi Avrupalılarınkinden oldukça farklıdır. Bununla birlikte Avrupa inanç sistemlerinin temelinde yatan birçok kavramda Mısır, Hint ve Avrupa etkisini bir arada görmek mümkündür. Bu nedenle de çeşitli inanç sistemleriyle dolu olan Afrika'nın inançsal uygulamalarını bütünüyle kavramak oldukça güçtür. Ne var ki, Afrika'daki yerli dillerin yeterince öğrenilmesi ve Afrika asıllı incelemecilerin katkıları ile konu daha bir açıklık kazanmış, inançla ilgili olguları açıklamak için gerekli olan terim ve kavramları saptamak kolaylaşmıştır.

hareketlerle oluşan ritüel trans süreciyle, Şamanların ulaşabildiği ruh dünyasını kapsayan kutsal kozmolojiyi yansıtır (White,2003:161).

Araştırmacıların bazıları, Şaman inancı ve ritüelinin, Güney Afrika'daki bilinen tarihöncesi dönemi şekillerinin ancak küçük bir bölümünü açıkladığını ya da onların özel bir sunumda ifade edilenlerin sadece bir kısmını tanımladığını iddia etmişlerdir. Bazı eleştirmenler ise modern fikirlerle oluşturulan çok anlamlı bir yaklaşımı ileri sürmüşlerdir. Aynı zamanda diğerleri de, örneğin Afrika geyiğinin bereket ve bolluğun bir metaforu olduğunu iddia ederek bereket kavramlarını kullanırlar. Buna rağmen diğerleri de, boyanan şekillerin ana fonksiyonunun cinsiyet ilişkilerine arabuluculuk etmek olduğunu iddia ederler. Son olarak, bazı araştırmacılar da, güney Afrika bulgularının çoğunun mitolojik amaçla tasvir edildiğini iddia ederler. Güney Afrikalı ve bilişsel yaklaşımı benimsemiş arkeolog D.Lewis-Williams bize, beş yorumsal çerçevenin (Şamanizm, cinsiyet, bereket, mitoloji ve sanat tarihi) güney Afrika tarihöncesi dönemi sanatlarını kullandığını hatırlatır. Çok anlamlı yaklaşımların geçerliliğini kabul ederken, bu tamamlayıcı anlamların, tarihöncesi dönemi sunumlarındaki büyük model içeriğini ve bağlamını açıklama derecesinde eşit olmadığını iddia eder (White, 2003:166).

White, Afrika'nın, Avrupa'dan beş kat büyük olduğunu hatırlatarak, sanat değeri taşıyan yerleşim alanlarının nasıl çalışıldığını ve geleneksel Avrupa merkezli arkeolojiyle nasıl tarihlendirildiğini görmenin 'dehşet verici' olduğundan bahseder (White, 2003:164). On dokuzuncu yüzyılda ve Yirminci yüzyıl başlarında kıtada, ilk boyanmış ve oyulmuş sunumlar görülmeye başlandığında, ilkel olarak görülen geleneksel Afrika kültürlerinin, kabul edilmesinin zorluğu gözlenir. Özellikle Avrupa merkezli bu yaklaşımların sonucunda; kaya boyamaları ve oymaları aynı döneme ait olan Afrika göçmenleri (Avrupa'da, Yakın Doğu'da ve Hindistan'da çok sayıda) ile ilişkilendirilir. Abbe Henri Breuil, "Brandberg'in beyaz leydisi" adını verdiği Namibya kaya boyamasını ırksal oluşum ile açıklar. Bu boyama birkaç insan tasviri içermektedir. Ancak, Breuil'un yerli San insanları olarak tanımladıklarına benzememektedir. Onun yerine Breuil, San olmayan Afrika siyahları kadar Avrupa ve Akdeniz tiplerini bulmuş ve bu figürü Avrupa dişil türü olarak

saptanmıştır(White, 2003:153). Ancak, günümüz çalışmaları sonucu elde edilen Güney Afrika'nın tarihöncesi dönemi boyamalarındaki stilin ve tekniğin gelişmiş bilgisiyle, bu figürün dişi olmadığı; ayrıca San topluluklarına özgü olan silahlarla, nesnelerle ve vücut dekorasyonlarıyla donatıldığı şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Böylece, Güney Afrika'da görülen boyama ve oyma tekniklerinin çoğunun yerli insanların atalarınca yapıldığı görüşü netlik kazanır[6].

Taş çağları durağan değildir. Teknolojideki değişiklikler ve Paleolitik'ten (Eski taş devri) Neolitik'e (Yeni taş devri) bütün dönemlerdeki yaşam stili, kolayca kanıtlanabilir. Taş çağı araç grubu, hem fiziksel hem de kültürel olarak zamanında onları yapan ve geliştirdikten sonra kullanan insanlar gibi dönemden döneme farklılık gösterir. Tarihöncesinde en uzun dönem, ilk bilinen proto-insanlardan, türlerimizin gelişine kadar devam eden İlk Paleolitik (ilk eski taş devri) olarak bilinen çağı vurgular. İlk bilinen taş aletler bu dönemde ortaya çıkmıştır. İlk Paleolitik dönemlerle ilgili fosil kalıntılarının çoğunluğu Afrika'dadır[7]. Aletlerin bölgesel olarak özelleşmesi ilk kez yine Afrika'da görülür. Bölgesel olarak özelleşme, genel üretimden özel çevreye özgü tuzağa düşen hayvanlar gibi, daha özellikli işler için tasarımlanan çok amaçlı aletlere geçişi tanımlar.

Pleistosen Dönemi'nde Afrika'da, figüratif taşınabilir sanat, Namibya, Apollo 11 Mağarası'nda (Wendt 1974; Bednarik 1994) görülür. Dişil olarak yorumlanan, daha eski kemik nesnelerin ise birkaç yerleşim alanının[8] Orta Paleolitik Dönem'ine ait olduğu bilinmektedir (Bednarik, 1994: 141-168).

[6] Konu, tez kapsamı içerisinde olmadığından en genel hatları ile verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Barnard1992; Campbell 2001; White 2003.

[7] Bu çağın ilk safhası (yaklaşık 3 milyon ile 1 milyon yıl arası), ilk aletlerle özdeşleşen fosil kalıntılarının ilk bulunduğu yer olan Tanzanya'daki Olduvai Gorge'dan sonra-Olduwan olarak adlandırılır. İlk Paleolitik dönemin ikinci safhası da (yaklaşık 1 milyon yıl ile 200,000), güney Fransa'daki yerleşim alanında yapılan tipik işçilikten sonra Acheulian diye adlandırılmıştır. Acheulian işçiliği, basamak basamak daha keskin ve etkili olan daha sofistike taş aletlere ayrılmaktadır.

[8] Klasies River Mouth, güney Afrika (Singer and Wymer 1982), Border Cave, İsviçre ve tekrar Apollo 11 mağarası (Wendt 1974) gibi yerleşmelerle ilgili bilgi için Bkz. *"On the Scientific Study of Palaeoart"*, (Bednarik, 1994:141-168)

Şekil 4.2 Namibya, Apollo 11 Mağarası'ndan boyanmış hayvan biçimleri, Zimbabwe'deki Bambata and Pomongwe Mağaraları'nda aşı boyası kullanımına ilişkin kanıtın 125.000 yılın üzerinde olduğu düşünülür ve Güney Afrika, Lion mağarasındaki büyük maden ocağındaki buluntunun da radyo karbon testiyle yaklaşık GÖ 43.000 yılına ait olduğu saptanmıştır (Oakley 1981: 207).

Şekil 4.3 Geometrik işaretler taşıyan iki adet aşı boyalı parça, Güney Afrika'da bulunan, Blombos Mağarası'nın Orta Paleolitik Dönemi'ne tarihlenir (d'Errico et al. 2001).

Şekil 4.4 Tan Tan Figürini. Tesadüfen toprağın üzerinde bulunan bu figürinin[9] G.Ö. 400.000 yıl öncesinde Acheuleen'le ilgisi olduğu iddia edilir (Hansen, 2005: 197). Figürinin, yakınlardaki aletlerden farklı olarak kırmızı aşı boyasıyla boyanmış olması, bu figürinin sembolik ve inançsal bir fonksiyonu şeklinde yorumlanır (Bednarik, 2001: 116).

Taş Çağı'nın sonunda hemen hemen bütün yeni yerleşik dünya, yiyecek arayan topluluklardan oluşmaktadır. Afrika'nın farklı kısımlarını da kapsayan, dünyanın çeşitli farklı bölgelerinde Paleolitik dönem sonu insanları muhtemelen, modern ırklarla özdeşleştirdiğimiz, deri rengi, saç dokusu ve göz şekli gibi farklı fiziksel özellikler geliştirmektedirler.

Afrika'da tarihi bakış açısıyla, son taş devrinin en önemli gelişimi, daha yerleşik (yerleşmiş) toplumların ortaya çıkışıdır. Bunlar olasılıkla, bugünkü güney Mısır ve kuzey Sudan'da (eski Nubia bölgesi), yukarı Nil'in kıyıları boyunca gelişmiştir. Mısır ve Sudan'daki Neolitik yerleşim alanlarında yapılan son arkeolojik kazılar, pek çok insan ve hayvan figürinini ortaya çıkarmıştır. Nil Vadisinde yaşayan Neolitik nüfusların ürettiği en önemli materyaller arasında figürinler grubu vardır. Figürinlerin çoğunda insan özellikleri olup; hayvansı özellikler azdır. Böylece, figürinlerin olasılıkla Ürdün, Suriye, Anadolu'ya yerleşmiş Yakın Doğu'daki aynı döneme ait Neolitik yerleşme alanlarına benzer bir tür sembolik anlamı ifade ettikleri düşünülebilir[10].

[9] Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bölüm 3.

[10] Khartum (Kadero) bölgeleri ile Nil'in Üçüncü Çağlayan bölgesindeki (Kadruka, Sedeinga) Sudan Neolitik insan figürinlerinden, pek çok bilgi edinilmiştir. Bu bilgi, güney doğuyu sınırlayan alana karşılık gelen PPNB sonu ve PPNC ya da Yarmuq dönemlerine ait olan yerleşme alanlarında ve Mısır ile Sudan'dadır. Üst Paleolitik dönemlere ait olan yerleşme alanlarındaki son kazılarda bulunanlar arasında bir tür paralellik olduğunu gösterecektir. Ürdün'de Ain Ghazal, Basta ; Suriye'de Tell Mureybet ve Türkiye'de Çatal Höyük. Mısır ve Sudan neolitiğine ait olan insan figürinleri, fil dişi kullanımıyla, mevcut ham materyallerle büyük farklılıkla yeni bir türün ortaya çıktığı Kalkolitik Dönem'de daha ayrıntılı olan stilize şekilleri temsil ederler (Pardo Mata, 2004: 135-147).

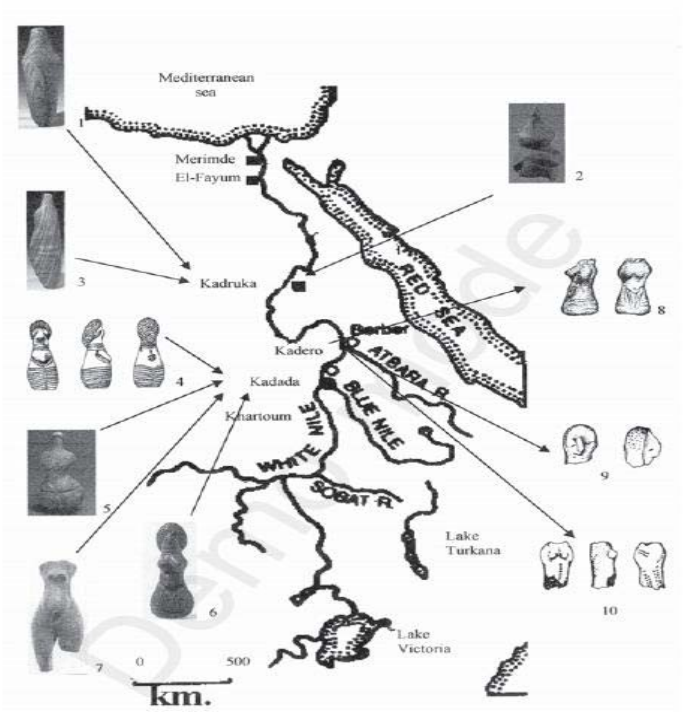

Şekil 4.5 Badara figürinleri (British Archaeology Museum)

Avrupa ve Akdeniz Bölgeleri'nde görülen Venüs figürinlerinin özel bezeme türünün kullanımıyla ve sosyal farklılıkları yansıtan giysideki detaylarla ilişkilendirilecek olursa; Mısır ve Sudan bölgelerindeki Neolitik Dönem insan figürinlerinin de şekil itibari ile sarmal, keten bir şapka taktıkları, sazlardan ve kamışlardan yapılan kasketler giydikleri düşünülmüştür. Bu figürinlerde kemerler, bele bağlı ya da kalça altında şeritler olarak ifade edilirler. Ayrıca, Avrupa Üst Paleolitik Dönem'inde giyildiği düşünülen hayvan derilerinin aksine ketenden yapılmış bir tür elbise çeşidinin olduğuna dair hipotezler bulunmaktadır ve vücutta da dövmeler olduğundan bahsedilmiştir (Pardo Mata, 2004: 137). Takı eşyalarının kullanımı da, Afrika figürinlerinin değerlendirilmesinde aranan başka bir belirli özellik olarak gösterilebilir. Figürinlerle birlikte gömütlere bırakılan gerdanlıkların, zaman zaman figürinlerin üzerinde betimlendiği de görülür.[11] Son olarak, sanat işleri olması muhtemel olan, büyük karmaşık yapılardaki ürünlerin değişime uğramasıyla beraber

[11] Kadada yerleşim alanındaki örnekler için Bkz. *"Possible Parallels between Egyptian and Sudanese Neolithic Figurines"* (Pardo Mata, 2004: 137).

ilerleyen çalışmalarda ve bitki mahsullerini toplamada kadınların bir araya geldiği etnoğrafik bir ilişkiden söz edilebilir. Bu, arkeologlar ve antropologlar tarafından benimsenenden daha büyük bir toplum yapısı türü anlamına gelmektedir. Böylelikle, sanatsal işler sadece ev ve toplumun yararına olan ihtiyaçlarını karşılamak için değil, ayrıca değiş tokuşla yapılan olası pazara sunulmak üzere de üretilmektedir (Pardo Mata, 2004: 138).

.

Şekil 4.6 Mısır ve Sudan Bölgesi figürinleri (Reınold, 2000: 65, 67, 68, 78, 84) 1, 2 ve 3 numaralı figürinler Kadruka; 4, 5, 6, 7 numaralı figürinler Kadada; 8. 9 ve 10 numaralı figürinler de Kadero Yerleşimleri'ne aittir.

Mısır Bölgesi'ni çevreleyen alandaki arkeolojik yerleşimlerde bulunan dişil figürinlerden gelen veri yetersizdir. Ancak, Kalkolitik Dönem kadar Çanak Çömlekli Neolitik'ten sonraki dönemlere ait çok fazla belge mevcuttur. MÖ. 4800 e ait olan ve kırmızıya boyanmış birkaç dişil figürin, aynı döneme ait yerleşik nüfustan olan ve avcılık ile balıkçılık yanında tarım ve çiftçiliği uygulamaya koyan Merimde Beni Salama Yerleşim Alanı'ndan gelmektedir. Bu figürinler, büyüsel törenlerle ilişkilendirilmiştir. Önceden bahsedilen bu törenlerle ilişkili olarak, başlangıç uygulamaları ya da bereket kültüyle yapılmış olmaları muhtemeldir (Pardo Mata, 2004:137). Son Neolitik Dönem'de kültür, sosyal ilişkilerin açık izlerini gösterir. Böylelikle, Sudan'daki Geili Arkeolojik Yerleşim Alanı, buna örnek teşkil edecektir. Burada, baskı, boyunluklar, taş paletler, dik topuz başları ve kilden dişil figürlerin birkaç modeliyle süslenmiş; çömlekçiliği kapsayan mezarlar bulunmuştur. Aynı yerleşimin mezar alanında, yine kilden yapılmış ve Orta Neolitik Dönem'e ait başka dişil bir figürin de ortaya çıkarılmıştır. Gözleri ifade eden bir çift eğimli yivi içeren yüz özellikleri ve olmayan kolları ile bacaklarıyla vücudun temelini tek bir alana indiren bu figürinde, stilize edilen özellikler mevcuttur. Bezeme öğeleri, bir tür kült ya da güç türünü gösteren betimlemeler ve dövmeler olarak yorumlanır. Saç, başa doğrudan yapılan oymalarla ifade edilmiştir. Diğer oymalar saç örgüsünü göstermek içindir (şekil 4.5). Bu figürin ile Ain Ghazal (Ürdün)'da bulunan ve aynı görünümü sunan başka bir figürin arasında paralellik bulunduğu şeklinde değerlendirmeler yapılır (Schmandt -Besserat, 1985:149–154). Nubian figürini ise, 4 ya da 6 yaşında olan bebeklik döneminde ölen bir kişinin mezarında ortaya çıkmıştır. Bu keşfin aynı konteksti, bereket sembolleriyle onları ilişkilendiren bu tür nesnelerin geleneksel yorumuna izin verir. Gerçekte bu figürinlerin inançsal bir önem taşıdıklarını ya da materyal tabanını oluşturduklarını savunan, muhtemelen çocukların oyuncakları olarak yorumlanan Ain Ghazal'daki bazı hayvan figürinleri için de aynı durumun söz konusu olduğu, mezarda gömülen kişiye ait bazı oyuncak figürinler olduğunu düşünen bir teori vardır (Pardo Mata 2004; Reynold 2000). Bölgede, temeli nerdeyse kare şeklinde olan şematik bir dişil vücudu tasvir eden pişmiş kil figürinler de bulunur. Bu figürinlerde saç, küçük oyuklarla betimlenmiştir. Aynı zamanda, bu

örneklerin, bir tür başlık da taktığı düşünülür. Boyun bölgesindeki üç çizgi; gerdanlık, dövmeler ya da vücut boyamaları olabilecekleri şeklinde yorumlanmıştır (Reynold, 2000:80). Bölgenin ilginç örneklerinden biri de; MÖ beşinci binin ilk yarısına tarihlenir. Bu figürin, Kadraka'daki KDK 1 mezarlığından gelmiş; bir çift öküz başı, bilezikler ve kâse şeklindeki vazolarla birlikte, kırk yaşındaki bir yetişkinin mezar hediyeleri arasında bulunmuştur. İnsan biçimli olan bu figürinin, karın bölgesinde işaretlenmiş bir çift çizgi haricinde vücutsal bölümleri yoktur, dişil özelliklere dair betimlemeler bulunmaz (Reynold, 2000: 84) ve yüzeyi tamamen cilalanmıştır. Figürinin kişiye özel bir kullanım olarak algılanan bir parça olduğu düşünülür. Reynold, erkek olarak yorumladığı bu figürine dayanarak gömülen erkeğin yaşamında kabile şefi olup olmadığını merak etmektedir (Reynold, 2000: 67). Diğer yandan, Kadero Neolitik Yerleşim Alanı'ndan elde edilen pişmiş kilden figürinlerin yorumlarında, bu figürinler dişil olarak tanımlanmıştır. Bu figürinlerin de üç farklı türü belgelenmiştir. Dövme tasarımları gösteren gövdede, oyulmuş çizgiler görünmektedir. Diğer taraftan, başka bir figürinin kopmuş başında, gözler, burun, ağız ve saçta kaba belirgin yüz özellikleri vardır. Sonuncusuna göre bu, keten gibi bitkisel bir materyalden yapılmış bir tür kasket takmış olarak sunulmaktadır. Son anlatılan örneklerden başka, nokta nokta konulmuş işaretlerle yapılan ön ve sırt dövmelerini gösteren bir başka figürin gövdesi vardır. Bu veri, Neolitik insanların giysi yapmak için kullandığı materyalle ilişkilendirilmektedir. Dövmeler ayrıca, ilginç etno-arkeolojik ipuçları sunabilir (Reynold, 2000:78).

Yapılan çalışmalar sonucunda, Afrika'nın Mısır ve Sudan bölgesindeki Neolitik Dönem figürinleri ile Yakındoğu ve Doğu Sahara Bölgesi arasında görülen aynı döneme ait figürinler arasında bir tür bağlantı olduğu düşünülmektedir. Sembolik dişil figürinler düşüncesiyle bereket kültünün anlatıldığı ağır yük hayvanıyla gerçekleştirilen malların taşınmasıyla ilişki kurarak aynı türden bağlantının olduğuna dair pek çok olasılık vardır. Bu bağlantı, bazı aydınların da değindiği gibi, Sina Yarımadası'yla oluşmaktadır."…. Bu etki, Neolitik Dönem'in ilk safhalarında ve daha sonraki Obeyd ile Eridu Dönemleri'nde yer alacaktır" (Pardo Mata, 2004:145).

Ortaya çıkan doğurganlık fikriyle açık izler sunan insan biçimli dişil figürinler, bereket ya da toprağın doğurganlığı kavramı adına kültle ilişkili bir kanıta sahip olabilir. Bununla birlikte, Mısır ve Sudan bölgeleri ile Yakındoğu'daki bölgeler arasında, açık bir fark da vardır. Bu figürinler Mısır ve Sudan'daki gömüt malzemeleri arasında yer almaktadır, ancak bağlantıların kanıtlanamadığı ve Akdeniz'in güneydoğu bölgesinde gömüt bağlamlarında hiç bulunmayan izole yerlerde ortaya çıkmışlardır. Kırmızı aşı boyası ile boyanmış figürinler, her iki bölgede de yaygındırlar. Ancak, Yakındoğu'daki Ain Ghazal Yerleşmesi'nden gelen figürinlerdeki belirgin yüz özellikleri, onları farklı kılan bir özelliktir (Schmandt-Besserat, 1985:149-154). Kadruka ve el-Kadada gibi Sudan Arkeolojik Yerleşim Alanları'ndaki antropomorfik bulgular ve dişil figürinler çiftçiliğin keşfine dayanan bir ekonominin mevcut olduğu ilginç Neolitik kültürlerin varlığını ortaya çıkardıkları şeklinde yorumlanırlar. Figürinlerin bağlamları diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde, Mısır ve Sudan kraliyetinin ve hanedan kurumunun ilk evrelerini doğuran bir tür merkezi idarenin kanıtlarını sunan karmaşık Neolitik toplumun olduğuna dair görüş ortaya çıkar (Pardo Mata, 2004:146).

Bölge figürinlerinde olası sembolik dövmelerle ilişkilendirilen küçük bazı süsleme motifleri son Avrupa ve Akdeniz Paleolitik Dönemleri'ndeki gibi, Neolitik Dönem'den önceki yapımlarda ortaya çıkmıştır. Giyim ve takı ile ilgili Yakındoğu ve Doğu Akdeniz bulguları ile birlikte düşünüldüğünde, bu verilerin toplumlarındaki karmaşık kültürel yapıyı ifade ettiği düşünülebilir (Pardo Mata, 2004:147).

4.2 Asya

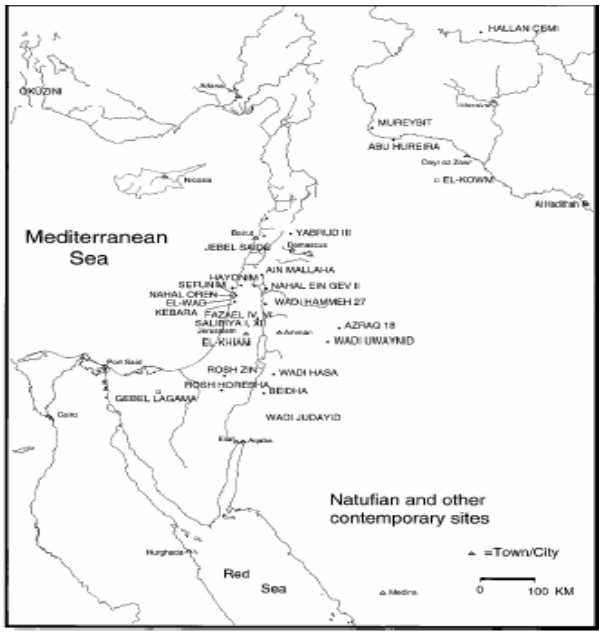
4.2.1 Yakındoğu

Paleolitik insan yapıları mağara, duvar, kaya boyamaları ve kadın figürinleri olarak pek çok bölgede görülürler. Dönem figürinlerinin dünya üzerine dağılmış birçok kadın figürinleri ilgili olarak inançla ve ana tanrıça ile bağdaştırılan yorumlar yapılmış; zamanla, figürinler üzerine yapılan bu yorumlar çeşitlenmiş ve objelerin değerlendirilmesi üzerine geliştirilen yöntemler ile figürinlerin daha ayrıntılı biçimde incelenmesi olanağı bulunmuştur. Yakındoğu Bölgesi; Anadolu[12], Levant (İsrail,

[12] Eski kaynaklardan "*Asia Minor*" olarak bilinen, Ortadoğu'yu Balkanlar'a bağlayan yarımadaya bugün Anadolu adı verilmektedir. Tarihöncesi dönemlerde coğrafi koşullara bağlı olarak Anadolu'da; Doğu Akdeniz kıyı hattının devamı olan Tahtalı Dağları ve Sivas üzerinden Karadeniz'e çekilecek bir hattın sınırlandırdığı iki ana kültür bölgesinden söz edilebilir. Bu sınır iki bölgeyi sadece coğrafi açıdan değil; kültürel, siyasal ve etnik açıdan da birbirinden ayırmaktadır (Efe 2003: 94).

Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan); Mezopotamya ve İran Platosu'nu (İran, Afganistan ve Batı Pakistan) içine almaktadır[13]. Bölgenin Paleolitik Dönem bulguları arasında; Anadolu'da Karain, Beldibi ve Öküzini Mağaraları'nda görülen resimler[14]; İsrail, Urkan e-Rub yerleşim alanına ait oyma kireç taşı (Hovers 1990); Hayonim Mağarası'nda bulunan küçük kireçtaşı[15] (Belfer-Cohen- Bar-Yosef 1981); Mount Carmel'deki Mağaralar'da bulunan figüratif olmayan kaya oymaları (Ronen and Barton 1981) yer almaktadır. Hayonim ve Qafzeh gibi İsrail Yerleşim Alanları'ndaki Mousterian tabakaları, kırmızı aşı boyasının önemli izlerini vermiştir ve her iki yerleşim alanı buluntuları da deniz kabukları içermektedir. Son zamanlarda, bu iki Levant yerleşim alanında, Berekhat ve Quneitra'daki bulgular, Paleolitik insanların sembolik yeteneklerini içeren tartışmaların artmasına neden olmuştur (White, 2003:169).

Şekil 4.7 Natufian kültürünün bazı yerleşim alanlarını gösteren bölge haritası (Bar-Yosef , 1998:162)

[13] Mısır ve Afrika Kıtası'nın bir kısmı da genel olarak Yakındoğu bölgesine dâhil edilir.
[14]Anadolu'da sonraki dönemlere tarihlenen oldukça zengin bir figürin grubu vardır. Çevredeki bölgelerde bulunmuş olan Paleolitik figürinler de göz önüne alınacak olursa; döneme ait insan figürinlerinin henüz bulunmamış olması gelecekte de bulunamayacağı anlamına gelmemelidir.
[15] Her iki yüzünde oyma taşımaktadır ve bu da *Aurignacian* dönemine aittir

Paleolitik Dönem, daha sıcak dönemlerde ve Avrupa'nın ormanlaşması döneminde uzmanlaşılan avcılığın tükenişiyle birlikte sona erer. Mezolitik dönemde hala avcılık ve toplayıcılık yapılmaktadır; ancak insan figürinlerine ve mağara boyamaya ilişkin ürünler mevcut değildir. "..Bu demektir ki, mağara tapınaklarındaki ve figürinlerdeki sanatsal şekillerin sosyal temeli kaybolmuştur" (Hansen,2005:196). Levant'da Epi-Paleolitik Natufian gruplar, depolama teknikleri ve Paleolitik sanatın bir geleneği olarak tanımlanan bazı figürinler konusunda, daha yerleşik bir hayat tarzıyla uzmanlaşmış avcılardır (Hansen 2001: 39-52). Bu dönemde, toplanan bitkiler yoluyla artan besinler ve kadınların yiyecek toplayıcı rolü düşünülerek vulvanın giderek bitkilerle özdeşleştiğine dair dişil sembolizm örneklerinin bulunduğu yorumları yapılır. Bu yorumlara göre; bölgenin yabani buğday ve arpa toplayan yarı göçebe insanları (Natufianler), tohumları ya da stilize edilen vulvalara benzeyen ortası oyuk düz oval taşları işlemişlerdir (Gimbutas 1991a:2; Gimbutas 1991b:100). Ilk insan biçimli sunumlar, MÖ. 10,000'de Natufian gruplarında ortaya çıkan penis şeklinde oyulan çakıl taşlarından oluşmuştur (Perrot 1966: 437-483) ve aynı kültürde, sıkıca birbirini kavramış ciftleşen çiftin iki vücudu betimleyen küçük kalkit heykelcikler olduğuna inanılır (Cauvin 1978:118-19).

Bu dönem buluntuları, kemikten ve kireçtaşından yapılan doğal ve şematik taşınabilir figürinleri ve kemik parçaları üzerindeki kabartmaları kapsamaktadır (Şekil 4.10). Bu figürinlerden bir kaçı, genç toynaklıları, olasılıkla ceylanları tasvir eder (Bar-Yosef, 1998:168). Örneğin, Ain Mallaha'da özellikle ceylan ve geyik betimlenmiştir. Karim Shahir yerleşmesinde de pişmemiş topraktan yapılmış, oldukça biçimsiz hayvan olduğu düşünülen iki heykelcik bulunmuştur. Nahal Oren kazı alanından elde edilen kireçtaşı figürinde, bir ucunda baykuş ve diğerinin ucunda köpek başı vardır. İlave parça ise bir ucunda insan başı olan boynuz başı ve diğerinin ucunda geviş getiren hayvan başıdır[16] (Bar-Yosef, 1998:168-171).

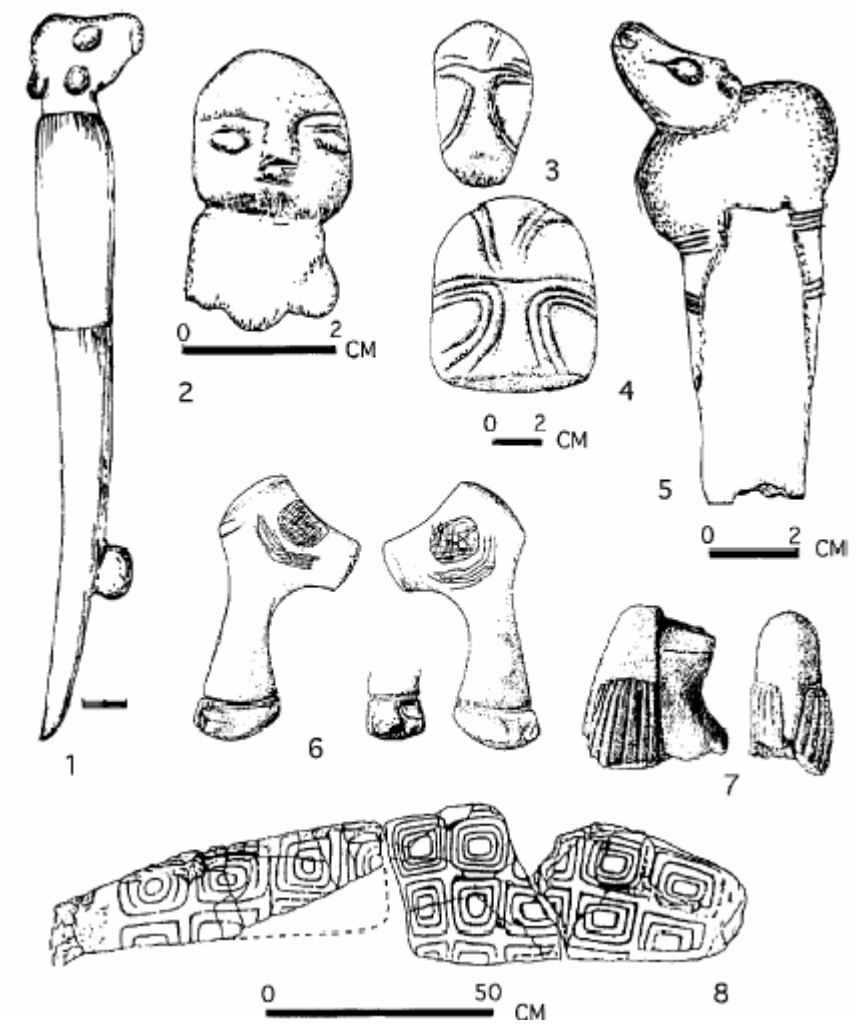
Bu dönemde, insan vücudu ya da yüzünü tasvir eden figürinler nadir görülür; sadece kireçtaşından yapılan birkaç adet figürin bulunmuştur (El-Wad, Ain Mallaha, Ain

[16] Bu insan ve hayvan birleşimi, köpek ve insan gömülerinin birleştirilmesine yönelten benzer ideolojik değişikliklerden ortaya çıkmıştır (Bar-Yosef,1998:168-171).

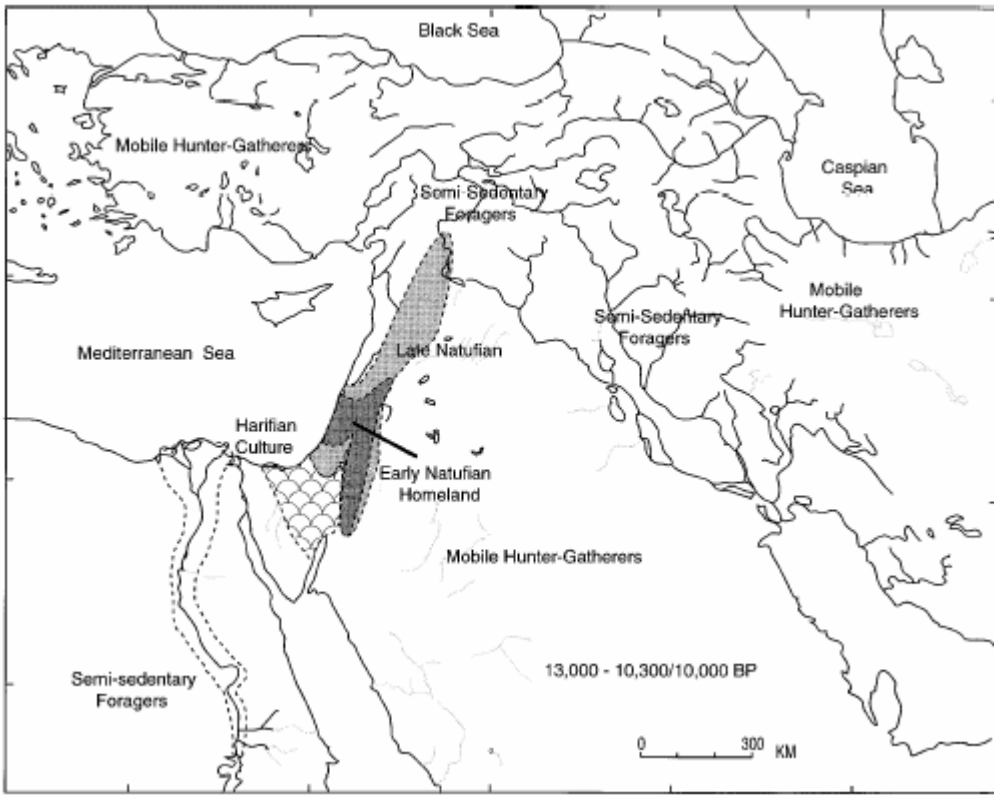
Sakhri Yerleşmelerinde)[17]. Natufian'da semboller daha çok hayvan biçimindedir. Hayvan biçimli figürinler, kablumbağa, diz çöken ceylan ve muhtemelen köpek ve maymundan oluşur. Genç, geviş getiren hayvanların oraklarda süsleme olarak görünmesine harcanan emek oldukça ilginçtir; ancak totem figürin grubunu betimlemiş olabilecekleri düşünülür (Bar-Yosef, 1998:159).

Natufian toplumdaki diğer değişiklikler de, ya kireçtaşından ya da kilden cinsiyet çizgileriyle insan figürinlerinin şekillendirilmesi yoluyla ifade edilir. Bu figürinler diz çökmüş ya da oturmuş durumdaki kadın tipini betimlerler (Şekil 4.12). Figürinler için yapılan ortak yorum, Natufian'da belirgin olmayan, toprağı işleyen toplumda kadınların ortaya çıkan rolünü ifade ederek, cinsiyet özellliğini inceler. Bu büyük değişikliğin daha sonraki yüzyıllarda "ana tanrıça" kültüne neden olduğu düşünülmektedir (Bar-Yosef,1998: 159-171).

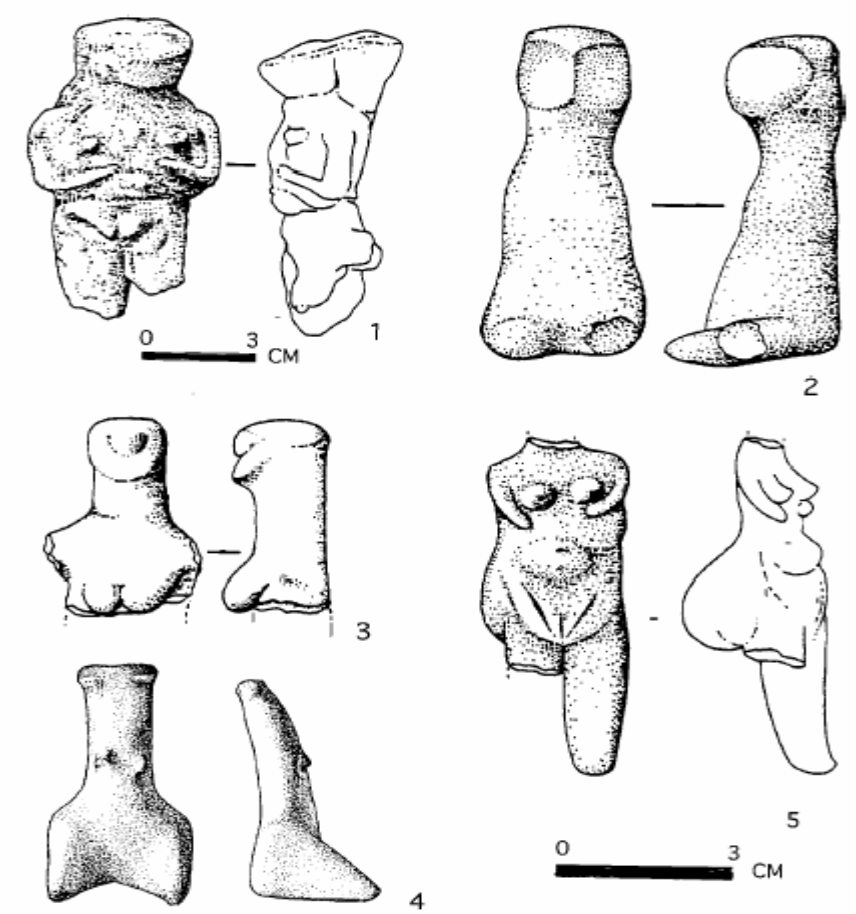
[17] İstisna olarak, çiftleşen bir çifti tasvir ettiğine dair yorumlanan Ain Sakkhri kireçtaşı figürininden bahsedilebilir. Çiftleşen çift teması ,Natufianlar'a ya da Levant'a özgü değildir. Çiftleşen / çift betimi Anadolu'da Çatalhöyük'te (MÖ. Yedinci binde) de görülür. Bilgi için Bkz. Mellaart, 2003.

Şekil 4.8 Natufian küçük buluntuları: 1, Dekoratif orak kabzası (Kebara); 2, Kireçtaşından insan başı (El-Wad); 3 ve 4, Şematik insan başları (Ain Mallaha); 5, Dekoratif orak kabzası (El-Wad); 6, İki başlı kireçtaşından figürinler; köpek ve baykuş (Nahal Oren); 7, Kireçtaşından hayvan başı (Nahal Oren); 8, Kireçtaşından dekoratif levha (Wadi Hammeh), (Bar-Yosef, 1998:167).

Şekil 4.9 İlk Natufian Dönemi'ni gösteren Yakındoğu haritası, son Natufian Kültürü'nün yayılması ve Harifian Kültür Bölgesi, Son Natufian'ın iklim koşullarına adaptasyonu (Bar-Yosef, 1998: 160).

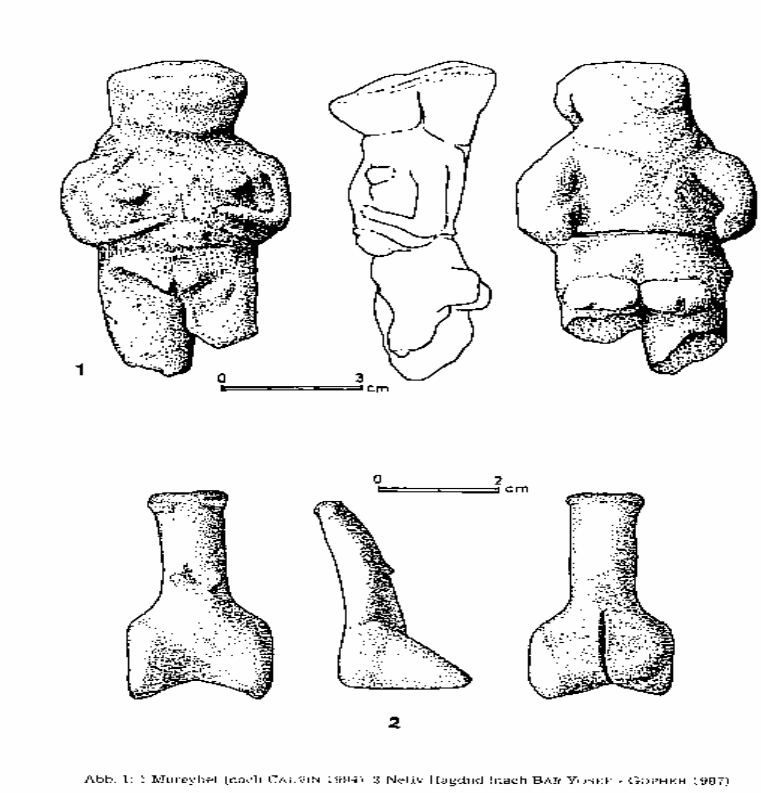
Şekil 4.10 Dişil olarak yorumlanan PPNA figürinleri Mureybet (1–3, 5) ; Netiv Hagdud (4). Oturan (2, 4) ve ayakta duran (1, 3, 5) biçimlerde betimlenmişlerdir (Bar-Yosef, 1998:173).

Farklı Paleolitik bölgelerde, cinsellik organlarının betimlemeleriyle, dişil olarak değerlendirilen insan biçimli figürinlerle karşılaşılır[18]. Bu figürinler, güney Levant'da erken dönem Neolitik Khiamian'de de görülmektedir (Hansen,2005:198). Insan figürinleri, Khiamian[19] Kültürü PPNA Dönemi'nde yapılmaya başladığında; bu figürinlerin pek çoğunun, cinsel olarak belirsiz ya da çift cinsiyetli sunumlar olduğu görülür (Bar-Yosef, 1980:193-99). Erken Neolitik Dönem'de figürinler, sanki tekrar

[18] Boyanmış çömlek ve insan biçimli figürinler, Levant, Anadolu, Güneydoğu Avrupa ve orta ve doğu Akdeniz bölgelerinde neolitik ve kalkolitik döneminde bulunmaktadır. Boyanmış çömlek, höyükler gibi yerleşim yerleri ile kilden mühürler ve seramik figürinler gibi benzer materyal kültürüyle özdeşleşmiştir (Whittle 1996).

[19] Avrupa'ya göre daha değişik, olarak Yakındoğu'da taş figürinlerin devamı, Khiamien'de(M.Ö. 10.000-9.500) gözükmektedir.

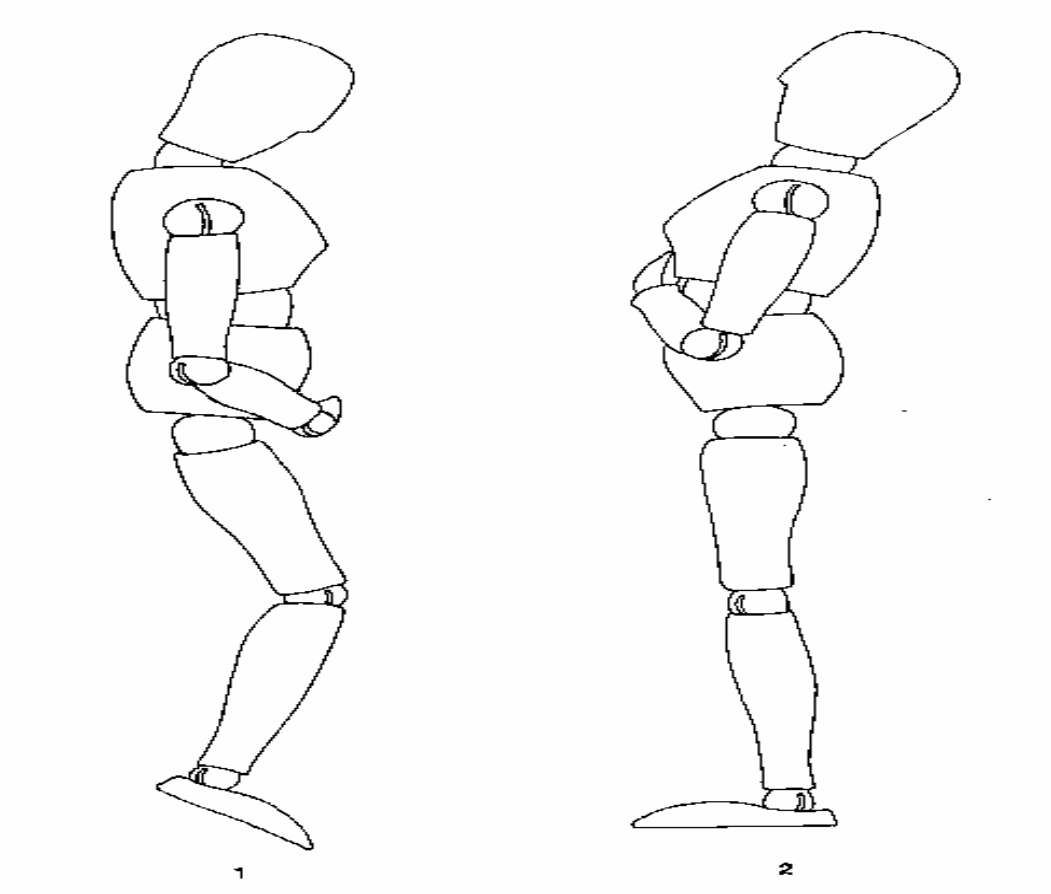
ortaya çıkar ve insan biçimli yeni figürinsel tipler görülür. Netiv Hagdud (şekil 13.4) (Bar-Yosef et.al. 1981, şekil 13) ve Mureybet (Bar- Yosef et.al. 1981, şekil 13.1-3 ve 5)'den iki figürin[20], figürinlerde görülen betimlemelerin değişen özelliklerini gösterebilir.

Şekil 4.11 Mureybet (1) ve Netiv Hagdud (2) figürinlerinden bazı örnekler (Bar-Yosef et.al. 1981, şekil 13)

Heykelciklerde, vücudun üst bölümü geriye doğru köşelidir, kafa boyna doğru eğiktir ve bakışlar gökyüzüne doğru yönelmiştir. Bacaklarında kıvrımları olmayan ve kafası aşağıya doğru olan Paleolitik heykelciklerle karşılaştırıldığında, Neolitik figürinler tamamen yeni bir tarz oluştururlar. Artık hem ayakta duran, hem de oturan figürinler görülmektedir[21].

[20] Bu figürinler için ayrıca Bkz. Cauvin,2000.
[21] Paleolitik ve Neolitik heykelciklerin farklılıkları için Bkz. Hansen, 2005:199.

Şekil 4.12 Paleolitik figürinin hafifçe kırılmış dizleri ve aşağı doğru eğik başı ile Neolitik figürinlerdeki serbest duruş ve yukarı yönlenmiş bakışı ile farklılığı açıkça ortaya koymaktadır. Form olarak yeni bir şey ortaya çıkmıştır, büyük bir ihtimalle eklemler yeniden düşünülmüş olmalıdır (Hansen, 2000: 93–106).

PPNB'de bulunmuş nesneler, ortak estetik değerlerin yayılışını göstermesi bakımından özel bir anlam taşımaktadır. Bunlar arasında hayvan biçimli ve insan biçimli heykelcikler bulunmaktadır. İnsan biçimli olanlar arasında kadın heykelcikleri ve fallik semboller yaygın olanlarıdır.Ancak, dönemin figürinlerinin gelişimi çok net değildir ve bunun nedeni de genel olarak, döneme ilişkin araştırmaların az olması ile ilişkilendirilmektedir[22]. Fakat erken çömlekçilik döneminde bazı figürinlerin gruplarını açıklayabiliriz: Ele alacağımız ilk grup *Yarmukian*'dır. Sha'ar Hagolan yerleşim alanı, Yarmuk Nehri yakınlarında, Kinneret gölünün güney sınırında yer alır. Buradaki ilk bulgulardan sonra, bir kaç kazı daha yapılmıştır. Ancak en dikkat çeken çalışmalar, on dokuzuncu yüzyılda başlar. Buradaki bulgular, Neolitik Dönem'e ait İsrail'de şimdiye kadar bulunanların en kapsamlılarıdır. Garfingel ve Miller, İsrail'de Sha'ar Hagolan yerleşim yerinde bazı figürin gruplarını ortaya çıkarmışlardır.[23]Bu figürinler, hafifçe geriye doğru yatmış ya da oturan durumda betimlenmişlerdir. Başlar uzatılmıştır; yüzde büyük bir burun ve kahve taneleri büyüklüğünde gözler görülür. Figürinlerin bir eli göbektedir. Sha'ar Hagolan diğer yerlerle ticaret ilişkisine girmemesine rağmen, figürinlerin orijinal estetik fikrin sınırlı örneğini oluşturmadıkları düşünülür. Figürinlerden biri, göğüslerini tutan, abartılı kalçaları olan oturmuş kadındır ve bereket tanrıçası olduğu şeklinde yorumlanır. Ancak, figürinler için yapılan Ana tanrıça ya da bereket tanrıçaları yorumları, Yarmukian heykelciklerinin yorumlanmasında yetersiz görünmektedir. Çünkü bu nesnelerden bazıları sadece baş şeklindedir ve figürinlerin sadece şişman kalçaları ve göğüsleri yoktur; ayrıca şiş gözleri ve yanakları vardır(Hansen, 2005:200).

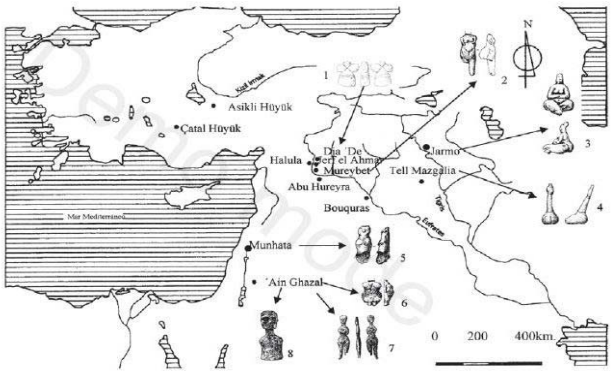
[22] Dönemin (MÖ. Yaklaşık 7500) figürinleri ile ilişkili olarak; ilk tarımsal Yakındoğu topluluklarıyla özdeşleşen çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Ancak bu yorumlar, tartışma konusudur (Gimbutas 1982; Ucko 1968; Voigt 2000).

[23] Grafinkel-Miller 2002; alıntılayan Hansen,2005:200. Ayrıca Bkz. Institute of Archaeology Hebrew University of Jerusalem (Çevrimiçi) http//archaeology.huji.ac.il/golan .

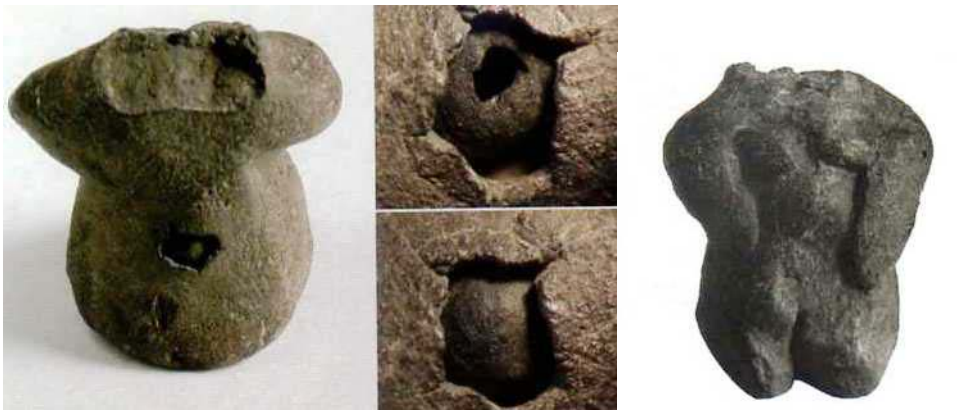
Şekil 4.13 Sha'ar Hagolan Figürinleri (Instıtute of Archaeology Hebrew Unıversıty of Jerusalem)

Levant Bölgesi'nde dişil figürinlerin yapımı, Khiamian Kültürü'nde tarımın başlangıyla aynı zamana denk gelir. El Khiam, ve Mureybet II'den PPNA Dönemi'ne ait birkaç taş figürin, göğüsleri, göbeği ya da genital bölgesi olmayan yalnız başına olan kadınları tasvir eder. But kısımları, karakteristik bir duruş vererek vurgulanmıştır. Bu figürinler daha sonra, başı, kolları, göğüsleri, göbeği ve genellikle cinsiyeti olmayan, tıknaz bacakları olan bir gövdeye indirgenmiştir (Akkermans-Schwartz 2003; Bar-Yosef 1998; Hansen 2005; Rollefson1998) .

Şekil 4.14 Metinde geçen bazı yerleşmeler ve figürinleri (Pardo Mata, 2004: 142).

Anatanrıça ve bereket kültüyle ilişkilendirilen figürinler Anadoluda'da çokça görülür. Bilim adamlarının "kadın ve bereket kültü" yorumlarını 2002 yılında Çatal Höyük kazılarında bulunan başı kopmuş şişman bir kadın heykelciği adeta haklı çıkarmaktadır (Aydıngün, 2005a:17). Heykelcikte karın bölgesinin arkasında bir oyuk görülür. Oyuğun içinde yabani bir tahıl türüne ait tohum tanesi dikkat çekmektedir (Hodder, 2003:130). Hodder, bağlamsal olarak yaptığı değerlendirmeler sonucunda, Mellaart'ın bulduğu leoparlı kadın heykelciğinin de tahıl ambarı yanında olması örneğini vererek, heykelciğe yaban tohumlarının yerleştirilmesinin bilinçli olduğunu ileri sürer (Hodder, 2006:213)[24].

Şekil 4.15 Çatalhöyük tohumlu kadın heykelciği (Aydıngün, 2005a:16 'dan uyarlanmıştır)

Anadolu figürinleri Neolitik Dönem'den itibaren görülmeye başlar. Bu dönemde, özellikle Güneydoğu Anadolu'da Mezraa –Teleilat, Nevala Çori, Çayönü, Gritille, Cafer Höyük gibi merkezlerde bulunmuş heykelciklerin bir kısmı, hamile ve de doğum sırasında sancı çeken kadınları betimlediği şeklinde yorumlanır (Aydıngün 2005a, Duru-Umurtak 2005, Mellaart 1970, Umurtak 2002). Diğer yandan, Hacılar Yerleşmesi'nde bulunmuş bazı figürinlerin, özellikle tahılların depolandığı alanlarda bulunması sonucu, Levant Bölgesi'ndeki yorumlara benzer şekilde, bereketle ilgili yorumlar yapılır. Bu yorumlara göre, tarımsal etkinlikler beraberinde üretimi

[24] Bkz. Bölüm 2. Figürinler ve Arkeolojik Kuramlar.

getirmiş ve bereket beklentisi içine girilmiştir. Neolitik Dönem'de, insanlar belki de bu figürinleri bereket sembolleri olarak yapmışlardır (Mellaart,1970:167). Genelde, Neolitik figürinler simetri ve cephesellikle karakterize edilir. Her sapma oldukça önemlidir. Geç Çanak Çömleksiz Dönem'de Fırat Nehri'nin kenarında yer alan Tell Bouqras'ın B katmanında ortaya çıkan bir figürin ilginç bir duruş gösterir. Oturan figürinin bacakları yana kıvrılmıştır[25]. Bu obje, duruş itibari ile bilinen en eski figürindir (Hansen,2005:202). Benzer oturan figürinler Anadolu'nun Çatalhöyük, Gritille, Hacılar ve Höyücek Yerleşmeleri'nden bilinmektedir (Umurtak 2005; Hansen 2005; Meskell-Nakamura 2006; Voigt 1991).

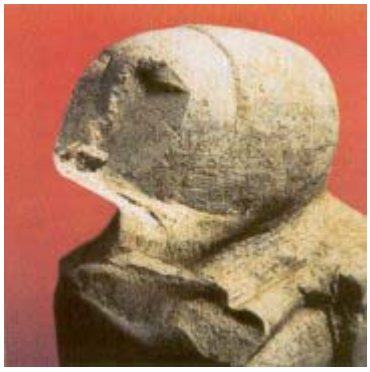
Şekil 4.16 Hacılar MÖ 6. bin yıla tarihlenen tanrıça heykelciği (Umurtak, 2002:107) .

Ayrıca, Çatalhöyük, Kuruçay; Köşk Höyük, Hacılar, Höyücek, Badem Ağacı, Çukurkent, Düden, Alıçlı Höyük, gibi pek çok yerleşmede tamamı kadınları temsil eden şişman, genellikle kollarını göğüsleri üzerine doğru bükmüş tahta oturur, ayakta durur ya da uzanır şekilde betimlenmiş heykelcikler de aynı kadın tipinin devamı gibi görülerek; ana tanrıça ve bereket ile ilgili olarak yorumlanmışlardır (Aydıngün, 2005a:23).

[25] Kohlmeyer, 1982:23 alıntılayan Hansen, 2005:202.

Şekil 4.17 Göbekli Tepe Yerleşim Alanı hiyerarşik yapıdaki bir topluluğun varlığını ortaya koyuyor (Acar, 2003: 106 dan uyarlanmıştır).

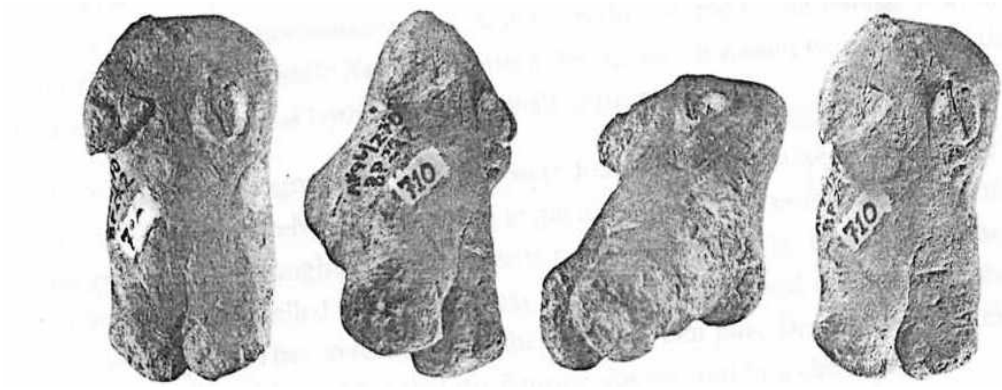

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bulunan en eski insan betimi, Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan ve Mezopotamya'daki Neolitik Çağ oluşumunun çekirdek bölgesi içinde kalan (M.Ö. +- 9000) Göbekli Tepe yerleşmesinde ortaya çıkar. Bunun yanında yine aynı bölgeden Nevali Çori'deki kazılarda da erkek ve dişi heykelcikler elde edilir[26] (Aydıngün, 2005: 18). Bunlar arasında en ilginci Göbeklitepe'den 40,5 cm. yüksekliğinde iri bir erkeklik organına sahip erkek betimidir ve Mezra-Teleiat'dan elde edilen erkek heykelcikleri ile beraber, Anadolu'nun erkek heykelcikleri baba-tanrı inancının sorgulanmasına neden olur[27]. Bütün bu yeni veriler Orta Anadolu'nun en önemli Neolitik merkezlerinden Çatalhöyük'ün erkek heykelciklerine birden bire önem kazandırır ve Çatalhöyük'te hem erkek hem de kadınlardan oluşan heykelciklerin ele geçmiş olmasına rağmen onlarca yıl yalnızca 'Çatalhöyük'ün Ana Tanrıçası'ndan söz edilmiş olması, buna karşın 'Çatalhöyük Baba Tanrıları'ndan bahsedilmemesi sorgulanır (Acar, 2003: 89-125). Çatalhöyük'ten başka,[28] Köşk Höyük, Hacılar, Höyücek, Badem Ağacı, Çukurkent, Düden Alıçlı Höyük, Pendik Temenye Höyük'ü gibi pek çok merkezde, kadınları temsil eden şişman, genellikle kollarını göğüsleri üzerine doğru bükmüş

[26] Bu heykelcikler ve ilgili kuramlar için Bkz. Bölüm 2.
[27] Bu tartışmalar için Bkz. Bölüm2.
[28] Özellikle Neolitik Çağ'ın ortalarından sonlarına kadar.

tahta oturur, ayakta durur ya da uzanır şekilde betimlenmiş heykelcikler bulunmuştur. Çeşitli bölgelerden elde edilen bu heykelciklerde her bölgenin yerel sanatçılarının kendine özgü tarzlarını ortaya koydukları ve her bölgenin tutucu bir tipinin ortaya çıktığı görülür (Aydıngün, 2005a:23). Burdur'un Kuruçay, Höyücek ve Bademağacı kazılarından bilinen ve R. Duru tarafından "sokma başlı" olarak tanımlanan (Duru 2000, 2002; Duru-Umurtak 2005) kadın heykelcikleri bu bölgeselliğe örnek olarak gösterilebilir (Aydıngün, 2005a:23). Hansen, Balkan figürinleri ile Mezopotamya, Anadolu ve Teselya[29] örneklerini karşılaştıran çalışmasında, bu figürinleri yapısal benzerliklerle birlikte sınırlandırmaktadır. Bu figürinlerde özellikle kolların duruşu çok karakteristiktir. Erken dönem Neolitik'inin önemli bir tipi de göğüslerinin altında ellerini ya da kollarını tutan dişil figürlerle karakterize edilir. Bu hareket, ayrıca oturan figürinler için de belirgin bir özelliktir ve Teselya kadar Halaf ile Anadolu yerleşimlerinde de iyi bilinmektedir. Balkanlarda ise bu tip hemen hemen yoktur[30] (Hansen, 2005:205). Slav Makedonya'da, önceki Yugoslavya'da figürinler normalde kollarını karınları üzerlerinde tutarlar. Karanavo kültüründe figürinler kollarını uzatırlar. Genellikle bu, her kültürün tipik ve görüntüsel hareketidir. Bu bağlamda, Karanovo II 'ye ait olan Aşağı Pınar'daki oturan şekilde betimlenmiş figürin, Karanovo III figürinlerinin iyi bilinen siyahımsı ve grimsi yüzeyinden farklı olarak, beyazımsı-grimsi bir yüzeye sahiptir ve vücudun şekli tamamen farklıdır. Figürin 5.2 cm boyundadır, başı kopmuştur ve eller göğüslerin altına yerleştirilmiştir. Hansen, bu figürinin karakteristik özelliklerine bakarak, Anadolu geleneğine ait olabileceğini gösterir (Hansen, 2005:205).

[29] Bkz. Bölüm 4.3.3.
[30] Nea Nikomedeia, Bitola ve Starcevo'daki bazı figürinlerden bahsedilebilir.

Şekil 4.18 Aşağı Pınar (Hansen, 2005:205)

PPNA Dönemi'ne ait [31] Suriye'nin-Mureybet, Cheik Hassan, Jerf el-Ahmar ve Mezopotamya'nın Dja'De Bölgesi'nde, kilden yapılmış ilk insan dişil figürinleri ortaya çıkmış; sonrasında bu figürinler, bütün Yakındoğu ve Akdeniz havzasında büyük yayılım göstermiştir (Molist,1996:176 alıntılayan Pardo Mata,2004:141). Aurenche ve Kozlowski (1999: 118-119 alıntılayan Pardo Mata,2004:141), Yakındoğu bölgesinden gelen dişil figürinleri iki gruba sınıflandırmıştır. İlk grup düz sırtları olan, yan açıdan düzleştirilmiş görünen, güneydoğu bölgesindeki standartlarda olanları kapsar. Diğer taraftan, oranları insan anatomisiyle uyuşan Yakındoğu'nun geri kalanında çıkarılan figürinler de göz ardı edilmez[32]. Anadolu'da Cafer Höyük, Çayönü ve Nevali Çori'den; Suriye'de Mureybet ve Aswad II'den; Filistin'de Gilgal'den ve İran'da Ali Kosh'dan gelenler bütünüyle en eski olan figürinlerdir. Bu figürin türü, çömlekçilik ortaya çıkana kadar devam eder (İran'da Yarim I ve Choga Mami) ve Neolitik Dönem'in sonuna kadar betimlenenlerin büyük çoğunluğunu oluşturur. İkinci grup, ayakta duran figürinlerden oluşmuştur. Başları yuvarlak ya da kare gibi olan bu figürinlere yandan bakıldığında, ilk dönemde düzleştirilmiş görünmektedirler[33] (Pardo Mata,1999:578). Bu tür, farklı bölgelere doğru yayılacaktır[34]. Ancak, bu durumdaki şekiller daha gerçekçidir ve aynı zamanda kolları ve bacakları göstererek öncekilerden daha fazla ya da daha az stilize edilmişlerdir. Bu figürinler temel, sap şeklinde ya da öncekilerden daha stilize

[31] PPNA, MÖ. 9900–8700
[32] Tasvir edilen konuya göre, oturmuş durumda olanlar iki sınıflandırmaya da alınmaktadırlar.
[33] Örnek için Bkz. Netiv Hagdud yerleşmesi figürinleri .
[34] Yayılımın örnekleri Jarmo,Gritille,Sarab,Ali Kosh,Tell Sawwan figürinlerinde görülebilir.

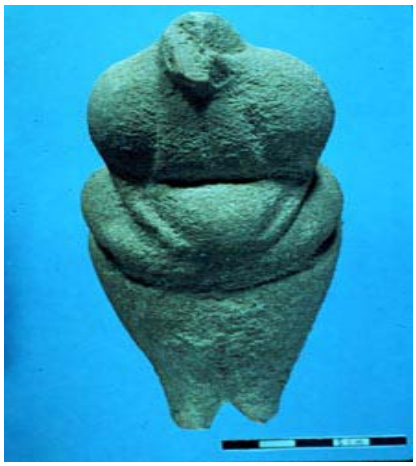
edilmiş olarak T şeklinde olabilirler.[35] Diğer yandan, ilk eril figürinler, Munhata (İsrail) ve Anadolu[36] yerleşmelerinde ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşmelerde aynı zamanda düzleştirilmiş olan, şekli insan siluetini andıran pek çok figürin de vardır. Bu figürinlerde cinsel özellikler ve kollar yoktur; bacaklar birbirinden ayrık görünmektedir. Neolitik dönem sonunda, Yarmukian döneminde şekil verme, dövme tasarımlarını andıran tarak çizgilerini ve uzun ya da eğik olarak betimlenen çizgileri kapsar. Bu özellikler, Mezopotamya Havzası'nda (Choga Mami), Jazira (Bouqras ve batı Zagros (Jarmo)'da bulunan örneklerde mevcuttur (Pardo Mata, 2004:143).

İnsan şekilli figürinler, önceleri Suriye'nin coğrafi bölgesinde ortaya çıkmıştır. Böylelikle, MÖ. 8. binle uyuşan insan figürinlerinin örnekleri[37], Tell Aswad I yerleşim alanında bulunmuştur. Aynı döneme ait olan bu figürinlerin çoğu Tell Mureybet'de de ortaya çıkarılmıştır. İlki, belirgin bir şemalaşma gösterir ve başı eklenmiş olan, iki küçük karenin ayak yerini aldığı, vücudun koni şeklinde betimlendiği dişil bir figürini betimlemektedir (Pardo Mata,1999:347). Diğer yandan, kocaman kalçalar ve belirgin göğüslerle daha gerçekçi tarzda yapılan figürinler ikinci grubu oluşturur. Bunlar ayakta ya da oturmuş şekilde betimlenmişlerdir. Birisi, göğsünün altında kollarını birleştirmiştir. Cinsiyet, küçük bir yivle ifade edilmiştir. Aynı yerleşmeden gelen oyulmuş çakıl taşları da, ayrıca, insan tasvirlerinde farklı bir biçimi ortaya çıkarır. Bu objeler, kaba özellikleriyle insan yüzüne benzemektedirler (Schmandt-Besserat, 1985:149).

Ürdün'deki dişil figürinler[38], Ain Ghazal'da bulunanlara benzer biçimde ifade edilirler ve ritüel sembolizme dayandırılarak yorumlanırlar. Bu nedenle Ain Ghazal yerleşmesinin figürinlerine bakarak bölge hakkında genel bir fikir edinebiliriz. Şekil 4.19, cinsiyeti neredeyse belli olmayan çıplak bir figürini sunar. Heykelcik, 14 cm uzunluğunda, 5 cm kalınlığında, omuzlarda 5.5. cm ve kalçalarda 7 cm genişliğindedir; genital bölgeleri gösterilmemiştir ve göğüsler düzdür. Bununla birlikte kasların olmayışı, karınsal düzlükler, geniş üst kollar ve oyluklar nesnenin

[35] T şekilli figürinler "salyangoz figürleri" olarak adlandırılmaktadır.
[36] Anadolu için Cafer Höyük yerleşmesi.
[37] Belirgin kalçaları olan, oturan çıplak dişil figürin tipiyle tasvir edilen
[38] Orta PPNB

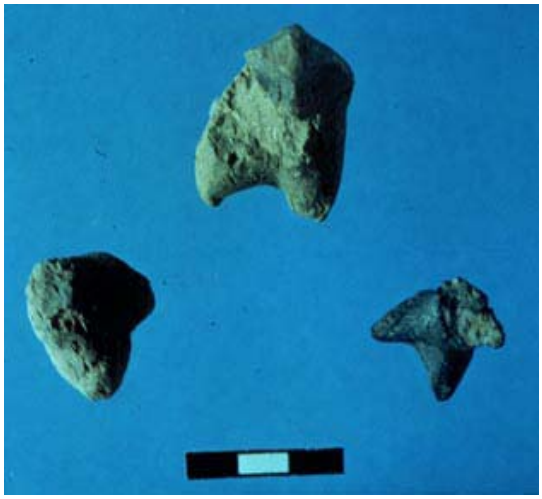
dişil olduğuna dair ipuçları olarak görülür ve tipolojik olarak değerlendirilen figürinin hamile bir kadını betimlediği yorumları yapılır (Rollefson et al. 1985:83).

Şekil 4.19 Ain Ghazal", Ürdün'den taştan bir heykelcik (Schmandt-Besserat 1985:149 dan uyarlanmıştır).

Ain Ghazal Yerleşimi'nde, kilden 49 adet insan figürini bulunmuştur ve hem taştan hem de kilden dişil figürinler yapmış olması önemlidir. Ayrıca iki cinsli olanların genelde az olması da anlamlıdır. Bölgede, başlangıçta, hem kemikten hem de kilden figürinler insanı betimlemişlerdir ancak bu figürinler arasında farklılıklar vardır[39]. Kilden parçalar genellikle, iki sivri bacağı temel alarak vücuda koni şeklini vererek, gelişi güzel yapılmışlardır (Rollefson et al. 1985:83).

[39] Kilden yapılmış olan figürinlerin çoğu , Ain Ghazal'ın PPNB (yaklaşık MÖ 7250-6000) Dönemi'ne; taştan yapılanlar ise PPNC Dönemi'ne aittir.

Şekil 4.20 Ain Ghazal'dan, kilden yapılmış figürinler (Rollefson et al. 1985:83).

Taş figürinler ise tam aksine dikkatli bir planlamayla yapılmıştır. Simetri ve geometri gibi estetik özellikleri gösterir. Özellikle, betimlemelere gerçeklik kazandıran üçgenler ve pastiller kilden örneklerde yoktur (Rollefson et. al. 1985:83).

Şekil 4.21 Ain Ghazal'dan, taştan figürin örneği (Rollefson et. al. 1985:83)

Iki figürin tipi, gebeliği farklı bir tarzda sundukları şeklinde yorumlanırlar (Rolefson et.al. 1985:83). Kilden yapılmış üç hamile kadının belirgin göğüsleri vardır ve küçük yontu düz göğüslü ve çıplaklığı vurgularken, giysi izlenimi veren bir örtüyle giyiniktirler. Harcanan az zaman ve enerjiyle, ortak materyalden yapılmış pek çok kilden figürinin olasılıkla büyüyle ilgili evde kısa süreli kullanıldığı düşünülür. Onun yerine, heykelin daha sert materyalini sunan taş heykelcikler, karmaşık teknolojileri, bağlamları, ayrıntılı şekli, estetik kompozisyonu değerlendirilerek kamu işlevi olan bir nesne olarak yorumlanırlar(Rollefson et. al. 1985:85).

Diğer taraftan, Ürdün'deki bölgeler ile güney-doğu bölgesinin geri kalanına ait olanlar arasında birbirinden farklı özellikler taşıyan parçalardaki stilistik varyasyonları da dikkate almak gerekir (Pardo Mata,2004:143). Örneğin, Es-Sifiyah'da (Levant'ın güneyi) bulunan figürinler stilize bir görünüm sunarlar. Bu objelerin, kötülüklere karşı korunma amaçlı amuletler olabileceklerine dair yorumlar bulunmaktadır. Ain Ghazal'dan gelenlerde ise, stil olarak Venüs figürünlerine daha yakın görülen şişman göbek betimleri bulunur. Bu figürinler ile hamile kadınları tasvir eden figürinler, doğurganlık tılsımı olarak düşünülen; Ana Tanrıçayı sunanlar arasında ilişki kurulacaktır (Rollefson,1998:105). Ain Ghazal'da orta PPNB Dönemi'ne ait olan katmanda bulunan ve kilden yapılmış, küçük, 200 adet insan ve hayvan figürini vardır. Hayvan figürinleri, Mısır ve Sudan Neolitik figürinleriyle önemli benzerlikler gösteren, çocuklar için oyuncak olarak yapılmış objeler olarak görülmektedirler[40]. Schmandt –Besserat'ın fikrine göre; bu figürinler ritüel bağlam kullanılan, adak amacı olan objelerdir (Schmandt –Besserat 1985: 149-154). Ayrıca, boyun etrafında izlerine rastlanan, yular vazifesi gören küçük kuyruklarıyla, bu figürinlerde ilginç özellikler de mevcuttur. Bu durumda, figürinlerin çiftçiliğin ilk evcilleştirmesi adına bir kanıt teşkil edebileceği görüşü ortaya çıkar (Rollefson,1998:105).

[40] Bununla birlikte, önceden yakılmış bazı parçalarıyla, büyüsel ritüellere dayandırılabilen başka hayvan figürinleri de vardır.

Dönemin insan figürinlerine ilişkin olarak; figürinlerin temel fonksiyonunun, doğa güçlerine ve doğaüstü güçlere karşı koruma sağlamak olabileceği yorumları yapılmaktadır[41]. Aynı zamanda vücutlarında izler görünen, hamile kadınları betimlediği düşünülen ve bereket figürinleri olarak sınıflandırılan farklı dişil figürin türleri de bulunmaktadır. Rollefson'un yorumuna göre; bu parçalar, bereketi temsil etme amaçlıysa, bu arkeloglar arasında bir tür tartışma konusu yaratacaktır. Ancak, sadece hamilelik döneminde değil, özellikle doğum döneminde anneleri koruma altına almak amacıyla da bu tür amuletlerin olduğu kabul edilmelidir (Rollefson, 1998:105). Daha sonraları, son PPNB Dönemi'nde, Ürdün'de önceki dönemde yapılanlarla aynı türden figürinler bulunmuştur. Bu örnekler Ürdün, Basta'da ortaya çıkarılmıştır. PPNC Dönemi'ne ait olarak bulunan insan ve hayvan figürinleri ise nadirdir. Bu figürinler, 14 cm boyunda, kırmızıya boyanmış, kireçtaşından yapılmış, Ain Ghazal yerleşmesinde bulunan dişil figürin ile örneklenebilir. Bu örnekten başka, kilden yapılmış diğer istisnalar da bulunmuştur (Pardo Mata, 2004; Rollefson 1998).

Yakındoğu'da, dişil figürinlerin bulunduğu bir başka bölge daha vardır; Zagros Dağları. Kısaca, MÖ 8. bine tarihlenen, Asiab Tepesi ve Ganj Dareh Tepesi gibi İran Arkeolojik Yerleşim Alanları'nda bulunmuşlardır. Bu yerleşimlerde, aynı şekilde pek çok biçem de görünmektedir (Pardo Mata,1999:527). Bu parçalar arasında en özel olanı, olasılıkla saçı tasvir eden, başında dağıtılan yuvarlak izlerde burundaki tipik özellikleri gösteren Asiab Tepe'den gelen bir insan yüzü betimlemesidir. Aynı yerleşmede, bu figürinle uyuşan vücut parçaları da bulunmuştur. Kollar ve bacaklar, kütük gibi duran şekilde kilden şekillendirmiştir. Bu nesneler, kötülere karşı koruma sağlamak amacıyla tılsımlar şeklinde yorumlanmıştır (Schmandt-Besserat 1985:150). Diğer yandan, Sarab Tepe'den gelen ve uzatılmış başlarıyla dikkat çeken, dişil olarak yorumlanmış pek çok figürin de bulunmaktadır (Pardo Mata,1999:535)[42]. Bu figürinler bütünüyle ana tanrıça olarak değerlendirilirler.

[41] Yorumlar için Bkz. Rollefson 1998; Pardo Mata 2004; Schmandt-Besserat 1985.

[42] Anadolu'ya baktığımızda bu figürinlerin benzer örneklerini Neolitik Dönem'de Çatalhöyük yerleşmesinde görüyoruz. Örneğin, Çatalhöyük'ün leoparlarla birlikte betimlenmiş oturan kadın figürini gibi.

Neolitik Dönem'in hayat tarzının yayılmasıyla, figürinler de geniş bir alan üzerinde yayılır. Bununla birlikte diğer geniş bir alanda, Neolitik Dönem Kuzey Afrika'sında herhangi bir figürin kalmamıştır (Pardo Mata 2004). Figürinlerin detayları bize farklı iletişim alanlarının ayırt edilmesine izin verir. Yakındoğu'nun Levant ve Anadolu bölgeleri arasında yoğun iletişimin olduğu görülmektedir. Bölgesel gruplar içinde, figürinsel üretimin gelişiminin en yaygın özelliklerini keşfedebiliriz, örneğin MÖ 6. binde şematik figürinlere daha fazla eğilim vardır. MÖ 4. binde, Yakındoğu'nun tamamında insan figürinleri son derece az görünmekte; hayvan figürinleri ise hala kullanılmaktadır. Yakındoğu'da figürinlerin Avrupa'da olduğu gibi, ayrı bir şekilde, insan vücudunun farklı kısımlarını modelleyerek ve onları birbirine yapıştırarak oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bu oluşumun figürinlerin bilerek kırılmasıyla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Hansen,2005:207).

Şekil 4.22 Aşağı Pınar kadın figürini (Özdoğan, Aşağı Pınar Kazı Arşivi)

Anadolu'da Kalkolitik Çağ'a ait örnekler ise, daha çok Orta Anadolu'nun güneyinde; Can Hasan Höyüğü, Geçiş Bölgesinde; Orman Fidanlığı ve Ilıpınar, Trakya Bölgesinde; Aşağı Pınar, Güneydoğu Anadolu'da; Amik Ovası Tell Kurdu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; Hacınebitepe, Doğu Anadolu Bölgesi'nde; Tülintepe, Norşuntepe Höyükleri'nde bulunurlar (Aydıngün, 2005a: 24-25).

Kalkolitik Çağ figürinlerinin yakın çevre kültürlerinden etkilenmiş oldukları görülmektedir (Aydıngün, 2005; Hansen 2005; Özdoğan 1998, 1999) . Örneğin, Aşağı Pınar'ın yassı gövdeli, silindirik başlı, siyah boyalı ve kazıma bezekli figürinleri, Balkan kültürlerinden Karanovo- III- IV etkilerini çok net biçimde gösterir (Aydıngün 2005; Özdoğan 1998, 1999).

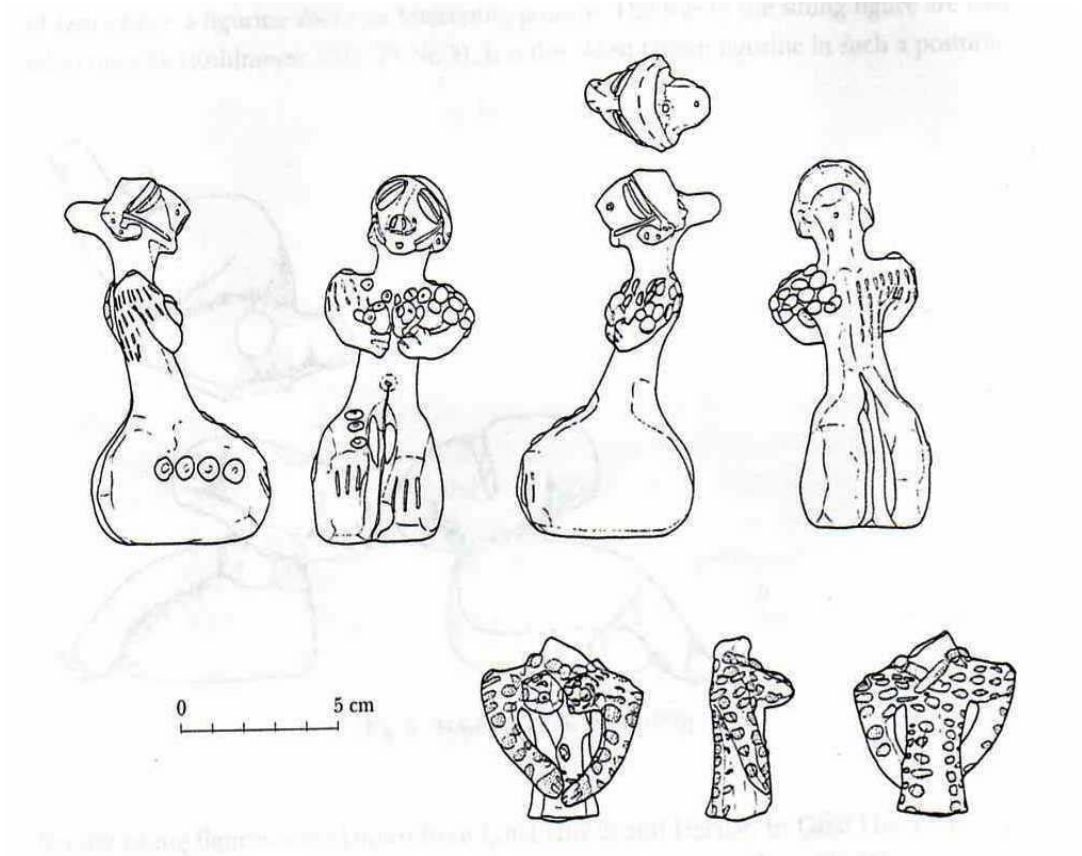
Mezopotamya'da Neolitik Çağ seramiği Hassuna , Samarra ve Halaf kültürlerince sunulur. Yapılan radyo karbon ölçümlerine göre bu kültürler MÖ 7. ve 6. binlere aittirler (MÖ 6.400–5.800). Yarim Tepe I 'deki Hassuna figürinleri genel özellikler gösterir. Aşağıdaki şekilde Çan şeklinde eteği olan ayakta duran bir kadın tipi görülmektedir. Baş, saç stili ya da kafatasının yapay olarak deforme olması nedeniyle uzundur[43] (Hansen, 2005:202).

Şekil 4.23 Yarim Tepe I (Hansen, 2005:201; çizim A. Kuczminski)

[43] Merpert et.al. 1976:40; Merpert-Munchaev 1971:27; Merpert-Munchaev 1973:1-10 alıntılayan Hansen, 2005:201-202.

Tell Songor A' daki Samarra Kültürü'nün figürinleri ise farklı tipler sunar.[44] Figürinler, çizgiler ve beneklerle ya da örneğin küçük kilden topların kullanımıyla, boyanan elementlerle süslenir. Aynı şey, Choga Mami figürinleri içinde söylenebilir[45]. Bu uygulama, sosyal statüyü belirtmek için kullanılan süslerin sembolleri olarak görülebilir (Hansen,2005:202).

Şekil 4.24 Songor A (Hansen, 2005:201)

MÖ. 6000 civarında Halaf kültürü, Zagros Dağlarından doğu Anadolu'ya doğru oldukça geniş bir alana yayılmıştır. İnsan biçimli figürinler kilden, kimi zaman taştan

[44]Fuji 1981: 71 alıntılayan Hansen, 2005:202.
[45] Oates 1969:128 alıntılayan Hansen, 2005:202.

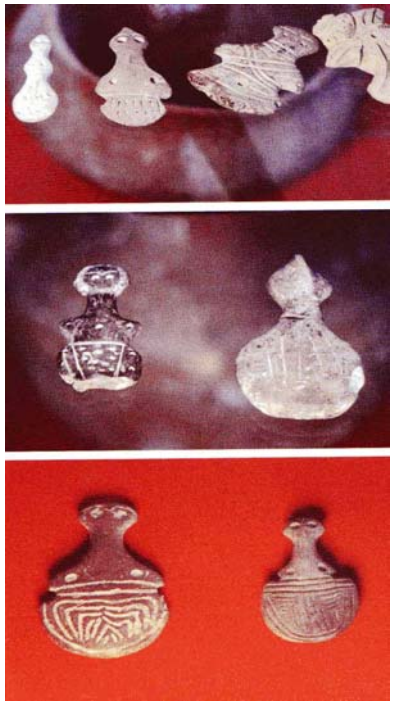
yapılmıştır. Yarim Tepe II' de insan biçimli bir tasvir, bilerek kırılmış parçalarla birlikte kutsal bir çukurda bulunmuştur (Hansen, 2005:202).

Şekil 4.25 Halaf Dönemi figürinleri (British Archaeological Museum)

Halaf Kültürü'nün insan biçimli figürinleri, tip olarak geniş bir dağılım gösterir. Bu figürinlerin arasında, göğüslerinin altında ellerini tutarak oturan tipler bulunur. Figürinlerin yorumlanmasına ilişkin olarak, Tell Sabi Abyad'ın yanmış köyünde 6. katman önemlidir. MÖ. 6. bin başlarında, geç dönem Neolitik'inden erken Halaf'a geçiş dönemine ait olarak düşünülür (Akkermans- Verhooeven, 1995:5). Figürinlerin birçoğu geometrik ve figürinsel motiflerle, mühür ve kartlarla beraber bulunmuştur. Bu bulgu, mülkiyeti kontrol eden bir erken dönem sistemi olarak anlaşılabilir. Akkermans'ın ve Verhoeven'ın incelemelerine göre (1995), figürinler bilerek kırılmıştır. Sadece bir kaç santimetre uzunluğunda olan, kilden yapılan bu küçük figürinler, dikkat çekicidir. Tell Sabi Abyad'ın insan figürinleri oturan dişil figürinler olarak yorumlanırlar. Objelerin çok sade ve şematik bir şekilde çizildikleri görülür. Sadece vücut ve uzanmış bacaklar ifade edilmiştir. Çoğu zaman bu dişil figürinler ana tanrıça olarak adlandırılır; ancak şimdilik, figürinlerin neyi temsil ettiği belirsizdir. Yerleşmede bulunan dişil figürinler yanında, tarihöncesi dönemlerin yerleşim tabakalarında bulunan kilden yapılmış çok küçük, kabaca şekillendirilmiş hayvan figürinleri de görülmektedir (Akkermans-Verhoeven, 1995:5-32).

Tuncun keşfedildiği M.Ö. 4. bin yılın sonlarında köyler yerine büyük kentlerin kurulması, siyasal örgütlenmenin başlaması ve de madenden yapılma alet ve silahlar sayesinde erkeğin savaşçı gücünün ortaya çıkmış olduğunu ve dolayısıyla da toplumdaki yerinin kuvvetlendiği görülür. Ancak, kadının bedeninin Erken Tunç Çağı boyunca da önemini yitirmediği, yaşamın devamı ve bereketin simgesi olarak kutsanmış görevinin farklı biçimlerde devam ettiği düşünülür[46] (Aydıngün 2005b:31).

Şekil 4.26 Orta Anadolu'dan idol örnekleri. Alişar'da İTÇ 1 'e tarihlenen üç küpe delikli figürin dikkat çekicidir. Kulaklardaki çok sayıda görülen deliklere; kuş yüzlü figürinde görülen tasarım geniş bir yayılım gösteren bu figürin tiplerinin en erken örneğini sergilemeleri açısından önemlidir (Aydıngün, 2005 b:49).

[46] Aydıngün'e göre, M.Ö. 3. binyılı boyunca Anadolu'nun batısından doğusuna kadar kadın betimlerinin üretilmiş olması bunu belgelemektedir. Yüz yılı aşan Anadolu'daki ilk kazılardan bu yana Erken Tunç Çağına tarihlenen pek çok höyükte (Ege'de Gökçeada Yenibademli Höyük'ten başlayıp Troia, Bakla Tepe, Ulucak, Geçiş Bölgesinde Demircihüyük, Babaköy, Şarhöyük, Kusura, Beycesultan, Orta Anadolu'da Polatlı, Alişar, Alacahöyük, Etiyokuşu, Ahlatlıbel, Karayavşan, Karaoğlan, Kültepe, Orta Karadeniz'de İkiztepe, Dündartepe, Maşat Höyük, Ulutepe, Doğu Anadolu'da, Pulur/Sakyol, Pulur/Güzelova, Arslantepe, Şemsiyetepe, Norşuntepe, Güneydoğu ve Güney Anadolu'da Burhan Hüyük, Kurban Höyük, Harran Amuk Ovası, Yumuktepe ve Gözlü Kule gibi pek çok merkezde) başta pişmiş toprak olmak üzere, taş, mermer, maden, kemik gibi malzemelerden plastik biçimli ya da idol adıyla tanınan soyut görünümlü kadın betimleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Aydıngün 2005b:31).

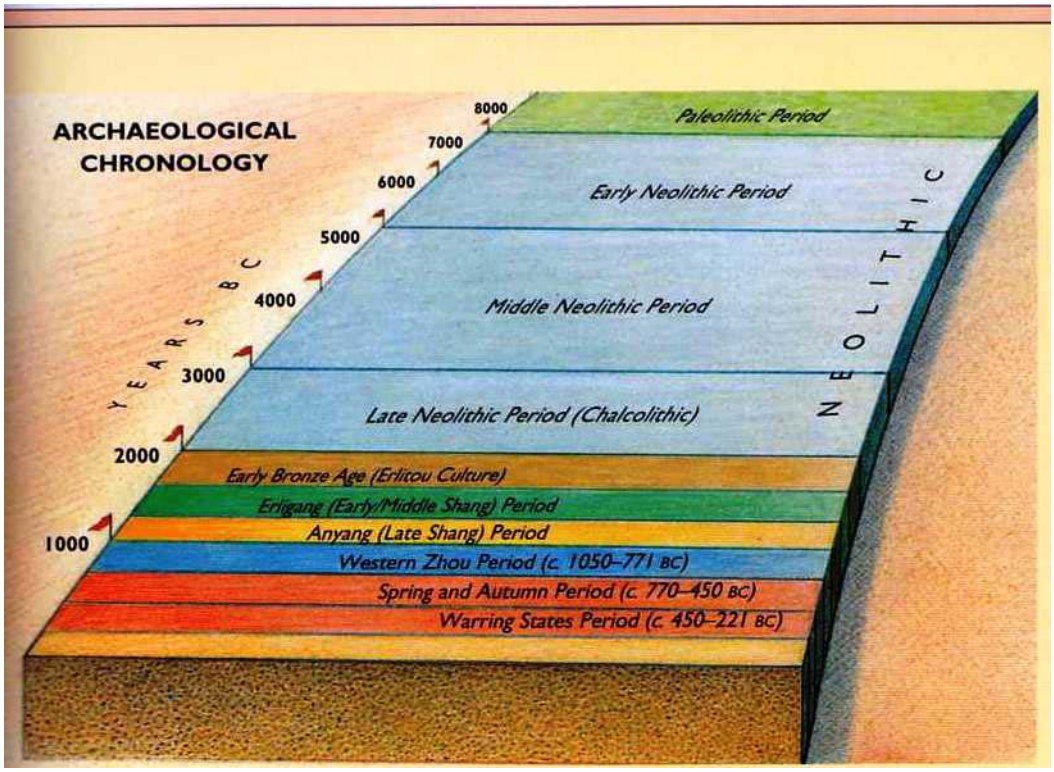
Tunç Çağı'nda, idol ve figürin arasındaki içeriksel ayrım, bölgesellik belirginleşir ve bu ayrımın görülme nedenleri üzerine sorular sorulmaya başlanır. Aydıngün'e göre, figürinlerde görülen bu soyutlaşma ve içeriksel değişim birkaç olasılık ile açıklanabilir. Bunlardan ilki, belki de figürinleri yapan insanların, ideal tiplerin model olarak kullanılması tarzında bir uygulama yoluna giderek, dik ve küçük göğüslü, fındık göbekli, ince belli, geniş kalçalı, iri kadınlık organlı, düzgün bacaklı dönemin güzel kadınlarını ana tanrıçaların modeli olarak kullanmayı tercih etmiş olabilecekleri yönündedir. İkinci bir olasılık da, üretim ile besin kaynaklarının azalarak insanların beslenme biçimlerinin değişmesi ile ortaya çıkan incelmiş bedenler olabilir. Ancak, bu çağda da tanrı olarak nitelenen bireylerin özel olarak beslenebileceği de düşünülmelidir. Bir üçüncü olasılık ise figürinlerin tanrı kavramından uzaklaşarak içerik değiştirmiş olabilmeleridir[47] (Aydıngün, 2005b:31-33).

4.2.2. Uzakdoğu

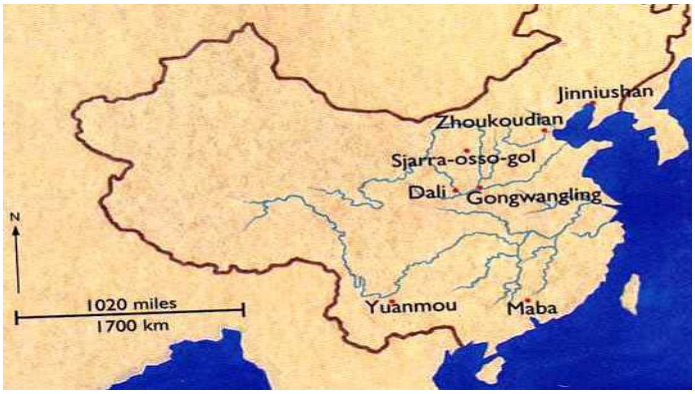
[47] Bu son olasılık Demircihöyük figürinleri üzerinde çalışan Obladen-Kauder'in de dikkatini çekmiş ve figürinlerinin işlevinin tanrısallıktan farklı bir boyutta geçmiş olabileceğini düşündürmüştür (Obladen-Kauder,1996:257-259 alıntılayan Aydıngün 2005 b:32).

Uzakdoğu'nun figürin gelenekleri, dünya heykelciliği içinde günümüzde de özel bir yere sahiptir. Bölge, felsefe yönünden batı coğrafyalardan farklıdır. Bu farklılık, bölge insanlarının yaşamında, özellikle Çin'de önemli yer tutmuştur. Bölgede, radyo karbon tarihlendirme yönteminin kulanımı 1950'li yıllarda başlar ve Çin'in tarihöncesi dönem arkeolojisinin çalışmalarına başlanmasıyla, 19. yüzyıl içinde, arkeolojik verilerin materyal kültürün evrimine dayandırılarak genel olarak şematize edildiği görülür. Buna göre, avcılık-toplayıcılık ekonomisine dayanan toplulukların yaşadığı Paleolitik Dönem yaklaşık MÖ 11.000 – 8.000 yıllarına tarihlenir. Çin (You 1984) ile güney Kore'de (Sohn 1981:31-32) Üst Paleolitik Dönem'e ait taşınabilir nesneler olduğuna ilişkin görüşlere karşın; Paleolitik sanata dair Asya'daki pek çok iddianın incelenmesi, bu görüşlerin büyük çoğunluğunu geçersiz kılmıştır (Bednarik 1994; Bednarik et al. 1991).

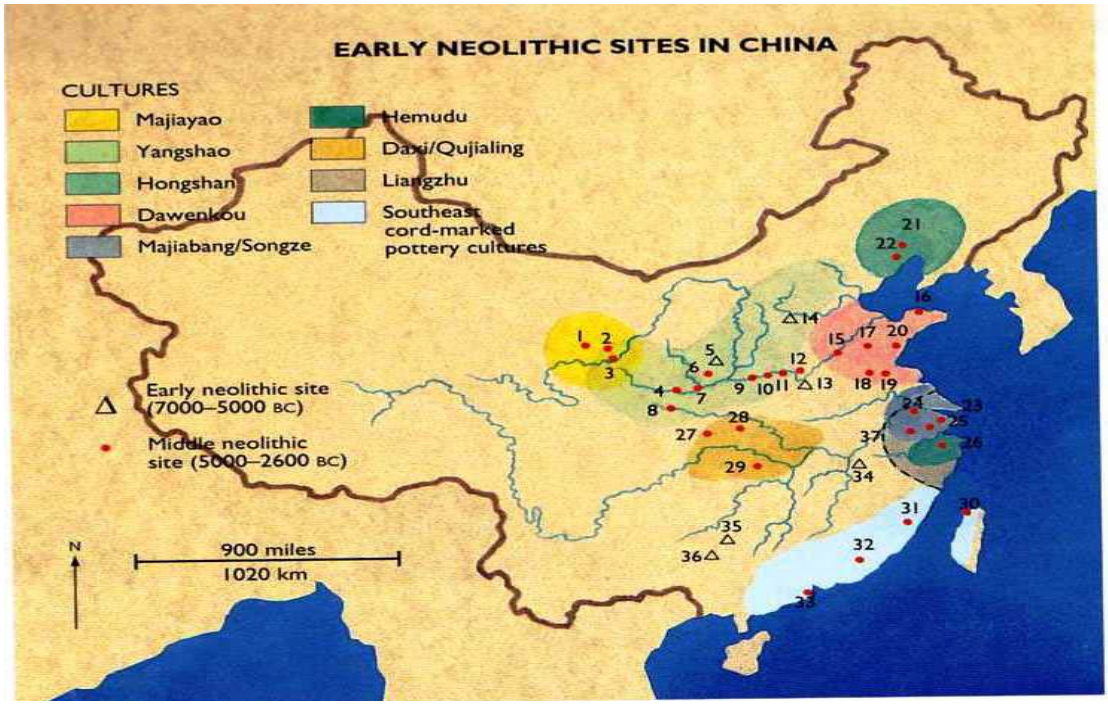
Şekil 4.27 Çin'in arkeolojik zaman dizini (Falkenhausen, 1994: 45).

Çin'de, yiyecek üretiminden önce insanlar mikrolit aletleri kullanarak avcılık ve toplayıcılık yapan göçebe gruplar şeklinde yaşam sürmektedirler. Bölgedeki taşınabilir sanat, birkaç yıl öncesine kadar, Zhoukodian'un yukarı mağarasındaki materyal hariç, bilinmemektedir. Bu mağarada kantaşından parçalar, taşlar ve kabuklar ile paralel kesik işaretleri olan beş adet boru şeklinde kemik kesitleri bulunmuştur (Bednarik –You, 1991: 119-123). Dönem buluntuları arasında figürin görülmemektedir.

Şekil 4.28 Metinde geçen bazı Paleolitik Çin yerleşmeleri. (Falkenhausen, 1994: 52)

Yaklaşık olarak MÖ 7000'lerde yiyecek üretiminin benimsenmesi ve yerleşik köylerin görünüşü, tarihöncesi Çin'de önemli gelişmelerdir ve bu kırsal köyler, modern Çin manzarasının egemen kısmı olarak görülmektedirler (Fung, 1994: 51). MÖ 7000–5000 yılları arasında kuzey Çin'de, Lagoguantai, Cishan, Peiligang gibi ekonomisi tahıl ve sebze yetiştiriciliğine dayanan; tavuk, domuz, köpek gibi hayvanların evcilleştirildiği tarımcı topluluklar görülür. Aynı dönemde güney Çin'de pirinç, su kestanesi, domuz, su bizonu tavuklar gibi hayvan ve bitkilerin kültüre alınmasında çok az farklılıklar vardır.

Şekil 4.29 Çin'de bulunmuş bazı erken dönem Neolitik yerleşmeler (Falkenhausen, 1994: 53).

Bölgesel Neolitik'in[48], iki bin yıl kadar, oldukça uzun bir dönem görüldüğü Çin'de; ilk olarak Yangshao Kültürü'nden söz edilebilir. MÖ 5.000-3.000 yılları arasında görülen ve geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Yangshao Kültürü'nde, ritüel anlam ifade eden bulgular Şamanizm ile ilişkilendirilmiştir (Chang, 1994: 61-69).

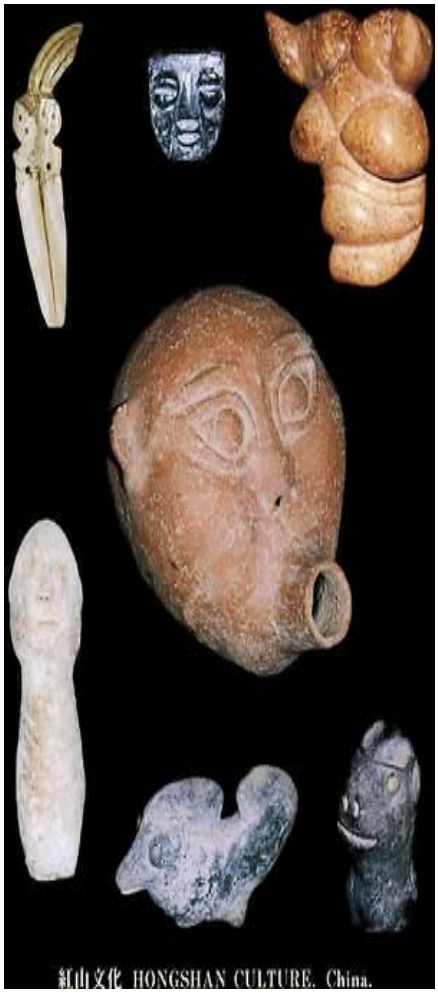

Şekil. 4.30 Yangshao kültüründen 7 cm boyunda hayvan betimi. (Falkenhausen, 1994: 55).

[48] Bölgesel Neolitik, toplum yapılarının karmaşık duruma geldiği dönem olarak ele alınabilir ve Çin'de MÖ 5.000 ve MÖ 3000 yılları arasındaki süreci kapsar. Kuzey Çin kültürlerinde akdarının, Güney Çin'de ise pirincin üretiminin temel yeri vardır.

Dawenkou (MÖ 4300-2400) Neolitik Kültürü ölü gömme adetlerinde daha çok ayrıntıyı ve değişimi gösteren bulgular içerir. Çin'de görülen bir başka kültür; Hongshan, MÖ 3500-2000 yılları arasına tarihlenir ve bölgesel Neolitik'in görüldüğü dönemde başlar. Ancak, bu kültür sonraki dönemde de devamlılık gösterir (Chang, 1994: 61-69). Hongshan yerleşmelerinde, köylerin 40,000 kilometre karelik bir alana yayıldığı, oldukça geniş son dönem Neolitik Kültürü görülmektedir (Guo 1995: 21-64) ve kültürün bazı yerleşmelerinde özel gömütler ve daha resmi törensel kullanımları gösteren bulgular vardır. Yerleşim alanının dağılımındaki güney kıyısı yakınlarında, iki büyük tören merkezi bulunmuş ve kısmen kazılmıştır. Bunlardan biri olan Dongshanzui, alçak duvarlara sahip ve merkez eksene yerleştirilmiş taştan alanlara sahiptir. Bu alanların bazıları yuvarlak, bazıları ise kare şeklindedir. Platformlarda görülen bu şekiller; yeryüzünün kare, cennetin ise yuvarlak olduğuna dair modern Çin düşüncesiyle uyuşmaktadır[49] (Guo and Zhang 1984:1-7). Yerleşmede iki düzine kilden insan biçimli figürin bulunmuştur ve bu figürinler genel olarak 6 cm boyundadırlar. İnsan biçimli figürinler, boyutlarına göre küçük ve orta olmak üzere iki kategoride sınıflandırılırlar. Bu figürinlerden dişil olarak yorumlanan ve küçük boyutta olanlar çıplak şekilde betimlenmişlerdir. Bunlardan birisi, hamileliği betimlediği şeklinde yorumlanmıştır. Aynı düşünceye göre, bu dişil figürinde hamilelik, Avrupa'da Üst Paleolitik Dönem'e tarihlendirilen heykelciklerden daha iyi bir şekilde tasvir edilmiştir (Guo and Zhang 1984: 7-11). Bu yerleşim alanından elde edilmiş olan figürinler, doğumu vurgulayan ya da yaşamı doğrulayan bir merkezin buluntuları olarak feminist bir yaklaşım ile yorumlanmaktadırlar[50] (Chang, 2001; Nelson, 1991).

[49] Bu yerleşmede görülen ritüel yapılar MÖ 3500'e (Geç Bölgesel Neolitik) tarihleniyor.
[50] Çin arkeolojisinde Geleneksel Yaklaşımların yanı sıra Feminist Arkeolojik Yaklaşımlar ve Sembolik Arkeolojik Yaklaşımlar görülmektedir (Chang 2001, Nelson 1991).

Şekil 4.31 Çin Neolitik Hongshan kültürü figürinlerinden örnekler(Falkenhausen, 1994: 58).

Hongshan Kültürü'ne ait diğer yerleşmeler; Hutougou ve Niuheliang yerleşmeleridir. Büyük tümsek mezarlar ve mezar gruplarıyla dolu olan bir bölge olan Niuheliang, ölüme dair törenlerin yapıldığı yerleşim alanı olarak bilinir. Büyük mezarların kıyılarının etrafında çizgilerden boyanmış sınırsız silindir olmasına rağmen, gömütlerde bulunan yeşim taşları işlenişleriyle dikkat çeker. Yerleşmenin ortasında, bir yapı vardır. Yapının içinde, özellikle, yeşil yeşim taşından gözlerle, pişmemiş kilden yapılan kadın yüzü olan heykellerin parçaları bulunmuştur[51] ve bu yüzün tanrıçayı figüre ettiği düşünülür (LPARI 1985:1-17). Bu yapıya Goddess Temple (tanrıça tapınağı) ismi verilmiştir ve yapıdan elde edilen bulgularla, bütün bölgenin

[51] Liaoning Provincial Archaeological Research Institute, 1985.

kadınlar tarafından yönetilmiş olabileceğine dair düşünceler tartışılır. Öte yandan, Hongshan Kültürü'nde dişillerin onurlandırılmış olabileceğine dair görüşler de ileri sürülmüştür. Bu düşünce, yeşim taşlarının üzerinde görülen ikonografiye dayanmakta ve daha sonraki dönemlerde görülen Çin felsefesiyle uyum sağlamaktadır (Nelson, 1991).

Şekil 4.32 Goddess Temple, Niuheliang (LPARI 1985:7).

Şekil. 4.33 Niuheliang'da bulunan tanrıça (Fung,1994 :50)

Çin'in geç Neolitik Dönem kültürlerinden biri de; MÖ 3500-2200 yılları arasına tarihlenen, Liangzhu Kültürü'dür. Liangzhu Kültürü'nün yerleşmelerinde görülen buluntular da Şamanik semboller ya da araçlar olarak yorumlanırlar (Chang,1994:61). Çin, Tunç Çağı'nda Xia, Shang, Zhou Hanedanlık Dönemleri ile temsil edilir. Bölgede, en erken Shang Hanedanı Dönemi'ne (MÖ 1900) tarihlenen tunç ve yeşim taşından ürünler, ince işçilikleri ile bilinirler ve çoğunlukla inançla ilişkili olarak yorumlanırlar. Zhou Hanedanı Dönemi'nde merkeziyetçi devlet kavramı yerleşip güçlenmiş, uzun süren refah ve iyi yönetim çağları yaşanmıştır. Bu dönemde Çin seramik geleneğinde önemli gelişmeler olduğu anlaşılır[52] (Yates,1994 :91-92) .

Şekil 4.34Yeşim taşından insan figürinleri Zhou Dönemi (Yates, 1994:92 den uyarlanmıştır)

[52] Bu gelişmeler, ince beyaz kilin kaolin çamur bileşiminde kullanılması ve yeni fırınlama teknikleri ile kilin daha sıkı bir duruma gelmesini sağlayan yüksek sıcaklığın elde edilmesidir.

Şekil 4.35 Zhou Dönemi'nde bulunan mezar objelerine '*mingqi*' denir. Bu tunç figürinin, olasılıkla lamba olarak kullanılmış olduğu düşünülür (Yates, 1994: 95 den uyarlanmıştır).

Çin'in Kuzeydoğusu'nda yer alan Kore'de, Neolitik Kültür, tarıma bağlı olarak gelişmez. Ancak, çömlek yapımı ve taş alet teknolojisinde Neolitik Dönem'in karakteristik özellikleri görülmektedir. Kore çömlek geleneği Çin kültüründen oldukça etkilenmiştir (Barnes 1993). Bu döneme ilişkin buluntular arasında, dişil olarak yorumlanan kilden figürinler ve taştan yapılmış falluslar söylenebilir. Dönem figürinleri üretkenlik ve verimlilik için yapılmış dilek araçları olarak yorumlanmaktadırlar. Dongsam-dong Yerleşimi'nde bulunan, deniz kabuğundan yapılmış maske gibi bazı buluntular için de; kullanımlarının ritüel amaçlı olabileceğine dair yorumlar vardır. Çin'den çok etkilenmiş olan Kore Adası'nın güneyindeki Silla krallığı (MÖ 57-MS 935) buluntuları içinde bulunan orijinal heykelciklerin, Çin'in Shang Dönemi'ne ait, mezar buluntuları ile birlikte değerlendirildiği, çeşitli çalışmalar yapılmış ve bu çalışmaların sonuçları hem Şamanistik yorumları hem de feminist yaklaşımları getirmiştir (Bu çalışmalar için Bkz. Barnes 1993; Nelson 1993a, 1993b).

Şekil 4. 36 Kore Figürinleri

Kore, coğrafi konumu bakımından Çin kültürünü Japonya'ya aktaran bir aracı durumunda düşünülür. Japonya'da kilden yapılmış olan figürinler, kabaca Jomon Kültürü ve çömleğinin başlangıcı ile birlikte, günümüzden yaklaşık 12.500 yıl öncesinde görülür (Aikens- Higichi 1982; Barnes 1993). Jomon Dönemi'nin en ilgi çeken buluntularından biri de 'dogu' diye adlandırılan kilden figürinlerdir[53]. Dogu figürinleri, İlk Jomon Dönemi'nin başlangıcında ortaya çıkmıştır; ancak orta Jomon ile son Jomon Dönemi'nde gelişmeye başlamıştır. Bu figürinlerin ne amaçla kullanıldıklarına dair pek çok kuram vardır. İyi sağlık ya da rahat bir doğum için tılsım oldukları düşünülse de (Paine 2004); bu objelerin Jomon insanlarının yiyecek ve sağlık için dua ettiği tanrıçalar oldukları; çocuklar için oyuncak, cenaze adakları ya da bilinmeyen bir ritüelde kullanılan nesneler oldukları gibi çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Japonya'da pek çok figürin, kırık durumda ve yapıların dışında bulunmuştur. Figürlerin ritüeller esnasında bilerek kırıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, figürinlerin aynı bölgedeki yerleşim alanlarına dağılımı değişiklik gösterir ve bu objelerin, çevredeki yerleşim alanları arasındaki etkinliklerle ilişkili olabileceğine dair yorumlar yapılır (Aikens- Higichi 1982; Barnes 1993; Paine 2004; Nelson 1993b).

[53] Dogu figürinleri, en çeşitli buluntuların elde edildiği, Japonya'nın kuzeyindeki Tohoku Bölgesi'nin her yerinde bulunmuştur.

4.3 Avrupa

Betimleme sanatı başlangıcının ilk olarak görüldüğü bölge olarak kabul edilen Avrupa'da, Üst Paleolitik Dönem için, bilinen ilk simgesel figürin, olasılıkla Tolbaga, Sibirya'dan elde edilmiş ayı başı olup; yaklaşık GÖ 34.800'e tarihlenmektedir (Bednarik 1994a). İlk dönem figürinleri için ilgi çeken bulgular, Avusturya'dan, Galgenberg figürini ve Almanya'dan, Hohler Stein'deki Stadel'den fildişinden figürin; Geißenklösterle'den küçük insan biçimli bir rölyef ve Vogelherd'dan birkaç küçük hayvan figürini gibi buluntularla ile örneklenebilir (White, 2004: 70). Bu materyallerin coğrafi dağılımı; özellikle Güneybatı, Orta ve Batı Avrupa, Orta Sibirya ve Levant Bölgesi arasındadır. Bu ilk heykelcikleri, çeşitli materyallerden yapılmış insan ve hayvan biçimli figürinlerin üretildiği pek çok Üst Paleolitik geleneği izler. Aurignacian-Gravetien kültürleri tüm Avrupa'ya yayılmış; Güneybatı Fransa'da gelişen Perigordian ve Aurignacian endüstrilerini, Orta Avrupa ve Güney Rusya ovalarında egemen olan Gravettian geleneğindeki kültürler izlemiştir (Güvenç, 1996:158). Avcılık - toplayıcılıkla geçinen bu toplulukların aletleri ve yaşam tarzları farklı, avlanma stratejileri farklı, ortak noktaları ise uzman avcı olmalarıdır. Avrupa'nın batısında çok mağara olduğu için mağara sanatı, doğu'da ise daha çok taşınabilir sanat gelişmiştir.

4.3.1 Batı Avrupa

Avcılık-toplayıcılık dönemi ürünlerini sanat kapsamında değerlendirecek olursak; Batı Avrupa'da Üst Paleolitik Dönem için görülen kültürler; *Chatelperronian* (GÖ yaklaşık 38.000-30.000), *Aurignacian* (GÖ yaklaşık 40.000-28.000), *Üst Perigordian*[54](GÖ yaklaşık 28.000-22.000), *Solutrean* (GÖ yaklaşık 22.000-18.000), *Magdelanian* (GÖ yaklaşık 18.000-11.000), *Azilian*(GÖ yaklaşık 11.000-9.000) şeklinde sıralanabilir.

Avrupa kıtasındaki en eski Üst Paleolitik evre, Aurignac olarak adlandırılmıştır. Bu evre daha sonraki evrelere oranla, coğrafi ayrımlarla daha az bölünmüştür; çoğunlukla her yerde benzerdir (Arsebük 1995: 98). Batı Avrupa'da, Aurignacian[55] olarak sınıflandırılan taşınabilir objeler, Belçika, güney Almanya ve Avusturya gibi (Hahn1986,1993) bölgelerden bilinir ve genellikle fildişinden, üç boyutlu olarak yapılmışlardır. Özellikle ön bacakların arasında delikler açılmış durumda bulunmaları, bu objelerin asılarak kullanılan kişisel süs eşyaları şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur (White, 2003 :71).

[54] Doğu Avrupa'da Gravettian olarak adlandırılıyor.
[55] İlk bulunuşu Aurignac (Dordogne, France) bölgesinde olup; yaygın dağılımı Avrasya üzerinden gerçekleşir.

Şekil 4.37 Batı Avrupa mağara bağlamında bulunan ve yarı kadın, yarı arslan olarak yorumlanan mamut fildişinden Aurignacian figürini "Lowenmwnsch" (arslan adam) adıyla bilinir. Hohlenstein-Stadel (Baden Wurtemburg), Almanya. (White, 2003 :71).

Şekil 4.38 Ön bacaklarının arasında dek açılmış şekilde bulunan fildişinden yapılmış bu küçük at heykelciği, Tuna nehrinin yukarı havzasında Vogelherd Mağara Yerleşmesi'nde birkaç hayvan betimiyle birlikte bulunmuştur (White, 2003:75).

Almanya, Vogelherd Mağarası'nda, Aurignacian Dönemi'nden, küçük fildişi figürinler bulunur. Bu figürinler, oyulmuş mamut, ren, yaban atı, bizon, ayı, panter ve mağara aslanı betimlemelerinden oluşur ve günümüz C- 14 tarihleme yöntemine göre, GÖ 40.000'e tarihlenirler (White, 2003 :74).

Batı Avrupa'da Aurignacian kültüründen Perigordian (Gravettian)[56] kültürüne geçiş, günümüzden yaklaşık 28.000 yıl önce gerçekleşir ve yeni taş, kemik, boynuz, fildişi aletlerde görülen belirgin değişikliklerle karakterize edilirler[57](White,2004:82). Ayrıca, hayvan biçimli ve insan biçimli(özellikle kadın) figürinleri ile taşınmaz sanatı kültürün bilinen öğeleridir. Hayvan figürinleri içerisinde en sık sık betimlenen hayvanlar, kedigillerin üyeleri ve ayılar gibi tehlikeli türlerdir[58]. Dişil figürinlerin dağılımı ise İspanya hariç, Avrupa'dan Rusya'ya dek oldukça geniş bir coğrafyada gözlenir. Genellikle fidişi ve kilden yapılmış olan bu figürinler, teknolojik, biçimsel, üzerlerindeki bezemelerin ve süslerin detayları açısından incelenir ve yorumlanırlar. Bu dönemde görülen dişil figürinlerle ilgili pekçok arkeolojik kuram bulunmakta[59] ve çeşitli bağlamlarda bulunmuş olan bu figürinler için "Venüs" terimi kullanılmaktadır[60]. Perigordian Çağ ile yaşıt olan Laussel Venüsü (Fransa), bunlardan biridir. 42 cm boyundaki bu kadın bir elinde belki de bereketin ve doğurganlığın simgesi olan hayvan boynuzu tutmaktadır. Laussel Venüsü, avcılığa yardımcı olan Şaman kadın (Delporte 1993: 269) ya da verimlilik için büyü, sihir aracı olarak yorumlanmıştır (Ehrenberg 1989).

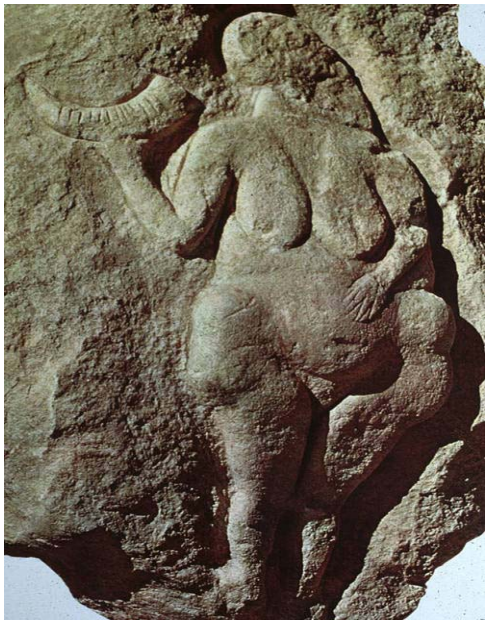
[56] Gravettian kültürün ilk bulunuşu La Gravette (Dordogne, France) den bilinir. Kültür geniş bir yayılım göstermiş olup, bilinen merkezleri; Güneybatı Fransa, Kuzey İtalya (Grimaldi Mağaraları), Orta Avrupa (Dolni Vestonice, Pavlov) ve Sibirya (Sungir) şeklinde sıralanabilir.

[57] Güneybatı Fransa'da gelişen Perigordian ve Aurignacian endüstrilerini, Orta Avrupa ve Güney Rusya ovalarında egemen olan Gravettian geleneğindeki kültürler izlemiştir (Güvenç,1996:158).

[58] Bu betimleme tarzı Aurignacıan'ın devamı niteliğinde görülebilir. Daha sonraki Magdelenian kültüründe ise tehlikeli hayvan türlerinin betimlenmesinde belirgin bir azalma gözlenir.

[59]İlk dişil sembollerden bazıları, Fransa'daki Paleolitik mağara duvarlarına oyulmuştur ve daha sonra geleneksel olarak yaşamın kutsal kaynağı olarak tanrıçanın , figüratif ve sembolik vulvası olarak yorumlanmıştır. Bu soyut şekillerin çoğu, kadınların üretici organları ile yeşil dünya arasında ilk bağlantıyı kurarak, tohumlara ya da tomurcuklara benzer görünmektedir (Gimbutas 1989: 99).Bkz. Bölüm 2.

[60]Kadın, bazen kaya üzerine kabartma şeklinde de işleniyordu..Bkz. Bölüm 3.

Şekil 4.39 Fransa'da(Dordogne), mağara bağlamında bulunmuş olan Laussel Venüsü, Perigordian (White, 2003: 86).

Batı Avrupa'da, mağara bağlamında bulunmuş bir başka dişil heykelcik; Fransa'da Landes Bölgesi'nden Brassempouy Venüsü'dür. Figürinin sadece boyuna kadar olan kısmı korunmuştur ve bu kadın heykelciği ufak bir yüz, iri gözler, düzgün bir burunla betimlenmiştir. Başında görülen betimlemeler kimilerince omuzlara kadar inen bakımlı saçları (Soffer; Adovasio; Hyland, 2000:511–537 ve 2000: 37–47) kimilerince kapşonu, başlığı (White, 2003: 86) simgelemektedir[61].

Şekil 4.40 Fransa'da mağara ortamında bulunan bir başka kadın heykelciği Brassempouy Venüsü'dür, Perigordian (White, 2003:94).

[61] Dolni Vestonice yerleşim merkezinde bulunan ve Paleolitik kadın heykelciği de başında bonesiyle betimlenmiştir (Rice 1982; Soffer; Adovasio; Hyland, 2000).

Batı Avrupa'da, Solutrean Kültürü, yaklaşık 22.000 yıl önce görülür ve gözlü kemik iğneleri, taş alet teknikleri ile karakterize edilir. Solutrean Kültürü[62], sınırlı bir yayılıma sahiptir. Bu dönemde Batı Avrupa'nın geri kalan bölgesinde Gravettian geleneği devam etmektedir ve bu gelenek, Epi- Gravettian olarak adlandırılır[63]. İşlenmiş kireçtaşları ve kemiklerin görüldüğü dönemin karakteristiği; boyama ve kazımada uygulanan çeşitli teknikler; Geç Üst Paleolitik geleneğinde görülen özellikle at ve bizon gibi hayvan betimlerinin dağılımı ve Gravettian kültüründen alınan birkaç yenilik ile ifade edilebilir[64] (White, 2003:94). Günümüz Fransa ve İspanya topraklarında yaşayan Solutrean tipi kültür yerleşmelerinde, dikensi çıkıntılı, iki yüzeyli yapraksı uçlar ve iğneler kullanılmıştır. Bu aletler, hayvan derisinden Eskimo tipi (dikilmiş) elbise yapma tekniğinin ileri bir düzeye ulaştığına dair belge olarak gösterilmektedirler (Güvenç, 1996:159).

Şekil 4. 41 Magdalenian kültüründe görülen kemik ve boynuz işçiliği örnekleri.

[62] Kuzeydoğu Fransa'daki, Solutré yerleşiminden bilinir. Ve Güneybatı Fransa üzerinden sınırlı bir yayılımı olduğu düşünülür.
[63] Batı Avrupa'da yaklaşık 20 bin yıl önceleri Gravettian kültürünün yerini Solutrean ve Magdalenian kültürleri alır. Ancak Doğu Avrupa'da Gravettian geleneği 10 bin yıl öncelerine kadar devam eder (Arsebük 1995: 97). Son buzul çağından itibaren güney ve güneydoğu Avrupa'da, Gravettian geleneklerinden bilinen alet türlerinin çeşitlenmesiyle karakterize olan Epi-Gravettian gelenekleri ortaya çıkarlar (Jochim 2002b: 89).
[64] Örneğin yarı- kabartma heykellerin duvarlardan ayrılması gibi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Leroi-Gourhan,1968.

18.000 yıl önce, sembolik betimlemelerin artması ve taş alet teknolojisindeki yeniliklerle birlikte Magdalenian Kültürü[65] görülür. Avcının alet çantasında zıpkın (*harpoon*) adı verilen yeni tip olta ve kancalar vardır. Ayrıca, ok ve yaya ek olarak, mızrak ve zıpkınları daha uzağa atabilmek için özel fırlatıcılar (savurgaçlar) da kullanılmıştır. Kültürün belirgin öğelerinden biri de, oldukça gelişmiş kemik ve boynuz işçiliğidir (Güvenç, 1996:159). Magdalenian dönemi sanatı ve aletlerinin gelişimi, pek çok yorumun, verilerden çok sosyolojik etkenlerle ve arkeologların tarihi rolleriyle saptanmış olduğunu gösterir (Conkey 1991: 70). Figürinlere ilişkin doğurgan, hamile ya da erotik gibi açıklamaların çoğu, erkeklere göre çıplaklığın erotizmle özdeşleşmesinden dolayı, figürinlerin erkekler tarafından yapıldığını benimseyen ve yine erkekler tarafından yazılan metinlerde ortaya çıkar (Nelson 1990:11-22). Bu figürinlere dair bir başka yorum da, Olga Soffer tarafından ileri sürülmüştür. Soffer, Paleolitik Dönem'de kadınların değerinin, arkeolojik belgelerde bulunan dişil figürinlerin bolluğuyla desteklendiğini ileri sürer ve objelerin erotik değerden çok, kadınların rollerinin kutlanması olarak düşünülebileceğini ortaya koyar. Belgeler, figürinlerin bilerek, belki de ritüel törenlerin bir parçası olarak zarar verilmiş olduğunu ifade eden şekillerde kırıldıklarını gösterir (Pringle 1998:68).

4.3.2 Orta Avrupa, Doğu Avrupa ve Sibirya

Üst Paleolitik Dönem'de Aurignacian Kültürü, Doğu Avrupa'nın, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Bulgaristan, Macaristan gibi güney ve batı kesimlerinde görülür. Genel olarak, Aurignacian, Doğu Avrupa'da Üst Paleolitik Dönem'in başlarında taş aletler, kemik ve geyik boynuzları gibi buluntu topluluklarında görülen farklılıklarla betimlenir[66] (White,2004:132). Gravettian Kültürü'nün taş aletlerinde düzelti yoğundur ve dilgiler oldukça düzgün yapılmışlardır. Ancak bu kültür için de bölgesel ve zamansal bazı farklılıklar bulunmaktadır. Alet türleri arasında en çok,

65 İlk keşfi La Madeleine (Dordogne, France) kaya sığınağı ile bilinen kültürün başlıca yerleşimleri: Güneybatı Fransa (Charente, Dordogne, Pyrénées) , Kuzeydoğu İspanya, Orta Avrupa, Sibirya şeklinde sıralanabilir.

66 Burada Chatelperronian kültürü yoktur ve örneğin Rusya Ovası'nda Spitsinskaya kültürü yer alır Gravettian ve Epi-Gravettian kültürlerinin uzun bir evrimi görülürken; Solutrean kültürü bulunmaz ve Magdalenian kültürü Polonya ve Çek Cumhuriyeti kadar uzağa varabilir. White buradaki kültür dönemlerini, Mousterian, Erken Üst Paleolitik, Gravettian ve Magdalenian/Epi-Gravettian olarak sıralamaktadır (White,2004:132) .

düz sırtlı uçlar, sırtlı dilgiler, omuzlu uçlar, çok ucu kullanılabilen kalemler bulunur. Bu dönemde kemik, boynuz ve mamutlara ait fildişinin kullanımı artmıştır; dikiş dikmeyi kolaylaştıran ilk delikli iğneler ve taş aletlerin takıldığı kemik gibi malzemelerden saplar ilk kez bu dönemde ortaya çıkmışlardır. Bu dönemin önemli diğer yenilikleriyse, figürin yapmak için toprağın pişirilerek kullanılması ve olasılıkla aşı boyası ya da bitkileri işlemek için sürtme taş aletlerin yapılmasıdır (Jochim, 2002b:69,74). Doğu Avrupa'da, Gravettien Kültürü'nün Avrupa'nın batısından en önemli farkı; burada doğal olarak mağara bulunmadığı için, açık hava yerleşmelerinin sayısının daha fazla olması ve bu açık hava yerleşmelerinde kulube tipi yapıların bulunmasıdır (Jochim 2002b: 77-78). Bölge için en erken Üst Paleolitik buluntular, Bulgaristan'daki Bacho Kiro Mağarası'nın en erken Aurignacian tabakalarından elde edilmiş olan bir ayıya ve bir tilkiye ait kesici dişlerdir(White,2004:132).

Şekil 4.42 Bacho Kiro (Bulgaristan) ve Kostienki'den (Rusya) elde edilmiş kemik buluntular (White, 2004: 132).

Orta Avrupa'da tarihöncesi dönemin sanat ürünleri bakımından bilinen en zengin bölge, Dolní Vestonice, Pavlov, Predmosti, Petrkovice, Pekárna ve Brno'deki büyük yerleşimleri kapsar[67]. Bu bölgede yer alan Willendorf yerleşmesi, orijinalde kırmızıya boyanmış, büyük şekilli, ayrıntılarına dikkatlice değinilmiş, kireçtaşından dişil bir figürin olan Willendorf Venüs'ü ile bilinmektedir. Figürin, 1908 yılında bir tren yolu yapımında ortaya çıkarılmıştır ve daha sonra da Üst Paleolitik kültürlerde bulunan bütün dişil figürinler, Paleolitik Venüsleri olarak adlandırılmıştır[68].

[67] Orta Danube Bölgesi'ndeki Willendorf ve Galgenberg tarihöncesi yerleşim yerleri de Moravya adıyla bilinen aynı bölgeye aittir.
[68] Bkz Bölüm 2.

Şekil 4.43 Willendorf Venüsü ***(Stoliar 1985: 224).***

Krems diye adlandırılan küçük bir kasabanın yakınlarındaki Galgenberg Yerleşim Alanı, Willendorf'un kuzeydoğusunda yer alır. Burada bulunan, Willendorf Venüs'ünden oldukça farklı taştan yapılmış, 72 cm uzunluğundaki dişil betimleme Aurignacian dönemine aittir ve Galgenberg Venüs'ü olarak bilinir. Galgenberg Venüs'ünün ince bir vücudu, geniş göğüs kısmında yukarıya kaldırılmış kolu, kıvrılmış dizi ve eğik başıyla vurgulanan asimetrik bir vücudu vardır. Bu figürinin Willendorf Venüsü ile tek ortak özelliği yüz özelliklerinin her iki figürinde de betimlenmemiş olmasıdır[69].

Şekil 4.44 Galgenberg Venüsü (Bahn, 2001:62).

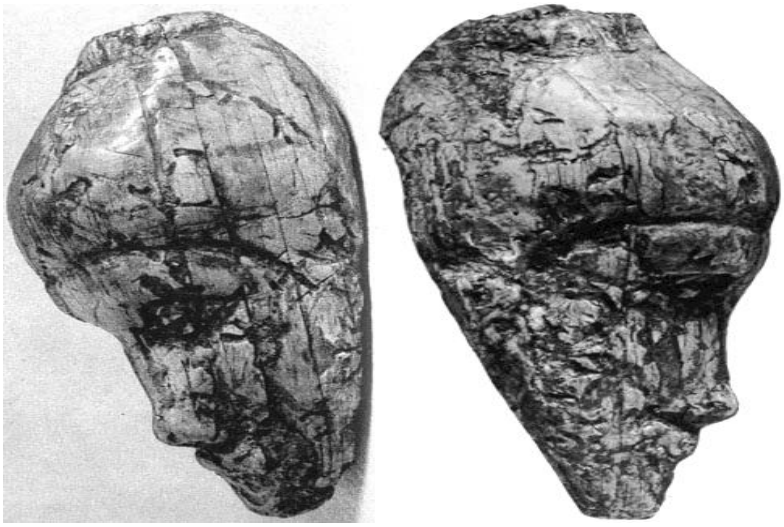
[69] Neugebauer ve Maresch (1993), bu betimi dünyadaki en eski taştan dişil figürini olarak yorumlamışlardır.

Üst Paleolitik Çağ'ın en ilgi çeken buluntuları Venüs figürinleridir. Bu figürinlerin sayısı Gravettien kültürüyle artar. Figürinlerin pek çoğunda giysi bulunmaz, eller olmayabilir ya da eller, küçük ve gösterişsiz betimlenir. Göğüsler, kalça ve göbek belirgindir, yüzde çoğunlukla detay yoktur. Svartka ve Dyje nehirlerinin ağzına yerleşmiş olan Dolní Vestonice'de bulunan minyatür plastik sanatının en iyi bilinen örneği, 11.5 cm. uzunluğundaki pişmiş kilden yapılan dişil figürindir. Bu figürin Dolní Vestonice Venüs'ü olarak bilinmektedir.

Şekil 4.45 Dolni Vestonice Venüsü (Bahn,2001:63).

Paleolitik Dönem'de insan biçimli figürinlerin yüzleri genellikle betimlenmezken, Dolní Vestonice Venüs'ü ve özellikle aynı alanda bulunan mamut dişinden oyulmuş küçük bir dişil kafa betimi bu kavrama uymaz. Dişil bir başın betimi olan 4.8 cm. uzunluğundaki figürin, oldukça karakteristiktir.

Şekil 4. 46 Dolni Vestonice fildişinden kafa betimlemesi dişil olarak yorumlanır (Bahn, 2001: 63 ten uyarlanmıştır)

Dolni Vestonice Yerleşmesi'nin Gravettian safhasına ait olduğu saptanmıştır. Buradan elde edilen figürinler, kişisel nesneler, süs eşyaları ve kemik oymalar, en iyi bilinen buluntulardır. Dolni Vestonice'de bir çoğu işlenmiş toplam 6000 parça pişmiş toprak bulunmuştur ve bunlardan yaklaşık 3700'ü figürinlere ait kırılmış parçalardır. Bu buluntular, figürinlerin bilinçli olarak kırılma amaçlı yapıldığını düşündürmektedir (Jochim 2002b: 75). Fildişi ya da kireçtaşı gibi çeşitli materyallerden yapılan Venüs figürinlerinin sunumları kadar, ayrıca seramik üretimi ve pişirmeye dair bulgular da mevcuttur. Kilden ve ezilen kemikten yapılan pişmiş figürinler, Dolni Vestonice'de bulunmuştur (White,1993; Gamble,1986:324; Vandiver et.al., 1993:259-272). Bu yerleşim alanındaki ilk kazı 1925'te yapılmıştır ve onu izleyen çalışmalarda elde edilen bulgular, kilden figürinlerin olasılıkla bilinçli olarak ocaklarda çatladığını göstermiştir. Dolni Vestonice figürinlerinin % 99,9'unun kırıldığına dair şaşırtıcı keşif, bazı kuramcıları üretim kalıntılarının ve artıklarının ocaklarda kaldığı ya da bu yerleşim alanlarının, bazı figürinleri elden çıkarma alanı olduğu düşüncesine yöneltmiştir (Vandiver et. al., 1993:272). Diğer arkeologların yorumları figürinlerin daha çok ritüel anlamda kırıldığı ya da ocağın içinde çatladığı fikrini destekler (Voight,1983;Vandiver et al. 1993:272).

Şekil 4.47 Dolni Vestonice'de boynuzlugillerden (üstte) bir figürin ve ayı başı (altta) figürini, Grvettian (White,2004:134 ten uyarlanmıştır)

Çek Cumhuriyeti'ndeki Dolni Vestonice, Pavlov, Petrkovice ve Predmosti gibi buluntu yerlerinde bulunan figürin parçalarının bir kısmı 500-800 dereceye kadar ısıtılmışlar ve termal şokla parçalanmışlardır (Bahn-Vertut, 1997: 98). Burada bulunan figürinlerin yanmış kilden olması; pişirilen ilk objelerin çoğunlukla et obur hayvanları ve çoğunlukla kadın olmak üzere insanları temsil eden figürinler olduğu şeklinde yorumlanır(White,2004:135).

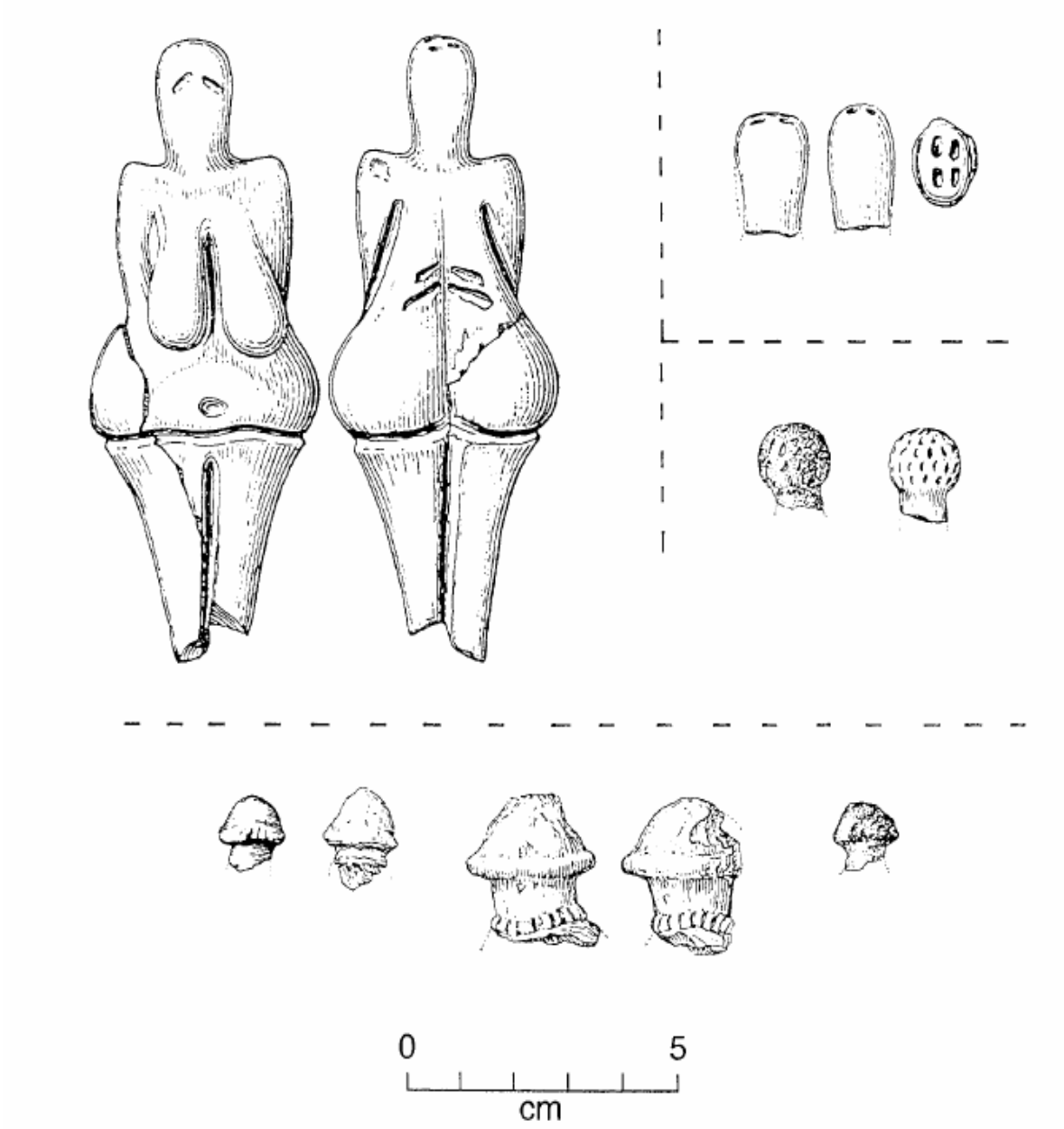

Şekil 4.48 11.7 cm uzunluğunda mamut figürini, Predmosti yerleşmesinden (Forman et al 1956: fig . 4 alıntılayan International Institute of Anthropology).

Predmosti, güney Moravya'daki tarihöncesi dönem bulgularının ikinci zengin alanıdır. Bu alandaki ilk arkeolojik kazılar, 19. yüzyıl sonunda yürütülmüştür. Yerleşim, Aurignacian- Gravettian döneminde etkindir ve Dolní Vestonice'nin 80 km kuzey doğusuna kurulmuştur. Dolní Vestonice Venüslerinden farklı olarak, dişil figürinlerin hepsinin, aynı stilde yapılmış olmalarına rağmen, açıkça hamile ve çok stilize olan oturur pozisyondadırlar (Delporte,1993: 135,143).

Şekil 4.49 Ostrava Venüsü, Petrkovice, günümüzden 27.000 yıl öncesine tarihlendiriliyor (T. Powell 'Prehistoric Art' uyarlayan İnternational Instıtute of Anthropology).

Şekil 4.50 Dolni Vestonice I ve Pavlov I yerleşmelerinden değişik tiplerde kadın başları (Soffer et. al. 2000:516).

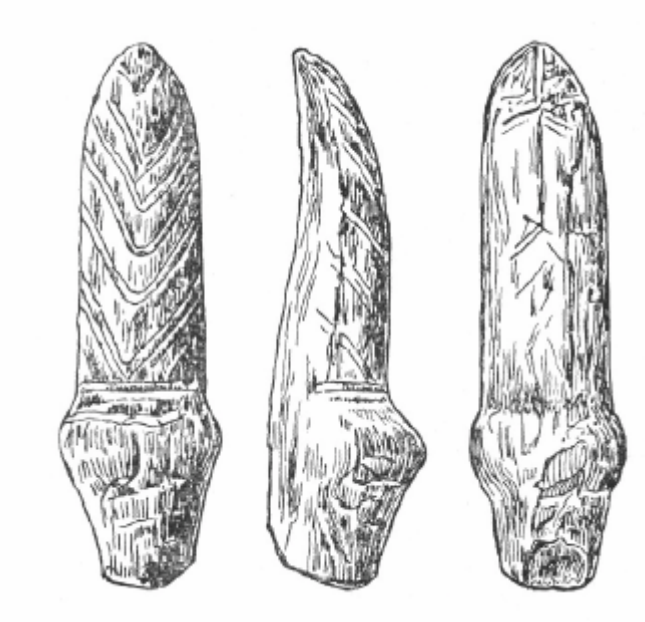
Bölgedeki diğer büyük yerleşmelere örnek olarak, Dolní Vestonice'nin kuzeydoğu kısmında bulunan, Brno, Pavlov (Brno yakınlarında) ve Petrkovice verilebilir. Gravettian yerleşimlerde erkek figürinlerin seyrek olarak görülmelerine karşın (White, 2004:136), Brno'dan elde edilen erkek figürini ilginçtir. Figürin, Brno'daki kanalizasyon yapımı esnasında bulunmuştur ve 6.6 cm. lik uzun bir kafa, 13.7 cm.lik gövde ve 9.8 cm.lik uzun bir sol koldan oluşmaktadır. Bu figürine ilişkin yorumlar, kimi araştırmacılar tarafından kukla olduğu; kimi zaman güçlü bir erkeği betimlediği şeklindedir (White, 2003:137).

Şekil 4.51 Ender olarak bulunan bir erkek figürini Çek Cumhuriyeti'ndeki Brno II adlı buluntu yerinde bulunmuştur ve yaklaşık 23 bin yıl öncesine tarihlenmektedir (White, 2003: 138).

Ukrayna'daki tarihöncesi dönemin en zengin Paleolitik yerleşimlerinden sayılan Mezin'de de erkeklik betimi olarak yorumlanabilecek bulgular elde edilmiştir. Mezin, Desna Nehri'nin sağ taraftaki kıyısına kurulmuştur (PSSSR 1984: 40). Yerleşimin bulguları arasında figüratif sanata ilişkin çok fazla örnek yoktur. Buluntular; yuvarlak başıyla stilize edilen iki insanbiçimli şekil ve fildişinden oyulan silindirik vücut ile belli belirsiz bir hayvan biçimi betimlemesinden oluşmaktadır. Bir başka ilginç nesne grubu da 11 fallik figürini kapsar. Fallik nesnelerin boyutları değişmektedir ancak şekil hemen hemen aynıdır. Daha uzun ve sivriltilmiş olan ön

kısım kısa olandan ayrıdır ve dikkatlice cilalanarak, çizgisel süslemelerle bezenmiştir (Abramova 1962, White 2004).

Şekil 4.52 Mezin, Ukrayna'dan fallik objeler (Abramova 1962: XXXII).

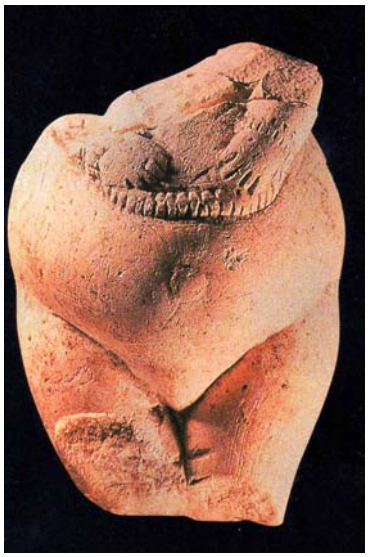
Orta Avrupa'da Üst Paleolitik sanatın görüldüğü yerleşmelerden biri olan Danube nehir kıyısındaki Lepenski Vir[70], Neolitik Dönem'de Paleolitik geleneği sürdüren toplulukları açısından halen bir istisna olarak görülür. Yerleşimin alet geleneği Gravettian kültür dönemine aittir. Buluntuları arasında, az sayıdaki hayvan heykelleri, çok sayıda bezekli çakıl taşları, kemik aletler, sayılabilir (Bogucki, 1995 :66). Lepenski Vir gömüt alanında (MÖ. yaklaşık 6500-6000) , üçgen yapılı elliden fazla kırmızımsı kireçtaşından temelin, ölüm/rejenerasyon ritüelleri için kullanıldığı şeklinde yorumlanır. Her birinde, girişte üçgen taşlarla çevrili ortadaki ocağa giden taşlar sıralanmıştır. Üstteki dairsel nişli yumurta şekilli sunak, ocağın başındaki temelin ortasına yerleştirilmiştir. Yakınında bulunan büyük taşlara, balık, kadın, labirent tasarımları yapılmış ve av motiflerinden kuşlar oyulmuştur. Bu tasarımlar da ölüm ve tekrar doğum sembolizmiyle özdeşleştirilirler (Gimbutas 1991:284-286).

[70] Neolitik dönemde bazı alanlarda, Orta Yugoslavya'nın Demir Kapı bölgesinde, Tuna üzerindeki **Lepenski Vir** yerleşiminin bulgularının gösterdiği üzere, avcılık-toplayıcılık gelenekleri sürmüştür (Bogucki, 1995 :66)

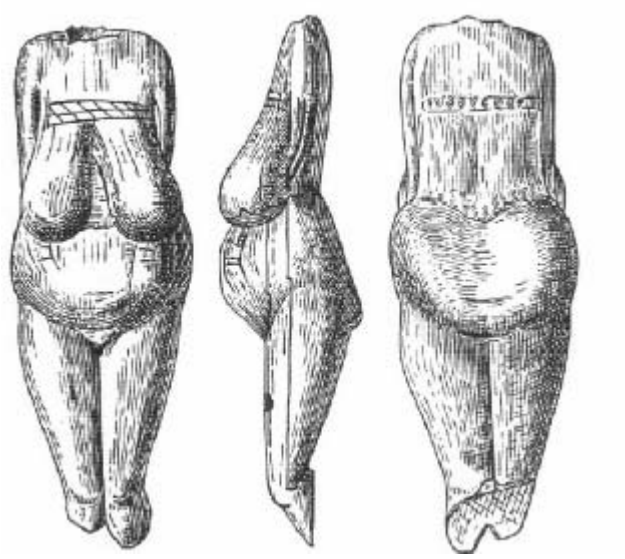
Şekil 4.53 Lepenski Vir heykeli (Bogucki, 1995: 67).

Gravettian Dönemi'ne ait kadın figürinlerinin bağlamsal olarak değerlendirilmeleri Kostienki I Yerleşimi'nden elde edilen figürinlerle örneklendirilebilir. Rusya'da figürinler için hammadde olarak çoğunlukla taş kullanılmıştır (Bahn-Vertut 1997: 99).

Şekil 4.54 Kostienki I, Rusya. (Gravettian) Kostienki-Avdeevo Kültürü, (White, 2003: 140'dan uyarlanmıştır).

Kostienki I Yerleşimi'nde bulunan nesnelerin çoğunluğu, 22 bin yıllık eski kültürel tabakadan, en son tabakadan çıkarılmıştır (PSSSR 1984: 166). Venüs olarak adlandırılan dört Paleolitik figürin, bu nesnelerin en iyi bilinenleri arasında yer alır. Bu figürinlerin içinde, sırtında ve göğüsleri ile kaba etinin yukarısında şerit süslemesi bulunan, 9 cm. uzunluğundaki nesne ilgi çekicidir. Ancak, figürinin başı ve dizlerden aşağıdaki kısmı ile ayakları kayıptır (Abramova, 1962:9).

Şekil 4.55 Kostienki I Yerleşim Alanı'nda bulunan dişil figürin (Abramova 1962: I).

Kostienki I Yerleşim Alanı'nda bulunan pek çok eril figürin, kırıktır; bunlardan sadece bir tanesi tam olarak ortaya çıkarılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, figürinin kırılmasının bilinçli olduğu düşünülür. Bu düşünceye göre, rüzgâr figürini yeteri kadar yok etmediyse, daha büyük bir kuvvetle yok edilmeye çalışılmıştır ve bu hareketin bazı ritüellerin gereğince yapıldığına inanılır (Abramova 1962: 9). Burada bütün durumda bulunan çoğu figürin, yapılarla bitişik derin çukurlardan elde edilmiştir[71] ve bu çukurlar da içerdikleri bağlamsal bulguların sonucu olarak, ritüellerle ilişkileri kapsamında yorumlanırlar (Praslov 1993: 165–173 alıntılayan White, 2003:138).

[71] *"Eine Neue Frauenstatuette aus Kalkstein von Kostienki 1(Don, Russland)"* Archaologisches Korrespondenszblatt 23 (Praslov, N,1993:165-173).

Şekil 4.56 Kostienki I, Rusya, (Gravettian) Kostienki-Avdeevo Kültürü (White, 2003:140).

Dişil figürinlerin ritüellerle ilişkili olarak yorumlandığı bir başka yerleşme de, günümüzden yaklaşık 22.000 yıl öncesine tarihlendirilen Avdeevo'dur. Burada Kostienki I Yerleşim'indekilere benzer bağlamlarda kadın heykelcikleri ve hayvan sunumları bulunmuştur (White, 2003:140).

Şekil 4.57 Kostienki I, Rusya (Gravettian), Kostienki-Avdeevo Kültürü (White, 2003:140'dan uyarlanmıştır).

Gravettien'de çok sayıda ölü gömülmüştür. Ancak, tüm mezarların yanında Moskova'nın yaklaşık 210 kilometre doğusunda bulunan (Lewin 1999: 233) Sungir gömütleri ayrı bir öneme sahiptir. Bu gömütler yaklaşık 28 bin yıl öncesine tarihlendirilmişlerdir. 60 yaşlarında bir adamla biri kadın, biri erkek, iki gencin mezarı olasılıkla giysilerine tuturulmuş olan binlerce boncukla doludur (Mithen 1999: 201). Yapılan bir araştırma bu boncukların yapımının yaklaşık 9000 saat işçilik gerektirdiği sonucunu ortaya koymuştur (Jochim 2002b: 82).

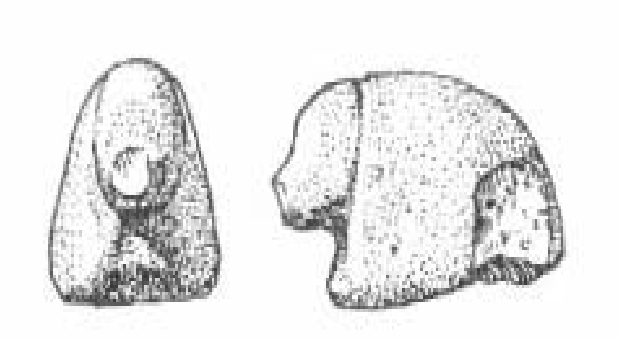

Şekil 4.58 Erkek mezarından elde edilen boncuklar Sungir, Rusya Gravettian (White, 2003:144'den uyarlanmıştır).

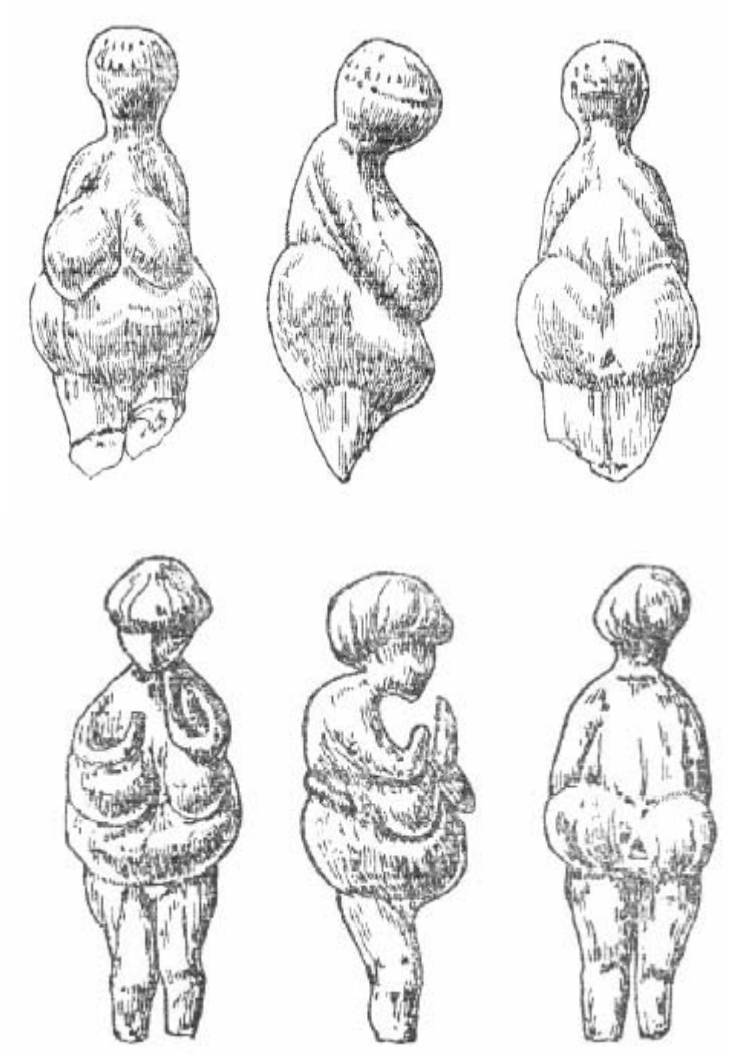

Şekil 4.59 Hayvan biçimli pendantlar. Sungir, Rusya Gravettian (White, 2003:144'den uyarlanmıştır).

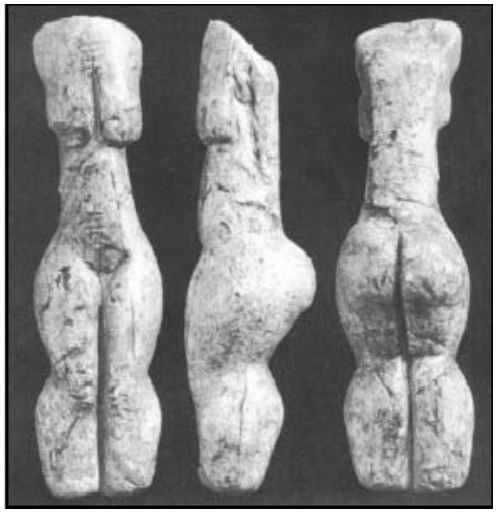
Rusya'da tarihöncesi döneme ait bir başka yerleşim olan Gagarino, Don Nehri'nin sol tarafında bulunur (PSSSR 1984: 40). Gagarino yerleşiminin 23 km'lik kısmında, 3 adet bozulmamış dişil figürin (5.5–7.1 cm ölçülerinde), 3 adet kısmen muhafaza edilmiş dişil figürin ve 3 adet parça bulunmuştur. Abartılı göğüsleri ve kaba eti olan bütün figürinler ve parçalar, mamut dişinden oyulmuştur. Figürinlerden biri, Paleolitik Venüs figürinlerinin özelliği olan şişman şekle ve çukur süslemesiyle aktarılan sıradan bir başa sahiptir, diğeri ise silindir biçiminde ve uzun bacaklı olarak modellenmiştir. Üçüncü figürin ise oldukça hafif şekilde tasarlanmış olmasıyla dikkat çeker (Abramova 1962).

Şekil 4.60 Kireçli Topraktan yapılmış Oturan mamut figürinleri, Gagarino(Abramova 1962: XXIII'den uyarlanmıştır).

Şekil 4.61 Gagarino Yerleşimi'ne ait dişil figürinler, Paleolitik Venüs figürinlerinin tipik özelliklerini sergilerler (Abramova 1962: XXV).

Şekil.4.62 Rusya'daki bir başka yerleşimden, Yeliseevichi'den elde edilen Venus figürini 15 cm uzunluğunda olup, mamut dişinden yapılmıştır (Stoliar1985: 243) .

Doğu Avrupa ve Sibirya bölgeleri Paleolitik buluntular bakımından oldukça zengin bölgelerdir. Ancak, Sibirya bölgesinin Paleolitik döneme tarihlenen ürünleri Avrupa ile karşılaştırıldığında buluntuların göreceli olarak daha az olduğu söylenebilir(Abramova 1962; White 2003). Malt'a, Sibirya'daki tarihöncesi dönem bulgularının en zengin yerleşim alanıdır ve radyo karbon verileriyle, 14.7 bin yıllık bir yerleşim olduğu belirlenmiştir (PSSSR 1984:314–315). Yerleşimin tarihöncesi dönem bulguları, mamut dişinden yapılmış olan dişil figürinler yönünden zengindir[72]. Bu figürinlerde kadınlar kısmen Doğu Avrupa'da kullanılan tarzda betimlenirler; çoğu zaman çıplak, bazıları oldukça şişman figürinlerin, pek çoğu hala silindir şeklindedir. Ancak bu dişil figürinler, giysileriyle, gerçekçi tasviriyle ve daha detaylı yüz özellikleriyle Doğu Avrupa'da görülen Paleolitik Venüs figürinlerinden farklıdırlar. Avrupa Venüs figürinlerinin şekilleri çoğu zaman abartılıdır, yüze ve giysiye daha az dikkat edilmiştir (Abramova 1962; White 2003).

[72] Yaklaşık 30 tane

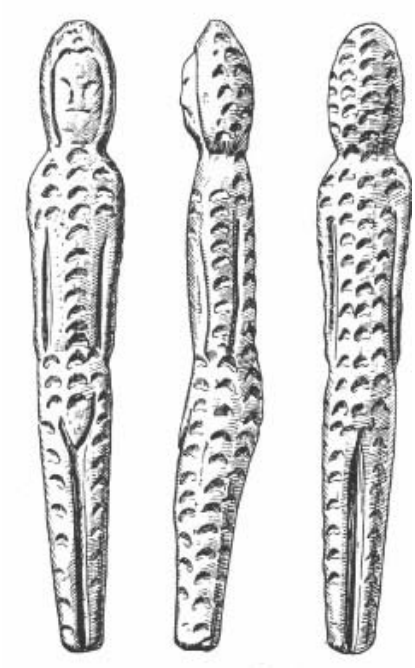

Şekil 4.63 Malt'a tarihöncesi dönemine ait pek dişil figürin, Paleolitik dönem giysi stiline kaynak oluşturur. Figürinler, başlıklı kürk kıyafetler giydikleri şeklinde yorumlanırlar. Mamut dişinden yapılmış 4 cm uzunluğunda dişil figürin (Abramova 1962: XLIV).

Şekil. 4.64. Mal'ta figürinleri (O.Soffer,2000:534)

Buret, Belaia akarsuyu yakınlarında, Sibirya'daki bir diğer Paleolitik yerleşim alanıdır. Buret'den çıkan bulgular, Malta'da bulunanlara benzerdir (PSSSR 1984: 314–315).

Şekil 4. 65 Buret'den dişil bir figürin (Abramova 1962: LVII).

Paleolitik geleneklerin Sibirya'da Avrupa'dan daha uzun sürmesi, buz tabakalarının yerel nüfuslarda sosyo-ekonomik modellerin devamlılığını canlandırarak, daha yavaş bir şekilde erimiş olması ile açıklanmaktadır (Haarmann 2000:8). Yukarıda sözü edilen veriler çerçevesinde formüle edilebilecek sonuç; bahsedilen bölgede için en fazla figüre edilen motifin, dişil figürinler ya da Paleolitik Venüs figürinleri olduğudur. Bu figürinlerin büyük ölçekli dağılımları ve detaylı yapımları, figürinlerin genellikle Pleistosen Dönemi insanının dünyaya bakış açısının doğurganlık kültüyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu gösteren belgeler olarak yorumlanmalarını getirir. Çeşitli Sibirya insanlarının hala dişil ruhlarla doğal dünyayı aynı görmesi de feminist yaklaşımı benimseyen arkeologlarca figürinlerin inançsal yorumlarında etnolojik belgeler olarak gösterilmektedir (Dames 1999: 15 alıntılayan Marler, 2003: 10).

Figürin şeklindeki bebekler sadece bir oyuncak olmamıştır. Bebekler, bereket tanrıçasını da temsil eder ve pek çok çağrışımı vardır. Mesela Suriye'de bebekler, ürünleri korumaları için tarlalara asılır ve özellikle pek çok ülkede, kadınları kısırlıktan korumak için kullanılır. Bebekler ayrıca kutup ve Rus geleneklerinde önemli bir rol oynar. Şamanların küçük bir figürini, aileyi korumak amacıyla ocağın yakınlarına koymaktadırlar. Bu gelenek, kuzey-doğu Sibirya'da Chukotka insanları tarafından günümüzde de uygulanmaktadır. Ayrıca, Doğu Avrupa ve Sibirya'da bebekler kimi zaman kumaştan ve bezden yapılmış ve yüzleri, kötü ruhlar tarafından canlandırılma olasılığına karşın boş bırakılmıştır (Paine, 2004:85). Bu etnografik örnekleme, figürinlerde yüz özelliklerinin betimlenmeme nedenleri için de benzer bir nedene bağlı yorumlamalar getirebilir.

4.3.3 Balkanlar, Ege Adaları ve Kıbrıs

Orta ve Batı Avrupa'da ilk çiftçi topluluklarının geliştirdikleri kültürler Linear Band Keramik Kültürleri olarak adlandırılır. Erken Neolitik Dönemi'nin sonlarına doğru, Güneydoğu Avrupa'da Karanova I-II, Starçevo, Criş, Köröş kültürü ve Vinca Kültür başlangıcı ile Kuzey göç bölgelerinde Linear Band Keramik Kültürü'nün başlangıcı görülmektedir[73] (Bahn,2001:265).

İnsan biçimli sunumlar, Güneydoğu Avrupa Neolitik'inin karakteristik bir öğesidir ve genellikle inançla ilgili olarak ya da kült objeleri şeklinde yorumlanırlar (Bailey 2000; Banffy 1990).

[73] Bölge, Orta Avrupa'da Karpatlar ile Ren arasındaki verimli lös bölgelerinin genişletilmiş bir parçasıdır. Linear Band Keramik, kendisine özel hatlarının toprak eşyaların üzerine aktarılmasından dolayı böyle isimlendirilmiştir ve en iyi araştırılmış neolitik kültürlerindendir. Bu eski Neolitik Kültürün kazı alanları ve yerleşim bölgeleri büyük sayıda ve kısmen alışılmıştan çok daha iyi durumda kalmıştır.

İnsan ve hayvan biçimli figürinler çoğunlukla kilden yapılmış ve pişirilmişlerdir. Ancak, Boian ve Gumelnitsa[74] Kültürleri'nde, figürinlerin kemik ve nadiren taş, mermer, hatta altından yapıldıkları görülür.

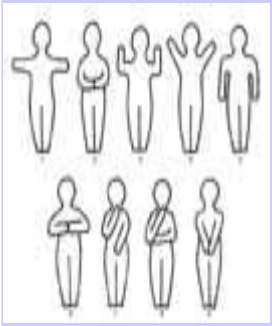
Bölgede görülen kadın heykelcikleri genellikle üretkenlik, verimlilik simgeleri olarak yorumlanırlar (Chapman 1980; Gimbutas 1982).

Şekil 4.66 Balkanlar'da görülen bazı Neolitik ve Kalkolitik Dönem figürinleri (International Institute of Anthropology: The Balkan Prehistory)

Figürinlerin, Neolitik Dönem'de Batı Anadolu'dan, Ege Adaları üzerinden Yunanistan'a ve oradan da Balkanlara dek geliştiği düşünülür (Parzinger, 1993:334). Bu dönemde yapılmış ve kullanılmış olan figürinlerin çoğunda bölgelere göre çeşitlilik görülmektedir. Örneğin, Gumelnitsa Kültürü'nde, figürinlerin yapısal özelliklerinde, modelleme tekniklerinde, kolların durumunda, cinsiyetin betimlenmesinde, bezeme tiplerinde geniş bir tipolojik çeşitlilik vardır (Ucko, 1962; Cauvin, 2000).

[74] Doğu Romanya ve Bulgaristan'ın geç dönem Neolitik/Kalkolitik Çağı'nda(MÖ. 3500–2500) dikdörtgen biçimindeki evlerden oluşan yerleşik köyler, aşağı yerleşimleri oluşturmuştur. Bakır ve altın, çakmaktaşının yanında kullanılmaya başlanmıştır. Gumelnitsa bu bölgede önceden yer alan Hamangia, Boian ve Maritza Kültürleri'nden türemiş olabilir.

			
Kilden yapılmış olan figürinlerde görülen kol pozisyonları (Üstte) .	Oturan figürinin kollarını birleştirmiş ve yüzüne dayamış durumdaki betimi "düşünen" birini temsil ettiği yorumlarını getirir (Üstte).	Kilden figürinlerin bazıları kambur bir duruşu sergiler (Üstte).	Çift Figürinler (Üstte).
			
Oturan durumdaki figürin karındaki kollarla betimlenmiştir(Üstte).		Erkek olarak yorumlanmış kilden figürin(Üstte)	

Şekil 4.67 Gumelnitsa figürinlerinden örnekler (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Gumelnitsa Kültürü'nde, silindir biçimli figürinlerde küçük göğüsler, bitişik ayaklar, genelde üçgen biçimli yüzler, ince yüzlerde ifade verilmiş patlak gözler, belirsiz bir ağız, kulaklarda delikler görülür. Figürinler genelde giyimli ve giysi betimlidirler. Figürinlerden bazıları geçme başlıdır ve bazılarında da başlık ya da saç betimleri yapılmıştır. Ayakta ya da yaslanmış pozisyonda görülen figürinlerin sayısında önceki dönemlere göre artış olduğu saptanmıştır. Yerleşme içinde bulunan figürinler genelde kırık olarak bulunmuş ve bu kırılmanın bilinçli olduğu, inancın bireyselleştiği şeklinde yorumlar yapılmıştır (Ucko, 1962; Cauvin, 2000).

Şekil 4.68 Geçme başlı (Tessalian) figürini, Gumelnitsa Kültürü (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

Şekil 4.69 Gumelnitsa'da görülen hayvan biçimli figürinlerin çoğu şematiktir. Kilden hayvan biçimli figürin bir kara kaplumbağasını temsil eder. (International Institute of Anthropology: The Balkan Prehistory sitesinden uyarlanmıştır)

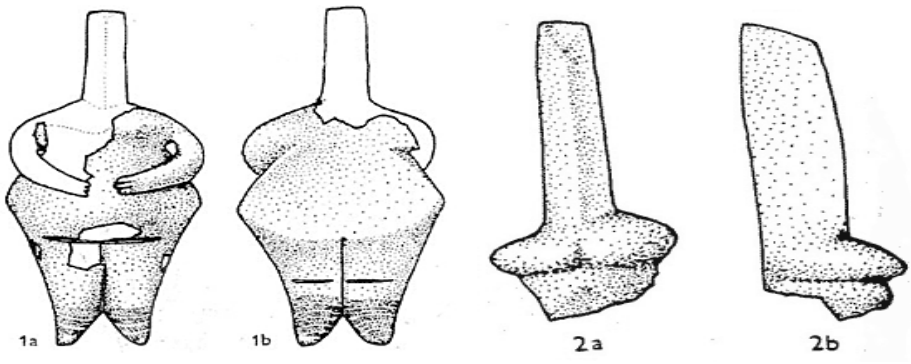
Gumelnitsa kültüründe figürinlerin yapıldıkları materyaller oldukça çeşitlidirler ve bunlardan bazılarında birkaç materyalin birarada kullanımı görülür. Örneğin, kemikten yapılmış bazı figürinler bakır süslemelerle bezenmiştir.

Şekil 4.70 Gumelnitsa yerleşmesinden elde edilen kemikten figürinler (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır).

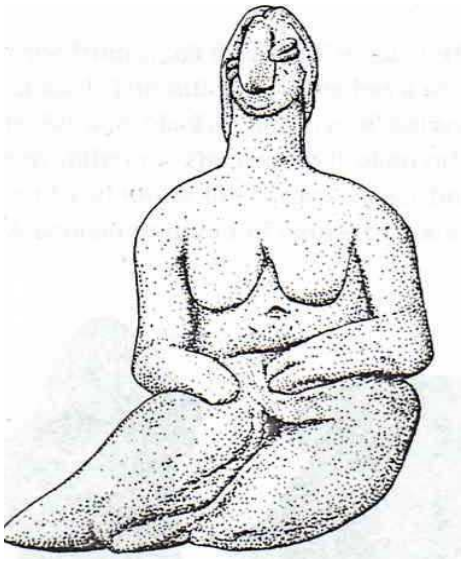
Balkanlarda görülen bir başka kültür olan Hamangia; adını Golovita Gölü yakınlarındaki, kuzey Dobruca'da bulunan bir yerleşim alanından alır. Hamangia, MÖ. 4300 yıl önce Ege'den gelen, kültürün[75] bir dalı olarak düşünülen, Dobruca ve kıyı Bulgaristan'daki Neolitik Dönem'in başlangıç-orta safhalarındaki kültüre verilen addır. Kültürde görülen bulgular, terrakotta ve mermer figürinler ile deniz kabuğu bileziklerinin kullanımı olarak sıralanabilir (Bray-Trump,1982:106). Hamangia Kültürü'nde de figürinlerin ayakta, oturur ya da düşünür biçimlerde olmak üzere çeşitli şekillerde betimlendikleri görülür.

[75] **Impressed Ware**

Şekil4.71 Dişil (solda) ve erkek (sağda) olarak yorumlanan Hamangia figürinleri (Institute for Cultural Memory Romanian Cultural Heritage sitesinden uyarlanmıştır)

Oturan figürinler doğuda Fırat Nehri'nden batıda Teselya'ya kadar yayılmıştır. Seyrek de olsa Makedonya'da ve Batı Anadolu'nun Trakya Bölgesi'nde bulunmuşlardır. Ancak Balkanların kuzey bölgelerinde bilinmemektedirler. Makedonya'da erken ve orta dönem neolitik yerleşimi olan Pontokomi-Vrysi'de oturan bir figürin bulunmuştur (Karamitrou-Medessidi, 2000: 628 alıntılayan Hansen, 2005:202).

Şekil 4.72 Pontokomi-Vrysi (çizim A. Kucminski, Hansen, 2005:203).

Bulgaristan'da görülen kültür bölgeleri; adını Doğu Bulgaristan'da bir yerleşim yerinden alan Karanovo[76]; Vratsa yakınlarındaki Gradeshnitsa ile Batı ve Kuzey Varna yerleşmeleri olmak üzere üç bölgeye ayrılabilir. Gerçekte Varna yerleşimleri de kendi içerisinde üç alt yerşmeye ayrılmaktadır. Bunlar; Varna Neolitik Nekropolis'i (yaklaşık MÖ 4500) ; Durankulak (yaklaşık MÖ 6000) ve Shabla'nın doğusundaki mezar alanıdır (yaklaşık MÖ 6000-4000). Varna Mezarlığı'nda statü eşyalarının yoğun olarak görülmesi gelişmemiş bir sosyal hiyerarşinin işareti olarak yorumlanır. Buluntuların arasında görülen saf altın, altın kullanımının en eski örneği olabilir (Bogucki, 2001: 86). Bilinen hayvan boynuzlu erken dönem amuletlerinden biri MÖ. 4500 yıllarına ait hayvan biçimli altın levhadır ve Bulgaristan'da, Varna mezarlarında bulunmuştur (Paine,2004:119).

Şekil 4.73 Durankulak figürinleri (DAG,- Durankulak Archaeological Project)

[76] Yerleşmede, Neolitik Dönem'in başlangıcından Tunç Çağı'na varan yedi safhalı 12 m.lik katman açığa çıkmıştır. Sıvama ve kaplamadan oluşan mimarisinin gelişimi özellikle ilginçtir.

Şekil 4.74 Ana Tanrıça olarak yorumlanan Neolitik Dönem figürini, Varna (International Institute of Anthropology).

MÖ 6. binyılın ikinci yarısında, figürin stillerinde ve kalitede bölgesel değişim, yerleşim yerlerinde tip ve figür olarak farklılık gözlemlenir. MÖ 5. binyılda, çeşitli bölgeler arasındaki bu farklılıklar daha çok belirginleşir. Teselya'da figürinlerin yapım şekli son derece değişir ve figürinlerin sayısı azalır; batı Balkanlarda ise kilden geleneksel figürinler Karanovo V ve VI zamanında hala üretilmekte ve figürinlerin miktarları artmaktadır (Hansen, 2005:206).

Balkanlarda Kalkolitik Dönem'de idoller üzerinde geometrik çizgiler egemendir. Aynı zamanda Anadolu'dan tanınan Kiliya tipine benzeyen yassı ve şematize edilmiş temel formlar, birkaç parçaya ayrılmış gövdeler dikkat çeker (Gündoğan, 1994: 53). Vinca Kültürü, MÖ. Yaklaşık 3800'de doruğa ulaşmıştır. MÖ. 3700 3500 arasında C-14 metoduyla tarihlendirme yapılan Vinca kültür tabakasının altıncı ve ikinci tabakası arasında bulunan yerleşim kalıntıları ve arkeolojik parçalar, Vinca Kültürü'nün zamanla sonlanmaya, önemini kaybetmeye başladığını ortaya çıkarmıştır. Vinca'da 1300'ün üzerinde figürin ortaya çıkmıştır. Bu figürinler, zayıf, ayakta duran, seyrek olarak da hocker tarzı, oturur şekildeki betimlemelerdir ve üzerlerinde kazıma çizgilerle yapılmış bezemeler görülür (Todorova 1992 alıntılayan Gündoğan,1994: 53–54).

Vinca heykelcikleri üzerine yapılan değerlendirmelerde, tipolojik nitelikler ve form analizini kullanımının birleşmesi, içerik ve bağlam açısından incelemeler görülür. Ayrıca, bir heykelciğin anlamını bulmanın alternatif metodu olarak; kronolojik, coğrafi, ve işlevsel niteliğin aydınlatılmasına çalışılır ve sembolik içerik üzerine de yaklaşımlar geliştirilir (Biehl 1996:153-176; Chapman, 2001: 89-105; Vladimir,1985: 137-144). Vinca Kültürü'nde heykelcikler kırık ve gömülmüş olarak bulunur ve yapılan çalışmalar sonucu (Biehl 1996:153-176; Chapman, 2001: 89-105; Vladimir,1985: 137-144), bu gömülme şeklinin şu nedenlere bağlı olarak gelişmiş olabileceği düşünülür:

1) Kullanımda kazara kırılan nesneler: Pişmiş kil nesneler, yere düşerek kolayca kırılabilir; ancak taş ya da cilalanmış nesneler kazayla kolayca kırılmazlar Vinca'nın yüzeyi için seramik dışındaki nesnelerin kırılmasının oldukça güç olduğu düşünülmektedir.

2) Figürinler ritüel toplumların merkeziydi ve doğaüstü güçlerini kaybettiklerinde atılıyordu: Nesnelerin eskiyip ritüel uygulamalar için kullanılamayacak duruma geldiklerinde gömüldüklerine dair kuram ile ilgili olarak şu problemler ileri sürülür; objelerin ritüel olarak öldürülmesi, bazen insan yapılarının öldürülmesi gerekmektedir. Ancak, bu düşünce için, ölüm uygulamalarının bir parçası olarak, nesnlerin ölüm nedeninin yorumlanabilmesi için, figürinlerin bütün parçaları aynı yerde bulunmalıdır.

3) Nesneler, yerleşme boyunca verimliliği dağıtmak için kırılmış olabilirler.

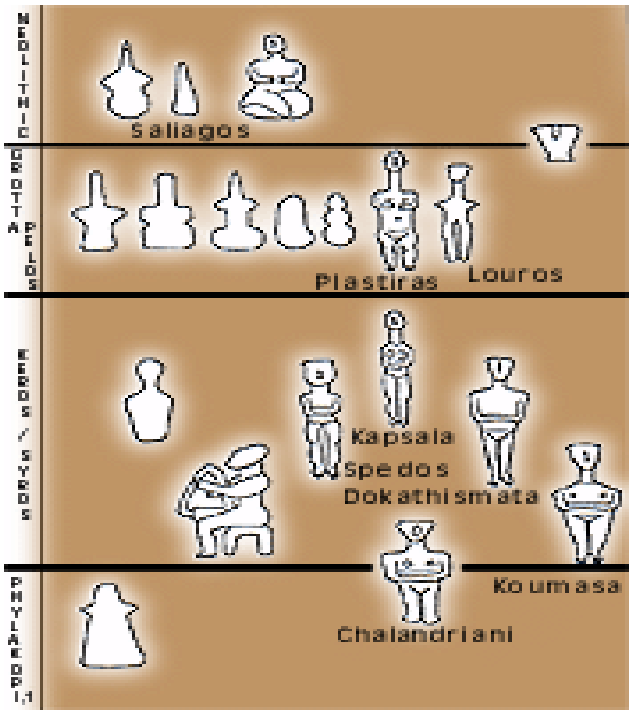
4) Figürinler kansız kurbanlar olarak kırılmış olabilir.

Şekil 4.75 Vinca Figürinleri (1984 *Vinca u praistoriji i srednjem veku,* Katalog Galerije SANU 50, Beograd, Internatıonal Instıtute of Anthropology; The Balkan Prehistory sayfasından uyarlanmıştır).

Bailey, K. Gallis ve L. Orphanidis Bulgaristan'daki Neolitik Dönem'e ait idollerin ve Teselya betimlemelerinin, aslında bireysel portreler olduğu görüşündedirler (Bailey 1994; Gallis-Orphanidis 1996). Teselya bölgesi, Girit adası, Kikladlar olarak bilinen ve Anadolu'nun batısında yer alan Ege adalarının erken dönem Neolitik (MÖ yaklaşık 6000–5300) kültürleri 'Proto-Sesklo' ve 'Pre-Sesklo' adlarıyla bilinmektedir. Proto-Sesklo figürinleri genel olarak görülen tipolojik özellikleriyle hamile kadınları temsil ettikleri, berket, doğurganlık simgesi oldukları şeklinde yorumlanırlar. Pre- Sesklo figürinleri kabaca betimlenmiş olup, yüz özellikleri belirgin değildir. Orta Neolitik ya da Sesklo adıyla bilinen kültürde (MÖ yaklaşık 5300-4400) önceki dönemin devamı niteliğinde figürinlerin görülür. Geç Neolitik'in Otzaki-Dimini evrelerinde (MÖ yaklaşık 3800-3300) natüralistik olarak bilinen (oturan ve kucağında çocuğunu tutan dişil betimlemeler gibi) önceki dönem figürinlerinin yerine; mermerden daha karakteristik ve şematik figürinler görülmeye başlar. Bir sonraki aşamada Son Neolitik Dönem Rachmani evresi (MÖ yaklaşık 3300-2500) olarak bilinir ve figürinlerin yapımında birkaç materyalin bir arada kullanıldığı görülür. Örneğin, bazı figürinlerin başları taştan yapılmışken; gövdeleri kil ya da ahşap gibi farklı malzemelerle şekillendirilirler (Gill- Chippindale, 1993: 601-659; Gallis, 1985: 20-24). MÖ 3 bin'de mermer idoller Anadolu dışında da

yaygın olarak kullanılmışlardır. Özellikle Kiklad Adaları'nda mermer idollerin yaygın kullanımı görülür (Gündoğan, 1994: 48).

Şekil. 4.76 Kiklad figürinleri (The Museum of Cycladic Art/ EMU)

Şekil.4.77 Kiklad figürinleri (The Museum of Cycladic Art/ EMU)

Tunç çağında Ege adalarındaki figürinlerin üretimi, kilden, kemikten, deniz kabuğundan ve taştan, özellikle mermerden yapılmış zoomorfik ve antropomorfik figürinleri kapsamaktadır. Evlerde, mezarlarda ve tapınaklarda bulunması, bunların sadece sanat ürünleri olmadığını; ayrıca geniş çaplı sosyal-ideolojik içeriğin ve sembolik-inançsal boyutların ürünleri olduğunu gösterir. MÖ 3. binde Erken Kikladik Dönemi, Grotta-Pelos kültürü ile (MÖ yaklaşık 3000-2800) bilinmektedir. Bu dönemi Keros-Syros (MÖ yaklaşık 2600-2300) ve Phylakopi I (MÖ yaklaşık 2200-2000) kültür dönemleri izler (Preziosi, 1987:7 alıntılayan Gündoğan, 1994:49). Kikladik kültürünün bilinen elementi olan mermerden figürinleri, özellikle dişil figürinler, ilk Tunç Çağı'nın figürin yapımı için önemli bulgulardır. Bunlardan bazıları, müzisyenler, savaşçılar ve hamile kadınlar gibi Kikladik toplumunun insanlarını tasvir ederler (Gill- Chippindale, 1993: 601-659).

Şekil 4.78 Kiklad figürini (The Museum of Cycladic Art/ EMU Distance Education Institute)

Diğer adalarda, figürinlerin yapımı, son derece sınırlıdır. İlk hayvan biçimli Kikladik figürinler, mermerden ya da kilden yapılmışlardır ve çeşitli hayvanlar ile kuşları figüre ederler. Aynı zamanda, ritüel özelliği olduğu düşünülen kilden hayvan biçimli (örneğin, kirpi) vazolar sık sık görülmektedir. Son Kikladik dönemde keçi, koyun,

sığır gibi çeşitli hayvanları tasvir eden figürinlerin üzerlerinde, boyanmış bezemeler vardır.

Şekil 4.79 Kiklad keman biçimli idol (The Museum of Cycladic Art/ EMU Distance Education Institute)

Erken Kiklad Kültürü idolleri ile Balkanlar'da Gumelnitsa ve Hamangia Kültürleri'ne ait figürinler arasında görülen uyum, her iki kültürün figürinlerinin de Yunanistan'ın Geç Neolitik Dönem şematik idollerinden gelişmiş olabileceği şeklinde yorumlanır (Parzinger, 1993:341).

Balkanlar'ın dışında, Anadolu'nun güneyinde kalan Kıbrıs adası ve adanın güneydoğusunda yer alan Mezopotamya'da da MÖ 3. binyılın kültürlerinde idollerin kullanıldığı bilinmektedir (Gündoğan, 1994:54). Figürinler, genellikle küçük, el yapımı ve şematik formlarda bulunurlar. Çoğunlukla görülen dişil betimler, ayakta, oturur pozisyonda gibi çeşitli duruşlarla görülmektedirler (Bolger, 1996:365). Kıbrıs Kalkolitik idolleri, genellikle ayakta duran, yuvarlak başlı, uzun boyunlu, kollarını yanlara doğru sabit bir şekilde açmış durumdadırlar. Daima yumuşak taştan yapılan (mavimsi yeşil pikrolite ya da serpantin) haç şeklindeki kategori, terrakottadan figürinler de içerir. Bu figürinler ya cinsiyetsiz ya da küçük göğüslerle betimlenmilerdir. Kollar, figürinlerin bu kategorisinin en karakteristik özelliğidir. Yana doğru sabit bir şekilde açılmış ve tam boydadırlar. Figürinler, kıvrılmış dizleriyle yüksek bir obje üzerinde oturmuş pozla figüre edilirler. Bu objelerin çoğu,

delinmiş; bazıları, gerdanlıklardaki minyatürler olarak bulunmuştur. (Karageorghis, 1981: 19-20; Bolger, 1996: 365-372). Bununla birlikte, figürinlerin sembolik anlamları tamamen farklıdır. Genelde, hayatta kalma temasıyla bağlantılı olarak yorumlanırlar ve bereket kültleri ile ilişkilendirilirler.

Şekil 4.80 Kıbrıs Müzesi, Nicosia (EMU Distance Education Institute)

Şekil 4.81 Kıbrıs Müzesi, Nicosia(EMU Distance Education Institute).

Farklı pozlarda birkaç nadir figürin vardır. Bunlardan biri, biri diğerinin üzerinde olan iki vücudu tasvir eden figürindir. Amsterdam'daki Allard Pierson Müzesin'de bulunan örnek, figürinin birini, diğer figürinin başının üzerine konmuş gibi gösterir.

Her ikisi de tipik, net bir şekilde eğimli bacaklara ve düz biçimde açılmış kollara sahiptir; cilalı yüzeyleri vardır. Bu figürinin, başının üzerinde çocuğu oturan anneyi temsil ettiği düşünülür (Hanword, 1993; Morris, 1985; Reade 1981).

Şekil 4.82 Kalkolitik Dönem iki vücudu betimleyen figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute)

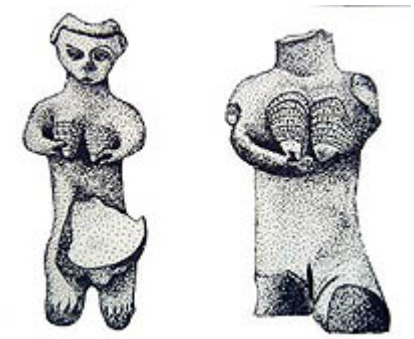

Şekil 4.83 Kalkolitik Dönem üç bölümlü vücuda sahip figürin, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute)

İkinci örnek de, ayaklara bağlanan üç bölümlü vücuttur. Bu nesne, ayaklarla birini diğerine bağlayan üç haç şeklindeki figürini gösterir ve 120 derecelik açılarla eşit mesafede yayılır. Bunlardan birinin ayrı bir başı vardır; ancak ikincisinin yoktur. Üçüncü figürin kırılmıştır. Bu nesnenin sembolik anlamına dair farklı varsayımlar vardır. Üç kabilenin akrabalık sembolü; üç çocuklu bir aile isteğiyle, bereket

sembolü ya da iki karılı bir kocayı tasvir eden cinsiyet sembolü olabilir (Hanword, 1993; Morris, 1985; Reade 1981).

.

Şekil 4.84 Kalkolitik Dönem dişil figürini, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

Kalkolitik Dönem'e ait bu iki figürin pozları itibari ile tektir. Bunlar, göğüslerini sıkıştıran kadını tasvir ederler. Ayrıca bunlardan biri kâseye süt biriktirirmiş gibi göründüğü için emzirme figürleri olarak adlandırılır. Kadının bunu sadece sütünü sembolik törenlerde sunmak amacıyla yaptığı düşünüle bilinir. Göğsünün sıkıştırma yönteminin aslında bir yas tutma pozu olduğu ve ölen kocasına ya da bebeğine sütünü sunmak için bunu yapabileceğine dair varsayımlar mevcuttur (Hanword, 1993; Morris, 1985; Reade 1981).

Şekil 4.85 Kalkolitik Dönem eril figürini, Kıbrıs (EMU Distance Education Institute).

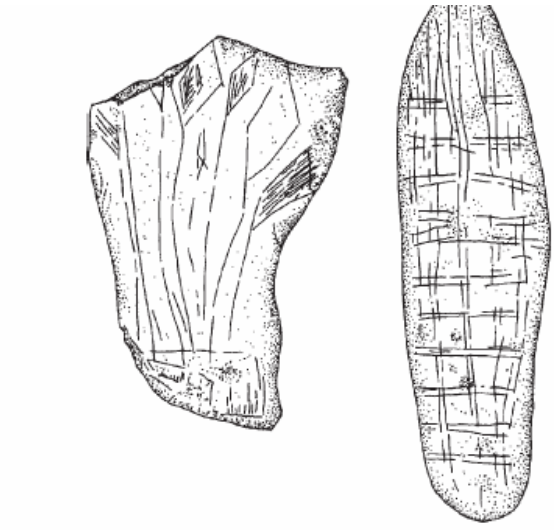
Yukarıdaki resimde verilen bu eril figürin çıplaktır. Yuvarlak bacaklarını üçgen, düz olan alçak bir tabure üzerine oturmuştur. Dizleri kıvrımlıdır ve dirsekleri ona dayanmaktadır. saç ve boyun kasları gibi detaylar da görülmektedir. Adamın üstündeki perforeye (deliğe) birisi sıvı dökerse, sıvı göze çarpan penisinden akar. Kıbrıs'ta yer alan bazı ritüel törenlerle ilişkili olduğu düşnülebilir. Neolitik dönemin sonuna ait olan benzer figürinler Teselya ve Romanya'da da bulunmuştur (Hanword, 1993; Morris, 1985; Reade 1981).

4.4 Amerika

Şekil 4. 86 Metinde sözü edilen bazı yerleşmeler (Lothrop 1979'dan uyarlanmıştır)

Kuzey Amerika'da Pleistosen Dönemi'ne ait taşınabilir nesnelerin varlığına karşın; pek çoğunun sahtesinin sergilendiği düşünülmektedir. görünümü modifiye edilmiş olan Meksika, Tequixquiac'daki ve Teksas, Gault yerleşim alanının Clovis tabakasındaki kireçtaşından iki levha istisna olarak görünmektedir. Diğer örnekler, az da olsa belgelenmiştir ve Jacob's mağarası, Missouri'deki gergedan kemiğinden oymanın Pleistosen çağına ait olduğu ileri sürülmektedir (Bahn1991: 92).

Şekil 4.87 Gault yerleşim alanının Clovis tabakasındaki kireçtaşından iki levha (Collins et al. 1991).

Güney Amerika kaya sanatına ilişkin Pleistosen Çağı'na ait başlıca iddialar ,insan yerleşiminin GÖ 40 000 yılına uzanması, Brezilya'nın kuzey doğusundaki Piauí, Toca do Boqueirao do Sítio da Pedra Fura'da kumtaşından barınağa dayanmaktadır. Bununla birlikte, yerleşim alanındaki boyamalardan herhangi birinin son Holosen döneminden daha eski olması imkansızdır (Bednarik 1989: 101-111).

Amerika kıtasında figürinlerin gelişimi için iki görüş öne sürülmektedir. Bunlardan ilki; eski dünyadan bağımsız bir gelişmeyi, ikicisi ise Bering boğazı üzerinden, Sibirya'dan geldiği düşünülen ilk Amerikan yerlilerinin beraberlerinde kendi

geleneklerini de getirdikleri düşüncesini ileri sürer. Amerika'da seramiğin gelişimi oldukça farklıdır (White, 2003:194-198) ve MÖ. 4000-3500 civarında, ekvatorun kıyısında yaşayan insanlar Amerika'daki erken dönem sunumsal figürlerini yaratmışlardır(Lothrop, 1979:225). Figürinler, diğer kültürlerde olduğu gibi bu kıta kültürlerinde de özel objelerdir ve konuyla ilgili yapılmış çok sayıda araştırma bulunmaktadır.

4.4.1 Kuzey Amerika

Meksika'da Klasik Öncesi (Pre-Classic) olarak adlandırılan dönem, 2500 yıllık bir süreci kapsar ve kabaca MÖ 1000 ile MS 1500 yılları arasındaki dönem olarak tarif edilebilir (Lothrop, 1979:3). Bu dönemde, figürinler genellikle kadını temsil ederler. Ancak, figürin tipleri değişir ve oldukça çeşitlilik gösterir. Figürinlerde dokunan tekstiller, çeşitli giysiler, kafa deformasyonu ve dövmeler görülmektedir. Erkek figürinler top oynayan, dans eden, akrobasi yapan çeşitli hareketlerle betimelnmişlerdir. Ayrıca bu figürinlere ilâve olarak düz ya da silindir biçimli mühürler, maskeler de bulunmuştur.

Şekil 4.88 Meksika Tlatilco'dan kil figürinler yaklaşık 10 cm boyutlarındadırlar (Lothrop,1979:10).

Yukarıda görülen figürinlerde ortada görülen iki figürin erkek, sol ve sağ başlarda görülen figürinler kadın olarak yorumlanır. Görülen kadın figürinleri çıplaktır; ancak dövmeler, saç modelleri ve takılarla betimlenmişlerdir. Erkek figürinlerinin birisi pantolon giymiş (soldaki), diğeri ise (sağdaki) olasılıkla kürkle kaplanmıştır. Kilden figürinlerin Amerika'da ilk olarak ne zaman biçimlendirildiği ve pişirildiği bilinmemektedir; ancak, bu gelişimin MÖ 2000'lerde olduğu ve kıtadaki kültür gelişiminin yayılmadan çok birbirinden bağımsız olarak şekillendiği düşünülür (Lothrop, 1979:11).

Sonraki dönemlerde görülen yeni figürin tipleri, çok renkli çömleği ve taşın oyulması gibi yeni özellikleriyle, belirlenen dönemin törensel merkezlerinin gelişmesine tanıklık edilmesi açısından önemli olarak yorumlanmaktadırlar (White 2003; Lothrop 1979; Tate et al. 1999). Yucatan Adası yakınlarında Meksika Körfezi kıyısındaki Olmec karası olarak bilinen yerde ortaya çıkan çeşitli heykeller ve figürinler oldukça geniş bir alanda görülerek; Olmec heykel ve heykelcikleri olarak Meksika'nın

doğusundaki en eski sanat ürünleri olarak bilinirler (Lothrop 1979:16). Bu figürinler sadece kilden değil, ayrıca yeşim taşından ve diğer minareller ile taşlardan yapılanları da kapsar (Furst, 1981: 149-162). Bebek yüzlü olarak tanımlanan figürinler Olmec kültüründe özel bir yere sahiptirler. Bununla birlikte, neyi figüre ettikleri bilinmemektedir. Bu küçük oyuklu seramik figürinler , tombul vücut, bebek gibi yüz ve kesik gibi duran gözlerle kolayca tanınabilirler (White, 2003:194-198).

Şekil 4.89 Olmec bebek yüzlü figürin (Bernal, I.,1969)

Üç boyutlu figürinlerde belirtilen fiziksel etkinliklerin tasviri, Olmec ürünlerinde çok görülmez. Bu figürinlerde yüz, kulaklar ve başın şekli Olmec geleneğine uygun olarak stilize edilmiştir. Sabit duran bir vücut, dar göğüs ve karının fiziksel gücünü gösteren figürinlerde, cinsellik betimi yoktur ve vücut, bacaklar, kollar düzdür. Yüzler uzak bir ifadeyi gösterir. Dudaklar konuşacakmışcasına ayrıktır. Bu figürinler genellikle ayakta durmaktadır ve çoğu zaman yeşim taşından yapılmışlardır (Benson 1998;Coe 1972, 2002; Furst, 1981). La Venta arkeolojik yerleşim alanında, sonradan "adak 4" olarak adlandırılan figürinler bulunmuştur. Bu figürinler, derin bir şekilde gömülmüş durumdadırlar ve üzerlerinde önceden kazılarak, üstlerinin örtüldüğüne dair belge olarak üç kilden tabakaya rastlanmıştır. Adak 4, altı yeşim taşı dilginin önünde yarım daire şeklinde duran onaltı eril figürinden oluşmaktadır. Figürinlerden ikisi yeşim taşından, on üçü burmadan ve biri kırmızımsı granitten yapılmıştır. Figürilerin hepsi, kel uzatılmış başları içeren benzer Olmec özelliklerine sahiptir. Küçük kulak delikleri vardır, bacakları hafifçe kıvrılmıştır ve tanrı ya da

tanrıçalarınkine benzer şekilde tasarlanmamıştır (Coe, 2002:75-76; Lothrop, 1979: 20).

Şekil 4.90 Olmec figürinleri, La venta, Vera Cruz, Meksika (Lothrop, 1979:22)

Bu figürinlerle ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlarda biri , bu özel biçimin aynı türden bir sınıfı temsil ettiğidir, on beş figürin, fonu oluşturan dilgilerle , birini dinliyor gibi görünmektedirler. Başka bir görüş de granit figürinin bir başlangıç olduğunu ileri sürmektedir (Benson 1998;Coe 1972, 2002; Furst, 1981). Genel olarak ritüellerle ilişkili oldukları düşünülen bu figürinler La venta yerleşiminde görülen jaguar maskeleri, mozaikler gibi pekçok ritüel gömütlerden sadece biridir(Lothrop, 1979:19-20). Jaguar adam, Olmec Kültürü'nde ortak bir motiftir ve figürlerin konusu kadar dilgiler ve adaksal baltalar gibi buluntuların üzerinde oyulmuş olarak görülürler. Bu figürler, bebek yüzlü ya da uzanmış adam figürlerinden daha fazla stil ve konu yelpazesi sunarlar[77]. Jaguar ayrıca, kötü ruhlardan Şamanı koruyacak olan ruh arkadaşı olarak, Şamanlar için de önemlidir (Saunders 1998:30) Figürinlerde de görülen bu zengin konu çeşitliliği içerisinde, insan ve hayvan özelliklerini birleştiren

[77] Konular insansı figürinlerden, tamamen jaguar şeklinde olanlara kadar değişebilir.

betimlere de çokça rastlanır. Bu nedenle, çeşitli figürinler Şamanist inançlarla ilişkili olarak yorumlanırlar. 1999 tarihli makalelerinde, Carolyn Tate ve Gordon Bendersky, Olmec heykellerindeki baş ve vücut oranlarını incelerler ve bu figürlerin naturalistik fetüs heykelleri olduğu sonucuna varırlar. Heykellerin ve heykelciklerin çocuk öldürme ve bebek adama ile olan ilişkileri tartışılırolasılığını tartışırlar (Tate et al. 1999: 1-20). Remojadas ve Aztek tarzı batı betimlemelerin gevşemiş duruşlar ve gülümseyen yüzlerle karakterize edildiği görülür. Özellikle Remojadas'ta görülen özel figürinin, yüksek statüsü olan bir kadını betimlemiş olabileceği düşünülür (Loth-rop, 1979:24).

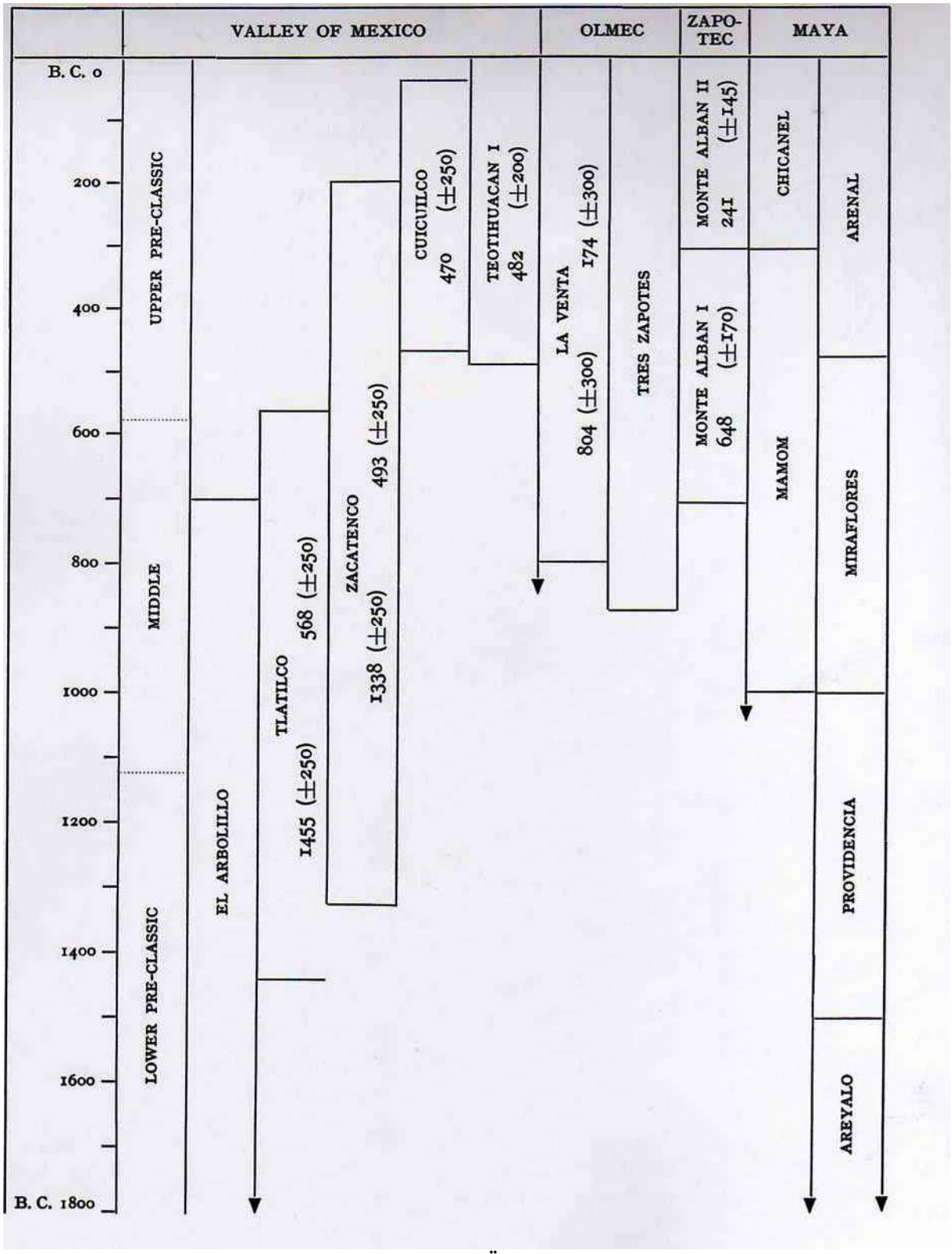

Şekil 4.91 Remojadas figürini (Lothrop, 1979:24)

Meksika ve Guatemala'daki erken köylerde (MÖ 1500-500) kırık heykelciklerin binlercesi atılmıştır (Marcus-Flannery 1994: 55-57) Bununla birlikte bütün ve bozulmamış bulunduklarında genellikle üç durumda olmuşlardır; hazırlanmış bir düzlemde, gömütte veya ev ortamında. Marcus, heykelcikleri yorumlamada bağlamın önemini vurgularken, birincil durumların heykelciklerin kendi orijinal anlam ve fonksiyonları hakkındaki herhangi bir yorum için çok önemli olduklarından bahseder. Hatta ikincil durumlarda yardımcı olabilirler: neredeyse tüm Oaxaca, Meksika'nın tüm erken dönem kırık heykelcikleri tapınaklar veya erkek evlerinden ziyade evlere bitişik olan çöplüklere atılmıştır. Bunun nedenin anlaşılabilmesi amacıyla yapılan çalışmalardan elde edilen sonuç heykelciklerin ritüel ilişkilerine dair yorumları getirir (Marcus-Flannery 1994: 55-74).

Şekil 4.92 Yeşim taşından Zapotec mozaik maskesi, Meksika (Lothrop, 1979:81).

Şekil 4.93 Meksika ve Guatemala'daki Klasik Dönem Öncesi Kültürler (Lothrop, 1979:81).

4.4.2 Orta ve Güney Amerika

Olmec'ler yeşim taşından figürinler üretmişler ve 2 metre uzunluğunda ağır , göze çarpan devasa başlar yapmışlardır. Büyük ritüellerin merkezlerini orta Amerika geleneğine göre kurgulamak, Olmec'lerin kontrolü altında başlamış görünmektedir. Bölgede, Klasik dönemde, egemen olan kültür, Maya'dır. Kuzey Amerika 'nın Missisippi insanları gibi, Mayalar da büyük, tarımsal topluluklarla organize olmuşlardır. Kendi hiyeroglif yazılarını uygulamışlar ve astronomiyi ilerletmişler, çok çeşitli figürinler ve heykeller yapmışlardır. Maya kültürü betimlemelerinin yorumları genellikle bereket üzerine yoğunlaşır. Mayaları, adak gerektiren tanrılarla yönetilen daha çok savaşçı olan toplumlar izlemiştir. Klasik sonrası dönemin başlangıcı (10.-12. yy) içinde, Meksika, Tula'da devasa, blok heykeller yapan Tolctec'ler hakim olmuştur. Güney Amerika'nın Andean bölgesinde (bugünkü Peru, Chavin uygarlığı MÖ. 1000 ile MÖ. 300 arasında gelişmiştir. Chavin, şekil olarak insan ancak kuş ayağı, sürüngen gözleri yada kedigil dişi gibi hayvansı özelliklerle küçük çaplı seramikçilikle uğraşmıştır. Jaguarların tasviri, Chavin sanatında ortak temadır (Lothrop, 1979:153).

Chavin'le aynı dönemde var olan kültür, ayrıntılı dokumalarıyla bugün bile bilinen , Peru'nun güney sahilindeki Paracas Kültürü'dür. Paracas sanatı, Chavin Kültürü'nden oldukça etkilenmiştir ve iki stil de pek çok ortak motif taşır (Lothrop, 1979: 181).

Şekil 4.94 Maya figürini (Lothrop, 1979: 108).

Kıtanın batısında, MÖ 4000-3500 civarında, Ekvator'un kıyısında yaşayan insanlar Amerika'daki erken dönem sunumsal figürlerini yaratmışlardır. 6 ile 10 cm yüksekliğinde değişen küçük taştan figürinler Real alto ve Loma alto gibi arkeolojik yerleşim alanlarında bulunmuştur. Kireçtaşı, mermer, alçıtaşı gibi maddelerden yapılan figürinler, hem dişil hem de erkek, kadının göğüsleri ve erkeğin genital bölgeleri gibi özelliklere sahiptir.Yaklaşık 500 yıl sonra, pişmiş kilden ilk figürinler Real Alto'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Önceki taştan figürinlere şekil olarak benzerken, bu pişmiş kilden figürler detay yönünden oldukça değişmektedir. Kilden ayrı bir şapka katı gibi eklenen- çoğu zaman düzenli bir şekilde stilize edilmiş- saç ile figürün ana kısmını oluşturmak için beraber baskı yapılan kilden iki sopayla tasarlanmışlardır. Figürinlerin kolları sadece hafif belirtilmiştir ve bacakları ise üçgen bir kesimle ayrılmıştır. Betimlemelerin bazıları hem dişil hem de erkek özellikler göstermeye devam etmesine rağmen, pek çoğu, belirgin göğüsler ve vücutlarıyla dişil olarak görünmektedir. Ekvator'da Validivia olarak adlandırılan bu betmlemeler, evlerin çatılarındaki kazıkları çevirmek için, önemli insanların gömütlerinde, Real Alto'daki kontekstlerin çeşitliliği içerisinde bulunmuştur. Pek çoğu da, ocakların yakınlarında ya da yiyecek hazırlama alanlarındadırlar. Bu

özelliklere dayanarak, figürinler, çoğu zaman, kesin amaçları bilinmese de bereket ile ilişkili olarak yorumlanmaktadırlar (Di Capua, 1994:229-279) .

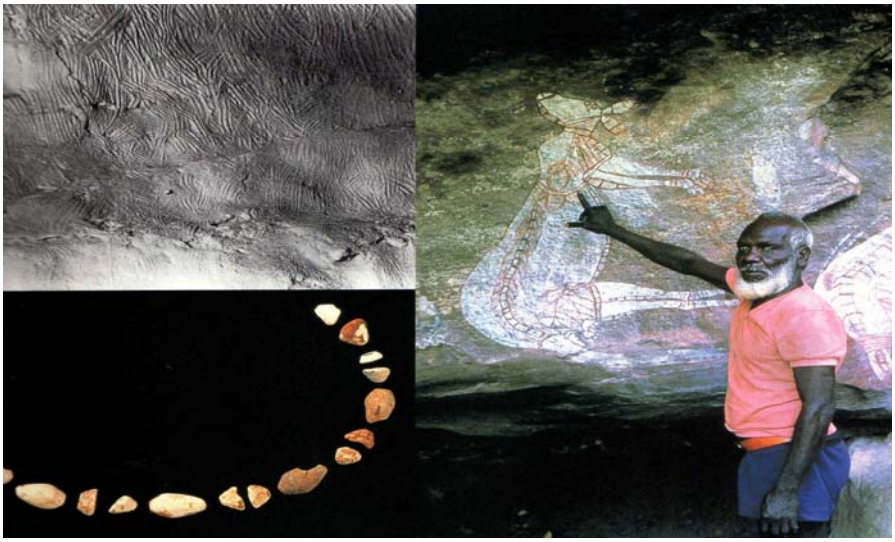
Şekil 4.95 Valdivia Figürinleri (Lothrop, 1979: 181-183).

Genel olarak bakıldığında bölge figürinlerinin hem birbirlerine çok benzeyen hem de oldukça farklı özellikler taşıdıkları görülmektedir. Bu insan ve hayvan biçimli temsiller, bize aynı zamanda dönem içindeki düşünsel değişmleri de göstermeleri bakımından yararlı objelerdir.

4.5 Avustralya

Bazı araştırmacılar, bu adadan oluşan kıtanın ilk Bednarik ve You yerleşimcilerinin büyük bir ihtimalle sembolik yeteneklere sahip olduklarını ve sanat işaretlerinin, GÖ 60 000 yılından önce orta paleolitik dönem denizcilerinin yerleştiği buzul çağı Avustralya'sından önce üretildiğini vurgularlar (Bednarik–You,1191: 119-123). Aborjinler olarak bilinen Avustralya yerlileri kaya üzerinde farklı modeller yaratmışlardır. Aborjinlerin bu ilk bilinen sanat ürünlerinin çoğu, kaya boyamalarıdır[78]. Bu kaya boyamalarında çoğu zaman, kuş bakışıyla gösterilen alanı figüre etmek için çizgiler ve geometrik figürler kullanılır (White, 2003:181-182).

[78] Pek çoğu X-ray boyamaları diye adlandırılır çünkü betimlediği hayvanların kemiklerini ve organlarını gösterir.

Şekil 4.96 Avustralya kaya resimleri ve kanguru dişinden boncuklar (White, 2003:183).

Bölgenin etnografik araştırmaları kıta yerlilerinin av, bereket ve inançla ilişkili olarak maske, figürin gibi pekçok objenin kullanımını gösterir. Bu objeler çoğunlukla oyuncak biçiminde yapılmış ve bazıları da mimari yapılarda yapı öğesi olarak kullanılmıştır (Paine, 2004: 10, 61, 116).

SONUÇ

Geçmişteki kültürlerin açıklanması için yapılan çalışmalarda, yardımcı olan materyallerden biri de figürinlerdir. Figürinlerin eski yerleşimlerde, aynı zamanda pek çok bölgede bulunması kronolojik veri olarak, yerleşimler arası ilişkiler, inançsal uygulamalar, ekonomik ilişkiler, ticaret ve birçok kültürel davranış için kullanılan yararlı bilgilere dönüşmesini sağlar. Arkeolojik araştırmalarda bulunan, tarihöncesi dönemlere ait figürinlerin değerlendirilmesi için; bu objelerin kendi durumları, üretildikleri hammadde grubunun teknik özellikleri, tipolojileri, bağlamları, buluntu topluluğu içindeki yerleri, kalitesi, niteliği, kullanımları, bulundukları dönemler, yerleri ve yoğunlukları, etnolojik gözlemler gibi çeşitli kaynaklara başvurulur. Tüm bu yöntemlerin sonucunda, elde edilen bilgilere dayanarak benzer ya da ortak noktalar değerlendirilir ve figürinler ile ilgili kuramlar belirlenir. Bu tez kapsamında, sözü edilen değerlendirmeler yapılırken, arkeolojik kuramların ve buna paralel düşünce sistemlerinin buluntuların yorumlanması üzerindeki etkisinin açıklanmasına çalışılmıştır.

Çeşitli dönemlerde ve bölgelerde yapılmış olan figürinlerle ilişkili olarak pek çok yaklaşım, yöntem, yorum ve kuramlar üretilmektedir[79]. Bu çalışma kapsamında, ilk olarak Geleneksel Arkeoloji Yaklaşımı çerçevesinde kullanılan yöntemlerden bahsedilmiş, sonrasında Yeni Arkeoloji Yaklaşımı, Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı ve Süreç-Sonrası Yaklaşımlar tanıtılmıştır. Bu yaklaşımlara paralel olarak, buluntuları değerlendirmek üzere geliştirilen yöntemlerden bazıları günümüzde de kullanılmaktadır.Geleneksel Yaklaşım, arkeolojiyi geçmiş toplumları maddi kalıntılar yoluyla yeniden kurgulamanın bir yolu olarak görür. Ancak bu kurgulama içerisinde geçmiş davranışların kurgulanması gibi düşünceler de yer aldığından, bu yaklaşımı sadece maddi öğeler kapsamında düşünmemek gerekir. Konunun yorumlanması sırasında kullanılan diğer yaklaşımlar, Yeni Arkeoloji ve Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımları'dır. Yeni arkeolojiyi benimseyenler, arkeolojiyi geçmiş kültürlerin bilimi ya da geçmiş kültürler hakkında genellemeler yapan disiplin olarak

[79] Bkz. Bölüm 1.3

tanımlarlar ve geçmiş insan yapılarına bakarak, insanın ne olduğu hakkında anlam çıkarmalarında bulunurlarken, belirli parçalardan genele giderler. "Yeni Arkeoloji" adıyla bilinen yaklaşım, zamanla "Süreçsel Arkeoloji" adını alır ve arkeolojide daha bilimsel yöntemlerin kullanılmasına paralel olarak, figürinlerin değerlendirilmesi de fotoğraf, çizim, tarihleme yöntemleri , kullanım izleri gibi çeşitli bilimsel yöntemleri kapsar.Gerçekte geçmişi pek çok şekilde; hangi açıdan bakıldığına bağlı olarak ve önceden düşünülmemiş insanların sesleri olarak yorumlamak mümkündür. Geçmişin yorumlarına, bakış açılarının da eklenmesi gerektiğini savunarak; eşitsizlik, egemenlik, cinsiyet ve geçmişteki bireysellikten bahseden, Süreç-Sonrası Arkeolojik Yaklaşım'ın eleştirilerindeki temel konular (cinsiyet, güç, ideoloji, metin, konuşma, yazı, yapı, tarih, ve bireyselliğin rolü gibi) arkeolojinin bazı alanlarında önemli bir yer tutmaktadır. Figürinlerin ortaya çıkışları, birbirlerinden farklılaşmaları, birbirlerini etkilemeleri, yayılımları, ortadan kalkışları türlü etkenlere bağlı olarak gelişim göstermektedir. Bu tez çalışmasında, bütün bu yaklaşımların ışığı altında figürinlerin yorumlanmasında bu buluntu topluluğunun kültürel süreç ve bölgesel bağlamda örneklendirilmesine çalışılmış; yapılan değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan kuramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, ele alınan kuramların ortak yanı; figürinlerin yapım ve kullanım amaçlarının yeniden düşünülmesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan, bu objeler, gördüğünü yapmış bir insanın üretimi bile olsalar en azından bulundukları dönem ve yapanın bilişsel düzeyi hakkında bilgi sağlayan birer veridirler. Figürinlerin değerlendirilmesinde her yöntem en az bir diğeri kadar önem taşımaktadır ve yorumlar, değerlendirme yöntemlerinden hangilerinin kullanıldığından çok, bir bütün içerisinde olmak kaydıyla araştırmadaki çok yönlülük ve kapsama bağlı olarak nitelik kazanmaktadır. Günümüze dek inanç ve bereketle ilgili olanların gördüğü ilgiye karşın, hiçbir kuram diğerinin önüne geçememiştir. Figürinler üzerine yapılan araştırmalarda çok yönlü bakış açılarına gereksinim vardır ve çok çözümlü soruların daha gerçekçi olduğu görüşü giderek daha iyi anlaşılmaktadır.

Figürinlerin toplumsal kültür içindeki anlamları ve yerleri üzerine düşünüldüğünde; bu objelerin işlevsel, toplumsal, teknolojik, inançsal gibi çok çeşitli anlamlar yüklendiği görülmektedir. Hepsi de kendi içerisinde kültürel açıdan değişik

zenginlikler barındırır. İnsanlığın en eski inançları her zaman merak konusu olmuştur ve bu meraka ilişkin soruların yanıtlarına dair kesin kanıtlar sunmak; bir kültürün maddi verilerinden yola çıkarak manevi yönlerini anlamak oldukça zordur. Kültürel bir nesne olarak, figürinlerin tarihöncesi döneme ilişkin en fazla anlam kazandığı yerlerden biri olan inanç, mitoloji ve cinsiyet gibi konularla ilgili yapılan tartışmalardaki sorun, tanımlamaların yanı sıra, bu konulardaki karşıt fikirlerin ve savların nasıl geliştirileceği üzerine olmuştur. Problem, arkeolojinin maddi verileriyle soyut kavramları yorumlamanın güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Figürinlerin etnografik değerlendirmeleri sonucu, özellikle sembolik olarak nitelendirilebilecek pek çok yorum yapılmıştır. Tarihöncesi dönem figürinlerinin büyüsel olduğu düşüncesi, inanç figürinlerine sahip olan küçük ölçekli grupların etnografik gözlemleriyle başlar. Bu yorumlarda en iyi bilinen yaklaşım objelerin büyü için kullanılmış olabilecekleri düşüncesidir. Zamanla bu yaklaşım ve yorumlar çeşitlenerek insan, kötü ruhlar, ruhlar ya da ataların sembolleri ve gizemli güçlerin araçları olarak bireysel hayvan ya da insan figürinleri düşüncesine varır. Figürinlerin bulundukları kültüre nasıl uyum sağladıklarına dair ileri sürülen pek çok kuram vardır. Bu kuramlarda, figürinlerin, bereketi temsil eden Ana Tanrıçaya ait olduklarının ileri sürülmesi, eski dünyanın Kuzey Afrika, Asya, Avrupa gibi üç kıtasında ve Akdeniz'deki adaların (Kıbrıs, Girit, Kikladlar gibi) tarihöncesi kültürlerinde birbirlerine yakın dönemlerde ortaya çıkmıştır. Ancak, çeşitli değerlendirme yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalar kadın figürinlerinin üretime geçmiş toplulukların arkeolojik bileşimleri içinde baskın durumda olmadığını göstermiştir. Buna göre, buluntular arasında eşit sayıda cinsiyetsiz, erkek ve hayvan biçimli(zoomorfik) figürinler de yer almaktadır (Meskell, 1995: 80). Eril figürinler dışında, yine erkekliğin temsili olarak sayılan, erkeklik organı betimlerine (fallus), bütün Yakındoğu, Afrika ve özellikle Mısır, Ege, Trakya, İtalya, İrlanda, İsveç, Sibirya, Uzakdoğu, ve Amerika'yı kapsayan geniş bir coğrafyada rastlanır. Gelenek, Hindistan'da hala bozulmaksızın hayattadır. Öte yandan, cinsellik organıyla ilişkili betimlemelerin, kötü göz, tehlike ve talihsizliğe karşı korunmaya yardımcı olan araçlar şeklinde de yorumlanması mümkündür. Günümüze dek, Akdeniz ülkelerindeki insanlar hala kötü göze gelmekten sakınmak için cinsel organlarına dokunurlar ve cinsel organın sembolik sunumları her alanda yerleşmiştir. Geçmişte

yapılan heykelciklerin tanrı ve/veya tanrıça, bereket kültü gibi kavramlarla ilişkilendirilebilmeleri için arkeolojik verilerde kurumsal bulgulara ulaşılması gerekmektedir.Diğer yandan, figürinlerin kült uygulamalarının / ritüelin bir parçası olarak kullanıldığı şeklinde düşünülecek olursa, yapılan çalışmaların ve yorumların sonuçları şu şekilde formüle edilebilir: Figürinlerin ve ritüelin varlığını, geçmişte yaşamış olan insanların erken inanç sistemleri üzerinde yarar sağlamış olmalıdır. Ancak, günümüzde de görüldüğü gibi bahsedilen ritüel eylemlerin tanrı ya da tanrıça kavramına dayanması gerekmemektedir. Ritüel uygulamalar pek çok nedenle, bilerek ya da bilmeyerek, alışkanlıkla yapılmış olabilecekleri gibi, bu eylemleri gerçekleştirenlerin inançsal gelişimlerinin yanı sıra psikolojik olarak da rahatlamalarını sağlamış olabilirler. Figürinlerin yapılma amaçları, anlamları ya da onları yapanların düşünceleri ve inançları ile ilgili soruları yanıtlamak için ortak bir nokta bulmak zordur. Konuyla ilgili olarak yapılmış çalışmalar ve açıklamalar, hem oldukça fazla hem de çeşitlidir. Açıklamalara baktığımızda; paylaşılan inanç sistemleri, dünya bakış açısı, tarih, değerler; büyü, din, bilim, birikmiş bilgi; doğaüstü güçler ve varlıklar; kaynaklar, çizgisel tarih, gelişim; otorite, güç ya da ideolojinin kadınlar üzerinde kurgulanması, sınıflama, soy gibi başlangıç noktaları görülür. Tüm bunlara dayanarak, yapılan açıklamalarda başlangıç noktasının, genellikle paylaşılan kavramların düşüncesi olduğu söylenebilir.

Tezin önceki bölümlerinde geniş bir coğrafyada görüldüğünü açıkladığımız[80] figürinlerle, kuramların ilişkisi değerlendirildiğinde; arkeolojide cinsiyet rolleri, siyasi organizasyon, sosyal yapılar ve inançsal tutumu anlamak için yeni yaklaşımlar geliştirilmeye devam edilmektedir ve bu gelişimde, dönemin düşünce sistemini belirleyen politik ve felsefi akımlar her zaman birinci derecede etkili olmuştur. Sosyal bilimleri etkisi altında bırakan akımlar değiştikçe, bu yorumlar ileride de farklılık gösterecektir. Bu çalışmanın sonuçları, bize, figürinlerin çok fazla çeşitlemesinin olduğunu ve zengin malzemenin farklı yorumlarının, her bölgenin kendi özelliğine göre değiştiğini; bu bağlamda, genelleme yapmanın mümkün olamayacağını gösterir.

[80] Bkz. Bölüm 4.

BİBLİYOGRAFYA

ABRAMOVA, Z. A. : 1962 **Paleoliticheskoe Iskusstvona Territorii,** SSSR, Moskova .

1966 **Izobrazhenia Cheloveka Paleoliticheskom Iskusstve,** SSSR, **Evrazii,** Moskova.

ACAR, Ö. :2003 *"Anatolia The Land of the Father God"*, M. Kendirci, A.Kadıoğlu, C. Miroğlu(ed), **The History of Male-Female Sexuality and Fertiliy in Asia Minor**, İstanbul, Turkish Society of Andrology Publication:89-125.

AGAOĞULLARI, M.A. :1994 **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

AIKENS, M. C. ,
T. HIGICHI, 1982 **Prehistory of Japan**, New York: Academic Press.

AKARSU, B. : 1979 **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara.

AKKERMANS, P.M.G. ,
G.SCHWARTZ, 2003 **The Archaeology Of Syrıa From Complex Hunter-Gatherers To Early Urban Societies** Cambridge Unıversıty Press, Cambridge.

AKKERMANS, P.M.G. , M. VERHOEVEN, 1995 — *"An Image of Complexity: The Burnt Village at late Neolithic Sabi Abyad, Syria",* **American Journal of Archaeology,** 99: 5-32.

AKURGAL, E. : 1997 — **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

1998 — **Anadolu Uygarlıkları**, Net Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

ANDREWS, C. : 1994 — **Amulets of Ancıent Egypt**, London, Thames&Hudson.

ANDERSON, P. : 2004 — **Tarihsel Materyalizmin İzinde**, (Çev. M.Bakırcı), 2. Baskı (1. Baskı 1996), Belge Yayınları, İstanbul.

APPENZELLER, T.:1998 — "Art: Evolution or Revolution?", ***Science*** 282/5393: 1451-1454.

ARIHAN, K.S. :2003 — **Female Sexuality and Fertility in Ancient Asia Minor,** Turkish Society of Andrology, İstanbul

ARSEBÜK, G. : 1995 — **İnsan ve Evrim**, Ege Yayıncılık, İstanbul.

ASAD, T. : 1983 — "*Anthropological Concepts of Religion: Reflections on Geertz",* **Man** 18: 237 – 259.

ASCHER, R. : 1961 *"Analogy in archaeological interpretation"* **Southwestern Journal of Anthropology** 17, 317 – 325.

ASHMORE W. ,

SHARER R. J. : 2003 **Archaeology: Discovering Our Past**, 3.baskı (1.Baskı 1987) Mayfield Pub Co New York.

AYDINGÜN, G. Ş. : 2003 **Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdolleri**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Ankara.

2004 "*Tapınç Heykelcikleri*." **Arkeo-Atlas** 3: 136–143, İstanbul.

2005a "*Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden* " ***Tunç Çağının Gizemli Kadınları***, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık , İstanbul, s. 11–28.

2005b "*Kentleşme ve Tunçun Keşfi: İlk Tunç Çağının Kutsal Bedenleri* " ***Tunç Çağının Gizemli Kadınları***, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık , İstanbul, s. 29–80.

BAAL, J. V. :1971 **Symbols for Communication. An Introduction to the Anthropological Study of Religion,** Van Gorcum, Assen, Netherlands(2. Baskı 1985)

BACHOFEN, J.J. : 1992 **Myth, Religion, and Mother Right: Selected Writings of J.J. Bachofen**, (çev. Ralph Manheim), Princeton University Press, Princeton.

BADINTER, E. : 1981 **Mother Love: Myth or Reality; Motherhood in Modern History**, Macmillian, NewYork.

BAHN, P. : 1991 *Pleistocene images outside Europe*. **Proceedings of the Prehistoric Society** 57(1): 91–102.

1995 *"Comment on Concept-mediated Marking in the Lower Paleolithic by R. G. Bednarik"*, **Current Anthropology** 36/4: 616.

1998 **The Cambridge Illustrated History of Prehistoric Art**, Cambridge University Press, Cambridge.

1999 **Arkeoloji'nin ABC'si**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

2001 **Archaeology Guide**, The Penguin Books, London.

BAHN,P.- J. VERTUT: 1988 **Images of the Ice Age,** New York: facts on File

BAILEY, D.W. : 1991 **The Social Reality of Figurines from the Chalcolithic of Northeastern Bulgaria: the Example of Ovcharovo**. Unpublished doctoral dissertation. Cambridge, Department of Archaeology.

1994 "*Reading Prehistoric Figurines as Individuals*." **World Archaeology** 25(3): 321–331.

1994 *"Representing Gender: Homology or Propaganda"*, **Journal of European Archaeology** 2(2):193–202.

1996 *"Interpreting Figurines: The Emergence of Illusion and New Ways of Seeing",* **Cambridge Archaeological Journal** 6(2): 291–295.

2000 **Balkan Prehistory: Exclusion, Incorporation and Identity**, Routledge, London.

2005 **Prehistoric Figurines: Representation and Corporeality in the Neolithic**, Routledge London.

BALKAN-ATLI, N:1997 *"Neolitik: Bir Araştırma Sürecinin Sorunları"*, Harmankaya, S. - O. Tanındı, M. Özbaşaran,(ed) **TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri–2: Neolitik**, Ege Yayınları, İstanbul, s.7-12.

BALLARD,R.D.: 2001 "Derin Karadeniz", ***National Geographic Türkiye*** 2: 98-114.

BALTER, M: "*The Goddess and the Bull: Catalhoyuk: An Archaeological Journey to the Dawn of Civilization"*, **Free Press,** September 15, 2005,(Çevrimiçi)http://www.michaelbalter.com/praise.php, 2 Ağustos 2006.

BANFFY.E. : 1985 *"Cultic finds of the 1983 campaign", In: Raczky-Seleanu-Rózsa et al.: Öcsöd-Kováshalom. The intensive topographical and archaeological investigation of a late neolithic site. Preliminary report,* **MittArchInst** 14: 268–270, 368–370

1986 *"Bemerkungen zur Methodologie der Erforschung vorgeschichtlicher figuraler Plastik",* in **Prähistorische Zeitschrift** 61: 152–57.

1990 "*Cult and archaeological context in Central and South East Europe in the Neolithic and Chalcolithic",* **Antaeus** 19–20: 183–250.

2001 "Notes on the connection between human and zoomorphic representations in the Neolithic", In: P. Biehl - F. Bertemes (eds): The Archaeology of Cult: Symbols of the other world, **Archaeolingua** 13: 53–71.

BARİNG A. ,
J.CASHFORD: 1993 **The Myth of the Goddess: Evolution of an Image** London: Penguin, 1993(1. Baskı 1991).

BARNARD, A. :1992 **Hunters and Herders of Southern Africa: A Comparative Ethnography of the Peoples,** Cambridge: Cambridge University Press.

BARNES, G. L. :1993 **China , Korea and Japan : The Rise of Civilization in East Asia**, London : Thames and Hudson .

BARNETT, W. ,
HOOPES, J. : 1995 **The Emergence of Pottery**, Smithsonian Institution Press, London.

BARRETT, J. : 1991 *"Towards an Archaeology of Ritual", In Garwood, P. , Jennings, D. ,Skeates, R. and Toms, J. (eds.) Sacred and Profane: Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion*. Oxford, 1989, **Oxford: Oxford University Committee for Archaeology Monographs,** 32: 1–9.

BAR-YOSEF, O. : 1980 *"A Human Figurine from a Khiamian Site in the Lower Jordan Valley",* **Paleorient** 6:193-199.

1998 *"The Natufian Culture in the Levant: Threshold to the Origins of Agriculture"*, **Evolutionary Anthropology** :159-177.

BEACH, D. : 1998 "*Cognitive Archaeology and Imaginary History at Great Zimbabwe*", **Current Anthropology** 39: 47–72.

BEE, R.L. : 1974 **Patterns and Processes: An Introduction to Anthropological Strategies for the Study of Cultural Change**. Free Press, McMillan Publishing Co., New York, NY.

BEDNARİK, R.G.: 1989 *"On the Pleistocene settlement of South America"*, **Antiquity** 63: 101-111.

1994a *"On the Scientific Study of Palaeoart"*, **Semiotica** 100(2/4): 141-168.

1994b *"Art origins",* **Anthropos** 89: 169-180.

1995 *"Concept-mediated Marking in the Lower Paleolithic",* **Current Anthropology** 36/4: 605-634.

2001 *"An Acheulian figurine from Morocco"*, **Rock Art Research** 18/2:115-116.

BEDNARİK, R.G. :2003 *"The Earliest Evidence of Palaeoart"* , **Rock Art Research** 20/2: 89-135.

BEDNARİK, R.G. , Y.YOU, 1991 *"Palaeolithic Art from China",* **Rock Art Research** 8: 119–123.

BELFER-COHEN, A.- O. BAR-YOSEF , 1981 *"The Aurignacian at Hayonim Cave",* **Paléorient** 7(2): 19-42.

BENDER, B. : 1985 *"Prehistoric developments in the American Mid-Continent and in Brittany, Northwest France," in Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of Cultural Complexity,* T. Douglas Price and James A. Brown, (ed.) Orlando, Florida: **Academic Press**, 1985.

1989 **The Roots of Inequality, in Domination and Resistance** (ed.) D. Miller, M. Rowlands, C. Tilley, Unwin Hyman, (2.Baskı), London.

1998 **Stonehenge: Making Space**, New York: Berg Publishing.

BENSON, E.P.:1998 *"The Lord, The Ruler: Jaguar Symbolism in the Americas."* In N.J. Saunders (ed), **Icons of Power: Feline Symbolism in the Americas**. London: Routledge: 53-76.

BERNAL, I. : 1969 The Olmec World. University of California Press, Berkeley(çevrimiçi) **Olmec World** www.utexas.edu/mexico, Mayıs 2004.

BIEHL, P. F. : 1996 *"Symbolic communication systems: symbols on anthropomorphic figurines of the Neolithic and Chalcolithic from South-East Europe",* **Journal of European Archaeology** 4: 153–176.

1997 *Overcoming the "Mother-Goddess-movement": a new approach to the study of human representations.* In: A. Vasks (ed.), Proceedings of the **Latvian Academy of Science**: 59–67 .

BIEHL, P. F. , A. GRAMSCH, A.MARCINIAK, 2002 "*Archaeologies of Europe History, Methods and Theories",* A. Gramsch, A.Marcınıak (ed.), **Tubinger Archaologische Taschenbucher** 3: 25–31. New York: Munster.

BIÇAKÇI, E. : 1995 *"Çayönü House Models and a Reconstruction Attempt for the Cell plan Buildings", Halet Çambel için Prehistorya Yazıları/Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, **Graphis Yayınları**, İstanbul, s.101–125.

BİLGİ, Ö. : 1980 *"Yeni Bulunmuş Eserlerin Işığı Altında Anadolu Bronz Çağı Öncesi İnsan Figürleri Hakkında Yeni Gözlemler*",**Belleten**, XLIV,173:1–10.

BİNFORD, L.R. : 1962 *"Archaeology as Anthropology"* **American Antiquity** 28(2):217-225.

1964 *"A Consideration of Archaeological Research Design"* **American Antiquity** 29(4):425-451.

1965 *"Archaeological Systematics and the Study of Cultural Process"*, **American Antiquity** 31(2):203- 210.

1968 *"Some Comments on Historical Versus Processual Archaeology",* **Southwestern Journal of Anthropology** 24(3):267-275.

1972 **An Archaeological Perspective.** Seminar Pres, New York.

1983 **Working at Archaeology.** New York: Academic Press.

1986 *"Data, Relativism, and Archaeological Science"*, **Man** 22: 391–404.

1989 **Debating Archaeology**, New York: Academic Press.

BİNFORD, L.R. ,
J.A. SABLOFF, 1982 — *"Paradigms, systematics and archaeology",* **The Journal of Anthropological Research** 38: 137–153.

BİNFORD, L.R. ,
S.R. BİNFORD: 1982 — **New Perspectives in Archaeology**, Chicago: Adline.

BİNTLİFF, J. : 1991 — *"Post-modernism, Rhetoric and Scholasticism at TAG: The Current State of British Archaeological Theory",* **Antiquity** 65: 274–278.

BLACK, J.-A.GREEN: 2003 — **Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü**, Aram Yayıncılık, İstanbul.

BOLGER, D. :1996 — *"Figurines, Fertility, and the Emergence of Complex Society in Prehistoric Cyprus*", **Current Anthropology** 37:365-372.

BONOGOFSKY, M: 2005 — *"A Bioarchaeological Study of Plastered Skulls from Anatolia: New Discoveries and Interpretations",* **International Journal of Osteoarchaeology** 15: 124–135.

BOWER B.: — "Peru Holds the Oldest City," **Science News Online** 159: 17, Nisan 28, 2001, (Çevrimiçi).http://www.sciencenews.org/20010428/fob1.as, 29 Ocak 2004.

BOWER B.: "Bones of Invention: German cave yields Stone Age figurines", **Science News Online,** Vol. 164: 25/26, Aralık 20, 2003, (Çevrimiçi)http://sciencenews.org/articles/20031220/fb5.asp, 29 Ocak 2004.

BOYD,B. :2005 *"Some comments on archaeology and Ritual"*,The Newsletter in South west Asian Neolithic Research, **Neo-lithics** 2/05:25-27.

BOYER, P. : 1994 **The Naturalness of Religious Ideas a Cognitive Theory of Religion.** University of California Press, Berkeley.

2000 "Evolution of the modern mind and the origins of culture: religious concepts as a limiting case." In Carruthers, P. & Chamberlain, A. (eds.), Evolution and the human mind: Modularity, language and meta-*cognition*. Oxford: **Oxford University Pres**, s. 93–112.

BÖKÖNYİ, S. A. : 1969 "*Lepenski Vir-i ostelep gerinces faunája (The vertebrate fauna of 1969 the prehistoric settlement at Lepenski Vir)*" , **ArchÉrt** 96:157–160.

1970 *"Animal remains from Lepenski Vir",* **Science** 167: 1702–1704 .

BRADLEY R. : 2003 *"A life Less Ordinary: The Ritualization of the Domestic Sphere in Later Prehistoric Europe"*, **Cambridge Archaeological Journal** 13:1, 5–23.

BRAİDWOOD, R. J. , 1995 **Tarih Öncesi İnsan**, B. Altınok (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

BRAİDWOOD, R. ,
B. HOWE: 1960 **Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan**, Chicago: University of Chicago Press

BRANCH, N.- CANTİ, M.-
CLARK, P.-TURNEY, C. , 2005 **Environmental Archaeology: Theoretical and Practical Approaches**. New York: Oxford University Press.

BRAY, W. ,
D.TRUMP. ,1982 **Dictionary of Archaeology**, Penguin Books 2.baskı, London.

BRAUDEL, F. : 1982 **History and the Social Sciences. In On History.** University of Chicago Pres.

BRUMFIEL,E.M. : 1996 *"Figurines and the Aztec State: Testing the effectiveness of ideological domination*", In **Gender in Archaeology: Research in Gender and Practice**, Philadelphia: University of Pennsylvania Pres, R.P. Wright, (ed.), s.143-166.

BUDGE, E. A. W. :1971 Egyptian Magic. New York: Dover Publications.

BURKERT, W. , 1999 **Ilkçağ Gizem Tapınakları**, (Çev: Sina Şener), Ankara, İmge Yayınevi, 1.Basım.

BUTLER, J. : 1990 **Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity**, New York: Routledge.

CAMPBELL, J. : 1987 **The Power of Myth**, New York: Doubleday.

1992 "**İlkel Mitoloji**", (Çev: Kudret Emiroğlu), Ankara, İmge Kitabevi., 1.Basım.

1993 "**Doğu Mitolojisi**", (Çev: Kudret Emiroğlu), Ankara, İmge Kitabevi, 1.Basım.

CARWOOD P. ,
D.JENNİNGS,
J. TOMS: 1989 **Sacred and Profane Proceedings of a conference on Archaeology, Ritual and Religion**. Oxford Press, Oxford.

CAUVIN, J. : 1978 **Les Premiers Villages de Syrie-Palestine du Xième Millénaire Avant**, Lyon: Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen Ancien 4, Série Archéologique 3. Lyon: Maison de lÕOrient.

2000 **The Birth of the Gods and the Beginnings of Agriculture**. Cambridge University Press, Cambridge. (çev.) Trevor Watkins (1.baskı 1996)edition of Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: La Révolution des

Symboles au Néolithique. CNRS Publications, Paris.

CHANG,G. : "Stone Age clothing more advanced than thought", **Discovery Channel**, Şubat 3, 2000, (Çevrimiçi) http://exn.ca/stories/2000/02/03/53.asp, 29 Ocak 2003.

CHANG, K. :1994 *"Ritual and Power",* **Cradles of Civilisation China,** University of Oklahoma Presss, s.61-69

2001 *"Reflections on Chinese archaeology in the second half of the twentieth century"* , **Journal of East Asian Archaeology**, Vol. 3, No. 1-2:5-13.

CHAPMAN J.C. :1981 **The Vinca Culture of South East Europe. Studies in chronology, economy and society**. 2 vols., Oxford: British Archaeological Reports, Oxford.

1989 *"The early Balkan village". In: S. Bökönyi (ed.): Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections.* **Varia Archaeologica Hungarica** 2: 33–53 (Çevrimiçi) **International Institute of Anthropology,** http://www.iianthropology.org, 3 Nisan 2004.

2000 **Fragmentation in archaeology: People, Places, and Broken Objects in the prehistory of South-Eastern Europe,** Routledge, London.

2001 *"Object Fragmentation in the Neolithic and Copper Age of Southeast Europe"*. In **The Archaeology of Cult and Religion**. Peter Biehl,Francois Bertemes, Harald Meller (eds.). s. 89-105. Budapest: Archaeolingua.

(Çevrimiçi) **Exhibition The Lower Danube Museum**, Călăraşi, Romania, March 10, 2000. http://cimec.cilea.it/ArchWebRo/arheologie/calarasi/eng/index.htm 3 Nisan, 2004.

CHASE, P. : 1999 *"Symbolism as Reference and Symbolism as Culture" , In The Evolution of Culture: An Interdisciplinary View.* R. Dunbar, C. Knight & C. Power (ed.). Edinburgh: **Edinburgh University Press**. s. 34–49.

CHILDE, V.G. :1978 **Kendini Yaratan İnsan** (çev.) F. Karabey Ofluoğlu), İstanbul, Varlık Yayınları.

CHRIST, C.: 1979 **Why Women Need the Goddess: Phenomenological, Psychological, and Political Reflections. In Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion**. (ed. Carol P. Christ -Judith Plaskow), New York: Harper and Row Publishing.

CLAASSEN, C., 1992 **Exploring Gender Through Archaeology: Selected Papers from the 1991 Boone Conference**, Madison, Prehistory Press.

CLARK, G. : 1976 *"Prehistory since Childe",* The First Childe Memorial Lecture, **Bulletin of the Institute of Archaeology** 13:1-21.

CLARK, J.G.D. : 1953 Archaeological theories and interpretation: Old World, in A. L.Kroeber (ed.) *Anthropology Today*. University of Chicago Press, Chicago, s. 343-383.

1989 **Economic Prehistory**, Cambridge: Cambridge University Press

CLARKE, D. L. : 1972 *"Models and Paradigms in Contemporary Archaeology."* (ed.)D.L. Clarke, **Models in Archaeology,** London: Methuen&Co , s.1-60

1973 *"Archaeology: The Loss of Innocence",* **Antiquity** 47: 6–18.

1978 **Analytical Archaeology**, 2. baskı, Londra: Methuen & Co. Ltd. , (ilk baskısı 1968).

CLAYTON, V.: "Iron Age Figurines from Tell Ahmar, Syria" (co-supervisor: Parshia Lee-Stecum), **Texas University**, February 15, 2000, (Çevrimiçi) http://link.lanic.utexas.edu/menic/ghazal/ChapII/chapter2.html**,** 21 Nisan 2002.

COE, M.D. :1972 *"Olmec Jaguars and Olmec Kings."* In E.P. Benson (ed), **The Cult of the Feline.** Washington D.C.: Dumbarton Oaks: 1-12.

1999 **The Maya**. London: Thames and Hudson: 90.

2002 **Mexico: From the Olmecs to the Aztecs**. London: Thames and Hudson: 64.

COLBY, B. N. : 1996 **Cognitive Anthropology. In Encyclopedia of Cultural Anthropology,** Volume 1. David Levinson and Melvin Ember, (ed.) s. 209–215. New York: Henry Holt and Company.

COLİN, R. : 1972 **The Emergence of Civilization: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.** London: Methuen and Co. Ltd..

COLLIER, J. ,
ROSALDO, Z., 1981 **Politics and Gender in Simple Societies. In Sexual Meanings: the Cultural Construction of Gender and Sexuality**, (ed.) S. B. Ortner ve H. Whitehead, Cambridge University Press, Cambridge.

COLLINS, M. B. ,
T. R. HESTER, D. OLMSTEAD,
P. J. HEADRICK,1991 "*Engraved cobbles from early archaeological contexts in central Texas",* **Current Research in the Pleistocene** 8: 13-15.

CONARD, N. J. : 2003 *"Palaeolithic Ivory Sculptures from Southwestern Germany and the Origins of Figurative Art",* **Nature** 426(Aralık 18/25):830-832.

CONKEY, M. W. :1991 **"***Contexts of Action, Contexts for Power: Material Culture and Gender in the Magdalenian"*, In **Engendering Archaeology: Women and Prehistory,**(ed.) Joan M. Gero, s. 57-92, Oxford: Blackwell.

CONKEY, M. W. ,
J. SPEKTOR: 1984 *"Archaeology and the Study of Gender" ,* In Schiffer, M. (ed.) **Advances in Archaeological Method and Theory** 7:1-38, New York: Academic Press.

CONKEY, M. W. ,
R. E. TRİNGHAM. , 1998 **Archaeology and the Goddess: Exploring the Contours of Feminist Archaeology, in Feminisms in the Academy**, (ed. D. C. Stanton -A. J. Stewart.) Ann Arbor: The University of Michigan Press.

CONKEY, M. W. ,
S. H. WILLIAMS, 1991 *"Original Narratives: The Political Economy of Gender in Archaeology", In* **Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in the Postmodern Era**, (ed.) Micaela di Leonardo, University of California Press, Berkeley .

COTT, N. : 1987 **The Grounding of Modern Feminism**, New Haven: Yale University Press.

COULSON, D. ,
A. CAMPBELL , 2001 **African Rock Art Paintings and Engravings on Stone,** Harry N. Abrams, Inc., New York.

CUNLIFFE, B. :2001 **The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe**, Oxford: Oxford University Press.

ÇAKI, M.
1999 "Neolitik Dönemden İlk Çağa Seramiğin Kültürel Nesne Olarak İnsan Yaşamındaki Yeri", Sanatta Yeterlik Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

DAHLBERG, F. : 1981 **Woman the Gatherer**, New Haven, Yale University Press, 1st ed.

DANIEL, G. : 1981 **Short History of Archaeology**, London: Thames and Hudson Ltd .

DANIELOU, A.:1995 **The Phallus: Sacred Symbol of Male Creative Power,** Inner Traditions Bear and Company.

DAP (Durankulak Archaeological Project):

(Çevrimiçi) May 20, 2006
http://www.archdurankulak.com/images/cemetery/cemetery.html, 19 Temmuz 2006

DARK, R. K: 1995 **Theoretical Archaeology**, Gerald Duckworth& Co.Ltd., London .

DAVİDSON, D.: 1978 ***"What Metaphors Mean"*** **Critical Inquiry** 5:3147.

DAVİDSON, T. :1981 *"Pottery Manufacture and Trade at the Prehistoric Site of Tell Aqab, Syria."* **Journal of Field Archaeology,** Vol. 8, No. 1 (Spring), 65–77.

DEACON, T. W. : 1997 **The Symbolic Species: The Co-evolution of Language and the Human Brain**. Allen Lane, The Penguin Press, London.

DELPORTE, H., :1993 Image de La Femme Dans L'art Prehistorique. 2. Baskı ,(1.Baskı 1979), Picard: Paris.

1993 "*Gravettian Female Figurines: A Regional Survey in Knecht*" **Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic**, Boca Raton: CRC Press, Inc.

DeMARRAIS, E. ,
L.J.. CASTİLLO,
E. TIMOTHY, 1996 *"Ideology, Materialization and Power Strategies",* **Current Anthropology** 37: 15-86.

DEMOULE, J.-P. ,
C. PERLES, 1993 *"The Greek Neolithic: a New Review"* **Journal of World Prehistory** 7/4: 355-416 .

d'ERRICO, F. ,
A. NOWELL :2000 *" A new look at the Berekhat Ram figurine: implications for the origin of symbolism",* **Cambridge Archaeological Journal** 10 :123-167.

d'ERRICO, F. ,
C. HENSHILWOOD,
P. NILSSEN, 2001 *"An engraved bone fragment from c. 70,000-year-old Middle Stone Age levels at Blombos Cave, South Africa: implications for the origin of symbolism and language",* **Antiquity** 75: 309-318.

DERGACHEV, V., 1989 "*Neolithic and Bronze Age Cultural Communities of the Stepe Zone of the USSR*", **Antiquity** 63: 793-802.

Des CHENE, M. : 1996 "*Symbolic Anthropology*" **In Encyclopedia of Cultural Anthropology.** David Levinson and Melvin Ember (ed.) s. 1274–1278. New York: Henry Holt.

DIAMOND, J. : "*Malta Temples*", **Jım Dıamond**, May 20, 2004,(Çevrimiçi)http://www.jimdiamondmd.com/MaltaTemples.htm, 22 Ocak 2006.

Dİ CAPUA, C. : 1994 *"Valdivia Figurines and Puberty Rituals",* **Andean Past** 4, 229-279.

DICKSON, D. B.: 1990 **The Dawn of Belief: Religion in the Upper Paleolithic of Southwestern Europe**, Tucson: The University of Arizona Press.

DILEONARDO, M.: 1991 **Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in the Postmodern Era**, Berkeley, University of California Press,

DOBRES, M.A.: 1996 "Venus Figurines," in The Oxford Companion to Archaeology. Edited by Brian M. Fagan (Oxford: Oxford University Press), s.740–741

DOLUKHANOV, P. : 1988 **Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı**, S. Aydın (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.

DUHARD, J. P. : 1993 *"Upper Palaeolithic Figures as a Reflection of Human Morphology and Social Organization"* **Antiquity** 67: 83 – 91.

DUNBAR, R. ,
C. KNIGHT,
C. POWER, 1999 The Evolution of Culture: an Interdisciplinary Review. Edinburgh University Press, Edinburgh.

DUNNELL, R. C. : 1981 **Evolutionary Theory and Archaeology**. (ed.) Michael B. Schiffer, Academic Press, New York, NY.

DURU,R. : 2000 *"Bademağacı Kazıları 1999 Yılı Çalışma Raporu*", **Belleten**, Cilt: LXIV, Sayı: 240, Ağustos 2000,s.591

2002 *"Bademağacı Kazıları 2000 ve 2001 Yılları Çalışma Raporu*", **Belleten**, Cilt: LXVI, Sayı: 246, Ağustos 2002, s. 549-594

DURU, R.
UMURTAK,G: 2005 **HÖYÜCEK 1989 - 1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları Results Of the Excavations 1989 - 1992** , V. Dizi , TTK Yayınları, Ankara.

EDMAN, M. İ.: 1991 **Sanat ve İnsan**, (Çev: Turhan Oğuzkan), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.

EFE, T. :2003 *"Batı Anadolu, Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağları"*, **ArkeoAtlas** 2: 94-129

EHRENBERG, M. :1989 **Women in Prehistory**, British Museum Press, London.

EGGERT, M. K.H. : 1995 *Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte: Zur Relativierung eines forschungsgeschichtlichen Mythologems. Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für* **Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte** 16: 33–38.

ENGELSTAD, E.: 1991 *"Images of Power and Contradition: Feminist Theory and Post-Processual Archaeology"* , **Antiquity**, 65:502-514.

EPPEL, F. : 1950 *"Der Herkunft der Venus I von Willendorf"* **Archaeologia Austriaca** 5:114-145.

1972 *"Les objets d'art paléolithique en Autriche"* **Préhistoire Ariègeiose (Bulletin de la Société Préhistorique de l'Ariège)** 27:73-81.

ESİN, U. :2004 "Arkeolojik Terminolojide Bazı Sorunlar", TÜBA-AR 7, s.21-30, Ankara.

FAGAN, B. M. :1998 **People of the Earth: An Introduction to World Prehistory** (9.Baskı), NewYork:Longman.

FALKENHAUSEN, L. :1994 *"Redicovering the Past",* **Cradles of Civilisation China,** University of Oklahoma Presss, s.39-61.

FOLEY, H. P. A: 1994 *"Question of Origins: Goddess Cults Greek and Modern"*, **Women's Studies** 23: 193–215.

FOLEY, R: 1991 "*Hunters and Gatherers*: *History, Evolution and Social Change"*, **Hominids, humans, and hunter-gatherers: An evolutionary perspective.** Tim Ingold, David Riches & James Woodburn, (ed.) New York: Berg, 201-221.

FOTIADIS, M. :1994 *"What is Archaeology's Mitigated Objectivism Mitigated By: Comments on Wylie,"***American Antiquity 59**:545–555.

FLANNERY, K.V. : 1967 *"Culture History vs. Cultural Process: A Debate in American Archaeology"*, **Scientific American** 217:119–122.

1968 "*Archaeological systems theory and early Mesoamerica"* **In Anthropological archaeology in the Americas**, B.J. Meggers (ed.), s.67–87. Washington, D.C.

1982 *"The Golden Marshalltown: A parable for the archaeology of the 1980's*" **American Anthropologist** 84:265–278.

FUNG, C. :1994 "*The Beginnings of Settled Life",* **Cradles of Civilisation China,** University of Oklahoma Presss, s.50-59.

GALLİS, K.: 1985 *"A late neolithic foundation offering from Thessaly"*, **Antiquity** 65: 20- 24

GAMBLE, C. : 1986 **The Palaeolithic Settlement of Europe**, Cambridge: Cambridge University Press.

2001 **Archaeology: The Basics**, Routledge: London.

GANDARA, M.: 1987 *Observations about the theoretical term "Archaic State"* **In Studies in the Neolithic and Urban Revolutions: The V. Gordon Childe Colloquium Mexico,** (ed.) L.Manzanilla) BAR İnternational Series 349. British Archaeological Reports, Oxford.

GARDİN, J. ,
C.S. PEEBLES, 1992 **Representations in Archaeology**, Bloomington: Indiana University Press.

GEERTZ, C. : 1973a *"The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man",* In **The Interpretation of Cultures**. Selected Essays. Basic Books. New York, s. 33–54.

1973b The Cerebral Savage: On the Work of Claude Levi-Strauss. In **The Interpretation of Cultures**, s. 345–359. New York: Basic Books, Inc.

1973c "*Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture"* In **The Interpretation of Cultures**, s. 3–30. New York: Basic Books, Inc.

1973d "*Religion as a Cultural System*" In **The Interpretation of Cultures**, s. 87-125. New York: Basic Books, Inc.

1974 **Myth, Symbol, and Culture**. New York: W. W. Norton and Company, Inc. Local Knowledge: Further Essays ın Interpretive Anthropology. New York: Basic Books, Inc.

1983 **After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist.** Cambridge: Harvard University Press.

FURST, P. T. :1981 *"Jaguar Baby or Toad Mother: A New Look at an Old Problem in Olmec Iconography"*, in **The Olmec and Their Neighbors**, (ed) E.P. Benson, Washington D.C.: Dumbarton Oaks: s. 149-162.

GERO, J. M. : 1951 "*Engendering Archaeology: Women and Geology"*, H. Dingle, (ed.), ın **Acentury of Science: London, Hutchinson's Scientific and Technical Pub,**(Gordon, 1951) s.98–113.

1991 **Archaeology: An Introduction to Women and Prehistory**, Oxford, Basil Blackwell.

1997 *"Programme to Practice: Gender and Feminism in Archaeology",* **Annual Review of Anthropology** 26: 411-437.

GERO, J. M. ,
M.W. CONKEY, 1991 **Engendering Archaeology: Women and Prehistory**, Oxford, Basil Blackwell, 2.Baskı.

GIDDENS, A. :2000 **Sosyoloji**, Ayraç Yayınları, Ankara.

GILCHRIST, R. :1991 *"Women's Archaeology? Political Feminism, Gender Theory, and Historical Revision,"* **Antiquity** 65:495-501

1993 **Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women**, Routledge, London.

1999 **Gender and Archaeology: Contesting the Past**, London and New York: Routledge.

GILL, D.W. J. ,
C.CHIPPINDALE, 1993 *"Material and Intellectual Consequences of Esteem for Cycladic Figures",* **American Journal of Archaeology,** Vol. 97 No. 4, s. 601-659.

GIMBUTAS, M. : 1982 **The Goddesses and Gods of Old Europe. 6500-3500 BC: Myths and cult images. New and updated edition**, London, Thames and Hudson. (Önceki Baskı 1974)

1991 a **The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe,** San Francisco, Harper Collins Publishers.

1991 b **The Language of the Goddess**, New York: Harper Collins Publishers.

1999 **The Living Goddesses,** (ed.)Robbins Dexter. Berkeley: University of California Press.

GORING, E. :1991 *"Pottery Figurines: The Development of a Coroplastic Art in Chalcolithic Cyprus"*. BASOR 282/283, s. 153-161.

GORING-MORRIS, N.: 1998 *"The 1997 Season of Excavations at the Mortuary Site of Kfar HaHoresh, Galilee, Israel"* **Neolithics** 3/98: 1-4.

GRAMSCH, A. ,
S.REİNHOLD.: 1996 *"Analogie und Archäologie. Treffen der Theorie-AG vom 31.5. bis 2.6.1996 in Plau am See Ein Bericht Ethnographisch"* **Archäologische Zeitschrift** 37:237–244.

GRAND,P.M.: 1967 **Prehistoric Art: Paleolithic Painting and Sculpture**, New York, Graphic Society.

GRAZİOSİ, P. : 1960 **Paleolithic Art** , New York: McGraw Hill.

GRİMES, R. L. :1985. *"Victor Turner's Social Drama and T. S. Eliot's Ritual Drama"*, **Anthropologica** 27(1-2):79-99.

GUİLLEN, C. A: 1993 *"Women, rituals, and social dynamics at ancient Chalcatzingo"*, **Latin American Antiquity** 4: 209-224.

GUO, D. :1995 *"Hongshan and Related Cultures"*. In **The Archaeology of Northeast China,** Nelson, Sarah (ed.) New York: Routledge, s. 21-64.

GUO, D.,

K:ZHANG, 1995 "*Evacuation Report of the Hongshan Site at Dongshanzui in Kezuo Countu",* Liaoning, **Wenwu.** 1984(11): 1-11.

GUİNDİ F. ,
H. SELBY,1976 "*Dialectics in Zapotec Thinking*" In **Meaning in Anthropology**, University of New Mexico Press. New Mexico, s.181–196.

GURALNIK, D.B., 1984 **Websters New World Dictionary**,Warner Books, NY.

GUTHRIE, R. D. :1984 *"Ethological Observations from Palaeolithic Art"* in **La contribution de la zoologie et de l'ethologie a l'interpretation de l'art des peuples chasseurs préhistonques** (3e Colloque de la Société Suisse des Sciences Humaines). (ed.) H-G. Bandi, W. Huber, M-R. Sauter, B. Sitter, s. 35-73. Fribourg: Editions Universitaires.

GÜNDOĞAN, Ş. :1994 **M.Ö 3 Bin'de Anadolu'da Mermer İdoller**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GÜNDÜZ, A. :2002 **Mezopotamya Ve Eski Mısır**, Büke yayınları, İstanbul.

GÜVENÇ, B. : 1996 **İnsan ve Kültür**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

HAALAND, G.,
R. HAALAND,1995 "*Who Speaks the Goddess's Language: Imagination and Method in Archaeological Research"* **Norwegian Archaeological Review** 28:105–121.

1996 *"Levels of Meaning in Symbolic Objects"* **Cambridge Archaeological Journal** 6(2):295–300.

HAARMAN, H. : 2000 *"The Soul of Mother Russia: Russian Symbols and Pre-Russian Cultural Identity",* **ReVision** 23 (1): 6-16.

HACKETT, J.: 1989 "*Can a Sexist Model Liberate Us? Ancient Near Eastern Fertility Goddesses"* **Journal of Feminist Studies in Religion** 5 (1): 65-76.

HAGER,L.: 1997 "*Sex and Gender in Paleoanthropology*" ,Hager, L. (ed.) In **Women in Human Evolution**. London: Routledge, s.1-28.

HAHN, J. : 1986 **Kraff und Aggression: dieBotschaft derEiszeit- kunst im Aurignacien Suddeutschlands?** Tubingen Institut fiir Urgeschichte der Universitat Tiihingen, Verlag Archaeo- lngica Venatoria.

1993 "*Aurignacian Art in Central Europe in Knech*t", **Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic.** Boca Raton: CRC

1996 **The Dictionary of Art**, Mcmillan Publishers: New York.

HAMİLTON, C.: 2000 "*Faultlines: the construction of archaeological knowledge at Çatalhöyük*", I. Hodder (ed.), in **Towards Reflexive Method in Archaeology: The example of Çatalhöyük**, Cambridge, s.119-127.

HAMİLTON, N.: 2000 *"Çatalhöyük Figürinleri",* (çev.) Ali Ova, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, **Sanat Dünyamız** 80:135-140.

"The Mother Goddess", **Atlas Travel Magazine**, April 12, 1997,(Çevrimiçi)http://www.turknet.com/atlas/97april/catalhoyuk/page4.html, 9 Mayıs 1997.

HANDLER,R.: 1991 "*An Interview with Clifford Geertz*" **Current Anthropology** 32:603-613.

HANWORTH, R. :1993 **Historical Heritage of North Cyprus**, Lefkosa.

HANSEN, S. : 2000 **Fruchtbarkeit? Zur Interpretation neolithischer und chalkolithischer Figuralplastik**, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien cilt:130/131: 93–106, Bochum.

2001 "*Zum Größenformat neolithischer Figuralplastik"*, In: R. M. Boehmer/J. Maran (ed.), Lux Orientis **Archäologie zwischen Asien und Europa Festschrift für Harald Hauptmann,** Rahden/Westf, s.181–186.

2001 *"Vom Tigris an die Lahn, Eine Mesopotamische Statuette in Hessen"*, In: S. Hansen/V. Pingel (ed.), **Archäologie in Hessen. Festschrift für F.-R. Herrmann,** Rahden/Westf, s.47–53.

2005 "*Neolithic Figurines-East-West*"**; Byzas 2**, (ed.) C.Lichter, **How Did Farming Reach Europe? Anatolian- European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millenium cal BC**, Proceedings of the İnternational Workshop İstanbul, 20-22 May ,s.195-212

HARDİNG, J. R. : 1976 *"Certain Upper Palaeolithic 'Venus' Statuettes Considered in Relationto the Pathological Condition Known as Massive Hypertrophy of the Breasts"* **Man** 11:271-272

HARMANKAYA, S.:1997 *"Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme"*, Harmankaya, S. - O. Tanındı, M. Özbaşaran,(ed) **TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri–2: Neolitik**, Ege Yayınları, İstanbul, s.13-21.

HARMANKAYA, S.:2002 *"Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme"*, Harmankaya, S. - B. Erdoğu, **TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-4a/4b**: **İlk Tunç Çağı**, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul, s.7-41.

HARRİS, M.: 1968 **The Rise of Anthropological Theory.** New York: Harper Collins Publishers

1979 **Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture**, New York: Random House.

HAUPTMANN **,**H. : 1993 *"Ein Kultgebäude in Nevali Çori",* In M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, M. Mellink(ed.) **Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica,** Rome: Università 'La Sapienza', s.37–69.

1999 "*Urfa Bölgesi",* M. Ozdoğan (ed.) Türkiye'de Neoltik Dönem, **Arkeoloji ve sanat** , s.65–86.

2003 *"Eine Frühneolithische Kultfigur aus Urfa"*, M. Özdoğan, H.Hauptmann, N.Başgelen (yay), **Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler I,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.623-636.

HIJARA, I.:1997 **The Halaf Period in Northern Mesopotamia**, Nabu Publications: London.

HITCHCOCK, D. : "The Tan-Tan Venus", **Don's Maps**, June 15, 2005, (Çevrimiçi) http://donsmaps.com/tantanvenus.html, 3 Ağustos 2005.

HODDER, I. : 1978 **Simulation Studies in Archaeology,** Cambridge: Cambridge University Press.

1982 "*Symbols in Action"*, Cambridge University Press. **Theoretical archaeology: A reactionary view. Symbolic and structural anthropology** Hodder (ed.), s.1–16. Cambridge: Cambridge University Press.

1989 "*Post-Modernism, Post-Structuralism, and Post-Processual Archaeology*" In Hodder, I. (ed.) **The Meaning of Things. Material culture and Symbolic Impression.** Inwin Hyman. London Garvey, s. 64-78.

1989 "Archaeology in the 1990's: A Critical View", **Norwegian Archeological Review** 22, 15–18.

1991 **Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology**. Cambridge University Press, Cambridge.

1993 "*The Narrative and Rhetoric of Material Culture Sequences*" **World Archaeology** 25:268-282.

1998 **Theory and Practice in Archaeology,** London: Rouledge.

2001 **Archaeological Theory Today** , Polity Press, Cambridge.

2003 "*The Lady and the Seed:Some thoughts on the role of agriculture in the "Neolitic Revolution",* M. Özdoğan, H.Hauptmann, N.Başgelen (yay), **Köyden Kente Yakındoğu'da ilk Yerleşimler I,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.129-140.

2004 *"Women and Men at Çatalhöyük"* , **Scientific American**, January,76–81

2005 *"Figürinler Hakkında Düşünmek/ Thinking about figurines"* **Tunç Çağının Gizemli Kadınları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.7–11.

2006 **Çatalhöyük Leoparın Öyküsü, (çev.)** Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

HOVERS, E.:1990 *"Art in the Levantine Epi-Palaeolithic: an engraved pebble from a Kebaran site in the lower Jordan valley",* **Current Anthropology** 31: 317-322.

HÖCKMANN, O. : 1976 *"The Neolithic and Early Bronze Age İdols of Anatolia"* **Art and Culture of The Cyclades**:173-185

HUFFMAN, T.:1996 **Snakes & Crocodiles Power and Symbolism in Ancient Zimbabwe,** Johannesburg: University of Witwatersrand Press.

HURCOMBRE,L.: 1995 *"Our Own Engendered Species"* **Antiquity** 69: 87-100.

HUTTON, R.: 1997 *"The Neolithic Great Goddess: A Study in Modern Tradition"* **Antiquity** 71: 91-99.

HİJJARA, I.. : 1997 **The Halaf Period in Northern Mesopotamia**, Nabu Publications:London.

İSLİMYELİ, N. :1997 **Sanat Terimleri Ansiklopedisi**, Ankara Sanat Dergisi Yayınları, Ankara.

JOCHIM, M. : 2002 a *"The Lower and Middle Palaeolithic",* In **European Prehistory, A Survey**, S. Milisauskas (Ed.), Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York: 15-54.

2002 b ***"The Upper Palaeolithic",*** **In European Prehistory, A Survey, S. Milisauskas (Ed.), Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York: 55-113.**

JOFFE, A.,
J.P.DESSEL,
R.S. HALLOTE,2001 *"The "Gilat Woman: Female Iconography, Chalcolithic Cult, and the End of Southern Levantine Prehistory",* **Near Eastern Archaeology,** Vol. 64, No. 1/2, s. 8-23.

JOHNSON, M.: 1999 **Archaeological Theory: An Introduction**, Oxford Blackwell Publishing.

JOLLY, P. :2002 "*Therianthropes in San Rock Art*", **South African Archaeological** 57, 85–103.

KANIŞKAN, E.
1998 "Anadolu'da Tarihöncesi Çağlardan Hellenistik Dönem'e Kadar Bulunan Ana Tanrıçalar ve Günümüzdeki Seramik Yorumları", Seramik Anasanat Dalı Yüksek Lisans Tezi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**

KARAGEORGHİS, V. :1981 **Ancient Cyprus: 7.000 years of art and archaeology,** Louisiana State University Press.

KAUFMANN, C.H. :1993 "*Art and artists in Kwoma society*" In: Anderson R. & K. Field (ed.), **Art in Small-Scale Society. Contemporary Readings.** Prentice Hall. Englewood Cliffs, s. 33-52.

KOKKİNİDOU, D. ,
M. NİKOLAİDOU, 1997 *"Body imagery in the Aegean Neolithic: Ideological Implications of Anthropomorphic Figurines"* In: J. Moore - E. Scott (ed.): **Invisible People and Processes. Writing gender and childhood into European archaeology**. London - New York 1997: 88–112 .

KONIG,M.E.P.:1979 *"Die Frau im Kult der Eiszeit"*, Weib und Macht Fünf Millionen Jahre Urgeshitche der Frau, R. Fester, M.E.P.König(ed.), Jonas: Frankfurt, s.107-158.

KORFMANN, M., O.HÖCKMAN, 1984 *"Zwei Frühanatolishe Marmor Figuren"*, D.Metzler (ed.), **Antidoren:Fetstschrift** J.Thimme, Karlsruhe

KOTSAKİS, K. : 1999 *"What Tells Can Tell: Social Space And Settlement In The Grek Neolithic"* In: P. Halstead (ed.): **Neolithic Society in Greece**. Sheffield 1999: 66-76.

KOTTAK, P.C. , 2001 **Antropoloji,** Ütopya Yayınları:53, Ankara.

KOZLOWSKI, K. : 1990 **Nemrik 9. Prepottey Neolithic Site in Iraq**, **1: General Report, Seasons 1985-86**. Wydawnictawa University Warsawskiego (Warsaw University Press), Warsaw.

1990 *'Nemrik 9, a PPN site in Northern Iraq.'* In Aurenche O., Cauvin M.-C., & Sanlaville, P. (eds.), **Préhistoire du Levant: Processus des Changements Culturels**: 347-353.

KOZLOWSKİ, S. , A. KEMPİSTY, 1990 *"Architecture of the Pre-Pottery Neolithic settlement in Nemrik, Iraq"*, **World Archaeology** 21: 348–362

KÖROĞLU, K. :2006 **Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar,** İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

KUHN, T.:1990 **Bilimsel Devrimlerin Kökeni**, çev. İsmail Tunalı, Altın Kitaplar.

KUIJT, I.: 2000 **Life in Neolithic Farming Communities Social Organization, Identıty and Dıfferentiation**, Kluwer Academic/Plenum Publıshers, NY.

KÜTÜKOĞLU, M. : 1990 **Tarih Araştırmalarında Usûl**. İstanbul: İ.Ü .Edebiyat Fakültesi, 1990.

KUZNAR, L.: 1997 **Reclaiming a Scientific Anthropology**. Altamira Press:Walnut Creek, London, New Delhi.

LANGNESS, L. : 1974. **The Study of Culture**. Chandler and Sharp Publishers, New York.

LAST, J. : "More than an pretty face: the place of decoration at Çatalhöyük", **Çatalhöyük Library**, July 30, 2005, (Çevrimiçi) http://www.catalhoyuk.com/TAG_papers/jon.htm, 3 Temmuz 2006.

LEE, R.:1979 **The Kung San: Men, Women and Work in a Foraging Society**, Cambridge: Cambridge University Press.

LEICK, G., 2003 **Sex and Eroticism in Mesopotamian Literature**, London: Routledge

LEKOVİÇ, V., 1988 "*Zlatara – Ruma*" In: D. Srejovic (ed.): **The Neolithic of Serbia**: 108-109

LENNEİS, E .: 1995 "*Altneolithikum: Die Bandkeramik"* **In: Jungsteinzeit im Osten Österreichs**. St. Pölten 1995: 11-56

LEONARD, J. : 1990 Teaching Introductory Feminist Spirituality: Tracing the Trajectory Through Women Writers. Journal of Feminist Studies in Religion 6 (2): 121-135.

LEONE, M.P., 1971 **Contemporary archaeology**, Carbondale: Southern Illinois University Press.

LEONE, M.P. ,
P.B. POTTER, 1988 **The Recovery of Meaning: Historical Archaeology in the Eastern United States**, Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.

LERNER, G. : 1986 **The Creation of Patriarchy**, New York: Oxford University Press.

LEROİ-GOURHAN, A.: 1968 **The Art of Prehistoric Man in Western Europe** London: Thames and Hudson.

LESURE, R. G.: 1997 *Figurines and Social Identities in Early Sedentary Societies of Coastal Chiapas, Mexico, 1550-800 B.C.,* in **Women in** Prehistory: North America and Mesoamerica, (ed.) Cheryl

Claassen and Rosemary A. Joyce. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, s. 225-248.

1999 "*Figurines as Representations and Products at Paso de laAmada"*, Mexico. **Cambridge Archaeological Journal,** 9(2), 209-220.

LEWİN, R., 1993 **Modern İnsanın Kökeni**, Nazım Özüaydın (Çev.), TÜBİTAK, İstanbul.

LEWİS-WİLLİAMS, J. D.: 1982 "*The Economic and Social Context of Southern San Rock Art*" **Current Anthropology** 23, 429-449.

1986 "*Cognitive and Optical Illusions in San Rock Art Research*" **Current Anthropology** 27:171-178.

LEWİS-WİLLİAMS,
J. D. , T. A. DOWSON, 1990 *On Palaeolithic Art and the Neuropsychological Model* **Current Anthropology** 31:407-408.

LİCHTER, C.: 1993 "*Shungen zu den Bauten der südosteuropäischen Neolithikums"* **Internationale Archäologie** 18. München.

LINNEKIN, J.: "The Great Goddess Theory and the Goddess Revival" from *Women and Religion,* **University of Connecticut**, May 17 ,1998, (Çevrimiçi)http://chief.anth.uconn.edu/classes/anth298_s98/Week2.html, 21 Haziran 1998 .

LOEWE, M. :1994 "Chına's Growing Strength", **Cradles of Civilasation China**, University of Oklahoma Press, s.113-123.

LOSİTS, F., 1980 *"Neolithische Siedlung in Krasznokvajda"* **Fol Arch** 31 (1980): 7-34 .

LOTHROP, S.K. : 1979 **Treasures of Ancıent America: Pre-Colombian Art From Mexico To Peru,** Rizzoli:New York.

LIAONING PROVINCIAL ARCHAEOLOGICAL RESEARCH INSTITUTE:1985 *"Excavation Report of the Hongshan "Goddess Temple" and Cairn Tomb Group at Niuheliang in Lianoning", **Wenwu*** (8):1-17.

LYMAN, L. R.-
M. J. O'BRIEN.: 1988 *"The Goals of Evolutionary Archaeology: History and Explanation"* **Current Anthropology** 39: 615-652.

MACKENZİE D.A.: 1968 **The Migrations of Symbols and their relations to beliefs and customs.** Gale Research Co. Detroit.

MAISELS,C.K., 1999 **Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş** (Çev. A. Şenel), Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık Paz.San. ve Tic. Ltd.Şti.

MALİNA, J. ,
Z. VASİCEK. :1990 **Archaeology Yesterday & Today,** Cambridge: Cambridge University Press.

MANNİNG, F. E. 1984. Victor Turner: An Appreciation. **The Association for the Anthropological Study of Play Newsletter** 10(4):20-22.

MARANGOU,C.:1996 *"Assembling, Displaying, and Dissembling Neolithic and Eneolithic Figurines and Models,"* **Journal of the European Association of Archaeologist** 4 : 177-202*,* Cruithne Press: Glasgow .

MARCUS, J. ,
K.FLANNERY, 1994 *"Ancient Zapotec Ritual and Religion: AnApplication of the Direct Historical Method*" In Renfrew, C. and Zubrow, E.(eds.) **The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology**, Cambridge: Cambridge University Press, s. 55–74.

MARLER, J.: 2003 "*The Body of Woman as Sacred Metaphor."* In **Il Mito e il Culto della Grande Dea: Transiti, Metamorfosi, Permanenze***,* s.9-24. (ed.) M. Panza -M. T. Ganzerla. Bologna: Associazione Armonie.

MARSHACK, A. :1972 **The Roots of Civilization: the Cognitive Beginning of Man's First Art, Symbol and Notation**, New York: McGraw-Hill.

1991 "*The Female Image: A Time Factored Symbol :A Study in Style and Aspects of Image Use in the Upper Paleolithic*." Proceedings of the **Prehistoric Society** 57:17-31.

MARTIN, P.S.: 1972 "*The Revolution in Archaeology"* in **Contemporary Archaeology: A Guide to Theory and Contributions, (**ed.) Mark P. Leone, Southern Illinois University Press: Edwardsville, 1972, s. 5-13.

MARX, K.:1997 **Capital: A critique of political economy**, Cilt3,(ed.) Ernest Mandel, (çev) David Fernbach, Harmondsworth.: Penguin Books in association with New Left Review.

MacCURDY,G.G. :1911 "Recent Discoveries Bearing on the Antiquity of Man in Europe," *Smithsonian Report for 1909* (1911), s.531-583.

McDERMOTT, L.R. :1996 *"Self-Representation in Upper Paleolithic Female Figurines,"* **Current Anthropology** 37: 227-275

McGEE, R.J. ,
R.L. Warms, 1996 **Anthropological Theory: An Introductory History,** London: Mayfield Publishing Company

McGUIRE, G.: "Hamoukar: Early City in Northeastern Syria," **The Oriental News and Notes** 166, May 25, 2000,(Çevrimiçi)http://wwwoi.uchicago.edu/OI/PROJ/HAM/NN_Sum00/NN_Sum00.html, 29 Ocak 2004.

McGUIRE, R. H. : 1992 **A Marxist Archaeology** Academic Press, San Diego.

McNAİRN, B. : 1980 **The Method and Theory of V.Gordon Childe**, Edinburg, Edinburg Unıversity Press.

MCLAREN, PETER L. : 1985 *"A Tribute to Victor Turner (1920-1983)"* **Anthropologica** (N.S.) 27(1-2):17-22.

MELLAART, J. : 1970 **Excavations in Hacılar I**, Edinburg: Edinburgh University Press.

1989 *"Neolithic Chronology at Çatalhöyük?",* In Kutlu Emre, Barthel Hrouda, Machteld Mellink and Nimet Özgüç(ed.), **Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi. s. 315-318.

2003 **Çatalhöyük / Anadolu'da Bir Neolitik Kent,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MESKELL, L. : 1995 *"Goddesses, Gimbutas and 'New Age' Archaeology",* **Antiquity** 69: 74-86.

1998. "*Twin peaks: The archaeologies of Çatalhöyük"*, in **Ancient goddesses: The myths and the evidence**, ed. L. Goodison and C. Morris. London: British Museum Press, 46-62.

1998. "*Introduction: Archaeology matters*" In **Archaeology Under Fire,** Lynn Meskell (ed.), Routledge Press, London. s. 5

MESKELL, L. ,
C. NAKAMURA, 2006 *"Çatalhöyük Figürinleri"* **Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük / From Earth to Eternitys,** s.108–135, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık , İstanbul.

MILLER, V. : 1988 **The Role of Gender in Precolumbian Art and Architecture,** 1st edition Washington, D.C. , University Press of America.

MITHEN, S., 1996 **The Prehistory of the Mind: A Search For The Origins of Art, Religion and Science**. Thames & Hudson, London.

1998 *'The Supernatural Beings of Prehistory and the External Symbolic Storage of Religious Ideas.'* In Renfrew, C. & Scarre, C. (eds.), **Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage**: 97-106.

1999 *'Symbolism and the Supernatural.'* In Dunbar, R., Knight, C. & Power, C. (eds.), **The Evolution of Culture: An Interdisciplinary Review:** 14769.

MİEROP, M. VAN DE: 1999 **The Ancient Mesopotamian City**, Oxford University Press, New York.

MIRIMANOV, W. B. : 1973 **Kunst der Urgesellschaft und traditionelle Kunst Afrikas und Ozeaniens,** Dresden: VEB Verlag der Kunst.

MİTHEN, S.:1991 **Thoughtful Foragers: A study of prehistoric decision making.** Cambridge University Press.

1996 **The Prehistory of the Mind**: **A Search for the Origins of Art, Religion and Science.** Thames & Hudson, London.

1996 "*Ecological Interpretations of Palaeolithic ArT"* In: R. W. Preucel - I. Hodder (eds): **Contemporary Archaeology in Theory.** A reader. Oxford 1996: 79-96.

1998 "*The Supernatural Beings of Prehistory and the External Storage of Religious Ideas*" In: C. Renfrew - Chr. Scarre (eds): **Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage.** Cambridge 1998: 97-106 .

MORALES, B.V. :1983 "*Jarmo Figurines and other Clay Objects"*, In **Prehistoric Archaeology along the Zagros Flanks,** Chicago: University of Chicago Press, s.369-423.

1990 **Figurines and other clay objects from Sarab and Cayönü,** Oriental Institute of the University of Chicago: Chicago

MORRIS, D. :1985 **The Art of Ancient Cyprus,** Oxford Unıversıty Press.

MORRIS,R.: 1995 *"All Made Up: Performance Theory and the New Anthropology of Sex and Gender"* **Annual Review of Anthropology** 24, 567-592.

MURRAY, T. ,
M. J.WALKER: 1998 *"Like What a Practical Question of Analogical Inference and Archaeological Meaningfulness"* **Journal of Anthropological Archaeology** 7: 248-287.

MURRAY,M.: 1961 "*First Steps in Archaeology"*, **Antiquity** 35:13.

NARR, K. J.: 1960 *"Weibliche symbol-plastik der älteren Steinzeit"* **Antaios** 2, 132-157.

NASROEN, M. : 1957 Dasar **Falsafah Adat Minangkabau**. Djakarta: Bulan Bintang Sanday, Peggy Reeves.

2002 **Women at the Center: Life in a Modern Matriarchy**, Ithaca: Cornell University Press.

2003 "*The Divine Queens of Minangkabau Lore."* In **Ancient Queens**, s.175-192. (ed.) Sarah Nelson), Walnut Creek: Altamira Press.

NELSON, S.M. : 1990 "*Diversity of the Upper Paleolithic Venus Figurines and archaeological mytholog".* **Anthropological Papers of the American Anthropological Association** 2:11-22. American Anthropological Association: Washington, DC.

1991 *"The Goddess Temple and the Status of Women at Niuheliang, China",* In ***The Archaeology of Gender: Proceedings of the Twenty-Second Annual Chacmool Conference of the Archaeological Association of the University of***

Calgary, Dale Walde and Noreen D. Willows, (eds.), University of Calgary.

1993 a **The Archaeology of Korea**, Cambridge: Cambridge University Press.

1993 b *"Gender Hierarchy and the Queens of Silla"*. In **Sex and Gender Hierarchies**. B. D. Miller, (ed.) Cambridge: Cambridge University Press, s.297-315.

1997 **Gender in Archaeology : Analyzing Power and Prestige**, Alta Mira Press, London.

NEUSTUPNY, E., 1993 Archaeological Method. Cambridge: Cambridge University Press.

NICHOLSON, P.T. : 1983 *"Hodder Westropp Nineteenth Century Archaeologist"* **Antiquity** 57 (221) : 205–210.

NİKOLOVA L. :1996 *"Settlements and Ceramics: the Experience of Early Bronze Age Bulgaria"* In: Nikolova L. (ed.), **Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans.** Part 2. Prehistory Foundation and Agatho. Sofia. Reports of Prehistoric Research Projects 1, 145-186.

NİKOLOV, V. : 2003 *"Anthropomorphe Plastik aus der spätneolithischen Siedlung Ljubimec-Bulgarien"*, **Köyden Kente**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

OAKLEY, K. P. :1981. *"Emergence of higher thought, 3.0-0.2 Ma B.P", Philosophical* **Transactions of the Royal Society of London** 292:205-211

OERTL, M.: 2001 "Doğurganlık ve Bereket", (çev.) Gökhan Tok, **Bilim ve Teknik** 336: 25, Ankara.

ORME, B. :1981 **Anthropology for Archaeologists: an Introduction**, London: Duckworth.

ORTNER, S.B. : 1984 ***"Theory in Anthropology Since the Sixties",*** **Comparative Studies in Society and History. 26:126-166**.

ORSER, C.E, B.M., FAGAN,1995 **Historical Archaeology**, Harper Collins College Publishers, New York.

OTTE, M. : 1991 *"Relations Technologie- Typologie en Prehistoire"*, **Anthropologie**, XXIX/1-2,1-27-130.

ÖZBAŞARAN, M.: 2002 "Değişen Geçmiş", **Atlas**, sayı:113, s.164-173, İstanbul.

ÖZDOĞAN, A.: 1999 *"Çayönü",* In M. Özdogan and N. Basgelen (ed.) **Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization, New Discoveries,** İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, s. 35–63.

ÖZDOĞAN, M.: 1993 *"Vinça and Anatolia: A New Look at a Very Old Problem"*, **Anatolica** XIX, (Special Issue on Anatolia and the Balkans), s.173-193.

1993 *"Arkeoloji Nedir? Ne Değildir? Ne Olmamalıdır"*, **Arkeoloji ve Sanat Yayınları,** 52/53, s.20-25.

1994 "*Marmara Bölgesi - Balkanlar- Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım"*, **XI. Türk Tarih Kurumu kongresi I,** s. 69-79.

1996 a *"Yakındoğu Neolitiği ve Güneydoğu Anadolu: Eleştirisel Bir Deneme"*, A,Erkanal et alli (eds.)Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı, **Arkeoloji ve Sanat Yayınları,** İstanbul, s. 267-280.

1996 b *"Neolithization of Europe: A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia" ,* **Procilo** XX, s.25-61.

1998 "*Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da yapılan Yeni Kazı Çalışmaları",* **TÜBA-AR 1** , 1998:63-93

1998 *"Ideology and Archaeology in Turkey"*, L.Meskell (ed.) **Archaeology Under Fire**. **Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East**.,Routledge, London. s. 111-123.

1999 *"Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia*" In: M.Özdoğan (ed.) **Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization, New Discoveries**, Arkeoloji ve Sanat yay. s.203-224.

1999 *"Concluding Remarks",* In M. Özdogan and N. Basgelen (eds.). **Neolithic in Turkey**: **The Cradle of Civilization, New Discoveries**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 225–236.

2001 *"The Neolithic Deity. Male or Female"*, R.M.Boehmer ve J. Maran (yay), **Lux Orientis**, **Festschrift für Harald Hauptmann**, Verlag Marie Leidorf, Rahden, s.313-318.

2002a "Yazısız Zamanlar" N.Karul (ed.) **Arkeoatlas** 1, s. 22-41.

2002 "*Mezraa-Teleilat Yeni Yaşamın Öncüsü*", **Atlas** 107, s.70-85.

2002 *"Köyden Kente: Kalkolitik Çağ"* N.Karul (ed.) **Arkeoatlas** 1, s. 110-129.

2003 *"A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezraa-Teleilat",* M. Özdoğan, H.Hauptmann, N.Başgelen (yay), **Köyden Kente Yakındoğu'da ilk Yerleşimler II,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul. s. 511-524.

2004 *"Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-ilk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve Braidwoodlar"*, **TÜBA AR 7**, s. 43-51.

ÖZDOĞAN, M. ,
A.,ÖZDOĞAN., 1998 *"Buildings of Cult and the Cult of Buildings",* G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (eds.), **Light on Top of the Black Hill,** Ege Yayınları, İstanbul: 581-601.

PARDO MATA, P. :1999 *"Los primeros testimonios de la complejidad social. en el Próximo Oriente. El replanteamiento de la sociedad Neolítica"*. **Memoria de Licenceatura inedita.** Universitad Autonma, Madrid**.**

2004 *"Possible Parallels between Egyptian and Sudanese Neolithic Figurines"* ,**Boletín de la Asociación Española de Orientalistas**, Vol. 40,s.135-147.

PAINE, S. :2004 **Amulets: A World of Secret Powers, Charms and Magic,** London:Thames & Hudson.

PAPATHANASSOPOULOS, G. Á.
:1981 **Neolithic and Cycladic Civilization,** Melissa Publishing House, Atina.

1996 **Neolithikos Politismos stin Ellada**, Goulandris Foundation-Museum of Cycladic Art, Athens.

PARKER, R. :1985. "*From Symbolism to Interpretation: Reflections on the Work of Clifford Geertz*" **Anthropology and Humanism Quarterly** 10(3):62-67.

PARKİNGTON, J., 2003 "*Eland and Therianthropes in Southern African Rock Art"* **African Archaeological Review** 20, 135-148.

PARSONS, M. H. :1972 "*Aztec figurines from the Teotihucán Valley, Mexico*." In **Miscellaneous Studies in Mexican Prehistory** (ed.)M.W. Spence, J.R. Parsons, and M.H. Parsons. Anthropological Papers, s.45, Ann Arbor: Museum of Anthropologyy, University of Michigan.

PARZINGER,H.: 2002 *"Archäologien Europas und 'europäische Archäologie – Rückblick und Ausblick"* In: P. F. Biehl, A. Gramsch,A. Marciniak (ed.), **Archäologien Europas/Archaeologies of Europe. Geschichte, Methoden und Theorien/History, Methods and Theories.** Tübinger Archäologische Taschenbücher 3 : s.35-52, Berlin.

PATTERSON, T. C. :1989 *"History and the Post-Processual Archaeologists"* **Man** 24: 555–566.

1990 *"Some Theoretical Tensions within and between the Processual and Postprocessual Archaeologies"* **Journal of Anthropological Archaeology** 9:189-200.

PFÄLZNER,P. : 1995 **Mittanische Und Mittelassyrische Keramik: Eine Chronologische, Funktionale Und Produktionsokonomische Analyse**, Berlin.

PHİLLİPS, P. : 1958 "*American Archaeology and General Anthropological Theory"* **Southwestern Journal of Archaeology** 11:246.

PIETTE, É. :1895 **"La station de Brassempouy et les Statuettes Humaines de la Période Glyptique,"** *L'Anthropologie* 6 (1895), s.129-151

PİGGOT, S., 1991 **Early East Civilizations of the Near East**, London, Thames and Hudson.

PLOG, F.,1977 *Archaeology and the Individual*. In **The Individual in Prehistory,** (ed.) J. Hill and J. Gunn, 13-21. New York: Academic Press.

POMEROY, B. S., 1995 **Goddesses , Whores, Wives and Slaves Women in the Classical Antiquity,** USA, 2.Baskı, Shocker Books.

POWELL, T. : "Prehistoric Art: Ostrava Venüs", **Don's Maps**, June15,2005,(Çevrimiçi)http://donsmaps.com/tantanvenus.html, 3 Ağustos 2005.

PSSSR 1984 **Paleolit** *SSSR*. MoskOva: Nauka.

PREUCEL, R.: 1995 **Contemporary Archaeology in Theory: A Reader,** (ed.) I.Hodder, Blackwell Publishers, New York.

PRINGLE, H. :1998 *"New Women of the Ice Age",* In **Discover**: Vol. 19, No. 04 (April), s. 62-69.

PULHAN,G.: 2001 "*Mehmet Özdoğan ile Arkeoloji-İdeoloji-Devlet İlişkileri Üzerine",* **Cogito** 28:138-150 .

RACZKY, P., 1987 Öcsöd-Kováshalom. In: The Late Neolithic of the Tisza Region, Budapest-Szolnok, 61-83.

RAPPAPORT, R., 1999 **Ritual and Religion in the Making of Humanity**. Cambridge: Cambridge University Press.

READE, J. :1981 **Chalcolithic Cyprus and Western Asia**, British Museum Occasional Papers No: 26, Western Asiatic Antiquities, London.

REDMAN, C. L. :1991 *"Distinguished Lecture in Archaeology: In Defense of the Seventies- The Adolescence of New Archaeology."* **American Anthropologist** 93(2):295-307.

REINOLD, J. :2000 **Archaeologie au Sudan, Les Civilisations de Nubie,** editions Errance, Paris.

RENFREW C., 1985 **The Archaeology of Cult: The Sanctuary of Phylakopi**. London: Thames & Hudson.

1991 **The Cycladic Spirit: Masterpieces from the Nicholas P. Goulandris Collection**, H.N. Abrams, Inc., New York-N.P. Goulandris Foundation-Museum of Cycladic Art, Athens .

1994a "*The Archaeology of Religion*" In Renfrew, C. and Zubrow, E. (ed.) **The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology.** Cambridge:Cambridge University Press, 47-54.

1994 b "*Towards a cognitive archaeology"* In **The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology,** (eds. Colin Renfrew ve Ezra Zubrow), s.3-12. Cambridge: Cambridge University Press.

1998 '*Mind and Matter: Cognitive Archaeology and External Symbolic Storage.*'In Renfrew, C. & Scarre, C. (eds.), **Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage**: 1- 6.

RENFREW, C.,
C. SCARRE, 1998 **Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage**. McDonald Institute Monographs Cambridge: University of Cambridge Press.

RENFREW C. ,
P.BAHN,1996 **Archaeology: Theories, Methods, Methods and Practice,** Thames and Hudson: New York

RİCE, P.C. :1982 *"Prehistoric Venuses: Symbols of Motherhood or Womanhood?"* **Journal of Anthropological Research** 37: 402-414.

REİCHENBACH, H.: 1981 **Bilim Felsefesinin Doğuşu**, (çev.)Cemal Yıldırm, Remzi Kitabevi, İstanbul,

RICOEUR,P., 1976 **Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning.** Fort Worth: Texas Christian Press .

ROACH, J. : "Ancient Figurines Found—From First Modern Humans?" **National Geographic News,** December17,2003(Çevrimiçi)http://news.nationalgeographic.com/news/2003/12/1217_031217_modernhumans.html, 18 Aralık 2003.

ROAF,M.:1984 "Ubaid Houses and Temples", ***Sumer*** XLIII/1-2: 80-90.

ROBB, J. E., 1998 "*The Archaeology of Symbols"* **Annual Review of Anthropology,** Vol. 27, 329-346.

ROBBİNS, J.: 2001 "*Ritual Communication and Linguistic Ideology: A Reading and Partial Reformulation of Rappaport's Theory of Ritual*" **Current Anthropology** 42:591-614.

ROAF, M., 1984 *"Ubaid Houses and Temples"*, **Sumer** XLIII/1-2: 80-90.

ROLLEFSON, G.O., 1983 *'Ritual and ceremony at Neolithic 'Ain Ghazal (Jordan).'* **Paléorient** 9/2: 29-38.

1986 *'Neolithic 'Ain Ghazal (Jordan): Ritual and Ceremony II.'* **Paléorient** 12: 45-52.

1998 '*Ain Ghazal (Jordan): ritual and ceremony III.'* **Paléorient** 24/1: 43-58.

2000 *"Ritual and Social Structure at Neolithic Ain Gazal"* **Life in Neolithic Farming Communities**, Plenum Publishers, New York

ROLLEFSON, G.O. ,
A. SIMMONS,1985 *"Excavations at the Pre-Pottery Neolithic B Village of 'Ain Ghazal (Jordan)",* **Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft** 117: 69-116.

ROLLEFSON, G.O.,
Z.KAFAFI,
D. SCHMANDT-BESSERAT : "*Ain Ghazal Excavation Reports: Symbols at Ain Ghazal"* , **University Texas** , August 29, 2000, (Çevrimiçi)http://link.lanic.utexas.edu/menic/ghazal/, 2 Ocak 2003.

ROLLER,L.E.2004 **Ana Tanrıçanın İzinde: Anadolu Kybele Kültü**, Homer kitabevi, (çev.)Betül Avunç, İstanbul.

RONEN, A. ,
BARTON, G. M., 1981 *"Rock engravings on western Mount Carmel"*, Israel. **Quartär** 31/32: 121-137.

ROSENBERG, M. :1999 *"Hallan Çemi",* In M. Özdogan and N. Basgelen (ed.) **Neolithic in Turkey**: **The Cradle of Civilization, New Discoveries.** Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, s. 25-33

RUSSELL, P. :1998 *"The Palaeolithic Mother-Goddess: Fact or Fiction?"* in **Reader in Gender Archaeology** (ed.) Kelley Hays-Gilpin and David S. Whitley London: Routledge, 261-268.

SAHLINS,M.:1976 **Culture and Practical Reason,** Chicago: University of Chicago Press.

SAHLINS, M. ,
E. SERVICE,1960 **Evolution and Culture**, University of Michigan Press, Ann Arbor

SALTUK, S. :1997 **Arkeoloji Sözlüğü**, İnkilap Kitabevi, İstanbul.

SANDARS, N. K. :1968 **Prehistoric At in Europe**, Baltimore: Penguin Boks.

SCHAEFER, R. T.,
R. P. LAMM, 1995 **Sociology**, McGrew-Hill Inc., New York.

SCHIRMER, W.: 1988 *'Zu den Bauten des Çayönü Tepesi.'* **Anatolica** 15: 139–60.

1990 *'Some aspects of the building in the "aceramic neolithic" settlement at Çayönü Tepesi '* **World Archaeology:** 363-87.

SCHMANDT-BESSERAT, D. :1985 *"Clay Symbols for Data Storage in the VIII Millenium BC*", in Liverani, M; A. Palmieri; R.

Peroni (ed.), **Studi di Paletnologiain onore di Salvatore M. Puglisi**, Unıversıta di Roma:149-154.

SCHMIDT K. : 1995 *'Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic: Göbekli Tepe and Gürcütepe'* **Neo-lithics**, 2: 9-10.

1998 *'Frühneolitische Tempel. Ein Forschungs bericht zum präkeramischen Neolithikum Obermesopotamiens.'* **Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin** 130: 17-49.

1998 *"Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbekli Tepe"*, **Neo-Lithics** 2/98: 1-5.

SCHNEİDER, D. M. : 2000 *"Göbekli Tepe and the Rock Art of the Near East"*,TÜBA-AR3:1-14 .

SCHROER, S. : 1989 *"Die Göttin auf den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel"*, in: Keel, O et al. **Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel Band 2** (OBO 88). Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 89-207.

SCHWARDZBERG, H., 2003 *On problems in identifying ritual pottery: the example of the so-called "cult-tables"*. In: L. Nikolova (ed.): **Early symbolic systems of**

communication in Southeast Europe. BAR S1139, Oxford: 79-84

SEMENOV, S. A.: 1964 **Prehistoric Technology** (çev.) M.W. Thompson, Cory, Adams- Mackay, London.

SHANKS, M. ,
C. TİLLEY, 1987 **Reconstructing Archaeology**, Cambridge: Cambridge University Press.

SİEVEKİNG, A.:1979 **The cave artists**. (Ancient Peoples and Places; 93) London: Thames and Hudson

SHENNAN, S., 1988 **Quantifying Archaeology**, Edinburgh: Edinburgh University Press.

2003 **Genes, Memes, and Human History: Darwinian Archaeology and Cultural Evolution.** Thames & Hudson.

SIEFERT, D. J.:1991 **Gender in Historical Archaeology**, Historical Archaeology , 4th edition, 25:4:1-155

SIKLOSI, Z. : 2004 "*Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin"***, Acta Archaeologica**, Akadémiai Kiadó, Vol. 55, Nu:1-2/2004, s.1-62

- "*Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin",* February 2004, (Çevrimiçi), http://www.akademiai.com/link.asp?id=r0r3045r24366624 , 5 Mayıs 2006.

SİLİSTRELİ, U. :1990. *1989 Köşk Höyük Kazısı, Kazi Sonuclari Toplantisi,* Ankara, 12: 95–104.

SINCLAIR,A., 2003 "*Art of the Ancients*", **Nature** 426(Dec. 18/25):774-775.

SOFFER, O.
J.M. ADOVASIO,
D.C. HYLAND: 2000 *"The Venus Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic",* **Current Anthropology,** 41/ 4: 514-538.

SOHN, P. K. :1981 *"Inception of art mobilier in the Middle Palaeolithic period at Chommal Cave, Korea"*, In **Resumenes de Comunicaciones, Paleolítico Medio**, s. 31–32. Xth UISPP Congress, Mexico City.

SOLOMON, A. 1997 "*The Myth of Ritual Origins? Ethnography, Mythology and Interpretation of San Rock Art"* ,**South African Archaeological Bulletin** 52:3-13.

1999. "*Meaning, Models and Minds: A Reply to Lewis-Williams"* **South African Archaeological Bulletin** 54:51-60.

SORENSEN, M.: 1998 *Gender Archaeology and Scandinavian Bronze Age Studies.* **Norwegian Archaeological Review** 25:31-49.

SÖZEN, M.,
U.TANYELİ, 2003 **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

SPECTOR, J.D. : 1993 **What This Awl Means: Feminist Archaeology in a Wahpeton Dakota Village**. Minneapolis: Minnesota Historical Society.

SPENCER, J. :1996. Symbolic Anthropology. In **Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology.** Alan Barnard and Jonathan Spencer (ed.) S. 535-539. London.

STILES, D., 1979 "*Paleolithic Culture and Culture Change: Experiment in Theory and Method",* **Current Anthropology** 20/1: 1-21.

STOLIAR, A. D. : 1985 Proiskhozhdenie Izobrazitelnogo Iskusstva. Moskova.

2000 Spiritual treasures of ancient Karelia. *"Rock art in the ancient arctic"*. **Myanndash**, s. 136–173.

SZOMBATHY , J.: 1909 "Die Aurignacienschichten in Löss von Willendorf," *Korrespondenzblatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie, und Urgeschichte*, XL, s. 85-88

ŞAFAK, E.: 2001 *"Çatalhöyük'ün Tanrıçası"*, **Sanat Dünyamız**, sayı:80, s: 141-143, İstanbul.

TALALAY, L. E. 1983 **Neolithic Figurines of Southern Greece: their form and function**. PhD dissertation, Indiana University .

1987 *Rethinking the function of clay figurine legs from Neolithic Greece. An argument by analogy*. **AJA** 91 (1987): 161-169

1993 **Deities, Dolls, and Devices: Neolithic Figurines from Franchti Cave, Greece**. Bloomington: Indiana University Press.

TASİC N. N.2003 " *The White Painted Ornament of the Early and Middle Neolithic of the Central Balkans",* In: Nikolova L. (ed.), **Early Symbolic Systems**, 181-191.

TATE, C. E. :1999 *"Patrons of Shamanic Power: La Venta's Supernatural Entities in Light of Mixed Beliefs*", **Ancient Mesoamerica**, 10: 169-188.

TATE, C. E,
G. BENDERSKY,1999 *"Olmec Sculptures of the Human Fetus"* in **Perspectives in Biology and Medicine**, Spring 1999, S. 1-20

TATTERSALL, I. : 1988 **Encyclopedia of Human Evolution and Prehistory**. Gerland Publishing: New York.

TEKELİ, S. ,E. KAHYA, M.DOSAY, R.DEMİR, H.G.TOPDEMİR, A.KOÇ, 1999 **Bilim Tarihine Giriş**, Nobel, Ankara 1999.

THOMAS, J. : 2000 *"Introduction: the polarities of post-processual archaeology"*. J.S. Thomas (ed.) **Interpretive Archaeology: A Reader, Leicester**: Leicester University Pres, s. 1-18.

TİLLEY, C. : 1989 **A History of Archaeological Thought**. Cambridge: Cambridge University Press.

1990 **Reading material culture.** Cambridge: Cambridge University Press.

TODD, I. : 1976 **Çatalhöyük in Perspective**, Cummings, New York.

TOUFEXIS, G.: 1996 *"House Models"* **Neolithic Culture in Greece**(ed.)G.A.P Papathanassopoulos, Museum of Art, Atina, s.161-162

TRİANTİ, I., :1984 Hausmodelle aus Masi. Mitteilunges des DAI, 113-119

TRIGGER, B., A 1989 **History of Archaeological Thought.** Cambridge University Press: New York, 1989.

2003 **Understanding Early Civilizations:A Comparative Study**, Cambridge University Press.

TRİNGHAM, R., 1973 *The Mesolithic of Southeastern Europe*. In: St. K. Kozlowski(ed.): **The Mesolithic in Europe**. Warszawa 1973: 551-572

TRUMP, D., 2002 **Malta: Prehistory and Temples**. Malta: Midsea Books.

TUCKER, W., 1977 **The Language of Sculpture**, London: Thames and Hudson,

TURNER, V. W., 1967 **The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual. Ithaca and London**: Cornell University Press.

1982. **From Ritual to Theatre**. New York: Performing Arts Journal Publications. Edith Turner, ed.

UCKO, P. J. :1962 *"The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines,"* **Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain** 92 (1962); 38-54.

1968 **Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with Comparative Material from the Prehistoric Near East and Mainland Greece** London: Andrew Szmidla.

1996 *Mother, are you there?* In: **Can we interpret figurines?** Cambridge Archaeological Journal 6 (1996): 300-304

UMURTAK, G.: 2002 "Anadolu Figürinleri", **Arkeo-Atlas**, sayı:1, s: 106-107, İstanbul.

2005 "Küçük Buluntular" in **HÖYÜCEK 1989 - 1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları Results Of the Excavations 1989 - 1992** , s. 92-117, V. Dizi , TTK Yayınları, Ankara.

VANDİVER, P. ,
O.SOFFER, B.KLİMA,
J. SVOBODA, 1993 *"The Pyrontechnology of Performance Art: Moravian Venuses and Wolverines"* Knecht et al (eds) **Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic,** Boca Raton: CRC Press, Inc.

VANPOOL, C. S.-
T. L. VANPOOL.: 1999 . "*The scientific nature of postprocessualism"* **American Antiquity** 64: 33-53.

VERHOEVEN,M.: 2002a *"Ritual and İdeology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia",* **Cambridge Archaeolgical Journal** 12:2,233-258.

2002 b *"Ritual and its investigation in Prehistory."* **Magic Practices and Ritual in the Near Eastern Neolithic, Studies in Early Near Eastern Production**, Subsistence and Environment 8, Berlin, ex oriente 2002, edited by H.G.K Gebel, B.D. Hermansen and C.H. Jensen. s. 5- 40.

VİSWESWARAN, K., 1997 *Histories of Feminist Ethnography*. **Annual Review of Anthropology** 26:591-621.

VİTELLİ, K.D. : 1993 **Franchthi Neolithic Pottery: Classification and Ceramic Phases 1 and 2**, Indiana University Press, Indianapolis.

VLADİMİR, M. :1985 **The Vinca Culture,** Calgary: Western Publishers.

VOIGT, M.: 1983 **Hacı Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Village**, University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.

1991 *The Goddess from Anatolia: An Archaeological Perspective,* **Oriental Rug Review** 11/2 s.32-39

2000 *"Çatalhöyük in Context, Ritual at Early Neolithic Sites in Central and Eastern Turkey",* **Life in Neolithic Farming Communities: social organization,identity, and differentiation**, ed. Ian Kuijt. New York: Plenum, 253-293.

VOLTAİRE., 1995 **Felsefe Sözlüğü** I, Lütfi Ay (Çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

WATKINS T., 1990 '*The origins of house and home.'* **World Archaeology** 21/3, s. 336-347.

1992 *'The beginning of the Neolithic: searching for meaning in material culture change.'* **Paléorient,** 18/1, pp. 63-75.

WATSON, R.A., 1991 *What the New Archaeology Has Accomplished*. **Current Anthropology** 32 (3):275-291.

WATSON, P.J.,
S.A. LEBlLANC,
C.L. REDMAN, 1971 **Explanation in archaeology, an explicitly scientific approach**. New York: Columbia University Press.

WHİTE, R.: 1993 **"***Technological and Social Dimensions of Aurignacian-Age" Body Ornaments across Europe in Knecht* **Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic**. Boca Raton: CRC Press, Inc.

1995 *"Comment on 'Concept-mediated Marking in the Lower Paleolithic"* , **Current Anthropology** 36/4: 623-625.

2003 **Prehistoric Art**, Harry N. Abrams:NewYork

WHITEHOUSE, R.: 1990 *Caves and Cult in Neolithic Southern Italy*. **The Accordia Research Papers** 1, 19-37.

1992 *Underground Religion: Cult and Culture in Prehistoric Italy.* **Accordia Specialist Studies on Italy** Vol. 1. London: Accordia Research Centre.

1996 *Ritual Objects. Archaeological Joke or Neglected Evidence ?* (Wilkins, J. ed.) **Approaches to the Study of Ritual: Italy and the Ancient Mediterranean.** London: Accordia Research Centre, 9-30.

1998 **Introduction. Gender and Italian Archaeology: Challenging the Stereotypes**. (ed.Whitehouse) London: Accordia Research Centre and Institute of Archaeology.

WİLLEY, G.R. ,
P. PHİLLİPS. : 1958 **Method and theory in American archaeology**, Chicago The University of Chicago Press.

WİNN, S.M.M.: 1981 **Pre-writing in Southeastern Europe: the sign system of the Vinca culture ca 4000 B.C.** Western Publ. Calgery.

WITCOMBE, C. : "*Images of women in Ancıent Art*", Art History Sweet Briar College, June 2, 2005 (Çevrimiçi)http://www.arthistory.sbc.edu/imageswomen , 2 Ağustos 2006.

WOLPOFF, M. :1999 Paleoanthropology. Boston: McGraw-Hill. (2. Baskı).

WYLİE, A., 1985 *The reaction against analogy*. In M.Schiffer (ed) **Archaeological Method and Theory 8**, s. 63-112. London: Academic Press.

1991 *Gender Theory and the Archaeological Record: Why is There No Archaeology of Gender*? In Gero, J. and Conkey, M. (eds.) **Engendering Archaeology.** Oxford: Basil Blackwell, 31-54.

1992 *The Interplay of Evidential Constraints and Political Interests: Recent Archaeological Research on Gender*. **American Antiquity** 57: 15-35.

YATES,R.D.S. :1994 *"Phılosophers and Statesmen",* **Cradles of Civilisation China,** University of Oklahoma Press, s.91-99.

YOU, Y. : 1984. *"Preliminary study of a Palaeolithic bone engraving",* **Kexue Tongbao** 29(1): 80-82.

ZIHLMAN, A.: 1997 *The Paleolithic Glass Ceiling: Women in Human Evolution.* In Hager, L. (ed.) **Women in Human Evolution.** London: Routledge, 91-113.

EKLER KISMI

EK1-SÖZLÜK

Amulet(Amulet): Latince "*amuletum*" kelimesinden türeyerek dilimize yerleşen amulet; kötülükleri uzaklaştırdığına, uğur getirdiğine, hastalıkları iyileştirdiğine ve özel güçlere sahip olduğuna inanılan, doğal insan eliyle yapılmış nesne; nazarlık, tılsım ya da muskanın arkeolojik terminolojideki adıdır. Arkeolojik çalışmalarda, amulet, tılsım ve fetiş kavramlarının bazen ayrı, bazen de eşanlamlı olarak alındıkları görülür. Aralarındaki ayrım çok net değildir. Bkz. Tılsım, Fetiş, İdol, Nazarlık.

Anaerki(Matriarchal): Anaerkillik kelimesi Türkçe kökenlidir. Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan ve batı dillerinde anaerkillik anlamında kullanılan "matriarka" kelimesi ise Latince "*mater*" (anne) ve Yunanca "*achein*" (hükmetmek) kelimelerinden türemiştir. Anaerkilliğe dayanan, anaerki temelli olan oluşumlara "anaerkil", "maderşahi" veya "matriarkal" denir. Anaerkillik, bir tür toplumsal örgütlenme düzenidir. Bu düzenin temelini kadının üstünlüğü fikri oluşturur. Soy, kadınlar tarafından belirlenir, egemenlik kadınlarındır. Bu toplumlarda kadınlara erkeklerden daha çok saygı gösterilir. Bu kadın üstünlüğü ilkesi etrafında, toplumun kültürü, adetleri, inancı ve mitolojisi, ataerkil düzenli toplumunkinden farklı bir biçim oluşturur.

Analoji(Analogy): İki farklı şey arasındaki bir benzerliği vurgulanmak amacıyla karşılaştırılması yöntemidir.

Antropomorfik(Anthropomorphic): İnsan biçimli objeleri tanımlamakta kullanılan terimdir.

Arkeolojik teori(Archaeological Theory): Materyal objelerin incelendiği düzlemi sağlayan, kuramsal kavramlar bütünüdür. Bkz. Kuram.

Arkeolojik Yaklaşım(Archaeological Approach): Kısaca, belli bir olguyu ele alırken kullanılan filtreler olarak ifade edilebilir. Yaklaşımların arasında belirlenen ayrımlar, önceleri oldukça net iken; zamanla bu ayrımların arasındaki keskin çizgiler kaybolmaya başlamıştır.

Arkeolojik Yorumlama(Archaeological Interpretation): Bir olguyu belli bir görüşe göre açıklama, aydınlığa kavuşturma, değerlendirme anlamına gelir.

Arkeometri(Archaeometry): Arkeometri, Grekçe *"meitron"* kelimesinden; "arkeoloji" ve "metrik" sözcüklerinden türeyerek dilimize yerleşmiştir. Arkeolojide çeşitli fen ve doğa bilim dallarının matematiksel ölçüm ve analiz yöntemlerinin uygulanması ve kullanılması anlamına gelir. Arkeolojinin gelişimine paralel olarak yararlanılan bilim dallarının sayısı ve yöntem olarak çeşitlilikleri giderek artmaktadır.

Arkeozooloji(Archaeozoology): Arkeolojik kazılardan elde edilen hayvan kemiklerini arkeolojik bir bakış açısı ile değerlendiren bilim dalıdır. Araştırma konuları arasında; insanların hangi hayvanları ne zaman evcilleştirdikleri, hangi hayvanları avladıkları, hayvanların nasıl seçildiği, hangi ürünlerinden yararlanıldığı, nasıl kesildikleri, yerleşimde hangi türlerin barındığı, nasıl beslendikleri gibi konular yer alır.

Ataerkillik(Patriarchy): Kelime olarak ataerkillik, "babanın egemen oluşu", "erkek egemenliği" anlamlarına gelir. Ataerkillik, genel anlamı ile kullanıldığında, erkek iktidarı anlamına gelmekle birlikte, ataerkil sistemin örgütlenmesinin ve uygulanmasının tarihsel ve kültürel olarak farklılıklar gösterdiğini göz ardı etmemek gerekir. Tarihsel ve kültürel farklılıklar göz ardı edildiğinde, bu kavramı "cinsiyetçilik" ile eşanlamlı olarak kullanmak tehlikesiyle karşılaşılabilir. Ataerkillik kavramı, yalnızca kadın emeğinin değil, aynı zamanda kadının cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetlendiği bir toplumsal sisteme gönderme yapmaktadır. Ailede ve sosyal hayatta daha çok erkeğin sözünün geçtiği bir sosyal sistemdir.

Ata Kültü(Ancestor Cult): Ata, bireyin veya bir grup insanın, soyundan geldiğine inandığı, çoğunlukla mitolojik varlıktır ve Ata kültü terimi, atalar üstünde odaklanmış ritüelleri ve onların çevresinde oluşmuş inanç sistemini anlatır. Ahlak, gelenek ve ritüellerin koruyucusu konumundaki yaşlılar, ata ruhlarının ödül ve cezalandırma işlevlerinin yürütücüsü konumundadırlar. Ölülerin canlıların dünyasının parçası olduğu toplumlarda ata kültü ölü gömme biçimlerinden soyun devamına ilişkin kabul ve davranış kalıplarına kadar etkisini gösterir. Anadolu'da soy ve aile temelinde ocağın kutsallığı ve devamlılığı atalarla ilişkilendirilir

Bağlam(Context): Herhangi bir olgunun içinden, ortaya çıktığı, oluştuğu, oluşmasına olanak tanınan durumlar, olaylar, ilişkiler örgülerinin tümü olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Kontekst.

Biliş / Bilişsellik(Cognition/Cognitive): İnsanın, algılama, akıl yürütme ve anımsamayı içeren düşünme sürecidir.

Bilişsel Antropoloji(Cognitive Anthropology): Farklı kültürden insanların dünya (kültürel iletişim) hakkında nasıl bilgi sahibi olduğu, bu bilgiyi nasıl bir işleme tabi tuttuğu ve nasıl kararlar verdiği, diğer kültür öğelerinin uygun gördüğü yöntemlerle bu bilgiyle nasıl davrandıklarının araştırılmasıdır.

Bilişsel Arkeoloji(Cognitive Archaeology): Geçmişteki düşünce yöntemlerinin ve sembolik özelliklerin maddi kalıntılar yoluyla araştırılmasıdır. Arkeolojide sadece insan yapılarının yorumları yapılmamakta, insan ile ilgili düşünce ve inanç sistemlerinin yeniden kurgulanmasına çalışılmaktadır. Bilişsel arkeoloji, geçmiş toplumların düşündüklerine ve maddi kültürlerinde görülebilen sembolik yapıların yöntemlerine yoğunlaşan bir arkeolojik yaklaşımdır.

Bilişsel-Süreçsel Yaklaşım(Cognitive-Processual Approach): Bilişsel-Süreçsel Arkeolojik yaklaşım; İşlevsel yaklaşımın materyalist önerisine bir alternatif olarak algılanabilir. Erken dönem toplumlarının bilişsel ve sembolik yönlerinin bileşimiyle, ideolojinin rolüyle ilgilidir. Modern insanın düşünce yeteneğinin kaynağı ve gelişimi üzerinde durularak, insanların bugünkü kavrama yeteneklerine ne zaman, ne şekilde ulaşmış oldukları sorgulanır. Olasılıklar, ekonomik ve çevresel faktörlerin değil, düşüncenin temel alınmasıyla gözden geçirilir.

Cins(Gender/Genus): Birbirine benzeyen ve ortak birçok karakterleri olan türler topluluğudur. Cins, canlıların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim olmakla beraber, türleri içerisine alan taksonomi grubudur.

Cinsiyet(Sex): Kişinin dişi veya erkek olarak tanımlanan biyolojik kimliğidir.

Cinsiyet Arkeolojisi(Gender Archaeology): Hem feminist hem de feminist olmayan çevrelerce uygulanabilir olan sosyal kuramlar hakkındadır. Cinsiyet arkeolojisi, geçmişte kadın ve erkeğin topluluklarda oynadığı rollerin arkeolojik belgelerde sınanması yoluyla e kiden yaşamış toplulukları incelemekte; kadın ve erkeğin topluluk içindeki farklılıklarını, güç ve uzmanlıklarını araştırmaktadır.

Çevresel Arkeoloji(Environmental Archaeology): Arkeoloji, doğal çevre ortamını oluşturan tüm alanlardan ve bu alanların verilerinden yararlanmaktadır. Arkeoloji ve yer bilimleri arasındaki bilgi paylaşımına dayanan ortak çalışmalarda, arkeoloji ortamın ve değişiminin tanımı için yerbilimlerinin, yerbilimleri de tarihleme için arkeolojinin verilerine gerek duyar. Böylece kültür ile doğal çevre ortamını bir bütünsellik içinde ele alan "jeoarkeoloji" ya da " çevresel arkeoloji" alanı oluşur.

Deneysel Arkeoloji(Experimental Archaeology): Kültürel oluşumların anlaşılması için, insan yapıları ve özelliklerin kopyalamasının denenmesidir. Deneyler, eski malzemeler ve tekniklerle çalışılır.

DGS(Deductive Reasoning): Bkz. Tümdengelim

Difüzyonizm(Diffusionism): Yayılımcılık. Alman etnolog Ratzel'e göre(1896); keşifler, icatlar ve kültürler, belli bir yörede, belli bir dönemde bir defaya özgü oluşmuş ve buradan ticaret, nüfus hareketi ya da kültürel ilişkiler ile diğerine daha sonra da tüm dünyaya yayılmıştır. Bu göç teorisi, yayılma-dağılma kuramından yana olma anlamına gelen "Difüzyonizm" adıyla açıklanır

Diyalektik(Dialectic): Gerçekliği ve onun çelişmelerini incelemeye yarayan ve bu çelişmeleri aşmayı sağlayan yolları aramayı öngören akıl yürütme yöntemi, eytişim.

Duvar Sanatı(Cave art/ Rock art/ Wall art): Mağaraların, barınakların ya da büyük blokların duvarlarının üzerine uygulanan sanatı ifade etmek için kullanılan bir terimdir.

Ekolojik Determinizm(Ecological Determinism): Çevredeki koşulların toplumdaki değişiklikleri belirlediğini vurgulayan açıklama.

Ekoloji(Ecology): Canlı varlıklar ve insan ile bunların içinde yaşadıkları, eko-sistem adını alan doğal ortam arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Organizmaların birbiriyle ve total çevreyle olan dinamik ilişkilerinin araştırılması sözcüğü, organizma ile fizikî çevresi arasındaki iki yönlü ilişkiyi ifade etmektedir. Ekoloji, Yunanca iki ayrı sözcükten türemiştir: "*oikos*" ev ya da ortam; "*logia*" da sözcükler ya da öğretiler demektir. Buna göre, "*oikologia*" da ortam öğretisi olarak alınabilir.

Ekonomik Sistem(Economic System): İnsanların oluşturduğu fikirler ve kurumlar, ayrıca ihtiyaçlarını ve isteklerini tatmin etmek için kaynakları elde etmek amacıyla yaptıkları davranışların tümü.

Ekosistem(Ecosystem): Karşılıklı olarak madde alışverişi yapacak biçimde birbirlerine etki yapan organizmalarla, cansız maddelerin bulunduğu herhangi bir doğa parçası bir ekosistemdir. Ekosistem yaklaşımı, bireysel organizmalar ya da topluluklardan çok tüm alanın işlevlerinin nasıl olduğuyla ilgilenir. Bir alandaki organizmalar ve cansız çevreleriyle olan ilişkilerine bakar. Ekosistemlerde yaşam, enerji akışı ve besin döngüleriyle sürer. Açık bir sistem olan ekosistemde, enerji ve besin giriş-çıkışı süreklidir. Sistem Teorileri düşüncesi de ekosistemden doğar.

Eleştirel Teori(Critical Theory): Bütün bilginin tarihi olduğunu ve önyargılı bir iletişim içinde olduğunu vurgulayan, Alman sosyal düşünürlerden oluşan "Frankfurt Okulu" tarafından geliştirilen teorik bir yaklaşımdır. Yaklaşımda objektif bilginin aldatıcı olduğu iddia edilir.

Epigrafi(Epigraphy): Anıt, sikke, heykel vb. eserler üzerindeki yazıların okunmasıyla ilgili bilim dalıdır.

Etnik Grup(Ethnicity): İçinde yaşadığı daha geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil, milliyet ya da kültür bağına dayalı bir birlik oluşturan toplumsal grup ya da nüfus kategorisi.

Etno-arkeoloji(Ethnoarchaeology): Arkeolojinin önemli alt disiplinlerinden biri olan Etno-arkeoloji, materyal kültürünün üretimini kuran davranışsal ilişkileri anlamaya yönelik bir bakış açısıyla çağdaş kültürlerin araştırılması; geçmişin insanlarını anlayabilmek için yaşayan insanların arkeolojik analizidir

Etno-botani(Ethnobotany): Toplumların çevrelerindeki bitkileri nasıl algıladığı ve kategorize ettiğini ve bitkileri gıda, tıp, kült uygulamaları gibi konular için nasıl kullandıklarını araştıran bir alt disiplindir. Etno-botani terimi ilk olarak 1895'de Jones Harsberger tarafından kullanılmış ve çok disiplinli bir yaklaşım olarak araziye uyarlanmıştır. Etno-botani, günümüz bitkileri ve kullanım şekilleriyle, arkeolojik bitki kalıntıları ve kullanımları arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapmaktadır.

Arkeolojik bitki kalıntıları ile ilgili çalışmaların gelişim tarihi iki geleneğe dayanmaktadır. Bunlar Avrupa ve Amerikan geleneğidir. Daha eski olan Avrupa geleneği, "Arkeobotani", Amerikan geleneği ise "Paleoetnobotani" terimini kullanmaktadır.

Etnografya (Ethnography): Belirli bir toplumun kültürel değer ve ürünlerini, karşılaştırmalı olarak inceleyen, toplum bilimlerinin belli bir insan topluluğunu betimlemeyi amaçlayan alanıdır. Günümüzde neredeyse tümüyle alan araştırmasına dayanır ve incelenen halkın günlük yaşamıyla, kültürünün içinde yer almayı gerektirir.

Etnografik Analoji(Ethnographic Analogy): Günümüzdeki ya da geçmişteki toplumlar arasında benzerlik kurma anlamına gelir. Geçmiş kültürlerin modellerini kurmak için yaşayan kültürlerin bilgileri kullanılır.

Etno-histori(Ethnohistory): Etnografik kültürlerin tarihi kayıtlar yoluyla araştırılmasıdır.

Etnoloji(Ethnology): Toplum bilimlerinin insan toplulukları üzerine çözümsel ve karşılaştırmalı inceleme yapan dalıdır. Yunanca "halk" anlamına gelen "*ethnos*" sözcüğünden türetilen etnoloji, kültürler arası farklar ve benzerliklerle ilgilenmiş, kültürün tarihsel gelişimini ve çeşitli kültürlerin birbirleriyle ilişkisini konu almıştır.

***Ex-voto*;** Latince adak anlamına gelir. Tanrıların bir dileği yerine getirmesinin ardından, bu dileğe karşı onlara sunulan, yeraltına gömülen hayvan veya eşya anlamına gelir.

Fallik / Fallus(Phallus) Sembol: Çeşitli malzemelerden yontularak veya kili şekillendirip yapılan üç boyutlu erkeklik organı betimlemesi.

Fetiş(Fetish): Fetiş, özünde ruh bulunduğu anlayışına dayanarak yüceleştirilen nesne, tapıncak anlamına gelmektedir.

Figürin / Heykelcik(Figurine / Statuette): Latince "*figura*" biçim demektir. Figürin ya da heykelcik terimi, heykelle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu, simgeleşmiş ama heykel gibi tek başına simge haline gelmemiş olanı vurgular.

Fiziksel Antropoloji(Physical Anthropology): İnsan organizmasının fiziksel özelliklerinin, değişkenliğinin ve gelişiminin bilimsel araştırmasıdır.

Fonksiyon(Function): Kendine has kültürel bir özelliğin, bütün kültürün yaşamına yaptığı katkı, işlev.

Fonksiyonalizm(Functionalism): Bir bütün olarak, toplumda insanların belirlenen ihtiyaçlarını kültürel olarak tatmin etmeye yarayan bütün kültürel elementlerin işlevsel olduğuna dair kuramdır.

Fonksiyonel-Süreçsel Arkeoloji(Functional-Processual Approach): Bkz. Süreçsel Arkeoloji.

Gelenek(Tradition): Tek bir kültürün ara vermeksizin gelişimini tasvir eden, zamanla oluşan kültür değişimi yapısıdır. Geçmişten günümüze gelen her şeyi çevreleyen terim, sosyal ve politik sistemler, değerler, inançlar gibi pek çok şeyi kapsamaktadır.

Geleneksel Arkeolojik Yaklaşım: Geçmiş kültürleri tarihsel bir sıraya göre kurgulama yönteminin benimsendiği arkeolojik yaklaşımdır. Bkz. Stratigrafi ve Tipoloji.

Heykel(Statuary- Sculptural- Statue- Sculp-Sculpt- Image- Effigy): Taşı yontarak veya kili, alçıyı şekillendirip, oluşturulan, büyük boyutlu, sanat kaygısı ağır basan ve tek başına bir simge olmasından söz edebileceğimiz biçim.

Heykelcik(Figurine/Statuette): Figürin kelimesinin Türkçe karşılığı. Bkz. Figürin.

Hipotez(Hypothesis): Tez ve antitez kavramlarını ve önermelerini içinde barındıran durum. Bilimsel çalışmanın önemli bir halkasıdır. Eğer ispatlanırsa kuram, sonra da kanun olur.

Irk(Race): Irk, bir canlı türünde aynı karakteri taşıyan canlıların oluşturduğu alt bölümdür.

ISG- Inductive Reasoning: Bkz. Tümevarım Yöntemi.

İdeoloji(Ideology): İdeoloji sözcüğü, Destutt de Tracy tarafından 18. yüzyılın sonlarında fikirler bilimini tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. İdeoloji sözcüğünün birçok farklı kullanımı ve tanımı mevcuttur. En basit anlatımla ideoloji, düzenlenmiş, yapılanmış fikirler bütünüdür. Genel olarak siyasi ya da toplumsal bir öğreti meydana getiren, siyasi ve toplumsal eylemi yönlendiren düşünce, inanç ve görüşler sistemi; bir topluma, döneme ya da toplumsal bir sınıfa özgü inançlar bütünü; toplumsal bir durumu yansıtan düşünceler dizgesi ya da insanların kendi var oluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımların tümü olarak tanımlanmaktadır.

İdol(Idol/Cult Figurine): Heykelciklerin değişik yorumlarla biçimlendirildiği, soyutlamanın fazlasıyla ağır bastığı, farklı kullanımları olan ve amuletlere kıyasla daha sembolik nesnelerdir.

İlk Kontekst(Primary Context): Gerçek konumunda bulunan malzemeleri ifade eder.

İkincil Kontekst(Secondary Context): Yeri değişen ve olumsuz faktörlerden dolayı tekrar yerine koyulan materyalleri ifade eder.

İkonografi(Iconography): Resim veya oyma tekniği ile yapılan canlandırma. Bilişsel arkeolojinin önemli bir öğesidir, genellikle herkesçe bilinen inançsal ya da törensel anlamı olan sunumların araştırılmasını kapsar.

İn situ (Yerinde): Arkeolojik bir bulgunun orijinal yerinde ve durumunda saptanması.

İstatistiksel Değerlendirme(Statistical Interpret): Bir buluntu yerindeki figürinlerin yoğunluğu, tabakalaşmaya ve mekânlara göre dağılımı, ortak figürin tiplerinin birbirine göre orantısı gibi verilere bağlı olarak figürinlerin sayısının ve niteliklerine göre dağılımının belirlenmesidir. Değerlendirmelerde çeşitli ortamlardan elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak, gözlem yapılır.

Jeolojik Kontekst(Geological Context): Jeolojik tabakayla arkeolojik bulguların ilişkisidir.

Kaya Sanatı(Rock Art): Kayalara yapılan resimler ya da çizgileri ifade etmek için kullanılan bir terim.

Kontekst / Ortam / Bağlam(Context): Objenin kontekstinin bugünkü durumundan (çakıl, kil ya da kum gibi çevredeki malzeme), kaynağından (dikey ve yatay konumu) ve onun diğer objelerle birleşiminden (genellikle aynı yerde, diğer arkeolojik kalıntılarla birlikte oluşumu) meydana gelir.

Kontekst Düzeni(Contextual Seriation): Objelerin, özel kontekstlerde oluşum sıklıklarına (genellikle gömülerde) göre düzenlendiği, 19. yüzyılda Flinders Petrie'nin öncülük ettiği göreli tarihlendirme metodudur.

Kuram(Theory): Sistemli bir biçimde düzenlenmiş, birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünüdür. Arkeolojik teori ya da kuram, arkeolojinin uygulanmasına ve arkeolojik sonuçların yorumlanmasına ilişkin tartışmaları kapsar.

Kuramsal Arkeoloji(Theoretical Archaeology): Arkeolojinin kendi gelişim sürecinin dışında; tarihlendirme, tabakalandırma, tanımlama, karşılaştırma gibi arkeolojinin temel yöntemlerini yetersiz görerek, diğer bilim alanlarına ait olan yöntemlerin arkeolojiye uyarlanma çabasıdır.

Kült (Cult): Tapı, tapınım, tapınma, ayin, inanç sistemi anlamlarında kullanılır. Sözcüğün temel kökeni Latince "*cultus*" olup, "tapınma anlamındadır.

Kült arkeolojisi(Cult Archaeology): Her türlü kült etkinliği göstergelerinin, arkeolojik açıdan incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Kült yapıları, tapınaklar, figürinler, amuletler, heykeller gibi birçok veriyi kapsar.

Kült binası(Cult Building): Kült etkinliklerinin gerçekleştiği özel yapı olarak tanımlanır. Kült yapıları konutlardan bazı farklı özellikleri ile ayrıt edilebilmektedir. Tarihöncesi arkeolojisinde, bu terim tapınak; belirli kült uygulamalarının ve ayinlerin gerçekleştirildiği düşünülen, tapınım amaçlı yapı olarak da tanımlanabilir. İlk yerleşik topluluklarla birlikte kültün en önemli göstergeleri yapılar olmuşlardır. Kazılarda benzer yapıların arasında farklı bir yapı bulunduğunda, bu, genel olarak bir kültün ya da yerleşmeyi yöneten bir "bey"in varlığının ifadesi olarak yorumlanır. Oysa basit köylerde bile yapılar arasındaki çeşitleme çok fazladır. Yapı türleri genellikle yapının işlevine, bulunduğu yere, sahibine ve yapımcısına göre değişebilir. Bunun yanında yapının türünü belirleyen şeylerin arasında yapıldığı dönemin modası, yapanın teknik bilgisi ve yapı sahibinin kişisel olabilecek istekleri de belirleyicidir. Kısacası farklı olan her yapı kült yapısı anlamına gelmemektedir.

Kültür Bölgesi(Culture Area): Bazı grupların benzer kültür yapılarına sahip olduğu bölgedir. Çok yakın alanlardan başka onları kurmak için yeteri kadar farklı

özellikleri paylaşan, özellikli coğrafi çevresel bölge dâhilindeki kültürlerin sınıflandırılmasıdır.

Kültürel Antropoloji(Cultural Anthropology): Toplumun biyolojik olmayan, davranışsal yönleriyle ilgili olan, antropolojinin bir alt disiplinidir. İnsan davranışının altında yatan sosyal ve teknolojik unsurlar incelenir. Kültürel antropolojinin iki önemli dalı etnografi (yaşayan kültürlerin araştırılması) ve etnolojidir (etnografik verileri kullanarak kültürler karşılaştırmaya çalışır). Avrupa'da, bu alan Sosyal Antropoloji olarak düşünülür.

Kültürel Determinizm(Cultural Determinism): Tepkiler hariç bütün davranışların öğrenme sonucu oluştuğu fikridir.

Kültürel Difüzyon(Cultural Diffusion): Bir toplumdan diğerine kültürel özelliğin (örneğin materyal objesi, fikir ya da davranışsal model) yayılımıdır.

Kültürel Ekoloji(Cultural Ecology): Kültürün ilk başkalaşma mekanizması olarak düşünüldüğü, insan, toplum ve çevre arasındaki dinamik ilişkiyi değerlendirmek için Julian Steward tarafından bulunan bir terimdir. Kültürel ekoloji (çevrebilim), çevrenin kültür üzerindeki etkisi ve insanın, kültür yoluyla, ekosistem üzerindeki etkisi olarak tanımlanabilir. Kültürler ile fizikî çevre arasındaki neden ve etki ilişkisinin incelenmesidir

Kültürel Çevre(Cultural Environment): Teknoloji ve sosyal kurumları kapsayan insan çabasının ürünü olan sonuçlar bütünüdür.

Kültürel Kaynak İdaresi (CRM- Cultural Resource Management): Genellikle geçmişi korumak için tasarlanan yasama çerçevesinde, yerleşim alanlarının korunmasıyla arkeolojik mirasın korunmasıdır.

Kültürel Materyalizm(Cultural Materialism): Fikirlerin, değerlerin ve inançların, çevresel koşullara uyarlama araçları ya da ürünleri olduğuna dair Marvin Haris tarafından ileri sürülen kuramdır (materyal baskılar). Süreçsel arkeolojinin ortak bir yaklaşımı, kültürel materyalizmin kullanımıdır.

Kültür Tarihi(Culture History): Zaman içindeki kültürel değişimin tanılaması ve sınıflandırılmasıdır. Arkeolojik yorumlar ilk olarak, kültürel parçaların ve yapıların kronolojik kontekstinin kurulmasıyla ilgilenmiştir.

Kültür Tarihi Yaklaşımı(Culture-historical Approach): Geleneksel tarihçinin yöntemini kullanan arkeolojik yorumlama metodudur. Zengin detaylarla ve tümevarımsal süreçlerle düzenlenen özel koşullar üzerinde vurgu yapar.

Kronolojik Yaş(Chronological Age): Doğumdan beri geçen süreli zaman anlamına gelir.

Kronoloji(Chronology): Zaman içindeki geçmiş olayların düzenlenmesi. Olayların tarihleri saptanarak oluşum sıraları düzenlenir.

Kronometrik Tarihlendirme(Chronometric Dating): Zamanın özel bir noktası ya da alanıyla ilgili olan bir tarihlendirme sistemidir. Kronometrik tarihler mutlaka kesin tarihler değildir ve sık sık devir, dönem şeklinde ifade edilirler.

Marksist Arkeoloji(Marxist Archaeology): Prensip olarak Karl Marx ve Friedrich Engels'in yazılarına dayanmaktadır. Toplumsal değişimin materyalist modeli olarak tanımlanabilir. Toplum içinde değişimi, üreten güçlerin (teknoloji) ve üretim ilişkilerinin (sosyal organizasyon) arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların bir sonucu

olarak görür. Bu uyuşmazlıkların, farklı sosyal sınıflar arasındaki bir mücadele şeklinde ortaya çıktığı görülür. Bugünkü Marksist arkeoloji sosyal düzenlerin dönüşümü ve uyuşmazlık ile kültürel değişim arasındaki ilişkiler üzerinde durur.

Materyal kültürü(Material Culture): Geçmiş ve bugüne dair, yorumlanabilen kültürel bir anlamı olan malzemeyi içeren, yapılar, aletler ve diğer buluntulardır.

Metodoloji(Methodology): Arkeolojik verileri toplamak ve belgelemek için kullanılan teknik ve yöntemlerdir. Kimi zaman teorinin bir kısmı olarak kabul edilirken, kimi zaman ayrı tutulması gerektiği düşünülmüştür.

Metodolojik Bireyselcilik(Methodological Individualism / Individualistic Method) : Bir toplumun seviyesi o toplumu oluşturan bireylerin toplamı kadardır. Buna toplumdaki bireylerin psikolojik durumundan kaynaklanan sosyal bir olay da denebilir. Açıklanabilir düşüncelerin ve kararların aracılık yaptığı ve işlerle ortak kurumların bireysel düşünce ve kararların ürünleri olarak yorumlanabilir olduğunu benimseyen, toplumların araştırılmasına yönelik bir yaklaşım.

Model(Model): Model günlük hayatta, bilimde ve bilim felsefesinde birçok anlama ve yoruma sahip olsa da tüm modelleri birleştiren bir öğe vardır. Tüm modeller bir şeyi, bir şeyleri temsil ve tasvir etmek için tasarlanmış ya da seçilmişlerdir. Bazı modeller bize gerçeğinin önemli özelliklerini sunarken bazı modeller o şeyin ideal halini temsil ederler. Bazı modeller henüz olmayan bir şeyi temsil edebilirler.

Mühür(Seal /Stamp): Üzerinde isim ya da işaret kazılmış, düzen, yetki ve mülkiyet belgesi olarak çeşitli kağıtla basılan, ayrıca üzerinde sihir ve tılsımla ilgili yazılar bulunan ve koruyucu niteliğine inanılan, çeşitli taşlardan ya da madenlerden yapılan küçük bir gereçtir.

Neolitik Devrim(Neolithic Revolution): Yerleşik köy hayatının geniş ölçüde gelişimine müsaade eden çiftçiliğin (kaldırılan ürünün depolanması ve tarım)

kökenini ve sonuçlarını tanımlamak için 1941'de V.G. Childe tarafından ifade edilen terimdir.

Neolitikleşme(Neolithization): Neolitiği oluşturan tüm öğelerin evrim sürecini içeren bu terim ile Neolitik Dönem'in ilk dönemi ya da Neolitik dönemin hazırlık aşaması kastedilmektedir.

Orta Alan Teorisi(Middle Range Theory): Binford'a göre var oluş ile ilgili büyük sorularla çalışan genel kuramlarla arkeolojinin giderek artan küçük soruları arasında bir orta alan bulunmalıdır. Bu bağlamda, her sistemin arkeolojik veriler bütünlüğü içerisinde ayrı değişkenler olarak çalışılması büyük kuramlara giden yolda orta alanlar oluşturacaktır.

Paleoantropoloji(Paleoanthropology:): Fosil kayıtları ve arkeolojinin araştırılmasıdır.
Paleo-ekoloji(Paleoecology): Nesli tükenmiş organizmalar ya da organizma gruplarının çevreleriyle olan ilişkilerinin araştırılmasıdır.

Paleontoloji(Paleontology): İnsan fizyolojisinin ortaya çıkışını ve sonraki gelişimini inceleyen fiziksel antropolojinin özelleşen bir dalıdır.

Plastik Sanatlar(Plastic Arts): Elle yoğrulabilen her madde plastiktir. Heykeltıraşlık, oyma, çömlekçilik, resim gibi şekil verilebilen, istenilen biçimi alan sanatlar da plastik sanat olarak tanımlanır.

Pleistosen(Pleistocene): Pleistosen, yaklaşık 2.5 milyon yıl önce başlayan ve yine yaklaşık 10-14 bin yıl önce bugün içinde bulunduğumuz ve Holosen olarak adlandırdığımız dönemin başlamasıyla biten buzul çağları dönemidir. Bu dönemde insan evrimsel gelişmesinde belki de en büyük değişimlerden birisi olan taş aletler yapmaya başlamıştır. Bu döneme ait arkeolojik buluntuları Paleolitik Çağ arkeolojisi, yani Pleistosen arkeolojisi inceler. Paleolitik bu dönemin kültürel adıyken, Pleistosen, aynı dönemi ifade etmek için jeolojik bir adlandırmadır.

Post-Modernizm(Post Modernism): Genel olarak Batı dünyasında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, resim, edebiyat, mimari, vb. güzel sanatlar alanında ve bu arada özellikle de felsefe ve sosyolojide belirgin hale gelen hareket, akım, durum veya yaklaşım. Felsefi açıdan Post-Modernizm sebeplerin açıklanmasına yönelik etkin yöntemleri ve teknolojiyi ifade eder.

Prestij malları(Prestige Goods): Toplumda yüksek statü ya da değer göstergesi olarak görülen takas mallarını anlatmak için kullanılan terimdir. Bu malların tüketiminden ya da kullanımından fiziksel ihtiyacın tatmininin ötesinde bir fayda beklenmektedir.

Proto-kültür(Protoculture): Kültürün başlangıcı ya da en basit yanları.

Protohistorik(Protohistoric): Bir bölgedeki yazılı kayıtların başlangıcından önceki dönem ancak bölgenin başlangıçta başka bir yerde yazılı raporlarda anlatılmasından sonraki dönemdir. Ön tarih süreci olarak ifade edilebilir.

Radyokarbon Tarihlendirmesi(C14- Radiocarbon Dating): Organik materyallerde bulunan karbon 14'ün radyoaktif çürümesine dayanarak kullanılan tarihlendirme metodudur. Bu yöntem Libby tarafından 1940'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Canlı çevresiyle karbon alış verişi yaptığı sürece 1gr. Karbon için 14 bozunma/dakika kadar bozunma yaparak karbon'u azota dönüştürür. Bu özgül aktivitenin sabit olması her yıl yerkürede 7,5 kg. radyokarbon oluştururken 7,5kg. radyokarbon da bozunup azota dönüştüğünü yani bir denge kurulduğunu belirtir. Bu durum bütün canlılar için geçerlidir. Eğer canlı ölür ve çevresi ile karbon alış verişi kesilirse, sağlığında sahip olduğu özgül aktiflik 5730 yılda yarılanacak şekilde azalmaya başlar. Çünkü radyokarbon 5730 yıl yarı ömürlü bir radyo izotoptur. Görüldüğü gibi tarihleme demek aslında kalıntıda var olan radyokarbonun özgül aktifliğinin bulunması demektir.

Refüzyonist Bakış Açısı(Refutationist View): Var olan teorilerdeki hataları bularak elde edilen, bundan dolayı teorilerin yanlış olabileceğinin önemli olduğu, amacı daha

iyi teoriler geliştirmek olan, deneye dayalı dünya hakkında bilimin teoriler içerdiğini benimseyen (hataya hassas ve test etmeye açık) yaklaşımdır. Karl Popper tarafından geliştirilen yaklaşım, bilimsel teorilerin öğesi olarak test edilebilirliğin önemini vurgular.

Ritüel(Ritual): Ritüeller inançla ilgili teknik olgular; inançla ilgili olarak benimsenmiş alışkanlık, kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, biçimler, davranış biçimleri, temalar; yazılmamış olsa da sosyal da ya da dini kuralları ve düzeni olan hareketler belirli aralıklarla yinelenen, dinsel ya da büyüsel bir nedene göndermede bulunan ve birlikte gerçekleştirilen eylemler , kült uygulamalar olarak tanımlanmaktadır.

Rölyef(Relief): Kabartma. Taş, kil, ahşap gibi bir malzemenin üzerine, bazı kesimleri oyuk, bazı kesimleri de kabartılı bırakarak, figürler oluşturma tekniğine verilen isim.

Sanat(Art): En genel anlamıyla yaratıcılığın ve/veya hayal gücünün ifadesi olarak tanımlanabilir. Tarih boyunca neyin sanat olarak adlandırılacağına dair fikirler sürekli değişmiş, bu geniş anlama zaman içinde değişik kısıtlamalar getirilip yeni tanımlar yaratılmıştır. Bugün sanat terimi birçok kişi tarafından çok basit ve net gözüken bir kavram gibi kullanılabildiği gibi akademik çevrelerde sanatın ne şekilde tanımlanabileceği, hatta tanımlanabilir olup olmadığı bile tartışma konusudur. Sanat sözcüğü genelde görsel sanatlar anlamında kullanılır. Sözcüğün bugünkü kullanımı, batı kültürünün etkisiyle, İngilizcedeki 'art' sözcüğüne yakın olsa da halk arasında biraz daha geniş anlamda kullanılır. Gerek İngilizce'deki 'art' ('artificial' = yapay), gerek Türkçedeki Arapça kökenli 'sanat' ('suni' = yapay) sözcükleri içlerinde yapaylığa dair bir anlam barındırır. Sanat, bu geniş anlamından Rönesans döneminde ayrılmaya başlamış, ancak yakın zamana kadar zanaat ve sanat sözcükleri dönüşümlü olarak kullanılmaya devam etmiştir. Buna ek olarak Sanayi Devrimi sonrasında tasarım ve sanat arasında da bir ayrım doğmuştur.

Sanat Tarihi(Histoy of Art): Sanat tarihi, tarih şartlarından doğan maddî kültür objesini inceleyen bir bilimdir. Bugün bağımsız bir bilim dalı olan Sanat Tarihi,

yeryüzünün geçmiş bütün sanatlarını kapsayan birçok konuyu ilgi alanı içine alır. Dünyanın herhangi bir köşesinde ya da herhangi bir çağın belirli yıllarındaki sanat hareketi, özetle insanın sanat deneyleri olarak yaŞadığı her şey, sanat tarihinin ilgi alanına girer.

Simge(Symbol / Attribute): Sembol olarak bir eylemin, bir fiilin hatırlatıcısı ve göstericisidir. Simgenin en önemli özelliği budur. Simge, bir eylemin, bir fiilin veya durumun kendisi değil, sadece gösterenidir.

Sembol(Symbol): Görülmez bir gerçekliği canlandıran, duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten imge ya da somut nesne.

Sembolizm(Symbolism): Olguları yorumlamaya veya inançları anlatmaya yarayan semboller sistemi.

Seramik(Ceramics): "Seramik" kavram olarak iki anlam yüklüdür. Bunlardan ilki malzeme olarak; organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemler ile sırlanarak veya sırlanmayarak sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilme teknolojisidir. Seramiğe yüklenen ikinci anlam ise bir sanat alanının adı olarak; ana maddesi toprak olan bir tür kap sanatı şeklinde tanımlanır. Tarih boyunca farklı uygarlıkların değişen yaşam biçimlerine, farklı teknik ve estetik değerlerine göre şekillenerek idol, heykel, heykelcik, mühür, mimaride kullanılan malzemeler, sanat yapıtları gibi çok çeşitli ürünler olarak ortaya çıkan seramik, Eski Mezopotamya, Pers, Suriye, Anadolu, Mısır, Girit, İndus Vadisi, Miken kültürü, Yunan, Etrüsk kültürü, Çin, Japonya, Kore, İspanya ve Amerika ülkeleri ve kültürlerinde ilk ürünlerini vererek günümüze dek süregelmiştir.

Sınıf(Class): Bir toplumda, aynı görevi yapan, aynı menfaati sağlayan, aynı şartlarda yaşayan büyük insan grubu ya da niteliklerine göre kişi veya nesnelerin yerleştirildiği kategorilerden her biri.

Sınıflandırma(Classification): Objelerin ortak özelliklere dayanarak gruplara ya da diğer sınıflandırıcı şemalara göre düzenlenmesi Bkz. Tip, tipoloji.

Sistem(System): Dizge. Düzen. Bir sonuç elde etmeye yarayan yöntemler düzeni. Bir bölümdeki değişikliğin, bütün kısımlardaki değişiklikler üzerinde yaptığı etkiler bakımından ele alındığında birbiriyle bağlantılı kısımlardan oluşan alan olarak tanımlanır.

Sistem Analizi(System Analysis): Süreç ya da oluşumun anlaşılması için, teknoloji, ideoloji sosyal yaşam gibi kültürün içindeki alt sistemlerin incelenmesi gerektiği görüşüdür. Buna göre, alt sistemler, sistemin çalışmasını sağlar ve her birinin evrimsel bir çizgide çözümlenmesi gereklidir.

Sosyal Grup(Social Group): Belli ortak özelliklere sahip, etkileşim ve ilişki içinde bulunan iki veya daha fazla kişinin meydana getirdiği göreli bir sürekliliği olan bireyler topluluğudur.

Sosyal Düzen(Social System): Bir toplumdaki üretim güçleri ve üretim ilişkileriyle din, hukuk, eğitim gibi kurumların karşılıklı bağımlılık içinde oluşturdukları uyumlu bir bütündür.

Sosyal Hareketlilik(Social Mobility): Genel anlamıyla hareketlilik, kişilerin zaman içerisindeki yer değişikliklerini kapsar. Bu yer değişikliği fiziksel mekânda gerçekleştiği zaman fiziksel hareketlilik, sosyal yapı içerisinde gerçekleştiği zaman sosyal hareketlilik olarak isimlendirilir. Sosyal hareketlilik ise bireylerin bir sosyal pozisyondan diğerine devinimidir. Pozisyondaki değişmenin yönü açısından, sosyal hareketlilik yatay ve dikey olarak sınıflandırılır. Yatay hareketlilik, aynı sosyal düzlemdeki, bir grup veya durumdan benzer bir grup veya duruma doğru bir devinimdir. Dikey hareketlilik ise kişilerin bir statüden diğerine, bir sınıftan diğerine devinimi olarak tanımlanır.

Sosyal Sınıf(Social Class):: Toplumun düzeyi, yaşam biçimi, eğitim,saygınlık gibi özellikler bakımından birbirine benzeyen ve bunun bilincinde olan insanlar tarafından oluşturulan bir bütündür.

Sosyal Tabakalaşma(Social Stratification): Genel olarak sosyal tabakalaşmayı, otorite, itibar, statü ve güce göre nüfusun farklılaşması, hiyerarşik olarak sınırlanması şeklinde düşünebiliriz. Bu bağlamda, sosyal tabakalaşma gerek nitelik gerek nicelik yönü artan ve değişen insan topluluklarında rastlanan bir gelişmedir ve çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmelidir. Max Weber, toplumun tabakalaşması üzerine, sınıf ve statüye dayanan ikili tabakalaşma üzerinde durduktan sonra, tabakalaşmada üç temel ölçütü ele almaktadır.Bunlar, ekonomik değerlere ve fırsatlara sahiplik politik gücün ve toplumdaki sosyal prestijin durumudur. Ona göre her üç ayrı ölçüt de karşılıklı etkileşim içindedirler. Bunlar tek tek veya bütün olarak bireyin davranışlarını, hayat tarzını şekillendirebilirler. Diğer bazı sosyal bilimciler ise, bu ölçütlere mesleki durumu, geliri, eğitimi veya bunların hepsini birden dâhil ederler. Sosyal bilimciler tabakalaşma çeşitleri ve değişik tabakalaşma şekillerini ortaya çıkaran faktör ve bir bakıma dönemler üzerinde durmuşlardır. Bunlar sırasıyla ilk toplumlarda görülen yaygın köleliğin doğurduğu tabakalaşma, Orta Çağ Avrupa'sında geniş toprak mülkiyetine dayanan feodal sistem, kast sistemi ve statü tabakalaşmasının doğurduğu sosyal sınıflardır.

Stel (Stela): Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun bir taştan ya da ahşaptan oluşan yapı. Sözcük Yunanca dikili duran blok anlamına gelen *stele* kelimesinden türeyerek dilimize yerleşmiştir) Türkçe karşılığı ile alındığında stel için, dikili taş ya da küçük dikili taş da denilebilir. Steller Tarihöncesi Dönem'de daha çok açık alanlarda ve yapı içlerinde bulunurlar. Bazılarının üstünde de rölyefler bulunmaktadır. Yapılanmayla ilgili olanları varsa da, stellerin bazılarının sembolik anlamlar içerdiği düşünülmektedir. Stelin farklı şekillerde kullanılan farklı tipleri vardır. Örneğin mezar taşı stelleri, sınır işaretleri olarak kullanılan sınır stelleri, askeri zaferleri anan steller ya da Mezopotamya'da bulunan yalnızca anıtsal olup, çoğunlukla kral buyruklarının yazılı olduğu steller gibi. Steller Yakındoğu, Yunanistan, Mısır ve

bunlardan bağımsız olarak Çin, ve Orta Amerika'da bulunmuştur. Stellerin üzerindeki yazı ve çizimler o zamana ve uygarlığa dair önemli bilgiler verirler. Mısır ve Orta Amerika'dan kalan büyük sayılarda steller bu uygarlıklar hakkındaki en büyük ve önemli bilgi kaynaklarından biridir.

Stratigrafi(Stratigraphy): Tabakalaşmanın araştırılması ve geçerli kılınması; zaman boyutunun dikey olarak, alan boyutunun yatay tabakalardaki analizidir. Nesnenin muhafazasında zaman dizisini değerlendirmek için değişken tarihlendirme tekniği olarak çok sık kullanılmaktadır.

Süreç(Process): Aralarında birlik olan veya belli bir düzen ya da zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisi, değişim.

Süreçsel Arkeoloji Yaklaşımı(Processual Archaeology): Arkeologlar, geçmiş kültürlerin nasıl geliştiğini ve değiştiğini açıklamanın önemini vurgularlar. Her şeyden önce kültürel oluşum, kültürel süreç ile ilgilendikleri için bu arkeologlara 'Süreçsel arkeologlar' ve çalışmalarına da 'Süreçsel Arkeoloji' denir. Süreçsel arkeolojinin merkezinde olan teorik bağlam, kültürel evrimciliktir. Sosyal-kültürel evrim teorisi, kültürlerin ve toplumların, zamanın ötesinde nasıl geliştiklerini açıklayan, kültürel evrim ve sosyal evrim teorileri için şemsiye görevi yapan bir terimdir. Bu teoriler, benzer şekilde teknoloji, sosyal yapı, toplum değerleri arasındaki ilişkiyi ve zamanla nasıl ve neden değiştiğini anlamada örnek sağlamasına rağmen, dönüşümün ve sosyal değişimin özel mekanizmalarını açıklama aşamasına dönüşür. Kültür değişiminin süreçlerini anlamak için, esas alınan kültür ve çevrenin, sosyal ve ekonomik yanları arasındaki dinamik ilişkiyi vurgulayan bir yaklaşımdır. Problem ifadesini, hipotez formülünü ve test etme bilimsel yöntemini kullanır. Erken dönem işlevsel- süreçsel arkeoloji, ideolojik ve sembolik yönleri birleştirmede vurgu yapan bilişsel – süreçsel arkeolojiyle bağdaşmaz.

Süreç Sonrası Arkeoloji Yaklaşımı (Postprocessual Archaeology): İşlevsel-Süreçsel arkeolojinin algılanan sınırlara tepkisi olarak formüle edilen açıklamadır. Yapısalcılık, Eleştiri Teorisi ve Neo-Marksist düşünceden etkilenen bireyselleştirme yaklaşımının yararına genellemeler yapar.

Şamanizm(Shamanism): Şamanizm ya da Kamcılık, çok tanrılı bir inanç veya ruhsal gelenek/uygulamalar bütünüdür. Şamanizmin tanımında bilim adamları aynı fikirde değildir, bu hem şamanizmin içinde barındırdığı farklı yön ve öğelerden hem de şamanizmin çok farklı coğrafyalarda aynı temelde ama çok farklı şekillerde var olmasından kaynaklanmaktadır.

Tabaka(Strata/ Stratum/ Layer): Katman, kat oluşum ya da görünüş olarak ayrılan tortusal üniteler.

Tabakalaşma(Stratification): Jeoloji kökenli bu yöntem Jaques Boucher de Perthes'in Fransa'da kazı yoluyla elde ettiği iki yüzeyli el baltalarının içinde bulunduğu katmanın sanılandan çok daha eski tarihlere ait olduğunun, Evans ve Prestwitch adlı jeologlarca kanıtlanması ile 1959 yılında, arkeolojiye girmiştir. Göreli olarak üst üste bulunan katmanlardan alttakinin üsttekine oranla daha eski olması şeklinde tanımlanır. Tabakaların ardıllığı, altta en önceki ve üstte en sonraki olmak üzere, kronolojik sıralamayı sağlamaktadır.

Taksonomi(Taxonomy): Sınıflandırma teorisi olarak açıklayabileceğimiz yöntem, kültürlerin zaman içerisindeki yerlerinin belirlenmesini ele alınan ölçüte bağlı olarak sıralar. Örneğin Neolitik dönemin Çanak çömlek malzeme ve teknolojisindeki gelişim süreçlerine göre sıralanması gibi.

Tapınak(Temple): Tapınmak için toplanılan yer, içinde ibadet edilen yapı.

Tarihi Arkeoloji(Historical Archaeology): Tarihi olarak belgelenen kültürlerin arkeolojik araştırmasıdır.

Tılsım(Talisman/Charm/Amulet): Bazı büyüsel özelliklerle doldurulduğu düşünülen objedir.

Tipoloji(Typology): İnsan elinden çıkmış her türlü ürünün yapısal özelliklerine göre sınıflandırılmasıdır.

Toplum(Community/Society): Coğrafi bir bölgeyi, ortak kimlik duygusunu ve ortak bir kültürü paylaşan, etkileşen insanlar grubu.

Toplumsal Kült(Social Cult): Bütün topluluğun mutluluğu için inançsal törenler yürüten sıradan insan grupları olan toplum.

Totem(Totem): Bazı toplumların veya bireylerin koruyucusu veya ataları olarak kabul edilen nesne, hayvan ya da hayvan tasvirleri. En sık görüleni hayvan tasvirleridir ancak bazen bir bitki, hatta şimşek, yıldırım gibi doğa olayları da totem olarak kabul edilmişlerdir. Totemler ayinlerde yer alırlar ve toplumda önemli bir yere sahiptirler.

Tümdengelim Yöntemi (DGS Deductive reasoning) : Tümdengelim yöntemi mantıkta, bir ya da daha fazla öncülden zorunlu olarak sonucun çıkarılmasıdır ve genelle özel arasında sıkı bir ilişki gören ve bu ilişkiyi en doğru olarak ortaya koymanın yollarını araştıran Aristotales'in buluşudur. Kesin sonuç veren akıl yürütmeye çıkarım, dedüksiyon (tümdengelim). Bu yönteme göre, doğanın araştırılması önce gözlemlerden genel prensiplerin çıkarılması (tümevarım) ve daha sonra genel prensiplere dayanarak gözlemlerin açıklanması (tümdengelim) aşamalarını içermektedir. Zihnin kanunlardan, kurallara örneklere, olaylara inerek yeni bir yargıda bulunmasıdır. Tümevarımın tersine, genel ilkelerden özel durumlara inen bir akıl yürütme şeklidir. Burada herhangi bir genelleme (kanun, kural) ele alınır, sonra bundan yola çıkarak özele (olaya, örneğe) inilerek, yeni bir yargıya varılır.

Tümevarım Yöntemi -ISG(Inductive Reasoning): Belirli veya sınırlı sayıdaki bilgilerden genelleme yoluyla sonuç çıkarma, aynı anlamı taşıyan özel olgular kümesinden genel bir sonuç çıkarmak demek olan ya da özelden genele varan bir uslamlama yöntemi.. Tümevarım bir ispat yöntemidir. Bu yöntemde asıl olan parçadan bütüne ulaşmaktır. Yani parça için geçerli olan bütün için de geçerlidir

Üç Çağ Sistemi(Three Age System): C.J. Thomsen tarafından 1816-1819 yılları arasında geliştirilen, malzemelerin Taş, Tunç ve Demir olmak üzere eskiden yeniye doğru sıralandığı bir sınıflandırma sistemidir.

Venüs figürinleri(Venus Figurines): Abartılı göğüs ve kalçalarla, çok stilize başlar, eller ve ayaklarla karakterize edilen, küçük, Paleolitik dönem heykelcikleridir.

Yapısal Fonksiyonalizm(Structural Functionalism): Toplumun merkezi işlevinin, çeşitli yönlerden sosyal yapıyı sürdürmek olduğunu belirten kuram. Yapısalcı ve İşlevselci görüştekiler, toplumsal tarihin toplumsal kuramın temeli olamayacağı konusunda anlaşırlar. Ancak, İşlevselci görüşü benimseyenler toplumsal olayların çözümlenmesindeki tek geçerli yöntemin, bu olayların toplumdaki işlevini tanımlamak olduğunu ileri sürerken; yapısalcılar tam tersine, yapının niteliği ile ilgili ipuçları veren olguları ya da nesneleri tanımlamaya çalışırlar.

Yapısalcı Yaklaşımlar(Structuralist Approaches): Yapısalcılık, kültürel antropolojide, Fransız antropolog Claude Levi-Straussun geliştirdiği düşünce akımıdır. Terim daha geniş anlamda, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve olay, kurum ya da düşüncelerin tarihsel gelişiminden çok, belli bir zaman dilimi içindeki yapısını ve bu yapıyı oluşturan öğelerin karşılıklı ilişkilerini ele alan çeşitli kuramsal yaklaşımları belirtir. Yapısalcı yaklaşımda insan zihni, düşünceleri, bilişsel faktörler ön plana çıkar. İnsanların geçmişte nasıl düşündükleri, ideolojileri ve bunların toplumları ve kültürleri oluşturmada rolleri, kültürler ve toplumlar arası değişimlerdeki, farklılıklardaki belirleyicilik araştırılır.

Yeni Arkeoloji Yaklaşımı (New Archaeology): Tanımlamaktan çok açıklamayı temel alan, ciddi bir şekilde test edilen hipotezlerle arkeolojik yöntem ve kuramların bilimsel çerçevesinin tartışıldığı, 1960'larda savunulan yaklaşım.

Zoomorfik(Zoomorphic): Hayvan formunda demektir. Hayvan biçimli figürinler tipolojik olarak ayrılırken bu terim altında sınıflandırılmaktadır.